

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ОКУРМАНДЫН КИТЕП ТЕКЧЕСИ» СЕРИЯСЫ

ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ

Х том

Т ү з г ө н: Аида Жакыпбекова

БИШКЕК
«ИМАК-ОФСЕТ» – 2015

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Ж 93

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е ң е ш:

<i>Акматалиев А.А.</i>	<i>Мусаев С.Ж.</i>
<i>Байгазиев С.</i>	<i>Садыков Т.</i>
<i>Жайнакова А.Ж.</i>	<i>Токтоналиев К.Т.</i>
<i>Маразыков Т.</i>	<i>Эркебаев А.Э.</i>

Рецензенти *Н.Нарынбаева* – филология илимдеринин кандидаты

Ж 93 **Жусуп Турусбеков. 10-том. /Түз. Жакыпбекова А. – Б.: «Имак-офсет», 2015. – 502 б. («Окурмандын китеп текчеси» сериясы)**

ISBN 978-9967-33-132-7

Окурмандарды акын Жусуп Турусбеков жана балдар жазуучусу Кусейин Эсенкожоевдин адабий мурастары менен кеңири тааныштыруу максатында чыгармалары толук киргизлди.

Китеп жалпы окурмандарга арналат.

Ж4702300200-15

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-33-132-7

© КР УИА, 2015
© «Имак-офсет», 2015



ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ

(1919–1943)

Көрүнүктүү акын жана драматург Жусуп Турусбеков Ысык-Көл областына караштуу Тоң районундагы Күн-Батыш айылында 1910-жылы жарыкка келген. 1916-жылы үркүндө Кытайга барып, Октябрь революциясынын жеңишинен кийин туулган жерине кайтып келген.

1922-жылы Ж.Турусбеков Түп районундагы айыл чарба техникумуна алынып, окуй баштайт. Казак, татар, орус адабияттары менен таанышып, 1929-жылы «Кызыл Кыргызстан» гезитинин редакциясында корректор болуп иштейт. 1929-1930-жылдары Тверь шаарындагы советтик-партиялык мектепти ийгиликтүү бүтүрүп, «Кызыл Кыргызстан» гезитинин бөлүм башчысы, кыргыз театрынын директору, «Ленинчил жаш» гезитинин редактору болуп иштеген.

Улуу Ата Мекендик согуш башталганда Жусуп өз ыктыяры менен согушка кетип, 1943-жылы Калинин облусундагы фронтто курман болгон.

Ж.Турусбековдун чыгармачылык иши «Кызыл Кыргызстан» гезитинде иштеп жүргөндө башталган. 1928-жылы гезитке айрым ырлары чыга баштайт. 1932-жылы «Жусуптун ырлары» деген биринчи ырлар жыйнагы басылып чыгат. Чыгармалары орус тилине которулган.

Акындын «Ленин жолу» аттуу ыры (1927) ошол кездеги кыргыз адабияты үчүн кадимки адабий окуяга жана поэтикалык ачылышка барабар болгон. Бир улуттук кыртыштагы поэтикалык салт үчүн мүнөздүү болбогон жаңыча ритмикалык-интонациялык курулушу, шаңдуу жана ишенимдүү чыккан оратордук-публицистикалык пафосу, лирикалык каармандын мурда болуп көрбөгөндөй жаңыча дүйнө туюусу, көз карашы, ишеними менен көңүлдү бурат.



Ж.Турусбеков совет бийлигинин, социализмдин кыргыз жергесинде түзүп, жаратып жаткан жаңылыктарынын, баштап жаткан саамалыктарынын ар бирине маңдайы жарыла сүйүнүп, алардын өз элинин тагдыры, келечеги үчүн маанисин терең туюнуп, кубанып, сүйүнүчкө чыдай албай, айтпай, жазбай коё албагандыгынан колуна калем алган. Акындын жазган ырлары маңдай жарылган кубанычы, чырылдап турган чындыгы, кый-кырып айткан жардыгы, чакырыгы болгондуктан окурмандарды дароо арбап алат. Мына ушундай таасирдүү, курч, өткүр жазылган ырларынын бири – «Ук, жер жүзү!». Бул ырды саясий-граждандык лириканын жогорку үлгүсү десек болот. 20–30-жылдарда кыргыз поэзиясында саясий-граждандык темада көп эле ырлар жаралган. Бирок алардын ичинен «Ук, жер жүзүндөй» калк ичинде кеңири таралган чыгармалар чанда. Мисалы, техниканын дүркүрөп кирип келе жаткан арымын Ж.Турусбеков жетине албай, тамшанып кабыл алган. Акын кыргыз жергесине салынып жаткан темир жолдорду, курулган завод, фабрикаларды ушинтип ырдабай, айтпай кое албайт эле.

Ж.Турусбековдун айыл-кыштактардагы күрдөөлдү эмгек жөнүндөгү ырларынын 30-жылдардагы кыргыз поэзиясында өз орду бар десек жаңылышпайбыз. Мисалы, «Кызыл жоолукчан», «Быйылкы жаз», «Биздин кыздар», «Ак алтын өлкөсү», «Пахта сыры», «Жаштар», «Терим күчүсү», «Тракторчунун ыры» аттуу ырлары азыр да өзүнүн көркөмдүк сынын кетирбей турат. Бул чыгармалардан азаттыкка, адилеттүүлүккө ээ болуп, келечегине эргип караган кыргыз адамынын жарык маанайы, күлкүсү, жаңы турмушту курууга шымаланып киришкен чечкиндүк кебетеси, демилгеси ачык, так көрүнөт.

Ырас, Ж.Турусбековдун поэзиясы баштан аяк жогорку көркөм үлгүлөрдөн турбагандыгын моюнга алуу керек. Акындын көркөм казынасында чындап адабий ийине жетпей калган, ичинде мазмундук көрөңгөсү тайызыраак чыгып калган ырлары да жок эмес. Ошону менен бирге акындын 30-жылдарда учурдун темасына арналган ырларынын бардыгы эле ошол мезгилдин адабий деңгээлинен алып караганда мыкты, чыйрак жазылгандыгына карабастан бүгүнкү күн үчүн актуалдуулугун, көркөмдүгүн сактап калбагандыгын да жашыруунун кажаты жок. (мисалы, «Быйылкы жаз», «Поезде», «Кулпунду», «Кыштакта», «Пахтачы кызына», «Ал үй – завод») деген сыяктуу ырлары.



Жусуп Турусбековдун калеминен 30–40-жылдардагы кыргыз поэзиясынын серелеринен болуп калган, ар түрдүү темага арналган «Өткөн күндө», «Кыргыздар» (бүтпөй калган), «Энем», «Каракчынын трагедиясы» аттуу поэмалары да жаралган.

Акындын «Энем» поэмасы кыргыз поэзиясындагы биринчи профессионалдык поэма. «Энем» ошол кезде адабият үчүн мүнөздүү болбогон күтүлбөгөндөй көркөм табылгаларды алып келди. Поэманын артыкчылыктарынын бири – бул чыгармада автордук субъективдүүлүктүн, художниктик жекече башталманын күчтүү сезилип тургандыгы. Поэмада сүрөттөөнүн объектиси – автордун, б.а. лирикалык каармандын өзүнүн жекече толгонуулары, ички бушаймандары тарапка багытталышы чыгарманын композициялык-сюжеттик жактан жаңыча уюштурулушуна алып келген. «Энем» поэмасында кейипкерлердин образдары, алардын өз ара мамилелери, эски менен жаңынын ортосундагы конфликт фабулалык окуяларда эмес, буга чейин көнүмүш болбогон накта – лирикалык каармандын жекече субъективдүү ой толгоолорунун, ой жүзүртүлүрүнүн жана эске түшүрүлүрүнүн агымында ачылып берилет.

Ж.Турусбеков кыргыз адабиятына согуш темасында «Жок болор кези», «Кайда качат!», «Каракчынын трагедиясы» сыяктуу поэтикалык туундуларды калтырып кетти. Мунун ичинен айрыкча «Каракчынын трагедиясы» поэмасын бөлүп көрсөтүүгө болот. Чыгармада гитлердик пропагандага ууланган фашисттик солдаттын адамдык кайгылуу драмасы сүрөттөлгөн. Гитлердик солдат Макстын бара-бара өзүн-өзү аңдап түшүнүүсү ойгонуп, саясий жактан көзү ачылат. Фашисттик идеологиянын өзгө да, өзгөгө да жат, жырткычтык жаратылышына көзү жетет. Бирок Макстын трагедиясы бул чындыкка эки бутунан ажырап мунжу болуп, күрөшкө, өз тагдырын өзгөртүүгө жөндөмсүз болуп калгандан кийин түшүнгөндүгүндө. «Каракчынын трагедиясы» – фашисттик түзүлүштүн антигуманисттик маңызын, моралдык-саясий жүзүн конкреттүү адамдык тагдырлар аркылуу поэтикалык деталдардын, образдардын тили менен терең ачып берген реалисттик поэма.

Ж.Турусбеков кыргыз адабиятында таланттуу драматург катары да таанылган акын.



«Ажал ордуна» пьесасы 1916-жылкы көтөрүлүштүн окуясын кеңири эпикалык масштабда тарыхый-конкреттүү көрсөткөндүгү менен айырмаланат. Чыгарманын негизги идеясы – Улуу Октябрь революциясы кыргыз элин ажалдан сактады, ажалдын ордуна, өмүр, бакыт алып келди деген идея.

Драматург пьесанын башкы конфликтисин бир тарапка падышалык бийлик, жергиликтүү төбөлдөр, экинчи тарапта кыргыздын калың букарасы турган карама-каршылыктын негизинде курат. Элдик көтөрүлүштүн планын талкуулоо, падышачылык жазалоочу отряддары менен болгон кармаш, Ысык-Көл менен коштошуу, элдин кытай жеринде жергиликтүү сүткорлорго каршы күрөшүү, тууган жерге кайтып келүү – драманын сюжетинин башкы түйүндөрү. Бийик чыңалууга жеткен бул урунттуу драмалык окуялар бири-бири менен терең байланышта өнүгүп, борбордук конфликттин маңызынын ачылышына активдүү кызмат өтөйт. Сюжеттик окуялардын чордонунда Искендер, Бектур, Зулайка сыяктуу элдин өкүлдөрүнүн типтүү образдары турат. Терс сапаттарды алып жүргөн Максүт, Учей-Фу, Алымбай сыяктуу кейипкерлер оң каармандын карама-каршысында активдүү аракетте турушат жана негизги конфликттин өнүгүшүндө иштиктүү роль ойношот. Алардын ар бирине автор тарабынан так социалдык мүнөздөмө берилет.

«Ажал ордуна» драмасы 1939-жылы Москвада өткөн Кыргыз искусствосунун декадасында көрүңчүлөргө жагып, ошол эле декадада чоң ийгиликке ээ болгон «Айчүрөк» операсынын либреттосунун авторлорунун да бири Жусуп Турусбеков болгон.

Ж.Турусбеков А.С.Пушкиндин «Каменный гость», Г.Гейненин, А.Безыменскийдин ж.б. ырларын кыргыз тилине которгон.

1934-жылы СССР Жазуучулар союзуна мүчө болгон.

Ж.Турусбековдун адабияттагы эмгеги жогору бааланып «Ардак белгиси» ордени менен сыйланган.





**ЫРЛАР,
ПОЭМАЛАР**



ЛЕНИН ЖОЛУ

Ленин жолу – ташка тамга баскан жол,
Эчен кыя, белестерди ашкан жол.
Таяк кармап,
Шымы жаргак,
Мурун зардап –
Жүргөндөргө: «Кел берилеп!» – сунган кол.

Ленин жолу – түбөлүккө чептелген,
Кирпичтери эмгекчи үчүн эптелген.
Сайда саны,
Келбей камы,
Чыгып жаны,
Жоголмокчу «бузамын», – деп эңсеген.

Ленин жолу – коммунизм куралы,
Бойго жетип, толуп турган убагы.
Нур балкытып,
Жыт аңкытып,
Көз кайкытып,
Эмгекчиге тийип эрик чубагы.

Муну көрсө, иттер үрөр ырылдап,
Коёмун деп тиштеп, жулкуп ырымдап,
Тишин кайрап,
Салууга чайнап,
Кургап сайрап,
Желип жүргөн толуп жатат кыбындап.

Далай иттер ырылдаган, чамынган,
«Жок кылам» деп эчен ирет камынган.

Жок кылалбайт,
Кантип чайнайт,
Кана айт, айт,

Ошенткендин далайлары жалынган.

Кургак чечен – далай-далай сайраган,
Тилин бүлөп, бекеринен кайраган,

Мунун жытын,
Кетирип тырпын,
Калтырбай кыпын,

Ленин жолу – эрик жолу жайнаган!

Бул жолго ашык, эмгекчилер сандаган,
Өмүрүндө эрик нуруна канбаган.

Курсагы ач,
Көзүндө жаш,
Көңүлү пас,

Кийимдери иштен чыгып далбаган.

Тур, койчулар, буларга бер колунду.

Ленин ачты даңгыр кара жолунду.

Жардам берип,
Болуп шерик,
Жатты жерип,

Сүйөмөлө, чет элдеги боорунду!

ЖАЗ КЫЛТАЙДЫ

Баш багып, жаз кылтайды, муздар эрип,
Бир түрдүү кары кышты көңүл жерип,
Узарды, күлүндөп күн минут санап,
Жыпжылуу жанга ылайык нурун берип.



Кыркырап кыш кыйналды, мына качты,
Март баштап кирип келди жаздын асты,
Жердеги какыр-чикир, быкы-чыкы,
«Кетем» деп кышы менен кыраң ашты.

Бөгүшүп сары суулар жолдон агып,
Шылдырап ыйлагандай муңун чагып,
Эркелеп салкыныраак закым жүрүп,
Чыкыроон кышкы суукта болду карып.

Канакей, жаз балбаны керилген эр,
Канды го уйкуң дагы колтукту кер.
Камданып эмгегине көз жиберип,
Тартынбай өз эркиңе колунду бер.

Сокого тапта бышты кара керди,
Өлчөмдүү беде жана берип жемди,
Бышыкта бар шайманды, түгөл болсун,
Кетүүгө коңторулуп кара жерди.

Кыймылда, эмгектен эл үлгү алсын,
Эринчек, уйкучулар эстен тансын,
Түрдөнтүп мактагансып быды-быды,
Төбөңдө боз торгойлор обон салсын!

ДОСУМ КЕЛДИ

(Кыргызстан комсомолунун 4-конференциясына)

Кой жайып, Ала-Тоодо бирге жүргөн,
Кишенде, муң-мундашып өмүр сүргөн,
Эзелки менин сүйгөн досум келди,
Кечээки өзгөрүштө бирге күлгөн.

Келиптир сезими бар өкүл болуп,
Бар курбум, ишенбесең өзүң жолук.



Элдеги курбулардын көп тилегин
Салам дейт бул съездге барын толук.

Кол бердим, колун берди, учураштым,
Сүйлөштүм, сырын билдим, моокум бастым,
Сүйлөштү, учурашуу жайынча эмес,
Табымдын болочогун талкуулаштым!

Талкуудан пикирлерди жыйнадык биз,
Жыйналган болочокко болмокчу из.
Кириштик кол кармашып, белди байлап,
Ал изден туудурууга тирүүлөй иш!

ЭРТЕҢ МЕНЕН

Ык салып, таң агарса жарык артып,
Жел жүрсө, көк шиберди согуп, калкып
Уюн саап эмгегинде шымаланып,
Жаш жеңем басып турса көңүл ачып.

Ойгонсо жан-жаныбар боюн керип,
Сайраса обончу куш ырын терип,
Эмгектин жашыл талаа ээсин күтүп,
Болукшуп, нурга балкып, турса ишенип.

Бир аздан күн кылайса шоола чачып,
Эзелден күр эмгекке эшик ачып,
Кабелтең кармаганы темир күрөк,
Үйүнөн балбан дыйкан чыкса басып.

Мактаса абакемди ар түрлүү ал,
Келбеттеп келишимдүү беришип шаң,
Ишине киришкенде далы күйшөп,
Жапжашыл талааңызга кирбейби жан!



Ой, курбум, кандай сонун эртең менен
Биз сүйгөн эмгекке да абдан кенен,
Баарынан согуп турган желин айтчы,
Тер аарчып эмгекчиге эркелеген...

КАТЫҢ КЕЛДИ

(Бир жолдошумдун катынан)

Сагынып Ала-Тоонун эрке желин,
Жайык түз, чукул адыр, кайкы белин,
Барбаңдап чекесинен тер шыпырган,
Күжүрмөн балбан билек баатыр элин.

Сагынып Ысык-Көлдү турган балкып,
Энтигип көз алдымда толкун чалкып,
Кой жайып кылаасында бирге ойногон,
Сен өңдүү курбуларды өзгөчө артык.

Сагынып булак-булак басып жүргөн,
Эмгекте жары менен дооран сүргөн.
Шылдыңчыл, оюнга шок селкилерин,
«Уул ай!..» деп кыйкырып, шаңк-шуңк күлгөн.

Ойлоп көр, кайда алып барат айткан кебиң,
Кандайча сунуш кылып, эмне дедиң.
Партия мектебинен билим алуу,
Максатым эмнеликтен эмес менин!

Маселен: жемелегин, жек көргүн сен,
«Ырас» деп мектеп таштап кетейин мен,
Айылдын эмгекчиси жардам күтсө,
Кандай иш ыңгыранып карасак жер!

Жок, жолдош, жеңемди укпай, четке кагам,
Окуймун, иши кылып билим алам!



Үңүлүп бүгүнкү иштин ачкычы деп,
Саясат майданынан жемиш табам.

Кыпкызыл каламыма желек тагып,
Саясат бийигине чыгып-каргып.
Эмгектин талаасына түр киргизем,
Кошулуп абамдарга күрөк алып.

1930.





1930

АЛ ҮЙ – ЗАВОД

Ой, Каке, бери келчи, иниц үчүн,
Өңгөчө ташыса да бүгүн күчүң.
Көрдүңбү, тээ... тетиги бийик үйдү,
Морунан созолонуп чыккан түтүн.

Ал үй – завод, ал үйдө эмгек эрлери бар,
Шакылдап машиналар чыгарат шаң,
Ошол завод, ошол эрлер кубатынан,
Мээримдүү нурун төгүп атты саа таң.

Жылмайып бир туугандык колун берип,
Баруучу кыя жолдун ташын терип,
Алпармак дагы сени чын турмушка,
Бириккин, ошондой кыл!.. Күчүн бекит!

Бакылдап чын заводдо эмгек кени,
Ак алтын андагы эрдин мончок тери,
Эптүүлөр айры тырмак жасап жатат.
Эң сонун!.. Бери келсең!.. Көрчү деги...

Жасаган трактору кетсе чубап,
Кара жер каңтарылып калат сулап.
Дагы да миңдеп трактор берүү үчүн,
Киришти шайдоот топтор тетик курап!..

БИЗ

1

Чөптү ыргап, желдер жүрүп, таң атканда,
Кубултуп, күн кылайып нур чачканда,
Ойготуп эмгек эрин «Тур, баатыр», деп,
Маанилүү гана гудок күү тартканда,
Чот кармап, кенди көздөй чубурган биз,
Сайра куш, үнүндү соз биз басканда!

Түш мезгил, чоттор шак-шак, кенде эмгек,
Күрс уруп күүлдөшүп, шал-шал тердеп,
Кыздырып жердин боюн эриткен биз,
Таш көмүр шагырады, кылдык эмгек.
Макдональд¹ миң кайтара «үүй!» десин,
Мына кен! Тигине эмгек, өсө бермек!

Буркурайт паровоздор толкуган эл,
Аралап жүктү ташып, тосушуп бел,
Барбандап станцияда жүргөндөр биз,
Мээлүүн сок, эркеле жел, кургасын тер.

2

Боорунан Ала-Тоонун шылдыр булак,
Дегдеңдеп Ысык-Көлгө куят туйлап,
Боюнда бул булактын жүргөндөр биз,
Ийинге кетмен салып, байлап кулак.
Тентек жел беттен сыйпап согуп турган,
Жытынан жыпар гүлдүн алын сурап!

Күн ысык, моюн күйгөн, чекеде тер,
Жабылып отоо отоп, тырмалап жер,

¹ М а к д о н а л ь д – англиялык реакционер.



Кебездин арасында жүргөндөр биз,
Ыргалат, кандай сонун, жазылат чер!
– Өх, жеңе, шылдыңды кой, суусап кеттик,
Куй ачкыл, «уул!» деп сун, суусунуң бер.

Жыйнактап жабдыктарды алып шайлап,
Каткырып, шылдыңдашып, кошту айдап,
Урунуп тракторду жүргөндөр биз,
Уюшуп жолго чыгып, белди байлап.

3

Биз балбан шымаланып билек түргөн,
Күрөш деп көзүн ымдап эмгек үндөр.
Жайжандап ыкшап, капшый кармаганда,
Сестенип табияттын уулу сүрдөр.

Биз бир көч социалга¹ багыт алган,
Мында деп канал бузуп, чыйыр салган.
Дагдаңдап бул катарда Келгенбай бар,
Боо чечип, үзүк сыйрып, жүгүн таңган.

Дүгдүндө, кайран Кеке жүгүндү таң!
«Өш-өштө» өгүзүндү, желегинди ал,
Ырчы куш сен да турба, көөнүн көтөр
Безелент, айда таңшы, обонду сал!..

ЭМГЕК КЫЗЫ

Жайдарым, тике карап күлүмсүрөп,
Койгулжум кара көзү мурун үрөп,
«Жумушка жүргүн» десе эмгек кызы,
Болкулдап согуп алат албуут жүрөк...

¹ Социализмге – деген мааниде.

Кечке жуук жумуш бүтүп, ичип тамак,
Басабыз ойноп-күлүп, бак аралап,
Отуруп жойпуланып, алаксытып,
Тарагын катып алам тамашалап.

Курбулар Ленинчил жаштарга ынак,
Кеңешип бирге жүрүп жумуш кылат.
Маанилүү толкунданып жыйылышта,
«Жолодоштор мындай» деген үнү чыгат.

Денесиз тегиз эмгек күүсү каптап,
Эмгектин эрке кызы атын актап.
Көп үчүн ишембилик өткөзгөндө,
Булутка шыбыр айтат күндө мактап.

– Ап, бали, эмгек кызы, мен да мактайм,
Көтөрүп эмгегинди элге ардактайм.
Туулдук дүнүйөгө күрөш үчүн,
Бирге иштейм, бирге жүрөм, карап жатпайм!

ЖАҢЫ САЙМА

Ала-Тоо, Ысык-Көлдүн сыры терең,
Тереңден термелсе күү угар белең!
Эгерде кызыксынсаң кулак салгын,
Эрикпей болгондорду айтып берем.

Бир кезде Ала-Тоонун суру качып,
Бук кылып сасык туман жатчу басып,
Эч кандай элжиретер көркү да жок,
Муң-зардан көргөн жандын башы адашып.

Жел жүрчү, муң көбөйгөн жерге барчу,
Армандын миң толголуу күүсүн чалчу,



Ал күндүн толук көркү ушул эле,
Максаты бирин эзип, бирин жанчуу.

Булагы өрдөшүнөн кулап аккан,
Шылдырап ал да армандын күүсүн тарткан.
Шылдырды тереңдетип, мазаны алып,
Койчулар үн кошуучу туура жактан.

Ыргалып шиберинин шайы кетип,
Талыккан жел күүсүнүн сырын чечип,
Акырын каалыгышып жүрүшчү эле,
Турмуштан туталанып аша кечип.

Оокатка илең-салаң көңүл бөлүп,
Түзүндө түйшүкчүлдөр жабыр көрүп.
Турмушка эчен түрдүү каргыш айтып,
Эмгектин талаасында жүрүшчү өрүп.

Чамынып Ысык-Көлдө эргип толкун,
Жээкке көбүк чаччуу орчун, орчун.
Билбестен терең муңдун терең сырын,
Ойногон ак балыктын жолу болсун!

Бир кезде чыдай албай кабак чытып,
Ала-Тоо муң пардасын алды тытып.
Ысык-Көл буу чыгарып болукшуду,
Тереңде күрөш күчүн турган кытып.

Ал күндөр артта калды, күндөр өтү,
Күчөдү күн өзгөрүп, нурун төктү.
Күрөштө үстөм чыккан күчтүү Ала-Тоо,
Ээледи эчен сонун жаңы көрктү.

Паровоз өтүп жатат убап-чубап,
Тиктесең чамаң келбей көзүң тунат.



Башкабы, айтчы курбум, айтчы деги,
Темир жол сайма эмей эмне турат.

Салкын жел жанды ойготот, таң да атат,
Ырчыча какырынып үнүн жасап.
Жүрөктү опколжутуп, созуп гудок,
Эмгектин эчен түрлүү күүсүн тартат.

Бул гудок Ала-Тоонун жаңы үнү,
Жаңы үнү, жаңы тууган айы-күнү.
Кой деги, калп айтасың, сөзүңдү укпайм,
Таң аткан, калабалуу кеткен түнү.

Гудоктун сырдуу үнүн алып колго,
Иштеген боргулданып темир жолдо,
Кечеги бирге жүргөн курбум – баатыр,
Кой жайган жондон тосуп, жондон-жонго.

Мынакей, Ала-Тоо жаңы сайма,
Жаңы үй, жаңы киши, жаңы айла,
Сүрөттө, ушулардын жолунда бол,
Төк сырды, жаш каламым, жолдон тайба!

ПАХТАЧЫ КЫЗЫНА

Пахтачы кыз жылмайып,
Чын үмүттүн күнүсүң!
Ашпак бетин нур жайып,
Анык турмуш гүлүсүң!

Эмгегиңе эркелеп,
Кучактап сүйүп энтелеп,
Тур батыраак жуунуп,
Пахтаңды тер эртелеп.



Пахта ээлеген талаага,
Аткан таң түрдөп нур сепкен.
Кубулуш берип санааңа
Нурун ал, курбум, эмгектен!..

Ал талаага эмгекчил,
Орноткон орчун курулуш,
Сен да жардам бермексиң,
Жасоодо чукул бурулуш.

Туш-тушуңа көз салсаң,
Кызыган иште трактор.
Кубанып туруп суйсалсаң,
Эмгек уулу ырдайт ыр.

Үнүңдү жаса, кыймылда,
Айда курбум, сен да ырда, –
Деп айтып бийик үнүң соз:
«Беш жылдыкты – төрт жылда!»

КЫШТАКТА

Сыдырым жүрүп таң атат,
(Жоголгон түндү муң басат...)
Уктап жаткан кыштакка,
Балкытып күн нур чачат.

Нурду жутуп магдырап,
Пейли кеңип, балбырап.
Эриктүү кыштак ойгонот,
Кубаныч, жыргал толуп шат.

Эстенип кыштак керилет,
Ээлигип көөнү элирет,



Эмгек кени талаага,
Боюн таштап берилет.

Күздүгүн айдап адырда,
Үнүн кошуп жаңы ырга,
«Суусун бер», – деп Төлөнбай,
Жан жолдошу Жаңылга.

Бер курбум, Жаңыл, суусун бер,
Каны толуп алсын дем,
«Жарым», – деп өөп кучактап,
Жаны калбай күлсүн жел...

Агарып ак таң кылайса,
Ойгонсо биздин Сулайка,
Жел эркелер бир жактан,
Колоң чачы булайса.

Жаш жүрөк согот ыргыштап,
«Жамансың», – деп кылмыштап,
Ушундай көрккө ээ болгон,
Кандай сонун бул кыштак!

МОСКВАДАН

1

Жел сокту Москвадан беттен сылап,
Калтылдап, каз-каз турган күчтү чыңап,
Каршы алып, Ала-Тоонун көк шибери,
Термелди желге эркелеп, боюн ыргап.

Кебелбей сасык туман жаткан жерди,
Саргарып, сары убайым тарткан элди,



«Жүргүн», – деп күрөшкө үндөп жагымдуу жел,
Жол ачып, колго кызыл туусун берди.

Тууну алып кан майданга киргенде эрлер,
Калчылдап үрөй учуп, сескенди жер.
Күрөштө төккөн кандын натыйжасы,
Өсүп тез, канат жайып, өркүндөй бер!

2

Кан көгүп, эрк алганга көп жыл болду,
Күрөштө кагылып биз көрдүк жолду.
Дугдуңдап андан бери далай ирет,
Кекемдер эчен жаңы журт которду.

Чалкайган «билермандар» жашын төгүп,
«Кудайдын кылганы», – деп эркке көнүп,
Мурунку жыргалдарын ыраак жерде,
Жүрүшөт түштөрүндө гана көрүп.

Тиктесең жал-жал этип жерди карап,
Бетине тамылжыган кандар тарап,
Турмушта уяң өскөн Бүбүялар,
Майданда бүгүн көпкө берип сабак.

Койчулар сапар тарткан Москвалап,
Жайлоодо кызыл үйдүн чийин калап,
Билимин элге берген илип алып,
Согушат жумшак желдер тамашалап...

Күпүлдөп Ысык-Көлдө түтүн салып,
Пароход жүрүп кетсе сууну жарып,
«Келди», – деп «Москвадан» эрке толкун,
Терметет жаш баладай колуна алып!



3

– Мактанба сен, Фрунзе, көчөңдө чаң,
Үйлөрүң эң көрүксүз бозоргон там,
– Ой, чиркин, көрбөдүңбү, жаңылыкты,
Жакында келбедиби Москвадан!

Баса мен, көрбөдүмбү далай жанды,
Үй салган уратышып эски тамды,
Кечке жуук көзүн ымдап күйүп турган,
Кубаттуу электрик жарык шамды.

Кечки жел тамашачыл, кандай тентек,
Термелет эрки менен бактарда элпек,
Эрмектеп ошол шамды кыял кылып,
Балкытып бойду эритип комуз чертет.

4

Кишиге көрбөгөндүн баары сонун,
Таң калат, алдас урат, ачат оозун.
Кекемдер бир сонунду минип алып,
Жайдандап жүрүшпөйбү айдап кошун!

Бир кезде минмек түгүл атын угуп,
«Шумдук», – деп төбө чачы тике туруп,
Жакасын кармап алып «кудайласа»,
Жүрөгү сокподубу булуп-жулуп.

Ал турмак келген кезде Москвадан,
Үркүштү кер быштылар кошко салган.
Бул кезде трактордун үнү чыкса,
Кишенейт кадимкидей үйүр алган.



5

Темир жол Ала-Тоонун койнун ачты,
Москва төшүн керип кучакташты.
Экөөнүн кысышканын жомок кылып,
Эрке жел белестерде айтып жатты...

6

Москва! Беттен өпкөн жегиң сонун,
Карагай, кайың, талдуу жериң сонун.
Туш-тушка тармактанып кетип жаткан,
Эң сонун баарынан да темир жолуң.

Кызык көп кыялданып карап турсам,
Жылмайып кучактайсың колум сунсам,
Болгондо заводдон чыгып тердеп келип,
Жарышып кайык менен кулач урсам.

Сендеги Донбасс жана Кавказ, Крым,
Балкытат тири жандын төгөт сырын.
Андагы жаткан байлык түк көрүнбөйт,
Өтсө да эчен түркүн миңдеп кылым.

Заводунда машиналар жүрүп жатат,
Трактор, айры, тырмоо жабдык жасап,
Сен чапкан, сен көрсөткөн даңгыр менен,
Биздин жак алдындагы белести ашат.

Саган ээ, сендегиге ээ эмгекчи эл,
Балка чаап чекесинен куюлтат тер.
...Күрөштө төккөн кандын натыйжасы,
Өсүп тез канат жайып өркүндөй бер!

ӨТКӨН КҮНДӨ

1

Өткөндүн бир күндөрү бешим убак,
Жумшак жел соккон болот көңүл улап,
Айылга жакын саздак жылга менен,
Сызылып агып жаткан таза булак,
Жанымда жаралуу жан Бүбүя бар,
– Ук, курбум, аңгемеге салып кулак!

Тиктедим, ал да турду мени карап,
Жаш көздөр бир-бирине кылат талап,
Кантишет бири армандуу, бири айласыз,
Кылыгы өткөн күндүн узун сабак...
Жүрдүк го атар таңдан шоола күтүп,
Мейримсиз өтүп жаткан күндү санап.

Сүйлөдү, жер чукуду башты салып,
Муңдуу сөз өтүп жатты жүрөк таарып,
– Капканга бөөдө түшүп жан кыйнаган,
Мен туткун, мен айласыз, мен бир карып,
Кишилик сүлдөрүм бар дарман кетти,
Жүрөктү чер уялап дарттан чалып...

Тордомун айлар жылып жылга айланды,
Өчүүдө жаштык жылдыз бак байланды.
Уюлгуп көкүрөктү убай басып,
Кылууга жол таппадым жан айламды!

Күң атым кунга келген сөзгө жеңил,
Алышат аккан кандын менден кегин.
Тил уксаң, жайсыз жерден таяк жесең,
Артпасын анан кантип ичтен чериң!
Ушинтип көр турмушта туткун болуп,
Жүргөнчө өлөйүн мен калгын теңим!



Деди да, жал-жал карап улутунду,
Кургурдун көзүндө бар темгек муңдуу.
Жадаган жаргак болуп тезек терип,
Ырбайган колун эпсиз мага сунду.
Ушактап, бирди бирге кошумчалап,
Жумшак жел сайдан сайга согуп турду...

Жаш жүрөк чыдай албай согуп алкып,
Коштошуп кой «Бүкө», – деп көңүл айтып,
Тымызын оор үшкүрүп кабак бүркөп,
Жөнөдүм өз бетинче жолго тартып.
Артымдан көз узатып суусун куюп,
Булакка калды эле сузуп чарпып...

Көңүлүм көмүскө сыр чырын козгоп,
Талабым тамшандырып бирге коштоп,
Ар качан көз алдыма турчу болду,
Бүбүя соолуй турган гүлгө окшоп,
Ой чиркин, өткөн күндүн кордугун ай!
Далайлар өтүп кетти какшап-боздоп!..

2

Бир күнү жаткан кезим эртең менен,
«Тур-турлап» күл чыгарып жүрдү энем.
Магдырап жаздын жумшак кыялына,
Туйтундап уйкусууроо ичинде элем.
Тушуман кобураган табыш чыкты,
«Кургур ай, азап чегип өлдү ээ!..» деген

Дүр этти бүткөн боюм учуп турдум,
Булкулдап жүрөк согот айтпа курбум.
Маанисин угайын деп кийиндим бат,
Эшиктен оор үшкүрүп чыккан муңдун.
Кабагын карыш салып байкуш атам,
Чочуган мага карап деди «тундуң!..»

Шолоктоп энем дагы ыйлап алган,
Жаш аарчып жеңи менен тарпы калган,
Туралбай сурап угуп суук кабар,
Өрттөнүп ичим күйүп, ашынды арман.
Бүбүя көз алдымда элестеди,
Булакта калган кези карап жал-жал...

Айылдын чет жагында кара алачык,
Күңгүрөп суру кеткен чуулар басып,
Анда бар Бүбүянын ата-энеси,
Зордукка көнүп жүргөн өңдөн азып.
Жүрөктү сабырсыздык бийлеп алып,
Чыдабай кирип бардым мен да шашып.

Төр жакта энеси ыйлап, жашын төгүп,
Эпилдеп кемпир-кесек көңүл бөлүп.
Алачык кайрат сөзгө, капалуу ыйга,
Толуптур, жаның ачыйт турсаң көрүп.
Ар жактан атасы өксүп «кулунум» – деп,
Бүктүшүп жер кучактап жатат чөгүп.

Кап шайтан, өткөн күндүн залымдери,
Ыксыз ак ыйлатты эле эмгекчи элди.
Сорпунун майын көздөп мите-бийлер,
Алсызды опузалап тапчу жемди.
Шордуулар кантебиз деп илең-салаң
Киришчү оокатына байлап белди.

3

Ажырап калган бойдон күйүп-жанып,
Кечигип барган экен суусун алып,
Жулунуп, ур-берге алып эрке токол,
Тилдептир көрдөн сууруп, көргө салып.
Бир жактан какчаңдаган байбичеси,
Уруптур кычкач менен тура калып.



Чыдабай жаш Бүбүя артка берип,
Көзүнө жаш алыптыр зээни кейип,
Эшиктен кирип келип мыкаачы бай,
Тээптир «эмне турду», деп селпейип.
Мурун да араң жүргөн курган Бүбү,
Өлүмгө баш ийиштир өзү эңкейип.

Ошол түн жалкоолонуп оттор жанып,
Тынычтык ар бир жакты койнуна алып.
Тартипсиз эл жатууга айланганда,
«Ушинтип жүргөнчө...» деп Бүбү карып,
Боюна Ысык-Көлдүн отуруптур,
Жаш боюн кыял бийлеп басып барып.

Асмандан убайымдуу көз жиберип,
«Сабыр кыл, Бүбүя» – деп кеңеш берип,
Каалгып бара жаткан айды тиктеп,
Көргөнү көз алдына бирден келип,
Бир эсе жылтылдаган жылдыздар да,
Кыялы ооздуксуз жүргөн желип.

Алдында мелмилдеген көлдү карап,
Болуучу кордуктардын баарын санап,
Бир эсе өлүмгө жан кыя албай,
Эркиндеп ойноп-күлөр күндү самап.
Бирок да жүрөктөгү калың черлер,
Куюптур «-» тирүүлүктөн артык баалап.

Тиштенип дүлөй көлгө ыргып таптак,
Көзүн жуумп жибериптир боюн таштап.
Чамынып ичи күйүп тентек толкун,
Байкуштап урунуптур жарга шарп-шарп...
Арманда жанын кыйнап өлдү дешип,
Согуптур түнкү желдер жабалактап.



Ушинтип өткөн кордук далай жанды,
Муунтту, уу ичирди, көлгө салды.
Буга окшош зомбулукка көнө алышпай,
Акыры өлүм менен кылчу амалды.
Чындык жок залымдикке негизделген,
«Чиркин» – деп ким жоктосун ал заманды.

4

Эмне үчүн Бүбүя анда азап жеген,
Ким ага көлгө чөгүп өлгүн деген.
Же кургур ошончолук макоо беле,
Чың тийбес, топос кыял, жөн билбеген.
Жок кокуй, капастагы туткун болчу,
Өткөндүн кайырмагы кимди илбеген!..

Кыш мезгил, жердин бетин кар каптаган,
Жоро ичти көөп өңкөй жалжактаган.
Бир күнү эрке бала сыйлап жатты,
Тирүүлөй түлкү берип ардактаган.
Кечке жуук челек бошоп калган кезде,
Көбөйдү шылдыңчылар ырсактаган.

Шылдыңдар түбү барып чынга чалды,
Кезешип бир-бирине камчы салды.
Ылжыган далай мастар «сениби» деп,
Жел бакан, келтек, чокмор, союл алды.
Чуулдап айыл ичи бака-шака,
Сумсайган кээ биринин колунда айры!

Көз чыкты, баш айрылды, колдор сынды,
Эр да өлдү, чарчаганда чатак тынды.
Кун кууду, эр өлгөн жак тим турсунбу,
«Каныма кан алам» деп салып чырды.
Урукташ бир элсиң деп далай жанды,
Саан уй, бир – бир минер атын алды.



Кыларын кылып коюп кан ичкичтер,
Жылмайып четте гана аман калды.
Ошондо Бүбүя да кунга кетти,
Жазыксыз жаштар төгүп, азап чекти.
«Селпейген каракчы» деп уруп-согуп,
Ажаандар айбандарча алды кекти.
Зордуктан, зомбулуктан шум өлүмгө,
Толкундуу көл аркылуу бурду бетти.
Ал күн чын берекелүү болгон болсо,
Бирөө үчүн бирөөнү эмне безелентти...

5

Өткөндү айта албасмын баарын толук,
Чынында «Чыбык кырккан бийи» болуп,
Ал күндүн байын мактап, жайын баптап,
Жүрчү экен эмгекчи элдин канын соруп,
Бүбүя ошондой бир сорулган кан,
Кайсы бий кейиди экен боору ооруп...

6

Айылдын төрагасы Зуура жеңем,
Сен дагы далай кордук көргөн элең.
Өткөндө кан агызган уулуу тырмак,
Аёосуз муңуңду укпай мыкчыды эчен.
Эми сен желегинди желбиретип,
Тайгылбай тап чегинде карма бекем!

ЭНЕМЕ

Анда мен жандан тентек ойноо кезим,
Жүрөктө кайдан болсун акыл-сезим.
Иттерин ташка алгылап каңшылатып,
«Кагынгыр!..» дедирчү элем далай ээсин.

Энеке!

Сен да тилдеп, кээде каргап,
Жаш башты кагып-согуп жыланча арбап,
Артынан токоч берип, жашымды аарчып,
Сооротуп коюучу элең бир деме алдап.

Бир күнү багалекти өйдө түрүп,
Суу кечип, балдар менен ойноп жүрүп,
Талаадан таш талашып ыйлап келип,
Бырылдап сооронбостон салдым бүлүк.

Кээде мен жалтыратып таман кагып,
Сабоонду «айгыр» кылып минип алып.
Атамдын камчысын экөөн жоготчу элем,
Талаага балдар менен ойноп барып!

Энеке!

Дагы тилдеп, дагы каргап,
Дечү элең жалгыз бейит сорсун арбак.
Бул сөзүң ылайыксыз болсо керек,
Жалындуу жаш жүрөгүм калган кармап!

Дагы сен кайраттуу элең кайран энем,
Күрөшүп турмуш менен тепки жеген.
Бул кезде жоругунду ойлогондо,
Кан кызып кадимкидей күчкө келем.

Эсимде!

Бир күнү атам кайгыланды,
«Сатам го жалгыз минер кер байталды»,
Деди да старчындын каарын ойлоп,
Үшкүрүп жерди чукуп башын салды.

Сен анда!

Кайраткылып кеңеш бердиң,



– Кайгыруу кылыгы эмес эмгекчи эрдин.
Эртеси чыгым жыйган старчынга,
Деп айттың: «Сен карышкыр, эмне келдиң!..»

Старчын сени көздөй ызырынып,
Алайып чанагынан көзү чыгып,
«Унчукпа!
Каңшылаба!
Канчык!» деди
Мактамак аны кимдер ичи жылып.

Энеке!
Ал дүйнө жексен болду.
Чырмалган эмгекчилер үздү торду.
Баш кошуп жаңы турмуш куруп жатат,
Эзилген ал күндөгү өңкөй шордуу.

Ал кезди быйыл бир күн көңүлгө алдым,
Чогулуп сени көмгөн жерге бардым.
Мүрзөңдүн тыягында кош айдаган,
Эрлерди көрдүм дагы сырга кандым.

БИЗДИН КЫРГЫЗСТАН

(Социалисттик Республикабыздын 5 жылдыгына арнадым)

Чуу менен күнгө аралаш бирге чыккан,
Теңселген эрк туусунун түбүнө ыккан.
Шаңы бар улуу дуунун арасында,
Бирге эле биздин Кызыл Кыргызстан!

Ал күндүн күрөш түнүн алып жатка,
Жаш жүрөк миң толголуу күүсүн тартса.
Кебелбес күч кенчине малынасың,
Бир жактан азоо кыял алып качса.



Антүүнүн кең-кесири мааниси бул,
Бел байлап майданда эли эмгекчи уул,
Жулунду эрк алам деп көрүп шоола,
Теминип ирегеден күң менен кул.

Ал бүгүн кош-колоңдуу кызыл кербен,
Кутулган түнт токойлуу калың черден.
Союздун ишеничтүү бир уулу,
Душманга тиешелүү жообун берген.

Ушинтип күрөш күчөп биздин жакта,
Алдыга ири адымдап турган чакта,
Өлкөнүн жаш акыны рапорт берем,
Кыйкырык угулгандай чар тарапка!

Жетелеп төтө менен алып барчу,
Кулак сал, Лениндин партиясы.
Бышыктап сен көрсөткөн туура жолдо
Баратат өнүп-өсүп жарды-жалчы.

Мынакей, бизде кубат, күч кабелтең,
Жоо болсо салышабыз деңгээлдешкен.
Макдональд бакырайба так-так «таксыр»,
Союздун бир балбаны – кыргыз жерге!

Чуу менен күнгө аралаш бирге чыккан,
Теңселген эрк туусунун түбүнө ыккан,
Шаңы бар улуу дуунун арасында
Бирге эле биздин Кызыл Кыргызстан!

КУЛПУНДУ

Четке кагып зар-мунду,
Ала-Тоо бүгүн кулпунду,



Кулпунду!
Илгери карай умтулду.

Жели жүрсө эркелеп,
Көк шибери теңселет.
Теңселет!
Жүгүнүшөт энтелеп.

Шылдыр-шылдыр, шылдырап,
Соккон желден сыр сурап.
Сыр сурап!
Агып жатат миң булак.

Мында чыгат арманың,
Социалчыл чарбанын,
Чарбанын!
Өрүшүн ээлеп алганын.

Абаны толкун шыбыргак,
Кызыл койчу ыр ырдайт.
Жел ташыйт!
Жел ташыйт көпкө шыбырдайт.

Ырбы, сырбы өзүң бил,
Тырыш, түшүн турба тим.
Турба тим!
Күч көбөйтүп кошо кир.

Күрөш түрүн ыр кылат,
Чечүүсү терең сыр кылат.
Сыр кылат!
Тап пикирин кырдуулап.

Көп күчтүн бир мыктысы,
Тигине жүрөт жылкычы.



Жылкычы!
Социалчыл жылкысы!

Май тартып сүттөн сыгылып,
Бүбүя жеңем жымыңдайт.
Жымыңдайт!
Айт, жүрөгүм, сырынды айт!..

Ала-Тоо бүгүн кулпунду
Четке кагып зар муңду.
Жүргүн ишке!
Жүр, Келгенбай, турдуңбу...

ПОЕЗДЕ

Термелтип поезд жүрдү арыш салып,
Саналып зым карагай жатты калып.
Эриккен жолоочулар үчтөн-төрттөн,
Киришти бирдемени талкууга алып.

Бири айтат өткөн күнүн, жүргөндөрүн,
Тамылжып чексиз дооран сүргөндөрүн.
Бири айтат колтугуна алган кезде
Селкинин кылыктанып күлгөндөрүн.

Кээ бири шилекейин ичке жутуп,
Калп, чынды койгулатты удургутуп.
Көп ооздон чыккан сөздөр ээсин таппай,
Вагондо баш адашты улуп, уңшуп.

Кээ бири окуп жатат китеп, газет,
Билбейсиң кимисинде кандай кесип.
Баарысын тегерете карап турсаң,
Толкундуу албуут кыял кетет безип.



Мен дагы отурамын жанымда Ажар,
Ажардын көзү койгул, бети анар.
Эмгектин ушуга окшош сулуусунан,
Сын тагып кандай акмак кемтик табар.

Ажар бир эмгек кызы Ала-Тоолук,
Шылдыңдаш-тамашалаш көөнүм оолук,
Эмгектин, эркиндиктин белгиси деп,
Башында салынганы кызыл жоолук.

Ажардын маани-жайын сурап турсам,
Ташкенге келген экен биздин жактан.
Бул кезде күчүн жыйып билим кенин
Кези экен кадаланып казып жаткан.

Токтоду поюзубуз кызыл вокзал,
Тиктеди Ажар мага карап жал-жал.
Күчүнө күчтү кошуп кубат берип,
Көзүндө оту ойнойт күйүп бал-бал.

Кыялдуу сасык туман ойду жеңип,
Коштошуу сөзүн айтты колун берип,
Жол тарттык эки сутка бир вагондо,
Кадимки жолдошторчо болуп шерик.

«Эми мен кенге барам, билим алам,
Соо болгун бир пикирдеш акын абам.
Биз чогуу келген жолду улуу жолго,
Окшотуп унутпастан эске салам!»

Дагы да поезд жүрүп арыш керди,
Урдуруп бетке шамал, бороон, желди.
Жоолугун колуна алып желбиретип,
Коштошуп эмгек кызы кала берди...

КОМУЗ

Көңүлүм сен желдедиң,
Желдегенде эрмегиң,
Үнү ачык кыл комузду,
Алып бергин, чертемин!

Толгоп, толгоп күү чалам,
Толкундантып үн салам,
Үн салам –
Кир кетирип, чер жазам.

Көр жемени көп тартып,
Жеңи менен жаш аарчып,
Ыңгыранып күң, кул жүрдү,
Ичи бышып муң басып.

Борошодо ыр ырдап,
Бір эмес, муңдуу ый ыйлап.
Ала-Тоонун жыбытында,
Койчу жүрдү жан кыйнап.

«Неге анча чарчадың,
Коюңду бак, айдагын,
Айдагын!
Арманымды айтамын».

– Дөп жаш сулуу муңданып,
Жоолугун булгап үн салып,
Үшкүрдү далай талаада,
Тезек терип, кап алып.

Мен да ыйлап мөгдөдүм,
Азапты далай көргөмүн!
Көргөмүн!..



Эркиндик үчүн далай эр,
Окко учуп өлгөнүн!

Көңүлүм сен желдедиң,
Желдегенде эрмегим.
Үнү ачык кыл комузду
Алып бергин чертемин!

Толгоп, толгоп күү чалам,
Толкундантып үн салам.
Үн салам! –
Кир кетирип чер жазам.

Түн койнунда төгүп кан,
Зарыктырып аткан таң,
Эмгекти! –
Эмгекти ээлейт ар качан.

Жаткандарды магдырап,
Ойготуп гудок бакырат,
Бакырат! –
Бакырат – эрди чакырат.

Талаада эмгек кайнаган,
Трактор жүрүп жайнаган.
Эр турат! –
Эр турат чапкы кайраган.

Билектерин түрүшүп,
Чөп чөмөлөп жүрүшүп,
Келе жатат Зууралар,
Шаңк-шуңк этип күлүшүп.

Көңүлүм сен желдедиң,
Желдегенде эрмегим.
Үнү ачык кыл комузду,
Алып бергин, чертемин!

Толгоп, толгоп күү чалам,
Толкундатып үн салам,
Үн салам! –
Кир кетирип, чер жазам!

АЙЫЛГА БАРГАНДА

Билимдин жок зарпынан,
Окуунун түшүп артынан,
Чет шаарга Жанат кеткенде-
Өнөрдүн жыты аңкыган.
Калган эле коштошуп:
«Тентийт го», – деп боздошуп,
Бирге ыйлаган булактар,
Шылдырашып үн кошуп...

Жанат да ыйлап жаш төгүп,
Санаа ою өзгөрүп,
Бошогондо жүүнү
Кемпир-чалын көз көрүп.
Кайрат айтып артынан,
Калган көзү чалкыган...
«Кой, кой» – дешкен шибер чөп,
Жытынан жыпар аңкыган.

Жанат барып кагылып,
Издеген билим табылып.
Мектебин бүтүп кайрылды,
Эмгекчи журтун сагынып.
Тосуп алды тааныш жер,
Балбан билек баатыр эл.
Кучагын жайды кубанып,
Балкыган шибер макмал жел.



Өзгөчө айыл жаңырган,
Кутулуп эски жабырдан.
Жаңыны кошуп ыр ырдайт,
Койчулар тиги адырдан.
Тереңден сезим чыбырлап,
Кубанып Жанат кымыңдап,
Чыдабай бирге үн кошот,
Ичинен ырдап кыңылдап.

Эттеринен чыгып тер,
Кыш куюп жаткан эмгекчи эл.
Бир ооздон баары чакырат:
«Кол кабыш кыл», – деп, –
«бери кел».

«Макул, мен да киремин»,
Деп түрүп Жанат билегин,
Ылай ташыйт дүгдүндөп,
Билгизип көпкө тилегин.

Айылдын кээ бир балдары,
Молодож болуп алганы.
Намазды дагы коюшту,
Кээ бир кемпир-чалдары!
Десе чыгып көк түтүн,
Такыр эле чече албай,
Заманың эмне, ким үчүн?

Соолуктуруп энесин,
Угуп далай жемесин,
Түшүнтүп абдан койгондо,
Ильичтин айткан кеңешин.
Утур сурап таңданат,
Баса ошондой кеп калат.
– Энелерди ушинтип:
Ээрчитип Жанат алгалап!..



ЖАҢЫ ПОЛК

Күрөштө мууну бекип, жедеп бышкан,
Союздун бир уулу – Кыргызстан.
Жаңы полк балдарынан куруп кирди,
«Кулунун каралдым!» – деп сүйүп кыскан.

Команда бергин жолдош Ворошилов!
Жаңы полк тайманбаган бир кызыл чок.
Жабыла «ураалашып» ат коюшат,
Алдынан жабур-жубур жааса да ок.

Кайраттуу сүрдөнүү бар, айбаты ашкан,
Түрлөрү баатырдыктын күүсүн тарткан.
Зыңкыйган келбеттерин сурабагын,
Асынган кылыч, мылтык, тегиз атчан.

Будённый, жаңы полкко бер команда,
Душманга каршы алып бар, эрчит алга.
Баары тең эмгекчи уулу шексиз балбан,
Бөлөнүп нурга канган аткан таңда.

Мынакей, Ала-Тоодо дагы бир гүл,
Эпкиндүү курулушка саймалуу түр,
– Жаңы полк!
– Тизил!
– Түптүз!..

Шанданып, кырка тартып алдыга жүр!



БЫЙЫЛКЫ ЖАЗ

Ушу быйыл жаш көңүлүм,
Эркелесе, желдесе,
Бир жагынан колхозчулар,
Келип калды жаз десе.
Далай
Жаңы
Колхоздун
Көтөрүлүп толкуну,
Орундалып –
Улуу тилек орчунун;
Далай-далай элес келип көзүмө,
Кубанамын
Өз-өзүмдөн өзүмө!..

Быйылкы жаз большевикчил,
Бир бөтөнчө сыры бар!
Эки таптын биротоло
Чечилүүчү чыры бар.

Чечип,
Жеңип
Чын турмуштун
Гегемону болобуз!
Быйыл
Кыйын
Ашууну –
Шыкап барып конобуз.
Бул жөнүндө,
Жорголосун жаш калам:
– Ой, жүрөгүм!
Шаштырбачы, сен адам!

«Колхозуна кирсемби?» – деп,
Ойлоп, башын тырмаган,

Жарды дыйкан жана ортолор,
Чарбаны көрөр чыңдаган.
Эртең,
Келсең,
Кадимкидей –
Колхоз болуп алганын.

Бүгүнкү ээси,
Бириндеген чарбанын,
Деген болжол,
Ишке ашмакчы так быйыл
Талкаланат
Таш кыялар эң кыйын!..

Долбоорлонгон планы бар,
Чечиле элек улуу иш.
Муну дагы негизинен
Орундайбыз быйыл биз!

Малды
Арбын!
Деген шартты
Негиз кылып курабыз.
Социалчыл
Жолду көздөй бурабыз.
Ал жол!
Колхоздошуу эмеспи.
Сапаты ашкан,
Натыйжаны, элести!..

Тракторлор тытыр-тытыр,
Зор мелдешке чыккандай,
Кең талааны чаңызгытат
Көз талытып пай, пай, пай!..
Пахта



Шартка
Байланып,
Кеңитилип айдалат.
Жеңип чыгуу
Куралына айланат.
Аянты өсүп
Дандар толук себилет.
Эчен жаңы
Өсүмдүктөр эгилет.

Бул иштердин натыйжасын
Боолголоп отурсаң,
Көз алдыңа басып чыгат,
Тарыхтагы болгон заң.
Муштар
Душман
Менен күрөшүп,
Түрүп коюп билекти,
Орундайбыз
Жеңүү менен тилекти.
Оңчул,
Солчул
Дагы эки беттүүлөр,
Чоң майданда
Карап турган тепки жээр!
Аянтчада, же болбосо
Короосунда мектептин,
Уй мүйүздөп отурганын,
Көзүң чалат көп элдин.
Бак,
Бак,
Баары сүйлөп иретсиз,
– «Тыш!..»
Сүйлөнүзчү, эми сиз!

Деп Тердикбай –
Ирет менен сөз берет.
Ушинтишип
Планды абдан текшерет.
Короолордо далай жеңе,
Үрөндөрүн калбырлап,
Сапырышса «орток» кел деп,
Кызыл буудай жамгырлап.
Элес
Келет
Көзүңө
Азыр сээп жаткандай.
Кол кабышты
Бергиң келет, күч кандай!
Жеңелерде
Тайманбаган жүрөк бар.
Эмгектин
Кызыл ордени ал!..

Бири кетсе, бири келип,
Усталарга чубашып,
– Оңдоп бергин
«Сокомду», – деп сурашып,
Мала
Жана
Башкаларын
Жыйып-терип камдаган.

Эмгекчини
Көрөсүң көп сандаган.
Мына булар,
Большевиктик жазынан,
Камсыз кылат
Эбегейсиз адамын!..



Манап, байлар ындыны өчүп
Көздөрүнө келип жаш,
Бирок дагы солоп алган
Жеңдерине котур таш.
Күч
Бүт
Колубузда,
Күрөш күчөп баратат.
«Котур ташы,
Кимдин башын канатат?»
Бул суроо
Негизинен чечилген.
Катуу тапшырма
Орундалсын кесилген!

Бойлуу,
Ойлуу
Бешмантчан,
Бат
Салт
Атгай басып баткактан,
Тээ көчөдө
Саалыны,
Көрө салдым келе жаткан.

Жолдоштуктун белгиси го,
Ырсайыштык алыстан,
Эки жүрөк согуп кирди
Күлүктөрдөй жарышкан.
– Кейпиң,
Оо, чиркин, –
Деди Саалы шылдыңдап.
Мен да
Оо, оо, аа!
Дедим күлүп «кургурлап»,

Ойлоп,
Ойноп
Жүрүп кеттик кулжундап!

Көчө бойлоп баса бердик
Эркин ээлеп көңүлдүн,
Элестетип болочогун
Социалчыл өмүрдүн!

Улуу изди
Кубаттадык, коштодук,
Кепке,
Шертке
Кызып калган окшодук.
Бойлор ысып
Маңдайдагы клубга,
Жетип,
Анан токтодук.

Бир жеңишти күткөн элге,
Клуб ичи жык-жыйма.
(«Ай!.. ий.. түтүн, тартпагыла папирос», –
Дейт бир бурчтан Батийма).
Мындагылар
Жумушчулар.
Жаралышкан чоюндан
Карап турсаң,
Эрик балкыйт оюндан.
Жыйылышка
Жазгы айдоо,
Бирикменин
Маселеси коюлган.

Таптап сүйлөп докладчы,
«Большевиктик жазы», – деп,



Кызып-кызып муштум түйүп,
Түшүндүрөт кол шилтеп...

– Жолдоштор,
Билесиңер,
Күрөш отун көсөйбүз.
Социализм
Фундаментин
Ушул быйыл төшөйбүз!

– Так ушуну түшүнгүлө, –
Деп отурду дааналап.
Бүткөндөн соң
Урулду бейм шапалак!

Жыйылыш,
Жаңкы биздин Саалыны,
Айылга
Блайык деп тааныды.
Бул коллектив аталыкка¹ –
Аныктап көз тигишет.
Большевиктик жазы үчүн,
Жооптуубуз деп билишет.

Ошондуктан
Ичтен чыккан Саалысын,
Жиберди деп –
Билгин, баатыр маанисин!

Мээге жыйнап
Тапшырылган милдетин,
Саалы бармак талаага.
Большевиктик экинчи жаз

¹ Автор шеф маанисинде алса керек.

Жыты сиңген абага!
Бойлуу,
Ойлуу,
Бешмантчан,
Бат,
Салт,
Аттай басып баткактан,
Көрө салдым
Саалыны,
Айылга чыгып бараткан.
Эмгек,
Эрк,
Темп –
Биздин «жан»!
Буларды
Жаш каламым күүгө сал!
Иштегин,
Ачуум жаман эсиңе ал!..

ТРАКТОРЧУНУН ЫРЫ

1

Ачкычымды колго алып
Тетигиңди аңтарып,
Тазаладым, май куйдум,
Тракторум, канчалык!

Эми сенден суранам:
Жышылбасын бурамаң,
Жүрүп турсаң бузулбай,
Терим кеңип кубанам!

Кылбасын дүңгө тоскоолдук,
Терс айландыр, коңторулт!



Ала салып дың чымы –
Эси оогондой жатсын сулк!

Пайдалуу кылып ишинди,
Батыра сал тишинди.
Бали, – деп эмгек мактасын -
Үстүндөгү кишинди!

Десең эмгек чардасын,
Асты ала калбасын!
Кылган иши чала деп –
Күлкү кылып албасын!

Билесиңби биз балбан,
Октябрда жоо сайган!
Талааны дагы гүлдөйлү,
Бизди күтүп жылмайган!

Тракторум күчкө кел,
Дыңды бузуп тиле бер!
Тээтигинде кир жайып,
Карап турат бураң бел...

2

Чоюнсуң, атың «Трактор!..»
Терең маани, терең сыр!
Ошондуктан кубаттуу,
Биздин обон, биздин ыр!

Бир бурамаң буралган,
Миңдеген күчтөн куралган!
Ар тетигиң ибарат –
«Эпкиндүү» деген ураандан.

Эң мурун жерден табылды,
Тер агызып казылды.
Тонналардын ичинде –
Бири болуп жазылды!

Кара темир кезиңде,
Заводго бардың эсимде.
Жумушчулар бийлешип –
Күч жалгады сезимге.

Станоктор такылдап,
Эрк күүсүн чертип шакылдап,
Жанында Иван ойлонгон
Натыйжа күткөн иштен так.

Бири жасап дөңгөлөк,
Тетигин бирөө өлчөлөп,
Бирдеменди сыйдалап –
Дагы бирөө өгөөлөп!

Тракторум бүткөнсүн,
Айда, адымың күчтөнсүн!
Өдөлөнүп дың чымы –
Ала салып бүктөлсүн!

Үстүндө мен да тердедим,
Бул сенин шуру, берметиң!
Кытыгылап каткырып –
Күлдүрөлү жер бетин!

3

Тируу иштин элеси
Ою, кыры, белеси.
Европа менен Азия,
Курулуштун денеси.



Кан тамыры – темир жол,
Каны – кырка вагондор.
Сен бир тамчы канысың –
Тракторум милдет чоң!

Жаңы колго алганда,
Кубатты үрөп жардамга,
Ала-Тоону этектей –
Биринчи бороз салганда.

Түшүнбөстөн билбей тек:
«Бу шайтандын аты» – деп,
Айласыздан күлдүрдү –
Эл ичинде ушак кеп.

Чеп бузуп, тоону талкалар,
Бизде күрөш күчү бар
Ошондуктан көрө албай –
Желип жүрдү душмандар.

Билмексен болуп чалкалап,
Көз салып сырттан акмалап,
Аңдып жүрдү акмактар –
Коюуга сени талкалап.

«Атаңдын көрү, сонун го!
«Чылан» болуш керек боо»,
Деген жарды ортолор,
Бүгүн мына колхоздо.

4

Тракторум күчкө кел,
Дыңды бузуп тиле бер!
Бүгүн эле союлсун –



Далай ашык гектарлар!
Жумушчу!
Кайрат,
Айбат,
Күч –
Кубат,
Бермет териңден!
Тракторум жасалды
Заводдо алган демиңден!

ЭСИҢДЕДИР

Эсиңдедир!
Кабак ачып, каткырып бир күлбөдүң,
Качан көрсөм сабырың суз жүргөнүң.
Өмүрүңдө турмушка да эркелеп,
Бойду жазып эркин доорон сүрбөдүң!..

Эсиңдедир!
Иттер үрүп тынчытпады жаныңды,
Бирөө дагы сурап билбей алыңды.
Жүрөгүңө далай кордук из салып,
Бузушту эле денде кызуу каныңды.

Эсиңдедир!
Жабыр көрдүң, жаштар төктүң, ыргалдың,
Деп кейидиң неге балаа чырмалдың
Чыдамкайсыз, сабырсыздык туудурган,
Каарына калып катуу ызгардын!

Эсиңдедир!
Көп кыйналып, күндө ыйлап өксүдүң,
Мөлтүрөтүп булап жашты төккөнүң.
Оор үшкүрүп, көп кордуктан куткараар,
Жан ачычуу жол башчыны көксөдүң.



Эсиндедир!
Кабыл болду жылдап күткөн тилегиң
Кубангандан күлгөнүңдү билемин.
Жаны ачып жолду чапкан түбөлүк,
Эмес беле улуу устат Ленин.

Али эсимде!
Шумдук кабар ак жүзүңдү кумсартты.
Өлдү дешке кыя албай устатты,
Сага окшоштор «жетимбиз» деп жалооруп,
Кабак чытып, аза күтүп, сус тартты...

Ал эсимде!
Кайрат айтып калкка турган бузулуп,
Каргып турдуң капа эркинен кутулуп,
«Устат өлбөйт, устаттын чапкан жолу бар,
Жүргүлө алга!», – дебедиңби жутунуп.

Ал эсимде!
Көп жүрөктөн кеткен өрттү өчүрдүң,
Эркин ээлеп жарасын таап көңүлдүн.
Мына бүгүн улуу устат жолунда,
Изин салдың социалчыл өмүрдүн!

Бүгүн көрөм!
Улуу устат Лениндин планын,
Эмгекчилер бүт орундап чыгарын,
Эл аралык кандуу майдан күрөштө,
Кара тууну Ленин туусу жыгарын.

Дагы көрөм!
Улуу жолдо эмгекчилер курган сап,
Жаным Кеке, сен да барсың дагдаңдап,
Так ошондой эркелеген күч менен,
Улуу устаттын изи менен жолду чап!

ЖОЛ ЫРЫ

Така-така-так-так,
Шака-шака-шака-шак.
Качкын жолдон дегендей,
Түтүн бур-бур пипа-пап,
Желди жиреп паровоз,
Учкан куштай баратат.

Жүрөктүн түпкү чын сырын,
Ырдайлык Батыш жол сырын!
Ээликтирип санааны,
Ээлеген эмгек талааны.
Жол бою жашыл көрүнүш –
Жыпар жыт ээлеп абаны.
Турмуштун мындай обонун,
Кел Батыш илип алалы.
Созгун Батыш созолонт,
Толкундап үнүң жорголот!..

Чокусу музга берилип
Эңиши жазык керилип,
Созулуп кеткен Ала-Тоо,
Боорунда булут эринип,
Мөңкүп агат булагы –
Өрдөштөн төмөн элирип,
Ала-Тоо кандай сонун жер
Жыбыттап согот жыпар жел...

Ала-Тоодон кендер жашынат,
Качан алар казылат,
Керекке жарап алтындар
Качан эми ташылат!..
Эмгекти сүйүп элирген,



Качан көңүл басылат.
Балбырап мончок агып тер,
Кайраттуу шахтер болсом мен.

Жол бойлоп өскөн көк беде
Жел менен кылат аңгеме,
Тыңшачы Батыш шыбырын,
Дегендей болот бирдеме.
Ушактап бизди жатса да,
Берилип аган кирдебе
Шиберди ыксыз ыргар жел
Тураксыз желди кылба бел!

Арыктан шылдыр суу агат,
Шылдырдан шыбыр сыр жасап,
Арыкты бойлоп жеңекем,
Шыпылдай басып баратат.
Ар жагында күшүлдөп,
Аркандалуу уй жатат.
Колхозго уюн агытсын,
Айтчы Батыш агытсын!

Баштаган ишти узатар,
Артымдагы жөлөгүм.
Карап турат таң калып,
Татынакай бөбөгүм.
Ай паровоз-паровоз,
Арышыңа арыш кош!

Жолоочулап бараткан,
Бир абакем кула атчан,
Жарыша кетти тура албай,
Паровоз менен чураткан.
Маданият тулпары,



Кубаттангын, кубаттан!..
Бара турган жол алыс,
Ал, жаш сулуу, ырдаңыз!..

Фрунзе–Москва жолунда.

СУЛУУ

Жайдарым күлүмсүрөп маңдайы ачык,
Жүзүндө эрк нурлары турса ташып,
Эмгектин эркелеткен кызы ошол,
Дүйнөдө сулуу чыкпас андан ашып!

ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН

Көптү көрдүм муңдуу болуп жашыман,
Далай мүшкүл иштер өттү башыман.
Шүмүрөйүп четте калган күн болгон,
Киер кийим, иче турган ашыман.

Ошондуктан менде толгон милдет бар,
Аткарууга күндөп-түндөп ашыгам.
Артта калба социализм темпинен,
Толку жүрөк, түгөнбөгөн казынам!..

БИЗДИН КЫЗДАР

Курбум ай, кандай шайыр биздин кыздар,
Мисалы колхоз кызы Бүбүяны ал.
Көзүндө электрик шамы ойнойт,
Жөн эле бойду берип болосуң дал.



Теги бул айбы, күнбү алда неме,
Жылмайып нурун чачып турган жерге,
Кээде мен окшотомун Бүбүяны,
Көңүлдү кытыгылап соккон желге.

Турмуштун миң тетигин бирден бурап,
Жүзүндө күрөш оту балкып турат.
Көргөндө бул өңдөнгөн белгилерин,
Күрдөөлдүү кошулбасын кайдан кубат.

Бүбүштүн бир максаты: эмгек-эмгек,
Эмгексиз жүрө берүү аган кермек.
Эгерде сүрөнүнө алып алса,
Ал эми көөнүң шексиз болор сергек.

Бүбүя көп шумдуктун бирин билбейт,
Турмушту терең текшеп, тегиз иргеит.
Жүрөгүм айтпа андай пикириңди,
Сулуунун ууздай ак көөнү кирдейт.

Жокпу ушул дүйнөдө камгак көңүл,
«Сени мен жактырамын, сүрөлү өмүр!»
Деп эчен Бүбүяга катар келип,
Эриктүү кубаты да болду көмүр!

Курбум ай, биздин шайыр кыздар кандай,
Жайдарым ачык мүнөз, жазы маңдай.
Сүйлөсө жыйналышты буудай кууруп,
Эмгекке сугарылган тили балдай!

Бүбүштү дагы эле мисалга алып,
Көрөлү кандай мүнөз, кандай калып.
Бир күнү кош айдаган Темиркулга,
Отурду суусун, азык алып барып.



Темиркул жутуп ачкыл, токоч жеди,
«Эмгектин жаш сулуусу, кандым», – деди.
Дагдайып тракторго минген кезде,
Жаркылдап Бүбүш шаңк-шуңк күлүп берди.

Эмгектин эр бозою дарылдатып,
Бузду дың, трактору түтүн чачып.
«Катыгүн, кара, сокоң калды, калды!»
Деп Бүбүш шылдындады боору катып.

Бошогон чанач менен дасторконун,
Бүбүя бүктөп алып, тартты жолун.
Келатып айдоо бойлоп көзү чалды,
Тердиктей ала болуп калган жолун.

Күч кошуп дагы күлүп шылдындады,
Жоопко Темиркулу көз ымдады.
«Тигинин жоругун!» – деп жана Бүбүш,
Чым менен жаза-буза уруп калды.

Чым менен бирге оозунан күлкү ыргып,
Темирдин жүрөгүнө тийди шыңгырт...
Баары да Бүбүядай биздин кыздар
Күлкүдөн эркин талаа болбос жымжырт!

ПАРОВОЗГО

Бкчамдап жүр паровоз алдыга,
Таанылды орто, жарды, жалчыга.
Бизге кубат көктө учуп зырылдап,
Оволонгон болот канат карчыга.

Сен паровоз жүрө бергин дүкө-дүк
Дөңгөлөгүң төп айланып дүпө-дүп,



Артып келип торпок-танаа, өгүзгө,
Узартабыз карап турган далай жүк!

Жүрчү, Темир, болчу эми кантесиң!
Анан дагы өзүң «член» артелсиң,
Жөнөтөлү жаңкы буудай, жүндөрдү,
Жүрүп поезд паровоздор теңселсин.

Сен Токмокту басып өтчү паровоз,
Унаасыздык тополоңу болсун тоз!
Буркуратып түтүнүңдү асманга,
Айда ыкчамда, айда адымда, арыш соз!

Көрчү Кеке, келчи минип алалы,
Элендирип эрки күчтүү санааны.
Аткан октой, учкан куштай зыпылдап,
Ысык-Көлгө азыр кирип баралы!

Октой жиреп сыдырым жел абасын,
Европанын токою көп талаасын.
Тегиз жортуп сен паровоз келесиң,
Жаңыртчы эми Ала-Тоонун арасын!

Батырак кош кочегарың болоюн,
Ырды да ырдап, жаңы обонду созоюн.
Эмгек кызы Жамыйлалар кубансын
Көрүп алып эрки менен бозоюн!..

Болчу деги, кошчу деги, кошчу бат!
Эрденүмдөн балкып кетти күч-кубат!
Эмгекчи эл, артыкча ушул Темиркул
Качан келет, кара бука деп турат.



ТООДОГУ СЫР

(Бул ыр өзбек акыны Кайым менен бирдикте жазылган)

Таң алдында таттуу соккон тоо жели,
Жаш кыялды терметишет мендеги.
Тоо кыздары гүлдөр терип ойношуп,
Күлүп кана сырга канат желдеги!..

Тоодон түшкөн тунук суунун күүлөрү
Болгондорду жомок кылып агышат.
Тыңшап аны эркин тоонун кыздары,
Ойлоп-ойлоп, терең сырын табышат.

Эркин тоонун эркин эрке кыздары,
Келгилечи көңүлдү биз ачалык.
Өзгөрүштүн өчпөй турган чырагын,
Күн чыгыштын тоолоруна асалык!

ТОЛКУН СЫРЛАРЫ

(Чөнтөк дептеринен)

Ак көбүктөп бурулуп,
Көл бети чексиз кубулуп,
Чайпай берип кум ширеп
Толкуса жарга урунуп,
Көк камыштар теңселет,
Көңүлдү ээлеп тескерет,
Толкундун мындай сырларын,
Толуктап кимдер текшерет!..

Кошулуп муңдуу үндөргө,
Жүрөктү эзген күндөрдө.
Туш-туштан улуп карышкыр,



Мазени алган түндөрдө.
Жарга урунуп буу чыккан,
Жабырканып буулуккан.
Онтогон толкун добушун,
Орундуу, – деп ким уккан.

Анда тамга урдурткан,
Бошобой башы кулдуктан.
Жандарды көрүп ыргалган,
Жадаган жайсыз турмуштан.
Буулугуп муңдан муң төгүп,
Чачып жарга ак көбүк!
Соолугуп анан Ысык-Көл,
Мелтиреп калчу көйкөлүп...

Анда-саңда сандалып,
Жалооруп, өсүп, каржалып,
Көңүлүн соруп сүлүктөй,
Көкүрөк дарты жанды алып,
Жүргөн жандар көп эле,
Өмүрдүн жолу – чөл эле,
Толук көргөн буларды,
Толкуган Ысык-Көл эле...

Кылаасында кой багып,
Кой менен күңүрт ой багып,
Таягына өбөктөп,
Тамтайып турган бой салып,
Жаштарды көрүп талыккан,
Жаш оору болуп камыккан,
Эчен жыл бойлой Ысык-Көл,
Таң нурун төгүп зарыккан...

Жырткычтар болуп элге зор,
Далайлар анда болгон кор.

Жардынын минип чолугун,
Салуучу бүлүк жасоолдор.
Бирдеме десе сабаган,
(Жондору канталаган)
Сескентчү эле Ысык-Көл,
Жүрөктү эзген жарадан...

Дөөлөтү менен тузактап,
Карт аюу кысып кучактап,
Азаптуу муздак төшөктө,
Арманда болуп бышактап,
Бйлаган жаш карындаш,
Турмуштун анда боору таш.
Ысык-Көлдүн ал кезде,
Канткенде боору ачыбас...

Жер бети туман, боз болуп,
Чыдабай элим козголуп,
Турпанды көздөй качканда,
Тополоңу тоз болуп.
Көбөйгөн үндөр онтогон,
Жаш балдар ыйлап, боздогон,
Ошондо анан Ысык-Көл,
Өлүмдүн күүсүн козгогон.

Муң-кайгыны терметип,
Жылдарды кууп, жел жетип,
Кан төгүп, жеңип чыкканда,
Душмандар менен кездешип,
Жерди кармап жалынга,
Нурданган эрк таңында,
Толкуду белем Ысык-Көл
Көптөп күткөн шаңында...

Көрүнө сырга кандырып,
Көңүлдүн шамын жандырып.



Кылаасы тегиз өзгөрдү,
Чагылып көзгө албырып.
Ысык-Көл ыйсыз болуп ток,
Мурунку мундун бири жок.
Көптү көргөн бул келде,
Кулач уруп ойносок.

АК АЛТЫН ӨЛКӨСҮ

Ойлосом,
 Өлкөбүздүн таалайы кең,
Бегинде
 Быкып жүргөн, – эмгекчи эл.
Бул элим,
 Эрикпесин шайыр жүрсүн,
Эмгектин,
 Көңүл ачар күүсүн чертем.
Күүсүн чертем,
 Күүлөймүн,
Угам десең,
 Үн кошомун.
Ырдаймын,
 Түйүн чечем!

2

Ал уккун,
 Тыңшап тургун, кулак салгын,
Күрөштө,
 Ырдай турган күүнү чалдым.
Ак алтын,
 Өлкөсүнүн тыңшоочусу,
Сен үчүн,
 Толкундатып үн чыгардым...

Үн чыгардым,
Созултуп,
Угуп алгын,
Угуп алгын,
Укчууга,
Айта баргын!

3

Ак алтын
Өлкөсүндө ким турбаган,
Ким аган
«Меники!» деп тамга урбаган.
Алайды,
Анжыянды тегиз мыкчып,
Элеген,
Алымбек хан көзүн жумган.
Көз жумганда,
Көрүнүп,
Белин бууган,
Курманжан,
Ордун басып,
Хандык курган.

4

Өлкөдө,
Хандык куруп ээлеп жатты,
Ойлонуп
Каратсам деп чар тарапты,
Теринен
Пахта өндүргөн эмгекчиге,
Ууланган,
Тырмактары далай батты.
Далай батты,



Бйлатты,
Кан какшатты,
Кан жөткүртүп,
Жүрөккө,
Салды такты!..

5

Курманжан,
Бирин кармап, бирин сабап
Өлкөдө,
Кылып жүрдү далай санат!
Кайра айтса,
Болот канжар жаркылдаса,
Күчсүздөр,
Кандай кайрат кыла алат,
Кыла албайт,
Кулдук урат,
Жашы агат,
Жашы агат,
Бир-бирине,
Муңун чагат.

6

Өлкөдө
Өнүп жаткан аппак алтын
Далайды,
Кызыктырды ачып алкын.
Россиянын
Кан жуткан карышкыры,
Жумшады,
Ак алтынга санаа дартын,
Санаа дартын,
Жумшады,

Алууга алтын.
Кан төгүшүп,
Баш кеспей,
Кайдан алсын!..

7

Байлары
Падышанын канды таткан,
Туш-тушка,
Байлык издеп көзүн арткан,
Өлкөнүн,
Ак алтынын алуу үчүн,
Жумшады,
Солдаттарын самсып жаткан,
Самсып жаткан,
Самсыган,
Сандап жаткан,
Баш алынып,
Жазыксыз,
Кандар аккан!..
Алайда,
Курган кандык чоң тополоң,
Болгондой,
Анжиянды басты тозоң.
Ак алтын,
Даяр кулду тарттырганда,
Курманжан,
Бир мертинди келген жоодон,
Келген жоодон,
Мертинди,
Күчү толгон.
Ээлеп жүргөн,
Өлкөсү,
Кетти колдон!



8

Туудуруп,
Күчү менен бардык шартын,
Колго алып,
Ак алтынды басып дартын,
Жүргүзүп,
Кан ичкичтер жата берди.
Былгыган,
Эзүүчүлүк саясатын,
Саясатын,
Жүргүздү.
Ачып алкын,
Калк кыйналды,
Турмушка,
Карап салкын!..

9

Эзүүчү
Койду кырган карышкырдай,
Сапсаңдап,
Жаралуу элге кирди аралап,
Кирди аралап
Камады,
Уруп-сабап,
Муңдуу эл,
Буркурады,
Көзүн карап!..

10

Бай-манап,
Бирге куруп темир торду,
Элимдин,
Канын алар кошо сорду,

Титинип,
Кылгандарын айта берсем,
Чыдагыс,
Далай мүшкүл иштер болду!
Болду иштер,
Боло берди,
Оңду-солду,
Жаш төктү,
Жалдырады,
Өңкөй шордуу!

11

Бир жактан
Заарын төксө министрлер,
Камады
Каарын алып болуш-бийлер.
Белгилүү,
Жөө тумандай жылжып жүрүп
Тымызын
Молдокемдер дагы ийлер!
Дагы ийлеп,
Ийлей берди,
Ийленгендер,
Ууланды,
Угушту,
Миңдегендер!..

12

Мителер,
Он, он бештен колду жумшап,
Жүрүштү,
Дагы сансыз мүлккө суусап,

* Т и т и н и п – дити барып, диттенип.



Кулдардын
Күчүнө өнгөн ак алтынга
Алган мал
Өрүшүндө жатты жуушап,
Жуушап жатты,
Минилбей,
Тегиз тумсак,
Кул кайтарды.
Баарысын,
Куурап,
Куурап!..

13

Андагы
Тетиги турмуш керимселин
Токтотпой,
Келет менин айта бергим.
Бирок да,
Кан жыттанып көңүл айнып
Буулугуп,
Дем кыстыгат жаман жерим.
Жаман жерим,
Ал күндө,
Калды кегим!..
Ошону,
Уксун, билсин,
Эмгекчи элим!..

14

Алоолоп,
Күн батыштан кызыл жалын,
Ашырды
Чар тарапка ысык табын,

Чыйылдап,
Ошол жалын илебинде,
Ойлошту,
Өлүм камын,
Бардык жагын.
Сарп кылды,
Өчүрүүгө,
Кашык канын.

15

Ал жалын –
Көңтөрүштүн күчтүү илеби.
Ал жалын –
Шордуулардын ой-тилеги,
Ал жалын –
Капастарды өрттөп кетер,
Ал жалын –
Эзилүүнүн токтор чеги,
Токтор чеги,
Токтоду,
Бүттү эми,
Алынды,
Эмгекчи элдин,
Калган кеги!..

16

Ак алтын
Өлкөсүнүн ушу бүгүн,
Көрөсүң,
Көз кубанып турган күнүн.
Укпайсың,
Мурункудай зарең учуп,
Элинин,



Кыңкыстаган муңдуу үнүн
Муңдуу үнүн,
Алмаштырган,
Башка түрүн,
Көрөсүң,
Артышасың,
Жүктөр жүгүн!

17

Кул-кутан,
Биригишип колхоз болгон.
Арылган
Өткөндөгү калың шордон,
Эмгекте
Болот турмуш сырын чечип,
Өлкөгө
Сайма сарай айыл конгон.
Айыл конгон,
Армия,
Чыккан ордон.
Жаңы турмуш,
Устасы,
Күчү толгон!..

18

Эл эркин,
Эмгек эркин,
Өлкөм эркин,
Өлкөмдүн,
Ак алтыны өсө берсин!
Аралап,
Ак алтында арка, этектеп
Шылдыңчыл,



Колхоздогу жеңем терсин,
Жеңем терсин,
Теришип,
Тере берсин,
Теришип,
Дагы жаңы,
Күчтөр келсин!..

ПАХТА СЫРЫ

(Токуу фабрикасынын жумушчуларына)

Ой кенчи балбан билек пахтачылдын,
Боз талаа, бийик зоока, кыя кырдын,
Толкундуу жүрөгү бар акынымын,
Маанисин билесиң сен созгон ырдын.
Фабрика, станоктун баласысың,
Түйүнүн чече билген терең сырдын.

Жек көрүп, жүргөндөрдү бекер тынып,
Чогулуп бардык күчтү сарып кылып,
Кыпкызыл эшалондор жөнөткөнбүз,
Вагонго ак буладай пахта салып.
Коробой фабрикке барган кезде,
Кубанып калгандырысың ичиң жылып.
Ал эми станоктор жүрүп шак-шак,
Күрөштүн миң толголуу күүсүн жаттап,
Башында тургандырысың турмуш ээси,
Ак жүзүң кажыбастык сырын сактап.

1

Жаз келип, карлар эрип жер чымырап,
Көк чыгып, торгой сайрап, курт кыбырап,



Калганда кош чыгарып шымаланып,
Пахтаны айдаганбыз күчтү курап,
Шылдыңчыл жеңелер да тамак камдап,
От жаккан туш-туш жакка түтүн бурап.

2

Жай келди, пахта өсүп гүлүн ачты,
Талаага күчүн үрөп нурун чачты,
Макташып сулуулукту акын куштар,
Санааны кытыгылап сайрап жатты.
Пахтачыл абаларым ушул кезден,
Эмгектин түгөнбөгөн кенин тапты.

Кээ бирөө кулак байлап кетмен алган,
Пахтага сууну жайып жыгып салган,
Кээ жерде эмгек кызы Бүбүялар,
Пахтаны эчак отоп бүтүп калган.
Ушундай кызуу эмгектин акынында,
Тайманбай айтчы курбум, барбы арман!

3

Жай өтүп, күз да жетип канат жайып,
Эмгекке дагы абалар калды байып,
Дүркүрөп баары тегиз богок жарды
Талаага ак буладай үкү сайып...

Жол бербей тоскоолдукка тосуп чептеп,
Ылдамдап бышык кылып күчтү эсептеп,
Жабыла ашар салып терип кирдик,
Жеңелер ташып жатты арка-этектеп!..

Айдадык, бактык, тердик, эмгек кылдык,
Эмгекке негизделген бардык чындык!



Тоскоолдуу, айла-амалдуу далай куулар,
Майданда чыгып калды четке калкып,
Турмуштун бардык сыры – күрөш түрү,
Дагы бар арабызда жүргөн жылжып!..

ИНИМЕ КАТ

Окуу издеп кеткениңе көп болду иним,
Эрикпей алгандырсың далай билим.
Жер көрүп, эл аралап моокуң басып,
Бир сыйра жуугандырсың көңүл кириң!

Эсиңден чыкпаса эгер билсең керек,
Биз анда кандай түрдүү абалда элек.
Көк чыгып, эчен ирет кар каптады,
Тим эле өзгөрбөстөн турмак белек!..

Сен көргөн ага, тууган тегиз аман,
Жабылып ысык салам айтты саган.
Керим чал өзгөчө көп жобурады,
Ал жөндүү төмөнтөдө толук жазам.

Баягы туйлап аккан суусун бойлоп,
Балчыктан там салышып жүргөн ойноп,
Айылың ушундай бир өзгөрдү иним,
Өмүрдө көрбөгөн иш мурун ойлоп.

Сен барда кандай эле биздин айыл,
Билесиң айтпасам да бардык жайын.
Ал бүгүн келсең балким тааныбассың,
Өзгөрдү күндөр өтүп жаткан сайын.

Биригип биз өңдүүлөр колхоз болдук,
Эмгекти натыйжалуу жолго койдук.



Жабылып бардык ишти бүтүрөбүз,
Жок эми баягыдай жалгыз бойлук.

Баягы кең Көк-Сайдын суусу гана,
Шаркырап агып жаткан салаа-салаа,
Ошонун эки өйүзү бизге карайт,
Жана да белден берки жайык талаа!

Бизге бир «трактор» дейт, чоюн келди,
Талаа эмес, санаага да көрүк берди.
Бир күндө эчен такта жерди айдап,
Көк өгүз, тору аттарды ушу жеңди.

Билесиң менде унаа жок экенин,
Тактадан ашчу беле айдар жерим!
Куткарып ушул чоюн жалдыроодон,
Айтпагын, акын иним, чыкты черим...

Эмгекке киришебиз ушундай биз,
Бат эле бүтүп калат бир далай иш.
Ушинтип туулуп өскөн айылыңа,
Негиздүү жаңы турмуш салды бейм из!

Бүбүя катыңды окуп мурун жазган,
Көп болду комсомолго кирип алган,
Абыдан бети ачылып, адам болуп,
Колхозго далай эмгек берди жардам!

Мынакей, бардыгы ушул биздин абал,
Кезекти берип иним эми саган,
Киришип эмгегине кадимкидей,
Кат күтөт айылдагы жаман агаң!



ЖООП КАТ

Катыңдын, жаным ага, сыры кенен,
Терметти бир сөзү анын «Колхоз» деген,
Эгерде керек болсо, бул кат үчүн –
Аябайм жүрөгүмдү сууруп берем!..

Уюшуу – бул максаттын бир чекеси,
Сапатка байланышсын кебетеси!
Ишиңер негизделген жолго түшсө –
Чыкпайбы сиңиртмелүү кенемтеси?

Ойлонуп бул жөнүндө жүрсө Керим,
Атайлап аган менин айтар кебим,
Бир топ эл жүрөгүмө колхоз куруп,
Жүрүшөт бака-шака айдап жерин...

АТКЕЗЧИЛЕР

Кыш мезгили, Ала-Тоону кар баскан
Ушундай кез, чыккан жандар адашкан!
Тоодон аккан суулар тоңуп токтолуп,
Жерге карлар ак кымкаптай жарашкан.

Түн тыптынч, тоо арасы кыя жон,
Кийиз өтүк, баары тегиз кийген тон.
Бир топ адам чубатууда баратат,
Таң, ким билсин, кайда булар тартты жол!..

Ай Ала-Тоо! Булар кайда барышат?
Түн ичинде ууру жолго салышат!
Ызгаар баскан суук түндө эмне бар,
Кана, кандай пайда издеп табышат!..



Бирден куржун бөктөрүнчөк барында,
Урушууга кылган элби камылга!
Арасынан бир беш-алтоо мылтыкчан,
Кээ бирөөнүн канжары бар жанында!..

Булоо басып, аттарынан тер кеткен,
(Убагы эле душманына кездешкен).
Токто, токто деген сөздөр артынан,
Кошо угулду мылтык үнү тарс эткен.

Бирөөлөрү шап-шап түшө калышты,
Ойлошту окшойт, «кылабыз» деп салышты.
Мылтык үнү чыккан жардан токтобой,
Шарак-шурак замок берди табышты...

Бир, эки, үчөө аттан топ-топ кулады,
Тик сайылып карга барып сулады...
Жер кымкабы бети боздоп уялбай
Дагы кан деп эки, үч ирет сурады!..

Боз таарчан шапке кийген жылдыздуу,
Жүрөктөрү ар биринин кызыл туу!..
Эки, үч аскер кайта айдап жөнөштү,
Дешип коюп тап алдында кылмыштуу!!!

АШУУДА

(1916-жылдан бир эстелик)

Туптуюк ала чаңгыл болуп асман,
Бук кылып күндүн бетин булут баскан,
Ашуунун борошолуу бороонунда,
Баратат дүрдүгүп эл жанталашкан...

Секиртмелүү жери бар,
Ашуунун өтө жолу тар,
Кээ жерде такыр угу жок,
Көрүнбөй калган басып кар.
Кээ бир жерде мурунку,
Көчтөрдөн түшкөн буюмдар.

Жөөлөшүп өтүп жаткан көчтөр чубап,
Кээ жерде жүгү менен унаа кулап,
Кыйындык чыны менен башка түшсө,
Ким кимдин турмак эле алын сурап.

Жардамга жанды чакырып,
«Кокуй!..» деп бири бакырып,
Кулап барып өлгөндү,
Олпок кар жатты жашырып,
Ашуудагы көргөндөр,
Көңүлдө калган басылып!..

Ажырап келбет-кейип кызыл өңдөн,
Бирөөлөр ар кай жерде тоңуп өлгөн.
Аттиң ай, бирде-бирөө болбоду ээ,
Буларга боору ачып көңүл бөлгөн!..

Оюнда кайгы, кири жок,
Кээсинде сүйлөр тили жок.
Жоругу таттуу жибиткич,
Жүрүшчү ойноп көөнү ток,
Бөбөктөр дагы өлдү ээ,
Ал күндү азыр ойлосо!..

Ашууда жан чыдагыс азап тарткан,
Өтүшүп эчен кыйын кысык шарттан,
Эзилип эрк шооласын көргөн элим,
Катарда мына бүгүн бара жаткан!



Ашууда ызгаар бороондон,
Куюгуп кээси жоголгон,
Борошо бороон жылында,
Тапшыз биз өсүп торолгон!..

МЫЛТЫК ҮНҮ

Тирүү жан жок, аяк шилтеп былк эткен,
Тып-тынч түн, бир табыш жок шырп эткен,
Бүлбүл жанган чырактандуу там үйдө
Зуура олтурат жаш баласын терметкен.

Утур Зуура алаканын калкалап,
Терезеден тыныч түнгө көз салат.
Жалгыз аяк туура жолго кадалып,
«Эмгиче жок, бул эмне» деп калат.

Зуураны ээлеп сабырсыздык токтотпой,
Бирди ойлосо катарланып миңдеп ой.
Жыйылыштан күттү жары Темирди,
Тамылжыган таттуу уйкуга бербей бой.

Күтүп калуу ага көнмүш кеп эле,
Ошондуктан бул күтүш да эп эле,
Эмгекчи уулу, сүйгөн жары Темишбай
«Кечигибирээк келсем керек» деди эле.

Түн тынчтыгы тереңденип калган чак,
Уктагандай көшүлүңкү туш-туш жак.
Зууражандын кулагына шак деди,
Мылтык үнү туура жактан эткен тарс!

Болк-болк этип утур согуп жүрөгү,
Зууражанга коркунучтук үрөдү.



Тыныч түндө жалгыз гана жомокчу –
Сыдырым жел бир шумдукту күүлөдү.

Тыныч түндө бай-манаптар аткан ок,
«Жүргүлө колхозго» деп күйгөн от –
Темишбайдын ысык канын муздатып,
Эмгекчилер арасынан кылган жок.

Темишбайдын артындагы көп эли,
Деп кеңешип «эми анан кантели».
Колхоз болуп жооп берди байларга,
Ат коюшуп, «Кызыл учкун артели»...





1932

КУТТУУ БОЛСУН

(К...го)

Куттуу болсун,
Сегизинчи мартыңыз,
Орундалсын
Ойлоп жүргөн шартыбыз
Жүзүнүздү
Эмгек нуру каптаптыр,
Мына эмесе,
Мен болоюн жарчыңыз!
Эркин,
Эркин,
Эрик туусун желбирет,
Ансыз
Ансыз,
Ичтеги сыр эскирет...

ЧАКЫРЫЛУУЧУНУН БЫРЫ

*(1910-жылы туулуп,
Кызыл Аскер катарына чакырылгандарга арнап)*

Табым баскан
Таш кыяны баскамын,
Табым ашкан,
Ашууну да ашкамын.

Тай-тайга алып,
Тарбиялап өз табым,
Мына бүгүн
Жыйырма эки жаштамын.
Мына
Мына
Тап коргоого баратам,
Чекеме мен,
Кызыл жылдыз кадатам.
Айыгышкан,
Канкор жообуз кол салса,
Айбыкпастан,
Найза сунуп жадатам.
Жадаталы,
Жашташтар
Жүр!
Баралык!
Баатыр колго,
Балбан бомбу алалык!
Кетмен салып,
Кеңир өскөн ийинге,
Келиштирип,
Мылтык асып салалык!
Мен туулдум
Пролетарлар табы үчүн
Бул тап үчүн,
Сарып болмок бар күчүм.
Ушул антты,
Орунда деп кулунум,
Тапчыл эне,
Эмизгендир ак сүтүн!..
Барам,
Барам,
Эне сүтүн актаймын!
Жарак алып,



Өз табымды сактаймын.
Ворошилов,
Военмордун кайратын
Так үйрөнүп,
Көкүрөккө жаттаймын.
Жатташалы,
Жүр,
Жашташтар
Баралык!..
Кызыл чекте,
Жарак-жабдык алалык.
Арсылдаса,
Капиталист иттери,
Тишин кагып
Бир эсебин табалык.
Мен өскөмүн,
Уруш-күрөш жылында,
Мен өскөмүн,
Жыйырманчы кылымда!
Мен өскөмүн,
Кылыч колдо баш кесип,
Жүргөн кезде,
Жайын таппай кынында
Барамын мен,
Кызылдардын сабына,
Жүрөгү тоо,
Каармандар жанына!
Фрунзенин,
Баатырдыгын үйрөнүп,
Кошуламын,
Жер силкинткен шаңына!
Кошулалы!
Жүр
Жашташтар
Баралык!..

Чапаевче
Көктү чапчып жаналык.
Дөбөттөрүн,
Агытса эгер Гендорсон.
Озондотуп,
Отуз тишин чагалык!..
Мына бул мен,
Эмгек менен жүргөмүн!
Эмгек болчу,
Күндө бүтсөм күндөгүм.
Бир кезекте,
Чече албай буулуктуң,
Узун ойдун,
Учу чатыш түрмөгүн.
Түрмөктөрдүн,
Түйүн сыры чечилди!
Түңүлгөндө
Түгөл жыйдым эсимди
Эки бештин,
Эрке уулу мен болуп,
Тап коргоого,
Бурдум тапчыл бетимди.
Кел,
Жашташтар,
Чогуу бетти буралык!
Кызыл чекте
Жоону тороп туралык.
Түмөндөгөн
Жоонун колу кезиксе,
Ат коюшуп,
Албарс найза суналык!..
Мен торолдум,
Капиталдын чарбасы –
Ирип ичтен,
Кеткен кезде аргасы.



Дүнүйөнүн
Төрт бурчунда салпактап
Көрүнгөндө,
Жаңы уруштун далбасы!
Барам сапка,
Алам кылыч,
Асынам!..
Үйрөнөмүн,
Бардык сырын жашыман!
Жүрөгүм от,
Тилегим курч,
Мен бир жаш,
Толкуй берчү
Эпкиндүү күч казынам!

* * *

Жүр курбулар
Курч тилектер,
Баатырлар!..
Кагаз келди,
Тап коргоого чакырган!
Биз тарыхта,
Белгилүү эрлер тукуму,
Душмандардын
Күлүн көккө сапырган...
Жүр курбулар,
Жүрөктөштөр иштеги!
Өлкө коргоо,
Улуу милдет биздеги!
Көргүлөчү
Туталанып Кытайдан,
Чоң бир курсак,
Күбүр этип тилдеди...
Шымаланып,
Жүр,

Жашташтар барабыз,
Танки минип
Бомбометту алабыз!
Чоң күрөштү,
Алып жүрчү командир,
Эр большевик,
Ворошилов агабыз!..

МЕН

Мен жабыксам, ташыркаймын, мөгдөймүн...
Кыялдансам түбү терең көлдөймүн.
Көңүлүмө эрчип алып муңкансам,
Калың токой, кара туман өрдөймүн.
Бирок дагы эпкиндуулар элинде,
Минтүүнү мен эч бир кабыл көрбөймүн!

ТИЛЕК

Эрик таңы,
Сура салбай жарк этип,
Европада,
Кытайда да атса экен!
Көңтөрүштүн,
Кызыл туусу кылкылдап,
Дагы, дагы,
Жердин жүзүн басса экен!
Дүйнө жүзүн,
Коммунизм жеңди деп,
Кары тарых,
Өз бетине жазса экен!
Жазса экен тарых,
Жазса экен,



Атса экен таң –
Атса экен!

Пролетарлар
 Көптү көрүп каныккан.
Жарак алып
 Зор майданга чыкса экен.
Култундаган,
 Фашисттерге жаадырып,
Пагондорун,
 Баштан аяк тытса экен!
Кытайдагы,
 Айыгышкан күрөштөн,
Кызыл балбан,
 Торой чалып жыкса экен!
 Жыкса экен балбан
 Жыкса экен,
Каптаган торду,
Тытса экен!

Түрмөлөрдө,
 Өмүр өтүп бараткан,
Өтсө дагы,
 Кайрат кылып кажашкан,
«Пролетарым,
 Күрөштөбү, кайда» деп,
Темирленген,
 Терезеден карашкан.
Көңтөрүштүн
 Балбандары багжайган
Жарк этишип,
 Качан чыгат камактан.
Сасык түрмө,
 Кишендүү азаптан!
Ажал кыстап,
 Өлүм менен алышкан,

Жумуш сурап,
Карды кучак акмактан,
Топтонушуп,
Күндө арыз жазышкан.
Пролетарлар,
Бир сындырым наны жок,
Камыгышып
Көчөлөрдө калышкан.
Жок, бул эмес,
Турмуш сыры ачылат!
Туйлап, туйлап,
Соккон жүрөк басылат,
Өчпөй турган,
Коммунизм фонары,
Европада,
Кытайда да
Асылат.

УК, ЖЕР ЖҮЗҮ!

(Октябрь революциясынын 15 жылдыгына)

Мына, бул жер –
Муңдуулардын энеси,
Мына, бул жер –
Өткөн кордук элеси!
Ачкалыктан
Курбум өлүп бул жерде,
Калган эле
Көмүлбөстөн денеси.
Дагы өлгөн,
Далай жандар мүргүгөн,
Сөөктөрүн
Карга, кузгун мүлжүгөн.
Ойлоп көрсөм



Азыр болуп жаткандай,
Кан бузулуп,
Кайгыланып сүрдүгөм.
Бил, жер жүзү!
Бүгүн турмуш жаңырган.
Мына бүттү,
Анда сынган кабыргам.
Мына көргүн,
Өлкө бети өзгөрдү,
Көр Европа!
Көр Азия!
Таңырман!

Мына, бул жер –
Азап каарын салган жер,
Ушул кыргыз –
Жан соогалап качкан эл.
Ушул жерде
Бет алышып жоо менен,
Кан жошулуп
Кара кочкул аккан сел!
Там-дарактан,
Кеңир жерден ажырап,
Калың элим
Тоо таянды кансырап,
Эзүүчүлөр
Алып турду керегин,
Мылтык менен
Же болбосо камчылап.
Түшүн дүйнө,
Мурун элим эл беле
Мурун мындай
Кишиликке тең беле!
Айтчы билгич,
Айт философ билерман,

Мурун турмуш,
Ушуга окшош кең беле!

Мына, бул жер –
Эл дүрдүгүп качкан жер,
Ушул адыр –
Так ошондо каткан жер,
Бул кычыктан
Жоону тороп тосом – деп,
Окко учуп,
Көмүлбөстөн калган эл.
Отто, окто,
Ашууларда кырылып,
Жардан кулап,
Бөбөк ыйлап чыңырып,
Ушул элим –
Көп кордукту көргөн эл,
Аксуу, Турпан,
Ак-Бязды кыдырып,
Мына байка,
Батыш, Чыгыш төрт тарап,
Өлкөм күчөп,
Өсүп барат күн санап!
Өскүн өлкөм,
Айда алдыга,
Айда алдыга,
Жаз канат!

Ушул жерде –
Жоонун колу жатышкан,
Ушул жерде –
Тапчыл эрлер атышкан,
Ушул жерде –
Бели сынып мертинип,
Жоонун колу



Бет бага албай качышкан.
Ук, капитал,
Уккун мындай эрдикти,
Кана саган
Тизгинди биз бердикпи.
Ала-Тоону,
Басып жаткан тумандан,
Ук, жер жүзү,
Большевиктер сергитти!
Тыңша аалам,
Тыңша Шанхай,
Тыңша Париж,
Кулак сал!
Тыңша дүйнө,
Тыңшагычты колуңа ал!
Угуп биздин
15 жылдык жеңишти.
Ук, жер жүзү
Ук, дүйнө,
Таңырган!

Жанга кошуп,
Кыргызды ким ээлеген.
Кыргызды эл – деп,
Кана, кимдер теңеген.
Тоодо, ташта
Бул кыргыздын өлүгүн,
Кана, кандай
Ит-куш келип жебеген!
Бүгүн кыргыз
Итке-кушка жем эмес,
Бүгүн кыргыз
Көрүнгөнгө жем эмес!
Мына бүгүн

Кыргыз жери кулпунган,
Баштагыдай
Зар ыйлаган жер эмес.
Бүгүн мына,
Кызыл желек колунда,
Бүгүн кыргыз
Коммунизм жолунда!
Бүгүн кыргыз
15 жылдык жол басып,
Тарыхтагы
Башкача бир орунда!..

Мына бул көл –
Чалкып жаткан Ысык-Көл.
Мына бул шаар –
Баягыда ысык чөл.
Өтөгүндө
Колхоз малы жайылган
Тетиги төр –
Көк тукаба чуңкур төр.
Мурунку жер,
Баштагыга окшобойт,
Көңүл дагы
Толкунду ээрчип токтобойт,
Буга окшогон
Түбү менен өзгөрүш,
Күлүк ойду
Бийлеп кантип коштобойт,
Ысык-Көлүм
Пароходун термелтет.
Бүгүн түшүп
Аны менен эл кетет.
Мен да кетем
Каютада отуруп,



Эрке толкун
Мени дагы терметет.
Мына булар –
Колхозчулар иштеген,
Жаңы турмуш –
Ээси мына биз деген!
Мына бул тоо –
Атагы ашкан Тянь-Шань,
Мына бул зоо –
Бийиктигин карасаң,
Бул жерлерде
Алтын, күмүш байлыгым –
Биринчиликке,
Айбыкпастан талашам!
Ук, жер жүзү,
Тянь-Шанда кеним бар,
Ук, дүйнө,
Чүй боорундай жерим бар!
Тыңша, Берлин,
Ук, Лондон,
Жер жүзүнө
Айта турган кебим бар!
Ук, жер жүзү,
Далай гигант салынды,
Өлкө бети
Өзгөрүлдү, жаңырды.
Кечээ күнкү –
Күрпүлдөгөн долу Чүй,
Эпке келип,
Бүгүн бизге багынды!
Кечээ күнкү
Муң каптаган Фаргана
Бүгүн көрсөң
Өзгөрүлгөн башкача!
Колхозчулар



Эмгек кылган пахтасы
Кем калышпайт,
Египетти баспаса!
Тыңша, аалам,
Тыңша Шанхай,
Тыңша Париж,
Кулак сал!
Ук, жер жүзү,
Тыңшагычты колуңа ал!
Угуп биздин
15 жылдык жеңишти.
Ук, жер жүзү,
Ук, дүйнө,
Таңырган!





1933

ЖАШТАРГА

Жаш аскер маршын ырдаган,
Ойдундан үндөр угулат.
Кошулчудай бул үнгө
Кызыган көңүл жулунат.

Үн кошуп ырдап жаткандар
Кыш куюп жүргөн жаштар го.
Эмгек менен балдардын,
Көңүлү толуп ашкан го!

Бир жагында бир тобу,
Ылай жасап жатышат.
Баары бирдей дүмпүңдөйт,
Эмнеге булар шашышат.

Иштин темпин көргөзгөн,
Үлгүлүү шайыр жаштар го.
Тилегени булардын –
Жер эмес, аскар асман го!

Бир тобу дагы чогулуп,
Дубал куруп калыптыр.
Заңкайган сонун үйлөрдү –
Кээ жерде бүтүп салыптыр.

Шайыр жаштар буга да,
Бергендир кайрат күчтөрүн.
Катышкандыр курбулар –
Шайырдык каптап жүздөрүн.

Салынып бүтүп кыштактар,
Башкача көңүл бөлүнөр.
Көчөсүндө кыштактын –
Кылактап кыздар көрүнөр.

Маданий ишти колго алып,
Дагы жаштар чамынып,
Бүгүн оюн болот деп –
Көпчүлүк турар камынып.

ЭНЕМ

Күткөндүрсүң
Келдим, эне, аманбы?
Кучактачы,
Сүйчү беттен балаңды!
Беш жыл бою
Тентип кеттим дайынсыз,
Сагындың го
Бир көрө албай карамды!
Сагынганда
Тентип кеткен балаңды
Жүзгө жоруп,
Жүгүрттүң го санаңды?
Каттоочудан:
«Кат жазсын!» – деп айттырып
Кийинчирээк
Ала бердиң мазамды.



* * *

Тентек эле
Эмне болду дедиңби?
Күндө ойлоп,
Асан кайгы жедиңби?
Кимдер тилдеп,
Кимдер шагын сындырып,
Муңайтты – деп,
Кейиттиңби зээниңди?

* * *

Шалакы эле
Кандай алда жүрөт деп,
Кейидиңби
Үстү-үстүнө кайгы жеп?
Баягы уулуң
Дайнын тапмай кетиптир,
Деген өңдүү
Уктуң бекен ушак кеп?

* * *

Орой эле
Алды каткан балам деп,
Эми кайдан,
Кандай кабар алам деп,
Уруп-согуп,
Аябастан бирөөлөр
Кыйнады деп,
Ойлoduңбу «жарам» – деп?

* * *

Зөөкүр эле
Эмне болуп кетти деп,
Окуймун – деп,
Кандай жапа чекти? – деп,

Кабактарда¹,
Арак ичип, мас болуп,
Жүрөбү – деп,
Ойлодуңбу тепки жеп?

* * *

Албуут эле,
Ала көңүл кирдерин.
Билбестиктен
Иштей берип билгенин.
Бирөөлөрдөн
Угуп жүрөт дедиңби,
Ууктурчу
Уудан ачуу тилдерин.

* * *

Өжөр эле
Болбос ишти талашып,
Бууракандап,
Ээ-жаа бербей жадатып,
Ойлодуңбу,
Көрүнгөндөн тепки жеп,
Жүрөбү деп,
Оозу-мурдун канатып?..

* * *

Ойчул эле
Ойлой берип кубарып,
Сабыры суз
Муң-кайгыга баткандай,
Жүрөбү деп,
Ойлодуңбу кумсарып?

¹ К а б а к – орус сөзү. Пиво, арак, тамак иче турган жай.



* * *

Аябастан,
Мени көптөп сабаган,
Оозу-мурдум
Кызыл-жаян канаган,
Мени көрүп
Чочуп түштөн ойгонуп,
«Эмне болду?
Дедиң бекен – садагаң!»

* * *

Куру кыял,
Болбос иштер ортону,
Жок, энеке,
Мындай иштер болбоду!
Орой, өжөр,
Зөөкүрчүлүк мүнөзүн
«Тентип» кеткен
Балаң өзү оңдоду.

* * *

Ай, ушул сен,
Кейий берген энемсиң,
Бекер ойлоп,
Бекер кайгы жегенсиң.
Мен кетерде,
Беттен өөп, кучактап:
– «Кагылайын,
Кайраттуу жүр» – дегенсиң.

* * *

Энекебай,
Кайратымдан жазбадым.
Мен мурунку,



Мен эмесмин – башкамын
Тентек жана
Тарынчактык мүнөздөр,
Жаман экен
Ишен, эне, таштадым!

* * *

Бирөө да жок,
Өзүң билген чагымдын,
Баягы мен,
Бүгүн – бөлөк, жаңырдым
Берчи, энеке,
Мурункудай эмейин,
Берчи, энеке,
Эмчегиңди сагындым!..

* * *

Ха!.. Ха!.. Ха!..
Чүкө салган тулубум,
Ташта, энеке,
Кереги жок мунуңдун!
Шайыр жаштар
Арасында чоңоюп,
Чүкө ойнобойт,
Жигит болгон кулунуң!

* * *

Чүкөнү мен
Кетерде эле төккөнмүн.
Ташта, энеке,
Чүкө ойноодон өткөнмүн.
Үстүбүздөн
Зуулап өткөн 5 жылда
Шайыр жаштар
Арасында өскөнмүн!



Мындан кеттим,
Кеткен бойдон кеткенмин.
Андан бери
Беш жыл болду четтемин.
Жолдоштордун
Күүсү менен унутуп,
Жүрүптүрмүн
Мына быйыл эстедим.
Ушул уулуң –
5 жыл бою тентиген,
Кошо жүрдү
Кайра тартпай эркинен.
Максатына
Жетти, энеке, көрдүңбү?
Бир ойлобой,
Элден безип эрчиген.

* * *

5 жыл мурун
Чүкө ойногон балаңды,
5 жыл мурун
Чүкө ойногон балаңды,
Тарбиялап,
Шаардагы усталар,
Көрдүңбү, эне,
Балаң кайта жаралды!

* * *

Эч ким менин
Сындырбады шагымды,
Эч ким менин
Сындырбады шагымды!
Эч ким мени
Уруп-согуп ыйлатып,
Эч ким менин
Кейитпеди жанымды.



* * *

Кайта мени
Киши өңдүү ойлотуп,
Кезиккени
Көңүл ачып ойношуп,
Тарбиялап,
Мектебинде окутту,
Киши кылып
Сезимимди ойготуп.

* * *

Койгун, эне,
Кабактарда болбодум,
Койгун, эне,
Кабактарда болбодум.
Шайыр жаштар
Алды уулунду сүрөөнгө,
Кайра курдум,
Мүнөзүмдү оңдодум!

* * *

Ой жеңди деп,
Кайдан, эне, эстедиң.
Түшүн, эне,
Супсур ойдон кеткенмин.
Ойлой, ойлой,
Ойлой келип шаарга,
Ойдун түйүнүн
Жетүү менен чечкенмин.

* * *

Кыйналгансың
Чочуп түштөн ойгонуп,
Кыйналгансың
Чочуп түштөн ойгонуп,



Мындай иштин
Сырын билдим шаардан –
Ал тим эле
Жүргөндүктөн ойлонуп.

* * *

Мени эч ким
Сабабады тепкилеп,
Мени эч ким
Сабабады тепкилеп,
Жулунбады
Эч кимиси, эч качан:
– «Бычак менен
Өлтүрөм» – деп кескилеп!

* * *

Окуп, эне,
Мектебимди бүтүрдүм,
Окуп, эне,
Мектебимди бүтүрдүм.
Шаардагы
Өмүрүмдө 5 жылдык.
Көз ачылып,
Көп нерсеге түшүндүм.

* * *

Шайыр жаштар –
Тамашасыз жүрбөгөн.
Шайыр жаштар
Тамашасыз жүрбөгөн.
Сабакта да,
Оюнда да, иште да,
Көрөсүңбү
Уулуң, эне, гүлдөгөн!



* * *

Көрөсүңбү
Уулуң «КИМДИ» тааныган
Көрөсүңбү
Уулуң «КИМДИ» тааныган.
Аячу элең
Жаның ачып энеке,
Мен кой айдап,
Түшкөн кезде адырдан.

* * *

Мына бүгүн
Ал күндөрдөн арылдым.
Комсомолмун
Мына «КИМДИ» тааныдым.
Берчи, энеке,
Эмчегиңди эмейин,
Берчи, энеке,
Ак мамаңды сагындым.

* * *

Мугалиммин,
Техникумда окугам.
Мугалиммин,
Техникумда окугам.
Карысаң да
Бизге энеке, керексиң,
Сабатыңды
Ачып кетем, окусаң!
Эпкиндүүмүн
Бардыгын да бүтөмүн,
Нагрузка
Бюрого да мүчөмүн.
Культмассовой
Сектор болуп, энеке,



Жолго коюп,
Клуб ишин түзөдүм.

* * *

Келдим, эне,
Элди, жерди сагынып,
Келдим, эне,
Элди, жерди сагынып.
Эмнелер бар
Эл ичинде айтып бер
Туулган жерим
Кетиптир го жаңырып?

* * *

Бул айылдын
Жаңырганы жалганбы?
Эмне, энеке,
Сенин оюң сандалды,
Унуттуңбу
Айыл ичин каптаган,
Өткөндөгү
Үшкүрүк, муң арманды!

* * *

Эмне, энеке,
Мынча неге кейидиң,
Эмне, энеке,
Мынча неге кейидиң.
Алигиче
Кала элекпи, жарыктык,
Жөнү жокко
Кейий берчү пейилиң!

* * *

Эмне, энеке,
Эмнелерди самайсың,



Эмне, энеке,
Эмнелерди самайсың,
«Элге, журтка,
Бүлүк салган балдардын
Сен да бири» –
Деген өңдүү карайсың!

* * *

Эскичилик
Алган сени ыгына,
Эскичилик
Алган сени ыгына,
Ушул күнгө
Түшүнбөйсүң жарыктык,
Түшүнбөйсүң
Биздин күрөш сырына!

* * *

Ал кайсы эл
Жоо чапкандай бүлүнгөн,
Ал кайсы эл
Жоо чапкандай бүлүнгөн.
Айтчы, эне,
Жаның ачыйт кимдерге
Ал ким экен
Элден куулуп сүрүлгөн?
Э, энеке,
Алжып калган белемсиң,
Тилиңди алып,
Сага кимдер теңелсин!
Ал сүрүлгөн
Айбандарды бир кезде:
– «Канга тойгон
Карышкырлар» – дегенсиң.



* * *

Муң-кайгыны
Кечээ баштан кечирген.
Бүгүн, эне,
Чыгарыпсың эсиңден.
Жүнүн сабап,
Чийин чырмап, ар кимдин
Сен элең го
Бир кезекте эзилген!

* * *

«Жакшы» болгон
Орунбайлар айдалып,
Ырас болгон
Орунбайлар айдалып,
Суусун куюп,
Отун жагып залимдин,
Далай шордуу жүрбөдүбү
Чайналып.

* * *

Кана, энеке,
Буга эмне кейидиң,
Кана, энеке,
Буга эмне кейидиң,
Жөнү жокко
Жаның ачый берген ай,
Алда ушу
Сенин жумшак пейилиң!

* * *

Бир окуя
Эсинде, эне, бар бекен,
Карылыкта
Унут кылып кетпесең.

Азыр дагы
Каным жаман бузулат,
Ал кордукту
Көңүлгө алып эстесем.

* * *

Орунбайда
Малай болуп жүргөн кез,
Мен баламын
Толо элек акыл, эс.
Атам байкуш
Түн жылкысын кайтарат,
(абдан жашмын
Боло албаймын жанына эш).

* * *

Кысыр эмди
Жабагысын эсирген,
Абайлабай
Курган атам бир түнү,
Жаңылбасам
Карышкырга жедирген.
Бул иш үчүн
Аябастан сабаган,
Ал кимдердин
Ал-жайына караган.
Азыр дагы
Атам көзгө элестейт,
Көзү шишип,
Жаагы айрылып, канаган.

* * *

Орунбайдын
Камчысын ким жебеди,
Аны кимдер:



– «Окем жакшы» – дебеди.
Бизге окшогон
Байкуштарды ал айбан,
Качан, эне,
Жанга кошуп теңеди?
Кулактарга
Тапшырмалар берди – деп!
Эмне, эне,
Кейийсиң сен кайгы жеп,
Кечээ күнкү
Эзгендерди аяйсың –
Айтчы, энеке
Айтчы, энеке, кандай кеп?

* * *

Булар менен
Дагы алыша жатарбыз.
Бар майданда
Дагы күрөш ачарбыз,
Бул өңдөнгөн
Артта калган оюнду
Токто, энеке,
Кайта биздер жазарбыз.

* * *

Эсиндеби,
Кечээ күнкү жокчулук,
Эсиндеби,
Кечээ күнкү жокчулук.
Э, энеке,
Кошко байлап семирткен –
Ат бар беле,
Бизде турган кошкуруп.



* * *

Көп бечара
Биз да бири сандалдык.
Мүдөөбүз көп,
Өмүр бою каржалдык.
Райымсыз
Ал жокчулук аларды,
Күчтү саттык,
Көрүнгөнгө жалдандык.

* * *

Дагы, энеке,
Дагы сенин эмнең бар,
Дагы, энеке,
Дагы сенин эмнең бар.
А, болуптур,
Кирипсиңер колхозго,
Жокчулукту
Түбү менен жеңип сал!

* * *

Тигине, эне,
Тамактанып жатышат,
Тигине, эне,
Тамактанып жатышат.
Колхоздогу
Шайыр жаштар мынакей
Мына эми
Ишин көздөй басышат.

* * *

Көрдүңбү, эне,
Бүбүяны карасаң,
Көрдүңбү, эне,
Бүбүяны карасаң,



Ал Бүбүя –
Комсомол кыз, шайыр кыз
Алтын баалуу
Бүкөш сенин тамашаң!

* * *

Бул жаштардан
Далай айып табасың,
Үмүтсүздөй
Кээде үшкүрүп аласың.
«Абийирсиз
Өстү жаштар бул күндө» –
Сезем, эне,
Деген өңдүү карашың.

* * *

Э, энеке,
Айлаңды биз табарбыз,
Бул оюңа,
Далай бүлүк саларбыз.
Колхоздогу
Шайыр жаштар биригип,
Сени дагы
Шайыр кылып аларбыз!

БООМ КАПЧЫГАЙЫ

Бул кандай жер,
Сонун кылып жараткан?
Чокусун көр,
Булуттан жай талашкан!
Канатуулар
Көп убакыт жердеген –
Жыбытында,

Уясынан адашкан.
Көрчү мунун,
Татаал жолун бир шумдук.
Сабыры жок,
Жолоочуну жадаткан
Көрчү,
Көрчү,
Көрчү мунун бир ташын!
Тиги,
Тиги,
Суу жеп кеткен жылгасын!
Көп убакыт,
Чөп ташыган араба.

Кантип анан,
Ушул жерден сынбасын!
Бул акыбал,
Болуп келди кыйладан.
Көп араба,
Сынмак тургай кыйраган
Тиги өрүнөн,
Аттын аты тарталбай,
Шордууларды,
Далай ирет кыйнаган.
Тээ тетиги,
Үйүлгөн таш кумдарын,
Киши эмес,
Аккан кыян жыйнаган.

Оо мелжиген,
Көк тиреген жары бар.
Ар кай жерде,
Ала чокул кары бар.
Токтоп турган,
Бул капчыгай узабай,



Кайраты мол,
Калың колго кабылар.
Тээ тетиги,
Бел баскагы олчойгон,
Олчойсо да,
Ал ордуна алынар.
Тээ тиги,
Окшош боорлордон томсоргон,
Алтын, күмүш,
Коргошун, мис табылар.
Ал кендери,
Жез кендери,
Мистери,
 Ушул гана
 Колдор менен казылар.

Үйдөй таштар,
Бел баскактар алынып,
Бир аз күндө,
Темир жолу салынып,
Ары-бери,
Бурулдатып түтүнүн,
Өтүп турат,
Паровоздор чамынып,
Биз да өтөбүз,
Жашыл вагон ичинде,
Чалкып турган,
Ысык-Көлдү сагынып,
Сен ырдарсың,
Эмгек деген ырыңды
Оо мелжиген,
Зоолор калат жаңырып...



ОК ЖАНА ЫР

Ырларым – ок, керек болсо атамын,
Газга каршы, газ даярдап жатамын.

Кызыл сапка тап коргоого келгендер,
Мээлегенин жаза атпас мергендер,
Түмөн, түмөн такоол болчу колуң бар,
Айтамын го, көркөм сөздөн угуңар!

Көркөм сөз – ок. Ал кызылдар ата бил,
Көркөм сөз – газ. Ал кызылдар чача бил!

Көркөм сөздү ок катары карайбыз,
Күчтүү сөздү мыктуу курал санайбыз.
Көркөм сөз ал – ал кызылдар жарагың,
Ал кызылдар, атып байкап карагың!..

БӨБӨКТӨРГӨ

Бөбөктөрүм пролетарлар элинде,
Бери миңдей эпкиндүүлөр элинде,
Өсөсүңөр жигит болуп эр жетип,
Ар бириңер бир инженер кеминде!

Айланайын өсөт чалгын канатың,
Сен инженер билим кенин касасың.
Жаңы жерде, жаңы шартта туулган,
Айланайын сен таалайлуу баласың!





1934

КУРБУМА

Таптаган билет шумкарды,
Чапкан билет тулпарды.
Таптаса шумкар учпайбы,
Бакса тулпар чыкпайбы.
Ой-тоону койбой чабыттап,
Шумкардын учар заманы.
Ооздук чайнап ажылдап,
Тулпардын чуркар заманы!





1935

КЫЗЫЛ ЖООЛУКЧАН¹

Толкуган биздин эркибиз –
Ал зуулаган темпибиз.
Ал тиги, кызыл жоолукчан –
Эмгектин кызыл селкибиз!

Ой, кызыл жоолукчан,
Кандай турмуш жайыңыз,
Курсак ачып кетти го,
Кайнады бекен чайыңыз!

Тээтиги түздө отурган –
Трактордун түтүнү,
Ал эпкиндүү турмуштун,
Бир гана бөлөк күкүмү!

Тээтиги зоону ураткан,
Омкоруп ташын кулаткан –
Биздин арык казгандар,
Чекеси тердеп суу аккан!

Ой, кызыл жоолукчан,
Мен дагы жаман тердедим,
«Териңди аарчып жүргүн» – деп,
Канакей жоолук бергеңиң!

¹ 1933-жылы автор бул ырын «Арык кагаздардын ыры» – деп атаган.



Тээ тетиги түрүнгөн,
Күрөгүн алып жүгүргөн –
Кулагын байлап суу жыгып,
Ал да эпкиндүү күжүрмөн...

Ой, кызыл жоолукчан,
Тетиги малды тосуп кой,
Тепсебесин эгинди,
Аркы уйларга кошуп кой!

Тетиги жаткан кургактан,
Биз казган жаңы булактан,
Эпкин менен күрпүлдөп,
Көк кашка тунук суу аккан.

Ой, кызыл жоолукчан,
Жаңы арыктан суу алган,
Таасири түшсүн турмуштун,
Жайдары басып буралган.

Сом темирим бата түш,
Дагы азыраак каза түш.
Ары, дагы арыраак,
Даа кичине баса түш!

Ой, кызыл жоолукчан,
Кетменимди ала кел,
Көмүркөйдүн ичинен,
Керкимди да таба кел!..

ЭСИМДЕ

Жайдын бир толук кезинде,
Адырлуу тоонун бетинде,



Сан гүлдөн тандап бирди үзгөн
Жайдары селки эсимде.

Агарып тоодон таң аткан,
Суюлуп жылдыз бараткан,
Калды го бекен эсиңде
Кыйышпай күлө карашкан.

Өзүмдү сага берем деп,
Өмүрдүн гүлүн терем деп,
Сүйлөшкөн күндөр эсимде
Турмуштун сыры терең деп.

Антыңды эстеп тандагы,
Көңүлүм сенден калбады,
Азыркы шайыр жаштардын
Өзүңдөй болсо алганы.

ТЕРИМ КҮҮСҮ

1

Бул талаага
Таза чигит төгүлгөн.
Таза өнсүн деп,
Далай чара көрүлгөн.
Мээ кайнатып,
Тер агызган аптапта
Кетмен менен
Ак алтындар көмүлгөн.
Эми алтындар
Өсүп жеткен күнүндө,
Ал эмгектер
Кайдан кетсин көңүлдөн!



Билегиңди
Шымаланып жайдарым,
Терчи, жеңе,
Тайманбаган өлүмдөн!
Койчу,
Койчу,
Көңүл коштук кылбасаң,
Терсең,
Терсең,
Терим күүсүн ырдасаң!

2

Бул пахта үчүн,
Эмнелерди кылбадык.
Жайды-жайлай
Кетмен алып тынбадык.
Караңгыда,
Көзгө сайса көрүнгүс,
Түндү түн деп,
Качан биздер ылгадык!
«Көз каранды
Болбо» – деген ураанды,
Иш жүзүндө
Эмгек менен чыңдадык.
Дилдиректин
Күүсү менен өлчөндү.
Ушу бүгүн
Биз бараткан ыкчамдык,
Ыкчам,
Ыкчам,
Ыкчамдыкта – береке!
Ылдам,
Ылдам,
Ылдамдатсаң жеңеке!



Терсең,
Терсең,
Эпкиндүүгө теңеше!..

3

Эмгек кылып
Ак алтынды өндүрсөк,
Бардык күчтү
Бир ушуга көндүрсөк,
Бар эле деп,
Пахта айдаган дыйкандар,
Жумушчунун
Эпкиндүү оюн бөлдүрсөк,
Эми анан,
Терип алар күнүндө,
Кандай кылык
Камырабай тим жүрсөк?
Койгун,
Койгун,
Сен да абаке, терип кир,
Беш бут,
Беш бут,
Тиги жеңем териптир,
Теңе!
Теңе!
Бардыгыңдын күчүң бир!

4

Бул чекеден
Эчен ирет тер кетти.
Тери жууп,
Көкүрөктөн чер кетти,
Көзү кыйып,



Кандай неме таштасын,
Ошол кылган
Берекелүү эмгекти,
Дагы,
Дагы,
Мыктап көңүл бергиле!
Кана,
Кана,
Эпкиндүүлөр тергиле!
Тегиз,
Тегиз,
Кана тегиз тергиле!

5

Колхозчулар
Пахта камдап берет деп,
Эчен кызыл,
Эшелондор келет деп,
Ошондуктан,
Күчтү жыйып биригип,
Баары тегиз
Ыкчам, ыкчам терет деп,
Фабрикте,
Көп ойлонуп жумушчу,
Бул пахтаны
Турган кези керек деп,
Ойлоп,
Ойлоп,
Ойлоп көргүн шарт гана,
Баарың,
Баарың
Жабылгыла пахтага,
Мактап,
Мактап,
Мактап турсун ак талаа!



Өзүбүздүн
Ийип турган өлкөнүн,
Көргүлөчү,
Пахтасынын өскөнүн!
Чыңдагыла,
Чыгаралы балбандар,
Анын анык,
Күмүш күбөк көркөмүн,
Тапа-такыр,
Кыскарталы томсортуп,
Кошмо штаттын,
Бизге ойлогон өлчөмүн!
Дагы,
Дагы,
Мыктап көңүл бергиле!
Тегиз,
Тегиз,
Кана, тегиз келгиле,
Кана,
Кана,
Эпкиндүүлөр тергиле!..





1936

САГЫНГАНДА

Көптөн бери көрбөгөн,
Мен жеримди сагындым.
Башынан көптү өткөргөн,
Мен элимди сагындым.

Элди аралап эркимче,
Эриккенди жазууга,
Тоосуна чыгып аң уулап
Көңүлдү бир ачууга,
Бир аз күнү болсо да
Барсам экен жериме,
Келбейсиң деп жазышат,
Көрүнсөм экен элиме.

Көк шибер майдан кең жайыт,
Көп жүргөн жер муңайып,
Коктулар кантип калды экен,
Чыкчу элем далай кой жайып.
Мен кеткени коштошуп,
Далай кыш, далай жаз өттү...
Эчен ирет турна, каз өттү...

Кыштак түшүп бул күндө
Жер көркүнө киргендир...
Жаштары өсүп дүркүрөп
Эл көркүнө киргендир...

Карыган энем эмгиче
Замандын баркын билгендир...

Арпа тектир, Ат жайлоо
Колхоздун жери болгондур,
Күркүрөп аккан көк сайдын
Өзөнү малга толгондур.
Мал багып чыккан айылым,
Жээктеп барып конгондур...

Шылдыңчыл шайыр жеңелер
Үйлөрдөн чыгып буралып,
Көк кашка тунук өзөндөн
Жүрүшкөндүр суу алып...

Биздин кеңир өлкөнүн
Далай жерин көрдүм мен.
Ошондо туулган айлыма
Сагынып көңүл бөлдүм мен.

Башка жерден кем эмес,
Тоосунда тоодак, улар бар.
Чалкып жаткан көлүндө
Өрдөк, чүрөк, куулар бар...

Өзүм менен бирге өскөн,
Сур замандан бирге өткөн,
Курбуларым бар эле
Бир максатты көздөшкөн...
Кат жазышпайт эч бирөө,
Эстен чыгып калдымбы?
Колхозго жардам беришпей
Же таарынтып салдымбы...
Барсам экен жериме,
Көрүнсөм экен элиме!..



1937

ТААСИРЛЕНИИ...

Таанылбайсың Ала-Тоо,
Өзгөргөнсүң терең коо,
Мактанасың чатырап,
Ала-Тоонун бийик зоо
Мактанууга акың бар,
Кана мактан Ала-Тоо,
Кана шаттан терең коо!

Ишти кылган маанилүү,
Комсомолка кыздарың,
Жеңиш менен саналып,
Зуулап өткөн жылдарың!

Алтын, күмүш, коргошун,
Кендер чыкты жериңден,
Калыбет, терең ойлогон,
Инженер чыкты жериңден.

Кырчын жаштар керилген,
Сенин шаңың Ала-Тоо!
Дендеринде туйлаган,
Сенин каның Ала-Тоо!
Оторчул¹, казы, миң башы,
Эзип келсе бир жактан,

¹ 1953-жылдагы басылышында «Падыша» – деп алынган.



Талоон коюп күнүгө,
Басмачылар куураткан.

Отор, малай, чайрыкер,
Түштүк муңдан арылды,
Өңүнө чыгып шаңкайып,
Түштүк эми жаңырды.

Түштүк бүгүн жаңырды,
Түштүктөн кендер табылды.
Э, Ала-Тоо мактангын,
Э, терең коо шаттангын!

Гудок үнү угулду,
Туман баскан жериңден.
Жаңы адамдар жасалды,
Муң каптаган элиңден!

МЕКЕН

1

Барса келбес жолу бар,
Кадам сайын ору бар,
Таалай издеп умтулсаң,
Чалынуучу тору бар.
Бир кезде бакты байлаган,
Көр азаптын мекени.
Жүрөктү мыкчып тырмаган,
Тируүлөй жанды кыйнаган,
Курсагы ачып бөбөктүн,
«Энеке нан» – деп ыйлаган.
Бир кезде эли мүдөөлүү,
Ачарчылык мекени,



Көр оозуна алып барган,
Катаалчылык мекени,
Мекени болду гүлдөрдүн,
Мекени болду күрдөөлдүн...

2

Эчендер өтүп кажыган,
Эчендер өтүп башынан,
Пролетарлар бакжайган,
Бири миңге татыган,
Карылуу менен кармашкан,
Ажыдаар менен арбашкан,
Белес, мейкин дебестен,
Кара кочкул кан чачкан.
Чоң майдандын мекени,
Жеңиштүү эчен жылдардын,
Мекени болду жылдардын...

3

Ою, кыры дебестен,
Байчечекей гүл айдап,
Өзөндөп тиккен дарактар,
Баары тегиз бүр байлап,
Тукабадай келбети,
Туш кийиздей жер бети,
Турак кылган элибиз,
Таалайлуу бир эл дечи!
Уландар менен келин, кыз,
Гүлдөрдөн тандап гүл терет,
Бир-бирине гүл берет.

4

Гүлстанда көп улут,
Тили башка, дити бир,
Жапатырмак бет алып,
Кылып турган иши бир.

5

Булчуңдары буруйган,
Бүтүп калган уюлдан,
Уруш, күрөш жылында,
Туулуп өскөн уулдар,
Ай асманды ээледі,
Биздин жаштар канаттуу,
Дагы кыйла көрсөтөр,
Көрсөтөр түркүн санатты!
Канаттуу учуп өтпөгөн,
Көйкөлүп шибер өспөгөн,
Түндүктөгү муз уюл,
Көрбөгөн күндүн чубагын.
Караса көз карыккан,
Көчмөн муздар турагын,
Кыроологон муз тоону,
Жарылып бүткөн муз коону
Аралап жүрүп аюу атып,
Эрте туруп, кеч жатып,
Билимпоздор жүрүшөт.
Муз тоонун сыры билинди,
Муз тоого туубуз тигилди!..



БИР УУЛУНАН АЙРЫЛДЫ

Жумушчу тап бир уулунан айрылды,
Катуу күйүп, күңгүрөндү, кайгырды.
Кантип гана титинебиз угууга,
Бул шум кабар аралады айлымды...

Күрөш десе билек түрүп качырган,
Кыйындыкты жеңмейинче асылган.
Чын большевик, чын күжүрмөн Кировдун
Неге бүгүн булбул үнү басылган?..

Өчөгүшкөн эски душман колунан,
Көптөн бери даярдаган огуна
Келбес жолго жолдош Киров жол тартты.
Мынча неге чыкты душман обунан!

Дагы бардыр сурдангандар туш-туштан,
Бир жылмайып, бирде көзүн кысышкан,
Жумушчу тап жалгыз сенсиң аларды –
Ойрондойм деп, бетме-бетке чыгышкан.

Жумушчу тап жолду мыктап чала жүр,
Душманыңды дайым эске сала жүр,
Өлгөн уулуң кыраакы эле билесиң,
Муну мыктап көңүлүңө ала жүр!

ТОКТОГУЛГА

Сибирдин түпкүрүндө терең Тайга,
Жүрдүңүз ошол жерде таппай айла.
Сагынып сүйгөн элди, тууган жерди,
Кеткендир кыялыңыз алда кайда.



Эл менен эрдин жаны кайда болсо,
Эр деген жерден чыкпайт эл болбосо.
Чыдабай эр жүрөгү туйлайт тура,
Кыйналган элдин алы оңолбосо.
Дүрдүгүп эл камала калган кезде,
Эр жүрөт жоо бетинде алдын тосо.

Сиз дагы далай эрдин бири элеңиз,
Бал тилдүү, азоо жүрөк, терең деңиз.
Мамбет да эли үчүн сырттан эле,
Билерсиз туткун чакта кезиксеңиз.
Бүгүнкү биз жашаган гүл өлкөсү –
Силердей эрлер алып берген жемиш!





1938–1942

КЫРГЫЗДАР¹

Ала-Тоо, Ысык-Көлдүн сыры терең,
Тереңден термелсе күү угар белең?
Эгерде кызыксынсаң кулак салгын,
Эрикпей болгондорду айтып берем...
Эң мурун кары сөзүн тыңшайлыкчы,
Кордугу өткөн күндүн эмнеде экен?..

– Балдар, о... эчен кыйын заман болгон,
Кара элди жоо талаган оңду, солдон.
Кыргызды чыбык кыркаар бийлер бийлеп,
Көрүнөө бүлкүлдөтүп канын соргон...

Абыла, Беш калмакы² кайдан келген?
Жана да бир урук бар Кулдар деген.
Калыңдан же байгеден колго түшкөн,
Бир кезде муну толук айтып берем.

Буларды өз эркинче малча айдап,
Калыңга малча берип матап айдап.
Хан Жантай катын алып жүрчү тура,
Ал кулдар кетүүчү экен шору кайнап.

Жөн эле ажалынан өлсө манап,
Калың эл кыйналчу экен тартып азап.

¹ Бүтпөй калган поэмадан.

² Уруулардын аттары.



Ашында конок алып, жумуш кылып,
Эң эле кыйын болсо табак жасап...

Жанкарач агасы өлүп аш бергенде,
Жыйналып чар тарапты эл келгенде,
Алтымыш киши сайып ат чаптырды,
Жан ачыйт, ал кордукту эскергенде...

Аралап мыкаачылар калың элди,
Байгеге четтен эле кармап берди.
Ушинтип баш байгеде далай эрлер
Сайылып жүрө берди аркы-терки.

Кедейдин алган жары жакшы болсо,
Ач көздөр жыйынында сынга толсо,
Ичинен бир манапка арман болчу –
Алам деп бир чатакты козгобосо!

Козгочу, жалаа кылып айып салчу,
Анан ал барымтага тартып алчу.
Бул кыргыз көп кордукту көрдү эле го,
Башынан өтүп далай эзүү-жанчуу.

Ал күндүн ханы менен «жакшылары»,
«Билерман билгичтери» дагы, дагы...
Жазыксыз жаткандарды кыргынга айдап,
Кыргыздар эл эле го кеткен алы!

Кара элден «алманым» деп алып турду,
«Чыгым» деп дагы салык салып турду.
«Журтчулук, союш бергин» деп жатат деп
Ат кошчу камчы үйрүп барып турду.

Шордуулар мунун бирин бере албаса,
Чекеден кан шорголоп агып турду...



Комузчу ушул элдин муңу кылып,
«Жөө калды» деген күүнү чалып турду!

Деп айткан кары сөзүн далай уктум,
Болгонун көзүм жетип көп укмуштун,
Титинип баарын толук уга албастан,
Канымды туталанып далай буздум...

1

Кыргыздар көрүнгөнгө жем болуптур,
Көзүнөн жашы агып сел болуптур,
Антсе да чабуулда өскөн эл эмеспи,
Ичинен чыккан далай эр болуптур.

Булардын бири Ысмайыл, бири Мамбет,
Эрдигин бул экөөнүн айта келсек,
Экөөнүн эрдиктерин үлгү кылып
«Кыргыздар» деген сөздүн түйүнүн чечсек.

Ошондо Мамбеттин да толгон кези,
Жарашып келбет, кайрат, акыл-эси.
Ал кезек мындай эрлер келише албас,
Туш-тушту туман баскан заман дечи...

Күнүгө алым, чыгым кыйнап жанды,
Калың эл жабыр тартып калган чагы.
Мына ушул көп көргөндү бирге көрдү,
Ысмайыл жана Мамбет экөө дагы.

Чарчаган жатакчылар жумуш кылып,
Сүйлөшчү кечке жуук дөңгө чыгып.
Баарынын кейигени заман болчу,
Үстүндө сур замандан шагы сынып.



Унчукпай сөз тыңшаган жалын Мамбет,
Жалындап ичи күйбөй анан кантет.
Ушкүрүп оор жүктү көтөрө албай,
Ушкүрүп үйүн көздөй басып кетет.

Кээде ал запкы тарткан көңүл менен,
Келишпей кайраты жок өмүр менен.
«Жаш жүрөк жалын кечсин мокок болбой»
Деп койчу «алдыдагы күнгө ишенем!..»

Эрикпей өткөн сырды айта берсек,
Ойлоймун окуучуга болор эрмек.
Отурган жатакчылар тыңшабайбы,
Чыдабай төмөнкүнү айтса Мамбет:

Кол сермеп кулач уруп эчен, эчен,
Тилекке эми мына жетем десең,
Жүрөктө таалайсыздык тарып өтөт,
Турмуштун эми сырын кантип чечем?

Бул өңдүү түшүп калган терең ордон,
Ойлосок ким чыгарат тартып колдон?
Жатакчы жатакта эле өлөбү дейм,
Кутулбай белден баткан калың шордон.

Муңканган кайгыдагы муңдуу элим,
Деги бул арылабы шоруң сенин,
Отурсаң, турсаң дагы таяк жейсиң,
Өч алып качан эми канат кегең!..

Саргарып качан болсо чөлдү сактап,
Жүрсөк да бирөө үчүн чыгым тартсак,
Эгерде бир «жакшыга» аш берсе да
Тим калбай конок алып, отун жаксак.



Бай жатса күр жайлоодо – көлөкөдө,
Бастырса, басса-турса берекеде,
Алардын малын багып, чөбүн чапкан
Кедейлер кайда жүрсө келекеде.

Бул эмне, бизге бүткөн кандай таалай
Бизде эмне, ырысы жок кандай маңдай?
Кудай бул бизди эмне кордук үчүн,
Жаратып койгонбу дейм каргай, каргай...»

– Деп Мамбет көк түтүндү буркуратса,
Өмүрүндө кордук көрүп тарткан жапа
Отурган жатакчылар оор үшкүрүп,
Кетишчү үйлөрүнө болуп капа...

2

Жайкы учур түрдүү чөптүн жыты бурап,
Күн салкын, сыдырым жел, бешим убак.
Ысмайыл сууну эгинге жайып коюп,
Таянып күрөгүнө карап турат.

Жайылып жылжып жаткан сууну карап,
Жаш көңүл эчен түрдүү кыялданат.
Бир туруп алда кайда кетсе ою,
Бир туруп суу менен бирге агат...

Ушинтип турган кезде туура жактан
Созултуп обон салып бир үн чыгат,
Тапкандай ойдогунун баарын тегиз,
Баратат жаш жүрөгүн кытыгылап...

ЫР

«Ойлогонго жетпесе,
Азапка бүткөн таалай да.
Алалбаса сүйгөнүн
Жигиттин шору маңдайда.

Кыраан болсо туйгунуң,
Кууга алып барып саларсың,
Таалайың болсо эр жигит,
Сүйгөнүңдү аларсың!

Элиң жатса жатакта,
Малынса башың чатакка,
Чыкпаса эстен сүйгөнүң,
Бул да жаткан азап да...

Көгүчкөндөй кулпунган
Акылай көркүн билеби,
Арманда болуп бир жигит
Сенде жүрөт тилеги.

Жүрөктү мыкчып кандаган,
Каргаша болду бул заман.
Бир сүйгөнүм Акылай
Туйгунум болсо кармаган».

Жүрөктү куйкалаган укмуштуу ырды
Ысмайыл бир азыраак тыңшап турду.
Кол сермеп ойлогонго жете албаган,
Канетсин, бу дагы бир жаткан мундуу.
Ырдаган кабан көк жал Мамбет тура,
Бул күнү суу сугарып жүргөн бу да.

Чабыттап учкан шумкар кези эмеспи,
Дарты анын көлдө сүзгөн бир аккууда.



Ысмайыл кулак байлап жүрө турсун,
Жигиттер кандай аккуу дайнын сура!

Кызарып өзүңөргө болбой уят,
Сүрөтүн тартып берсем келсе кубат,
Акылайга окшобой калабы дейм,
Акындык күчүм менин жетпей турат.

Жигиттин болор кези замандашы,
Оролуп он жетиге келген жашы.
Акылай жатакчылар көркү болсо,
Аккуудан анын кандай айырмасы.

Кылт этип көз жаздырып качып турган,
Акылай Ала-Тоонун түлкүсү да!
Зыпылдап качкан жакка учуп турган,
Жигиттер, Мамбет зоонун бүркүтү да.

Жибектей беш көкүлдүү чачы келген,
Атайлап жасагандай жашы келген.
Орто бой, жалжылдаган көзү кандай,
Ак саргыл, мындай келбет чыгат элден.

Адамдын түрдүүсүндө түрдүү кылык,
Бирөө орой, бирөө митаам, бирөө сылык.
Чынында баарыбызга керек го дейм,
Бозойго, селкиге де басмыртчылык.

Ар качан басса, турса сабырлуу ал,
Муңайым бир калыпта мүнөзү бар.
Бул асыл эгер колго тие калса,
Жигиттин жигитине болбойбу жар.

Алдында турса дагы далай кезең,
Кыргыздын ушуга окшош кызы деген,



Тайманбас жүрөгүндө кайраты бар,
Мамбет да өзүнчө бир сырттан белем...

Кыстарып такымына кол күрөгүн,
Илкитип алдындагы тай күрөңүн.
Ой менен Ысмайылга барды Мамбет,
Кыраан го чиркин ушул таш түлөгүң!..

Турмуштан экөөнүн тең көөнү кайтып,
Турмушту, келер, кетер сөздү айтып.
Минтишпей эки берен анан кантет,
Күрөштө эчен ирет калса жалкып.

Жүрөктө жашырылган бардык чынын,
Тереңде көптөн бери жаткан сырын,
Чечилип Ысмайылга айтып салды,
Мурунтан жүргөн эле таппай ыгын.

Десеңчи чиркин санаа кандай күлүк,
Заматта миң кайгынын баарын сүрүп,
Мамбетке муну Ысмайыл айтып турду
Акырын мурутунан гана күлүп.

«Кол созуп алам десең асманда айды,
Унчукпай курбуң сага кошулбайбы.
Аны биз ала качып алса алалы,
Мурунтан аташканың Акылайды».

Кири жок чын курдаштык кеңеш менен
Сүйлөшүп турган кезде эки берен,
Кара жол бойлоп өскөн чийди аралап,
Көрүндү киши башы сереңдеген.

Теминип үстү-үстүнө камчы чапкан,
Келатат булоолонтуп сарала атчан.



Катуулап жүрүшүнө караганда,
Шашылыш бир иш менен бара жаткан.

«Бсмайыл, ушул шумдук байкасаңчы,
Атына кайта-кайта урат камчы.
Бирөөнүн бирдемеси өлсө керек,
Бул өзү бара жаткан чабаганчы».
Деп Мамбет оозун жыйып ала электе,
Бет алып экөөн көздөй бура тартты.

Келди да Мамбетти «аттан түшкүн» деди,
«Кызыл чок деген мен бир күчмүн» деди,
«Эгерде бербеймин деп каяша айтсаң
Жаныңан үмүтүңдү үзгүн» деди.

Титиреп жолборс Мамбет бузуп өңдү:
«Жөн эле бергин дейсиң тай күрөңдү.
Бул өзү кандай чоңдук, кандай кордук,
Байкагын мен да киши, жөө жүрөмбү.

Кызыл чок болсоң эмне боло койгун,
Колуңдан келсе эгер соё койгун.
Бул жерде мен тирүүдө саган ат жок,
Тиреген асманыңды коё койгун».

Кызыл чок: «Түш дегенде түшкүн» деди,
«Түшпөймүн үмүтүңдү үзгүн» деди.
Эңкейип кыл чылбырдан алар кезде
«Мен дагы Мамбет деген күчмүн» деди.

Кызыл чок ким экенин биле түштү,
Томолоп чаткаякка кире түштү.
Жигиттер, калыс болуп айткылачы,
Экөөнүн кими күчсүз, кими күчтүү?



Ойлodu алым буга жетет деди,
«Мынакей аты тепсеп кетет» деди.
Тырмалап, мүдүрүлүп тура келип,
Кумсарып Мамбетинди этектеди.

Атынан оодарам деп антет, минтет,
Чыдабай чап далыдан алды Мамбет.
Жатактын сырттанына айыгышпай.
Кызыл чок жолу менен кетсе кантет!

Үзөңгү боолугуна салып алып,
Таштады бир топ жерге алып барып,
Ысмайыл бул кызыкты карап туруп,
Табасы бир канарын калды канып.

Мингиси келди эле тандап күлүк,
Камчысын таап алды издеп жүрүп.
Бир жерде кармашканда калган экен,
Унчукпай тебетейин кийди күбүп.

Кармады атын араң ызаланып,
(Калп эле көрпөчөсүн утур кагып)
Ичинен көрсөтөм деп саган бирди,
Кызыл чок жүрүп кетти туталанып...

– Кетели, кел Ысмайыл, учкаш эми,
Тиги иттин бизде калды кайтпас кеги.
– Кайрат кыл, капаланба, койгун, Мамбет,
Ал иттин бир жолкусу чыкты жели!..

Сугатчы, экөөндө тең эки күрөк,
Жарадар, экөөндө тең эки жүрөк.
Экөө тең кордугу жок күндү самап,
Экөөндө эки бирдей жүрөк канап.



Учкашкан экөө бирдей тең жатакчы,
Жатакчыдан ушулар эки азамат.
Илкитип тай күрөңдү төштү көздөй,
Ойлонуп сөз катышпай бара жатат...

ЖАҢЫ ЖЫЛ ЫРЫ

Аткарып эл милдетин карыдың сен
Ордуңду баса турган иниң элем.
Орундайм алдыдагы максатымды –
Көтөрөм чалалыктар калса сенден.

Дегендей жылуу мүнөз кыялы бар,
Жаңы жыл келди алптык түрү менен...
Тоо бузар кайраты бар эли барда,
Азамат сансыз жүктү мойнуна алса.

Калың кол казганактап пайдаланса,
Табият канча өжөр болсо дагы,
Баш ийбей турган анда айла канча!
Мурун да жылдар өткөн эчен-эчен.

Ашуу ашып, дарыя кечип терең-терең,
Далай эр максатынан ажырабай,
Адамдык кең таалайдын камын жеген.
Зуулдап бара жаткан биздин доордун
Тайманбас бир мүчөсү болом деген,
Өмүрдүн алтын күнүн бошко өткөрбөй
Эр жигит, сен да кириш ишке бекем!..

БОЗОЙЛОР ЫРЫ

Алып учкан көңүлгө,
Себепкер болот селкилер,



Толкутуп адам денесин,
«Бозой...» деп коёт селкилер...

Жаш өмүрдүн ачылган
Гүлү тура селкилер,
Сүйдүрүү же күйдүрүү
Өзүңөрдүн эркиңер!

Ичимден тап дегендей,
Мүнөзү кандай селкинин,
Алекеттен өткөрөт,
Өчү бардай селкинин.

Жалт, жалт карап жылмайып,
Жароокери-ай селкинин,
Болк эттирген жүрөктү,
Кара көзү-ай селкинин...

Жайдары болбойт селкилер,
Жадырап, жайнап күлбөсө,
Көркү да болбойт алардын,
Эмгекте бирге жүрбөсө!..

КЫЗ, КЕЛИНДЕР ЫРЫ

Кыз, келинге жарашкан,
Жүргөндөрү-ай бозойдун
Жылуу тийген жүрөккө –
Сөздөрү-ай бозойдун!..

Жалжалым деп муюшуп,
Караганы бозойдун.
Жан жарым деп селкини
Самаганы бозойдун.



Адамды тарткан өзүнө
Бозойдогу сыр беле?..
«Жароокер» – деген жалгыз сөз,
Мааниси терең ыр беле?..

Селкилерде жүрөктөр,
Керек беле бозойлор,
Зарылып турган ишиңе,
Себеп беле бозойлор?..

Бозойдо кайрат бар болсо,
Элге медегер жан болсо,
Көңүлү ийип берилип,
Селкилер баалайт ошондо!

КАРАКЧЫНЫН ТРАГЕДИЯСЫ

Буулугуп жээкке урунуп, кемер кылып,
Жаш төгүп соолуккандай кээде тынып,
Томсоруп колго түшкөн айыпкердей
Рейн агып калат кээде жылып.
Кимдерден, эмнеликтен улуу өзөндүн
Кандайча калды экен шагы сынып?

Болбосо жетпегенге кол сунабы,
Мүчүлүш чала серпип умсунабы,
Көздөгөн максатына жетпеген соң
Тиштенип ызаланып тумчугабы?
Кыжыры кайнап кетип кээ жерлерде
Чамынган арыстандай жулкунабы?

Журтунун бири өкүм, көбү жалтак,
Турмуш жок өтүп жаткан эриш-аркак.
Бирөөнүн байышы үчүн миңдегени,

Же ажал, же болбосо айып тартат.
Калың эл ачарчылык тырмагында
Картайган Рейн суусун кайгылантат.

Миңи ыйлап, буга маашыр бири күлөт,
Миңдердин өңү азып тирүү сүрөт...
Бул күндө Рейндик катын-балдар,
Кельнанын көчөсүндө тентип жүрөт.
Алардын арасынан бир кайраттуу,
Берлинге кабак бүркөп, муштум түйөт.

«Балам...» деп кээ карылар жашын төгөт,
Кээлери дайнын билбей көөнү чөгөт.
Көчөдө кайырчылар толуп кеткен,
Мундирчен: «Жолдон чык!..» деп шалпып сөгөт.
Ачкадан ар бурчтарда өлгөндөр көп,
Аларга кайыр кылып, кимдер көмөт?!

Булар бир, Фрида бир, көргөн күн бир,
Ичте бук, жүрөк сыздап, көкүрөк кир.
Мукурап кечке сынык нан таба албай,
Отурду кашатында Рейндин.
Жаш бала муун, жүүн жок, «эне, нан!..» дейт,
Буларга тоюнар күн болобу бир?

Пааналап Фридага Макс мунжу,
Үшкүрүп терең кайгы ойдо отурду.
Жанына жалгыз жолдош – жыгач балдак,
Ажырап эки буттан калган тулку.
Жалдырайт, карашында бир кайрат жок,
Бүтүндөй кеткен окшойт көздүн курчу.

«Эне, нан!.. Эне, нан!..» деп курган бала,
Каруу жок, соолуп ыйлайт араң гана.
Үлдүрөп Фридага карап алып,



Жер чукуп болбогон соң кылар чара.
Тунжурап Макс башын жерге салат,
Тилинип эт жүрөгү пара, пара.

«Атаке!.. Энекебай!..» деген бойдон,
Уйкуга кетти бала эси оогон соң.
Көзүндө Фриданын жаш мөлтүлдөп,
Кубарган бетин жууду болуп жол, жол.
Эненин кыйналганын кайдан билсин,
Баланын жоругуна жетпес болжол.

Үшкүрүп шордууларды карап алып,
Бук болуп уйгу-туйгу күйүп-жанып,
Макстын көз алдында жер көчкөндөй,
Жыйрылды заманага көөнү тарып.
Жалгыз ок аянычтуу көз карашы,
Жардамга чамасы жок, өзү карып.

Ичи өрт, каны качты, жаш акпады,
Сооротор Фриданы жөн таппады.
Алдында улуу Рейн акпагандай,
Табият өлүү өңдүү жан-жактагы.
Элестеп бир окуя болуп өткөн,
Дүркүрөп бүткөн бою сөз баштады:

– Фрида, айлаң канча, сабыр кылгын,
Курган жан ыйласа да өлүп тынчыр.
Өлкөнү талоончулар бийлеп турса,
Тынч алып немец жашын кайдан тыйсын.
Көз жеткис Россия талаасында
Немецтер миллиондоп тапты кыргын.

Ушул мен сенин жарың Ганс менен,
Өрт кечип кан майданда болдум эчен.
Кокустан жаралуулар колго түшсө,

Сындырып сөөк-саагын ого бетер,
Өлтүрүп көчөлөргө сүйрөп барып,
Тепкилеп өлүккө да кылдык кекээр!..

Орустун огуна учтук, талаада өлдүк,
Көңүлдү сооротуучу нени көрдүк?!..
Уруштун бир опасын көрдүкпү биз,
Не үчүн дарыя кылып кандар төктүк.
Жалгыз ок, мас болгончо ичип алып,
Таладык тынч кыштакты, олжо бөлдүк!

Бир күнү бир орусту туткунга алдык,
Штабга уруп-согуп айдап бардык.
Чаргытып суракка жооп бербеген соң,
Ишара менен гана болду жарлык.
Көчөгө эл көзүнө алып чыгып,
Кыйнадык, анан кийин атып салдык.

Ал элде адамдардын ашкан көгү
Сүрдөнүп алда эмнедей болуп өңү,
Биздерди жалгыз кайсап жиберчүдөй
Жалындап оттой кайнап эки көзү,
Тайманбай ажалга да тике карап,
Адамды титиреткен айткан сөзү:

«Каракчы, мыкаачылар – киши жегич,
«Канга – кан!» көтөрүлдү элим тегиз.
СССР чалкып жаткан көлдөй болуп,
Айбандар, оюңарда оңой жемиш.
Денеңер ар кай жерде чирип калар,
Берлинге кыйын болор кайтып кетиш!

Көйкөлгөн ырыс кени жерим үчүн,
Жаш баладай таалайлуу элим үчүн,
Күрөшүп силер менен жан беремин,



Антпесем кантип актайм эне сүтүн.
Сыр айтпайм, колдон келсе сырың тартам
Мынакей өлтүрмөктөн кылгын күкүм!..

Кор болбой өкүм сүрүп кемпир, чалдар,
Кул болбой эркин өсүп жапжаш балдар,
Өлкөмдө жыргал ашып-ташысын деп,
Күрөштө өлдүм, менде кандай арман,
Силерди кары тарых суракка алат,
Сел болуп каптап келип аккан кандар!

«Ушинтип кымындай сыр айтканы жок,
Жазганып, тилин такыр тартканы жок.
Акыры кыйнагандан биз кыйналып,
Укмуштуу бул адамга чыгардык ок.
Көчөгө таштадык да басып кеттик,
Тим эле Россияди жеңгенге окшоп».

Деп Макс башын салды жерди карап,
Кыйнады көңүлүнө түшкөн жараат.
Өмүрүнүн өткөндөрү талоончулук,
Алдыңкы күнү улам – караңгыраак.
Оор ой басканына чыдай албай,
Үшкүрүп кайта кирди сөзүн улап.

– Үч жылы удаа жүрдүм салгылашып,
Ойнодум суу ордуна кандар чачып.
Гитлерге кокус бирөө сөз тийгизсе,
Койчу элем ит аткандай ордуна атып.
«СС» катарында мен бир арстан,
Курман деп жоого кирдим каным кашык.

Кана мен сыйлык көрүп эмне алдым?
Ажырап эки буттан ажырадым.
Ачкадан катын-балам кырылыптыр,

Каңгырап шүмшүк болуп жалгыз калдым.
Гитлер деп ок аралап жүргөндөгү
Көрөрү ушул беле курган жандын?..

Сүйгөн жар, татынакай балам кана,
(Мунжуга кайрылуучу адам кана?)
Ишенген азазилдин тилине ээрчип,
Таптаттуу жыргайм деген санаам кана?
Шылдыңдап алдамчылар карап өтөт,
«ССтин» арстаны мына сага!

Чын болсо жан-жөкөрдүн айткан сөзү,
Гитлердин бирдей болсо эшик, төрү.
Эмне үчүн батышта да, чыгышта да
Көмүлбөй кала берди немец сөөгү.
Кыргынга чар тараптан учурадык,
Ойлонгун Германия, кимдин көөнү!

Кечикпей Германия кезиң келди,
Сындырды Россия биздин белди.
Бир атсаң үстү-үстүнө жооп берген,
Көрбөдүм орустардай өжөр элди.
Чыгышка кеткендердин көбү кайда,
Ойлонгун, бул укмуштуу кандай белги?

Ганс дагы аянган жок канын-жанын,
Майданда өлсө дагы көргөнү анын,
Баласы ачарчылык тырмагында,
Ыргалып араң сүлдөр сенин алың.
Дегенде купкуу эрдин кыбыратып,
Фрида деди Макска: «Болду айтпагын!..»

Көп күнү туш-тушунан жатып камап
Орустун бир кыштагын кирдик талап.
Бул жерден марыйбыз деп Ганс экөөбүз,



Үй-үйгө кире бердик олжо карап;
Түшүрүп отко, сууга эрки бардай,
Адамды чиркин напси кайда алып барат.

Бир үйгө жөөлөп эле кирип барсак,
Дүнүйө, пальто... туфлий жибек байпак!
Энчилүү өзүбүздүн мүлкүбүздөй,
Четинен тандап, тандап алып жатсак,
Бир аял биз киргенде толгоо кирип,
Жатты эле, тура келип каяша айтат:

Тим эле «алба» десе эмне кеппи,
Титиреп айткан сөзү сөөккө жетти.
«Каракчы... талоончулар...» дей берген соң
Ачуубуз биздики да келип кетти.
Бейиши болгур Ганс курч эле го
Чыдабай тупа-туура ичке тепти.

– «Токто Ганс!..» деп чыңырып тура калса,
Шалактайт колундагы жаткан бала.
Каны сууп, дени муздап, жүрөк сокпой,
Ачкалык алган экен эчак гана!
Түн түштү ушул жерде күн өлгөндөй,
Кайырчы... Рейн кызы Фридага...

– Кайырчы, мунжу, азаптуу Германия!
Кызыңдын көргөн күнүн байка мына.
Өлүмгө башыңды тос же көтөрүл,
Гитлерден күткөн жыргал ушул тура!
Деп кургур өзөн бойлоп бара жатат,
Каракчы башкарса эгер иш ушу да!..

ЖОК БОЛОР КЕЗИ

Батыш тайып алынан,
Куурулуп жери жарылган,
Жан алгыч салып тырмагын,
Жүрөгү чыкты кабынан.

Атагы албан Парижди,
Тумчуктуруп салышты.
Көчөсүндө жан жүрбөй,
Кандан кыян агызды.

Кыштактар кыйрап бүлүндү,
Жемиши бышпай күбүлдү.
Каптадыбы каран түн,
Каран түнбү же күүгүмбү?

Айрылып мал, жанынан,
Темселеп эчен карылар,
Күрөндүдөн нан издейт,
Дегендей: «Күкүм табылар?..»

Жетелешип сокурлар,
Кайыр сурайт мунжулар.
Жалтанышат желдеттен,
Алдары барбы унчугар?

Жарынан кабар ала албай,
Перзентин эштеп бага албай,
Аялдар жүрөт араң жан,
Сындырым нан таба албай.

Батыш жатат алсырап,
Араң онтойт кансырап.
«Жардам берсең» дегендей,
Бизди карайт жалдырап.



Адамзаттын таалайы,
Таалайынын түркүгү,
Биз болобуз дүйнөнүн
Чыгып турган ай, күнү!

Жоого бүлүк салуучу,
Жоо жүрөгүн алуучу,
Алп кызылдар биз болсок,
Жоого тике баруучу,
Гитлерчилер дүйнөдө,
Дүйнөдө кантип калуучу!

Батыш, чыгыш ойгонду,
Дос, душман таанып ойлонду.
Таалайы үчүн, эрки үчүн,
Түмөндөй элдер козголду!

Ажыдаар болуп ышкырып,
Желмогуз болуп унчугуп,
Ашынса дагы фашизм,
Жок болор кези тумчугуп!



КАЙДА КАЧАТ!

Кыргызды жан алгычтар далай эзген,
Заардуу тил, ажал огу көкөй кескен.
Элдиктен чыга жаздап калган кезек,
Бат эле чыга коёт кантип эстен!

Бүтүндөй көр оозуна барып калган,
Туш-тушту курчап турган азап-арман.
Келгин! – деп, орус эли колун берип,
Куткарган аман-эсен ошол алдан.

Баатырлар кан майданда салгылашып,
Кубалап мыкаачыны алактатып,
Алптардан үрөйү учуп офицерлер,
Жүрүшөт кара жанын ала качып.

Алдастап барган сайын жүрөгү үшүп,
Чүнчүшүп минутуна өлүм күтүп,
Алдыңкы көрөр күнү караңгылап,
Болушту үй-бүлөдөн үмүт үзүп.

Мыкаачы ушул алын билсе дагы,
Ашынып, туталанып кайнап каны,
Бүтүндөй ажырадык уусун жыйнап,
Ышкырып бизге кирип турган чагы!

Ышкырба, жүрөгүңдүн түшөрү анык,
Апаптап, сага жалгыз өлүм табып.
Дүйнөгө тутка болуп большевизм
Таалайдын шам чырагын жагары анык!

Асманда болот канат кызыл шумкар,
Жер бетин жайпап чыкты чоюн тулпар,



Буларды башкаргандар арасында,
Силерге чыйкан болгон азият бар.

Баарынын күчү толгон бууракандап,
Качырып кирди мына казганактап,
Кээ бири танка менен талкаласа,
Кээ бири көктө жүрөт бомба таштап.

Канакей, коргологорго жери барбы,
Фашизм көрдөн башка кайда качат?!





**ЛИБРЕТТО,
ПЪЕСА**



АЙЧҮРӨК

*«Семетей» эпосунун мотивинен алынып жазылган
операнын либреттосу¹*

КАТЫШУУЧУЛАР

А й ч ү р ө к – хандын кызы	18 жашта
К а л ы й м а н – Айчүрөктүн сиңдиси	16 жашта
С е м е т е й – Манастын уулу	25 жашта
Т о л т о й – баатыр	40 жашта
Ч ы н к о ж о – баатыр	35 жашта
К ү л ч о р о – Семетейдин чоролору	25 жашта
К а н ч о р о – Семетейдин чоролору	25 жашта
Б а к а й – Семетейдин абасы	90 жашта
А к у н х а н – Айчүрөктүн атасы	70 жашта
Ч а ч ы к е й – Семетейдин биринчи зайыбы	25 жашта
А ж ы б а й – Айчүрөктүн элиндеги мыктылар	40 жашта
Т ү м ө н б а й – Айчүрөктүн элиндеги мыктылар	40 жашта

Айчүрөктүн курбулары жана жөкөрлөрү, бийчи, ырчы, обончу кыз, келиндер.

Булардан башка: Чынокжо, Толтойдун колдору, сурнайчы, комузчулар жана бийчилер катышат.

Хандын ордосун (капкасын) кайтаруучулар. Бакшылар, мас-тан кемпирлер.

¹ Либреттогу Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, К.Маликовдор 1938–1939-жылдары биргелешип жазышкан.



І с ү р ө т¹

Акун хандын ордосу. Капкаларды кайтарган күзөтчүлөр. Ордонун ичи-тышын Толтой менен Чынкожонун кошундары каптап алышкан. Хандын ордосу коркунучта. Бийчи кыздар, сурнай-кернейчилердин баарысы томсорушуп, башын жерге салышкан. Тартылган жаанын, атылган мылтыктардын, кыйкырган колдордун үндөрү угулат...

Айчүрөк кайгырган, өңү кумсарыңкы. Акун хан капаланат, каарданат. Кылыч байланышкан Ажыбай менен Түмөнбай киришет. Экөө тең Айчүрөк менен Акун ханга ийилип салам беришет. Калыйман баш болуп кыздар муңдуу ыр ырдашат:

К ы з д а р:

Душманга толду жерибиз,
Туткунда калды элибиз.
Камандай болгон Толтойго
Эжемди кантип беребиз,
Кайгырба Чүрөк, кайгырба
Азапты чогуу көрөбүз!

А ж ы б а й:

Алдаяр ханым кулак сал,
Жедигердин эр Толтой,
Аргындан келген Чынкожо
Айчүрөктү берсин дейт.
Айчүрөктү бербесе –
Кошун жыйып, кол курап;
Атышууга келсин! – дейт.

Т ү м ө н б а й:

Айчүрөктү бербесе,
Ташын-талкан кылам – дейт,

¹ Бул либреттонун адабий варианты. Театрда коюлуп жатканы ушунун ичинен алынган сахналаштырылган варианты болот.



Элин майдан кырам – дейт,
Капкаларын кыйратып,
Сакалдарын жулам – дейт.

А ж ы б а й:

Толтой деген эр экен,
Чынкожо деген шер экен,
Сол бөйрөгү солк этсе,
Солду чабар эме экен,
Оң бөйрөгү солк этсе,
Оңду чабар эме экен.
Айчүрөктөй кызыңды –
Алам дээри эп экен!

Т ү м ө н б ай:

Жан казандай башы бар,
Жаткан иттей кашы бар;
Эки бети саландап,
Эки дөбөт тойгондой,
Көзү көлдүн быткылдай,
Көрүнгөнүн жуткудай,
Муруттарын карасаң,
Айбалтанын сабындай,
Айчүрөктөй кызыңдын
Алдындагы багындай.

Жедигердин Толтою,
Айчүрөктү берсин – дейт,
Айчүрөктү бербесе,
Кылычты туура кармашып,
Кырышар жерге келсин – дейт,
Кайра качпай карышып,
Турушар жерге келсин – дейт,
Айбалта сабын кан кылып,
Урушар жерге келсин! – дейт.



Ажыбай менен Түмөнбай коркушуп, шашып чыгып кетишет. Тыштан сурнай-кернейдин үндөрү, аттардын дүбүртү угулат. Чынкожонун аскерлери жакындайт. Ордонун ичин ого бетер коркунуч басат.

А й ч ү р ө к – (Боздоп ыйлап):

Айланайын атаке,
Кайда барып жашынам?
Айланайын калың журт,
Азап көрдүм жашыман.
Алдейлеген, өстүргөн,
Атам нени көрөсүң,
Ардактаган, желпиген,
Апам нени көрөсүң?
Хан атамдын калың журт,
Элим нени көрөсүң?
Айдай сулуу Калыйман
Синдим нени көрөсүң?
Качыратып капканы,
Калың аскер каптады.
Толтой менен Чынкожо
Шумдук жорук баштады.

(Чынкожо аскерлерин ээрчитип кирет)

Ч ы н к о ж о – (Акун ханга):

Амансыңбы хан куда?
Толтой деген досум бар,
Тобуңду бузар кошум бар.
Айчүрөктү бересиң,
Айчүрөктү бербесең;
Жериңди топон кыламын,
Элиңе кыргын саламын,
Балдарыңды кул кылып,
Келиниңди күң кылып,



Айчүрөктөй кызыңды,
Калыңсыз кармап аламын!

(Чынкожо Акун ханды жекирип шаштырат. Акун ханды калтырак басат).

Чынкожо – *(Кылычын сууруп)*:
Сураган кызың сеники,
Суурган кылыч меники.
Ачык айтып, ак сүйлө, ханым!

Айчүрөк:
Баатырдын кылар иши эмес.
Кылычты кынга салып кой, баатыр!

Акунхан – *(Капалуу)*:
Кыргыздардын хан Манас,
Баталашкан жери бар.
Кагылайын Чүрөктүн
Хан Семетей теңи бар!

Чынкожо *(Акун ханды жекирип)*:
Хандыгыңды көрөмүн,
Каныңды суудай төгөмүн.
Айчүрөктү бербесең,
Көрөрсүң, Чынкожо эрдин өнөрүн.

(Чынкожо аскерлери менен Акун ханды коркутат. Акун хан шашат).

Акунхан – *(Аргасыздан)*:
Элиме салба бүлүктү,
Мен берейин Чүрөктү.

(Айчүрөк ыйлап атасынын мойнуна асылат)

Акунхан:

Капкаларын кыйратып,
Калың журтум ыйлатып,
Көрөмбү кордук Чүрөк жан?

Айчүрөк – (Ыйлап)

Айланайын Хан ата,
Башыңа түшсө убайым,
Элиңе кордук көрсөтпөй
Жанымды курбан кылайын.

Чынкожо (Кыткылыктап күлүп, Айчүрөктү табалап):

Айчүрөк аяш аманбы?

Айчүрөк

(Чынкожого жалбарып):

Касиеттүү Толтойдон
Качып кайда барамын.
Мен Толтойдун зайыбы,
Мен Толтойдун айымы.
Камынайын кырк күнү
Анан кылсын тоюму.
Алтымыш күнгө жеткенде,
Ачылар,
Эр Толтойдун коюну.
Кырк күндө бүтөр камылга –
Кыз, келиндин оюну,
Айта бар салам Толтойго.
Колуктусу Айчүрөк,
Куп камынып жатат де,
Кырк күн толуп жеткенде,
Төшөгүңү басат де!



Ч ы н к о ж о (*Кылычты тике кармап*):

Убада ушул Хан куда,
Кырк күндөн кийин келемин;
Саралалуу жылкы айдап,
Санжыргалуу кылка айдап,
Айдай болгон Чүрөктүн
Калыңына беремин!
Алтымыш качыр, кырк пилге,
Алтындан себин артасың,
Аргымак-буудан атыңды,
Алдыма туура тартасың!
Алтындуу торко тонунду,
Кийитиме жабасың!
Аяктап шербет кургуча,
Аяштын тоюн сойгуча,
Кош болгун, кудаң, кош болгун!

(Чынокжо кылычын байлап, жигиттерин ээрчитип чыгып кетет. Тыштан мылтыктардын, чурулдаган аскерлердин, керней-сурнайлардын үндөрү угулат)

А к у н х а н

(Алтын тактуу ордосунун ичине кирип бара жатып):

Колумдан келер арга жок,
Камыңгын, тойго камыңгын.
Антташып койгон эр Манас,
Ак батамдан жаңылдым,
Айчүрөк ук кебимди,
Өзүң тапсаң теңинди;
Кантип кабарлантабыз,
Жаш Семетей бегинди?

(Эшиктен эл чурулдашып киришет. Айчүрөктү келин, кыздар куттукташат. Сурнайлар тартылып, ордонун ичине шаңдуу кыймыл кирет. Айчүрөк ыйлап алтын такка жыгылат, кыздар бийлешип, ырдашат)



К а л ы й м а н:

Айдай жүзүң жарк этип,
Кабагың аччы эжеке,
Толукшуп ойноп туралы,
Кумарың жазчы эжеке!

К ы з д а р:

Ач кабагың эжеке,
Жаз кумарың эжеке.
Шаттык болсо көңүлдө,
Бул өмүргө береке!

К а л ы й м а н:

Кабар укса хан жездем,
Таластан жетип келбейби.
Чынкожо, Толтой жазасын,
Семетей гана бербейби!

К ы з д а р:

Кара чаар кабылан,
Кан жездекем эмеспи.
Хан Манастын шер уулу,
Ал жездекем эмеспи!

(Чырак өчөт)

Ордонун ичи. Шам чырактар жагылган. Капканы кайтарган күзөтчүлөр. Ордонун тешигинен жылдыздар көрүнөт. Алтын так ээн турат. Айчүрөктүн чачы жайылган. Жалаң көйнөкчөн аккуу кебин колтуктап ыйлап турат. Айчүрөк капкага барат. Күзөтчү найзасын кезеп, Айчүрөктү чыгарбайт. Айчүрөк безеленип ары-бери жүгүрөт. Алтын жаванды ачып, алтын уучтап, күзөтчүгө берет. Күзөтчү капканы ачат. Айчүрөк атасынын тагына жөлөнүп, буркурап ыйлап, жарык өңү кумсарып муңданат, ырдайт.



А й ч ү р ө к :

Алыска сапар чегейин,
Аккуу кебин кийейин!

Армандуу тууган мен бейбак
Асмандап учуп жүрөйүн.
Кабылан Манас баласы,
Кайда экенин билейин!

Ааламды чалып учайын,
Аккуу болуп сызайын.
Баатырдын баарын улайын,
Башынан карап чыгайын!

Кытай, Кыргыз, Калмактын
Кыраандарын сынайын.
Булут менен бир желген,
Шамал менен бирге өскөн,
Элимде мендей бар бекен
Эл кыдырып, жер кезген?
Жалганда неге төрөлдүм,
Жабырды минтип көрөр күн.
Семетей сени таппасам,
Сенделип жүрүп өлөрмүн!

Хандын кызы болгуча,
Кулдун кызы болсомчу.
Адам колу жетпеген,
Айдан башка өппөгөн,
Нурдун кызы болсомчу.
Жаз чыкканда түрдөнгөн,
Жабыр кордук билбеген,
Гүлдүн кызы болсомчу!

(Калыйман баш болуп кыздар киришет. Айчүрөктүн көңүлүн көтөрүчү үчүн бийлешет. Ырдашат)

К а л ы й м а н:

Ойлоп турган оюңдан,
Жүрө турган жолуңдан,
Эжекем эми калбагын.
Семетей эрди таппасаң,
Толтойдун көзүн ачпасаң,
Арылбас сенин арманың!

А й ч ү р ө к – *(Шаттанып)*:

Кана, эмесе курдаштар,
Аккуу кебин кийейин.
Асман менен чабыттап,
Ала-Тоого жөнөйүн.
Азаптуу башка не түшсө,
Таалайымдан көрөйүн!
Кабылан Манас атамдын,
Кулуну барбы билейин!

К а л ы й м а н:

Кана эмесе эжеке,
Көңүлдү биз ачалы.
Сапардан өзүң келгиче,
Тилегиң тилеп жаталы!

*(Кыз, келиндер шаттанып бийлешет. Айчүрөк да бий-
леп туруп аккуу кебин кийинип, учууга даярданат. Кыз-
дар Айчүрөктүн айланасына чогулуп шаттанышып ыр-
дашат):*

Чолпондой эже Айчүрөк,
Ай-асманда учкайсың.
Арстан Манас баатырдын,
Асыл уулун тапкайсың.

Кайгыга салган башыңды,
Касташкан жоону байкайсың.



Баатырың тийип колуңа,
Көңүлдү эже ачкайсың.

Эркиндеп эже асманда,
Куттуу болсун сапарың.
Козгогон эрдин жүрөгүн,
Айчүрөк сулуу атагың!

(Ордонун тешиктеринен таңдын шооласы түшөт. Кыздар таркашат. Жылдыз таркай баштайт. Кызматчы кара кыз чыгып, ордонун шам чырактарын өчүрөт. Айчүрөктүн өңү кумсарат. Шашат. Аккуу кебин өөп, жыттайт. Чуркап капкадан чыгат. Капканы күзөтчү кайра жабат. Ордонун тешиктеринен таңдын нуруна аралашып, көкөлөп учуп бара жаткан аккуунун канаттары көрүнөт)

К ө ш ө г ө

II СҮРӨТ

Талас. Кең-Кол өзөнү.

Алыстан-алыстан ак кардуу тоолор көрүнөт. Чоң суунун боюндагы калың токойдун чети, Семетейдин ак ордосу, катар тигилген ак өргөөлөр. Ордонун жанында чоң чынар. Кайыңдын бутактарына салынган алтын бакандар. Кызыл-тазыл жибек кийген кыз, келиндер, суусар тебетей кийишип, кылыч байланышкан шамдагай жигиттер. Кыз, келиндер, жигиттер эки жаат болуп алышып, күрөшүп, ырдашып, бийлешип, жамбы атып жатышат.

(Бир топтун башчысы – Күлчоро, бир топтун башчысы – Канчоро. Узун теректин башына илинген жамбыны жигиттер атып түшүрө алышпайт)

К а н ч о р о:

Чубактан тууган мен болсом,
Жылдызды үзө атармын.

(Канчоро жаа менен үч жолу атып, жамбыны түшүрө албайт. Жааны ыргытып жиберип, сур бараңы менен үч атып, жамбыны түшүрө албайт. Кыз, келиндер каткырышып, Канчорону шылдың кылышат)

К ү л ч о р о *(Жерде жаткан Канчоронун жаасын алып)*:

Абакемдин чоросу,
Сендей да чоркок болобу!

(Күлчоро жааны тартып жиберет. Жамбы жалтырап жерге түшөт, кыз, келиндер Күлчорону макташып, Күлчоронун алдынан жүгүрүп өтүшөт)

К а н ч о р о *(Күлчорону кекетип)*:

Мергенчи Чоро сен болсоң,
Өнөрчү Чоро болормун.
Бул жорукту койбосоң,
Көздөрүңдү оёрмун!

К ү л ч о р о – *(Канчорого)*:

Ачууланба Канчоро
Алдыңда иниң мен Чоро!

(Канчоро ачууланган бойдон кыз, келиндерди аралап кетет. Кыз, келиндер алты бакан тебишет. Керней-сурнайлардын күүлөрү, темир комуздун ышкырыктары тыштан угулат. Эки жагынан эки келинге жөлөтүп, кундуз ичикти желбегей жамынып, Чачыкей кирет. Кыз, келиндердин баары Чачыкейге жүгүнүшөт)



К ү л ч о р о :

Санатта жок жеңеке,
Кайсы оюнду баштайлы?

Ч а ч ы к е й :

Камандай болгон Чоролор,
Күчүңөрдү сынайын.

(Канчоро шымаланып Күлчоро менен күрөшмөк болот. Кыз, келиндер жарданышып Канчорону тиктешет).

К ү л ч о р о :

Күрөшпөйм, жеңе,, күрөшпөйм,
Абакем угуп калбасын.
Арам кыял эме эле,
Канчоро жаңжал салбасын!

К а н ч о р о – *(Шымаланып):*

Чубактан тууган мен болсом,
Алманбеттен сен болсоң,
Күрөштөн коркуп тургуча,
Күлчоро болбой өлсөңчү!

К ү л ч о р о – *(Шымаланып):*

Тескери кыял эме элең
Теригип калып жүрбөгүн.

(Күлчоро менен Канчоро күрөшүшөт. Сурнайчылар күү чалып турушат. Күлчоро Канчорону жыгып, башынан аттап кетет.)

Ч а ч ы к е й :

Кытайлардын кырааны,
Коңурбайды жыккансып,
Дардаңдаба арам кул.



Башынан аттап Чоронун,
Бул эмне кылыгың!

К а н ч о р о (*Кылычын сууруп*):
Шашпагын сага кылармын,
Тамырыңды жулармын!

Ч а ч ы к е й (*Канчорого көзүн ымдап*):
Бүркөлбөсүн кабагың,
Дабасын анын табармын!

(*Кыз, келиндер бийлешет, темир комуз кагышат*)

Ч а ч ы к е й:
Алым сабак айтышып,
Кыз, жигиттер ырдагын.
Каным чоро бүркөлүп,
Капаланып турбагын!

К ү л ч о р о – (*Күлүмсүрөп*):
Келеңкөр чачпак, кең соору,
Келини сулуу кыргыздын.

К ы з:
Белине күмүш курчанган,
Берени сындуу кыргыздын.

К ү л ч о р о:
Кыргый мүчө, кыпча бел,
Кыздары сонун кыргыздын.

К ы з:
Баарысы жоого шамдагай,
Балдары сонун кыргыздын.

(*Комузчулар комуз чертишет. Кыякчылар кыяк тартышат. Сурнайчылар сурнай тартышат*)



Б а а р ы:

Саймадай жайнап ачылган
Гүлдөрү сонун кыргыздын.
Комузга кошуп сайраган
Үндөрү сонун кыргыздын.
Көчүрүп тоону жаңырткан,
Күлгөнү сонун кыргыздын.
Тулпарга минип найза алып,
Жүргөнү сонун кыргыздын.
Булбулдай күүсүн чыгарган,
Булагы сонун кыргыздын.
Мурунтан Манас жайлаган,
Турагы сонун кыргыздын.
Асмандап аркар көтөргөн,
Кырааны сонун кыргыздын!

(Күңгүм кирип токойдун арасынан ай көрүнөт. Айдын нуруна аралашкан аккуунун канаттары сермелет)

К а н ч о р о *(Сыр бараңды бетке кармап):*
Аккууну атып салайын,
Жеңеме белек кылайын!

К ү л ч о р о *(Канчоронун сыр бараңын кагып):*
Адашкан жалгыз аккууну,
Атпагын Чоро, атпагын,
Убалы болот куштун да.

Ч а ч ы к е й:
Жашаба чунак, жашаба!
Териси керек эмеспи.

(Кыз, келиндер селкинчек тебишет. Комуз чертилип, кыяк тартылат. Чачыкей чоң кайыңды көздөй басат. Айчүрөк аккуу кебин көтөрүп Чачыкейдин алдынан чыгып, Чачыкейге жүгүнөт).

Ч а ч ы к е й: Кайдагы шүмшүк күң элең?

А й ч ү р ө к (*Буркурап ыйлап Чачыкейге жалбарып*):

Шаатемир кызы сен болсоң,
Хан Акун кызы мен элем.
Кагылайын эжеке,
Каранда кимден кем элем!
Айланайын апаке,
Токсон күнү жөө басып,
Узун боюм пас болду,
Кызыл өңүм сур болду,
Багалчагым майышып,
Согончогум мөлтүрөп,
Талаада жүрөм тентиреп.
Калың кыргыз көп журттун,
Кайда экенин биле албай,
Кытайга бардым кыдырып,
Калмакка бардым каңгырап,
Кагылайын эжеке,
Каруум кетти алсырап!

Мен баспаган жер калбай,
Мен көрбөгөн эл калбай,
Бешенемен нур кетип,
Белим болду ыргайдай.

Тамандарым туурулуп,
Заманам барат куурулуп,
Таласты издеп таба албай
Саргайдым бейбак буулугуп!

Хан Акундун жерине,
Кыргын салып элиме,
Кызын олжо кылам деп,
Шаарын курчап чабам деп,
Чынкожо, Толтой эр жатат.



Үшү кетти элимдин,
Түгү кетти жеримдин,
Айланайын эжеке,
Баатыр күйөң барсачы,
Мен бейбакты алсачы!

Туткун кылбай элимди,
Толтойго кыргын салсачы.
Күлүң менен чыгайын,
Отуң менен кирейин.
Кыя өтпөйүн алдыңан,
Кызматыңда жүрөйүн,
Аркаңдан айбат айтпайын,
Алдыңан туура баспайын!

Күндөш эмес синдидей,
Күң болоюн күңүндөй.
Кул болоюн кулуңдай,
Айланайын апаке,
Арзымды укчу бурулбай!

(Айчүрөк Чачыкейдин бутуна жыгылып ыйлайт. Чачыкей кундуз ичигинин узун жеңи менен Айчүрөктү бетке чаап):

Ч а ч ы к е й:

Жогол бетпак жаныман,
Атасынын төрүндө
Эрге тийбей карыган!..
Мага тийчү жинсиңби,
Басып жүргөн күңсүңбү?
Алыскы жерде төрөмдүн,
Акун хан деген кайны жок,
Береним күйөөм Семемдин,
Менден башка зайбы жок,
Жоголгун бетпак, жоголгун!



Чоролорду чакырып
Кестиремин башыңды.
Келин, кызды чакырып,
Жулдурамын чачыңды!

А й ч ү р ө к (*Чачыкейден алыстап томсорот. өңү кумсарып*):

Касам берсем болбодуң,
Какшаал мойнуң толгодуң,
Аккуу болуп сызбасам,
Асман менен учпасам.
Ак шумкарын баатырдын,
Алдап ала качпасам!

Чачыкей сага кылбасам,
Салынды кылып салбасам,
Айчүрөк болбой өлөйүн,
Азабыңды берейин,
Акун хандын шаарында,
Асылымды көрөйүн.
Күл чыгартып өзүңү,
Күң кылбасам Чачыкей,
Күйүп турган күнүңдү,
Түн кылбасам Чачыкей!

Айчүрөк чуркап кайыңга жашынат. Күн күркүрөп, чагылган чартылдайт. Булуттун арасынан аккуунун канаттары көрүнөт.

(*Семетей кирет*)

С е м е т е й:

Жанымда жүрсө ак жолтой,
Алышкан жоого сан колдой,
Эки иним ээликкен,
Эртең эрмекке ууга баралы.

Ч о р о л о р:

Ак шумкарды салалы,
Бир кызыкка каналы...



К а н ч о р о :

Эрке жеңем Чачыкей,
Табы жок болуп калыптыр,
Аташканын карабай,
Абаке, кимдер шумкар салыптыр?

К ү л ч о р о :

Абаке,
Ордо куруп салалы.
Абаке,
Элди бөлүп алалы.
Керели кечке атышып,
Абаке,
Бир кумардан каналы!..

С е м е т е й :

Чубактын уулу Канчоро
Алманбеттин Күлчоро,
Атамдан калган ак шумкар,
Чоролор, этине келген чагы экен.
Бүгүндөн калбай саламын,
Чоролор, бүгүн ууга барамын.
Өрдөк, чүрөк көп алып,
Бир кумардан канамын.
Чоролор,
Азыр ат току!
Чоролор,
Барып, ат току!

(Чыгып кетет. Артынан Канчоро чыгат)

Ч а ч ы к е й :

Төрөм,
Ээленип алса болчу эмес.
Төрөм,
Ойлогонун койчу эмес.
Айланайын уул ай,

Жолдо,
Ак була жатса алдырба,
Суудан,
Ак балык көрсөң бастырба.
Шабырлуу көлдүн башында,
Аккууга кушун салдырба.
Балалык кылып койбогун,
Жеңендин
Кара көзүн ойбогун!

Кыз, келиндер – (Күлчоро чыгууга камданганда
Чачыкей туталана баштайт. Кыздар Чачыкейди сү-
йөшүп ырдашат):

Жолдо,
Ак була жатса алдырба,
Суудан,
Ак балык көрсөң бастырба.
Шабырлуу көлдүн жээгинде,
Чором,
Аккууга кушун салдырба.
Чоро,
Балалык кылып койбогун,
Жеңендин
Кара көзүн ойбогун!

К ө ш ө г ө

III СҮРӨТ

Семетейдин ордосунун жаны. Мурунку сүрөттөгү көрүнүш.

Чачыкей (Ордонун эшигинде телмирип турат. Эки
жагын каранып):

Төрөм кууга кушун салган бейм,
Куу шумкарын алган бейм.



Асылдан гана айрылып,
Чиркин-ай, азапка башым калган бейм?

(Жашып үйгө кирет)

(Семетей, Күлчоро камчыларын сүйрөтүп, капалуу киришет).

Семетей *(Куш салган мээлей менен бөйрөгүн таянып бир дөңгөчкө олтурат. Ачуулуу):*

Чором, бүгүнкү күнүң шумдуктуу,
Чором, башыма салдың кордукту.
Ак була көрдүм, албадың,
Аккууга кушум салбадың.
Балыкты көрдүм, баспадың,
Тооруй түшүп тосподуң.
Көп шумдуктуу болупсуң,
Чором, көңүлдү бузган окшодуң.

Күлчоро – *(Муңайып):*

Өзүң билгин абаке,
Өпкөм көпкөн жан элем,
Абаке, качан сага кара элем?

Семетей:

Чором, карыдан насаат көп уктум,
Чором, молдодон шараат кеп уктум,
Чором, мындай шумдук укпадым,
Чором, көзүм көрдү, эми уктум.
Тайбуурул арып өлгөнчө,
Семетей көргө киргенче,
Ак шумкар издеп таппасам,
Айгышкан жоону чаппасам,
Туулбай туна чөгөйүн,



Бул көрөкчө өлөйүн!
Айт дегенде айтасың,
Кушумдун жайын билесиң.
Кууга кушум салдырбай,
Билгенден коргоп жүрөсүң!

К ү л ч о р о:

Абаке, билбейм чын эле,
Кайсыны болжоп айтайын,
Ак шумкар колдон кетти – деп...

С е м е т е й (Ачуу менен):

Калим сөзгө көнбөсөң, чоро,
Кушумду айтып бербесең, чоро,
Көргүлүктү көрбө сен, чоро,
Абаңдан азыр өлбө сен, чоро,
Же абаңды өлтүрүп, чоро,
Ак күмбөзгө көмөрсүң, чоро.
Тартышып жүргөн душман көп, чоро,
Таластан тентип жөнөрсүң, чоро!
(Ачуу менен) – Жаалыма алганда,
Жакып ханды жалмагам,
Кыжырыма тийгенде,
Кырк чорону кыйраткам.
Абыке, Көбөш агалар,
Өз колумдан сулашкан.
Кары энем Бакдөөлөттү,
Кан какшатып ыйлаткам!

(Күлчоро сүйлөөгө камынганда укпай кете баштайт):

К ү л ч о р о:

Буланы кайдан мен көрдүм,
Бузган сөзгө мен көндүм.
Айтканын кылбай абамдын,



Уялгандан эми өлдүм...
Абамдын тилин албайм деп,
Ажалдан мурун мен өлдүм.

(Кайгылуу ордо жакка басат)

Ч а ч ы к е й *(Ордодон муңайып каршы чыгып, Күлчорону көрүп жылмайып):*

Артындабы абакең,
Кайда калган Канчоро?
Чайкатайын кымызды,
Келатабы жар-чоро?

К ү л ч о р о:

Атайы үч иш тапшырдың, жеңе,
Алда кандай азгырдың, жеңе.
Ак шумкардан айрып таштап,
Абама мени жаздырдың, жеңе!
Эшит жеңе сөзүмдү,
Ачып кара көзүңдү.
Кыянат иш ойлонуп,
Кылба бизге кесирди!

Ч а ч ы к е й:

Соосуңбу Чоро, массыңбы,
Соо болсоң жыйна эсиңди?

К ү л ч о р о:

Шаатемир кызы Чачыкей, жеңе,
Аккууга кушуң салба деп, жеңе,
Ача кой эми сырыңды анык,
Айтпадың беле барба деп, жеңе!
Арытпагын абамдын
Астындагы тулпарын.
Азапка мени салбастан,
Айтып бер жеңе шумкарын?

Ч а ч ы к е й – *(Жактырбай)*:

Талаада эркек сен болсоң,
Үйдөгү аял мен болсом,
Таап бер кушум дегениң,
Тамаша кылып келгениң.

(Кесирленип кайра басат)

К ү л ч о р о:

Токтогун жеңе, кебимди ук!

Ч а ч ы к е й:

Кебиңди угар чамам жок! *(Ылдам жөнөйт)*.

(Күлчоро Чачыкейди жекирет)

К а н ы м ж а н – *(Шашып кирип)*:

Катыгүн чоро, кантесиң? *(Арачалайт)*.

К ү л ч о р о:

Атайы тосуп айтып кеп,
Ак була жатса алба деп,
Аккууга кушуң салба деп,
Асылдың эле барба деп,
Айтканыңды кылам деп,
Абама уят болгонум.
Ары жок долу кашкайган,
Ал эмне кордугуң?

К а н ы м ж а н:

Не болуп чором турасың,
Төрөңдүн зайыбын урасың?

К ү л ч о р о – *(Канымжанга)*:

Ач көзүңдү Канымжан,
Кандай сөздү угасың?
(Чачыкейге)

Ак шумкар жайын айтпасаң,
Адамдык сырың ачпасаң,



Чачыңды кыркып салбасам,
Чолок байтал кылбасам,
Шаатемирдин колуна,
Бүгүндөн калбай салбасам,
Күлчоро болбой өлөйүн,
Башыңды сенин жарбасам!..

К а н ы м ж а н – (*Чачыкейге*):

Ак тилекке каршыкпа,
Билсең айтчы эркежан!

Ч а ч ы к е й – (*Жашын*):

Ажылдап чоро калыптыр,
Айтпасам кайдан соо калам!

К ү л ч о р о:

Айтасың жеңе аныгын,
Айтпасаң мени тааныгын. (Качырат)

К а н ы м ж а н (*Алыстатып туртуп, күлүмсүрөп*):

Кагылайын Күлчоро!

Ч а ч ы к е й – (*Туруп*):

Алып кетти кушунду,
Акундун кызы Айчүрөк.

К ү л ч о р о: Б!я?

Ч а ч ы к е й:

Айтпасам кантем мен бейбак,
Аманат жанга күч келет.

Ч а ч ы к е й (*Канымжан менен ордого басып бара жатып*):



Күлчоро эмес жин чоро,
Барганыңдан келбей кал,
Кеткениңден келбей кал.

(Күлчоро күлөт)

Ч а ч ы к е й:

Эр Толтой алсын атыңды,
Чынкожо алсын башыңды.
Өлгөнүңчө куу чечек,
Мен көрбөйүн бетинди!

К ү л ч о р о *(Кайрылып, жылмайып туруп):*

Каргыштан корккон оңобу,
Коркунчак баатыр болобу?

(Тышка шашылыш жөнөйт. Артынан Канчоро кошулуп жөнөйт. Семетей, Бакай, Күлчоронун алдынан чыгышат. Күлчоро камчысын көтөрүп, Бакайга салам берет).

С е м е т е й – *(Сурданып):*

Ак шумкар жайын билдиңби?
Актанганы келдиңби?

Б а к а й:

Ойнуңду коюп, чыныңды айт,
Ойлонбой бышык сырыңды айт!

К ү л ч о р о – *(Шаттанып):*

Абаке, сага сүйүнчү,
Душманга болсун күйүнчү.

Б а к а й: Ачык айтып, ак сүйлө, балам!

К ү л ч о р о:

Суйкайган сулуу сеники, төрөм,
Сымбаттуу күлүк меники, төрөм.



Айтылуу сулуу сеники, төрөм,
Ашкере күлүк меники, төрөм.
Ак шумкар айда талпынат эми,
Айчүрөк жайын айтайын төрөм.

С е м е т е й:

Эмне дейт, чунак, ыраспы?

Б а к а й:

Ак шумкар алган Чүрөкпү?

К ү л ч о р о:

Көбүк кардай эти бар,
Кызыл кандай эти бар.
Калемдей кара кашы бар,
Кундуздай сулуу чачы бар.
Берметтей таза тиши бар,
Журттан чыккан иши бар.
Ургаачыдан жок деген,
Укмушта мындай жок деген.
Пери заттай мелтиреп,
Мөлтүрөгөн кыз деген.
Айт, айтпа, асыл не керек?
Аккуу болуп учат дейт.
Аташканы Чүрөк дейт,
Ардактуу абам кучактайт.

(Сурданып):

Аташканың Чүрөкгү,
Абаке, аттанып барып аласың.
Чынкожого алдырып,
Абаке, арманда кантип каласың?

С е м е т е й – *(Сүйүнүчтү):*

Атам Манас колдогун,
Калба ичте арманым.

(Кайрат менен):

Абам Бакай жайын айт,
Өлүм барбай калганым!

Б а к а й:

Барасың балам, ойлонгун,
Акылга салбай койбогун.

С е м е т е й:

Элдин, жердин жайын айт,
Ардагым Бакай, хан аба!
Батаңды бербей сапарга,
Башымда салба санаага!

(Күчөнүп):

Кара бет Чүрөк долудан,
Кушумдун жообун аламын.
Ак шумкардан айрылып,
Арманда кантип каламын!
Анык болсо алганы,
Айчүрөк шаарын чабамын.
Жалгыз калдым атамдан,
Айтпадың сырың, Бакай хан.
Колуктум издеп алалбай,
Куруган экен чиркин жан.
Айчүрөк жайын айтпастан,
Ардактуу Бакай хан абам,
Үмүтүң үзгөн экенсиң,
Мендей жетим баладан!

Б а к а й:

Курдашым Манас барында,
Бар сонунду көргөмүн.
Арманда болбой кайран баш,
Же ошондо өлбөдүм.
Абыкенин тушунда,



Ар жорукка көнгөмүн.
Өзүң бойго жеткени,
Балам кордук көрбөдүм!
Жай мааниңди менден ук,
Менден уксаң калет жок.
Жулкунба балам, буурканып,
Жоолошо турган жөнүң жок.

(Ойлонуп туруп):

Хивадагы хан Акун,
Баталашкан кайын атаң.
Айкөл Манас баатырдын,
Шертине балам карасаң.
Алты жүз ала жорго айдап,
Айтылуу Алмаң шер барган,
Куда башы Бакай хан,
Ошондо балам мен баргам,
Эрдигиң бар эсиң жок,
Ойлонгун айтам өзүңө,
Арстаным Манас өлгөн соң,
Албады Акун эсине.
Акунду арбак-ант урсун,
Батадан тайып кетти деп,
Ичимден сызып мен жүргөм.
Баштатан балам айтпай кеп.
Ногой-Шыгай ал эмес,
Сен кыйратып киргендей.
Кең Чүй Талас анда жок,
Чаң-тополоң жүргөндөй.
Барар болсоң карагым,
Кан күйөөдөй барасың.
Жоо үрөйүн учуруп,
Эл кадырын аласың.
Убайым кылба карагым,



Өзүм баштап барамын.
Капилет жаткан Акунду,
Уятка жыгып саламын!

Семетей (Сүйүнүп Күлчорого):

Эрегиш болсо эр жигит,
Ээленбей ойло, акыл кош.
Балалык кылып билбеймин,
Баштатан Бакай жакын дос.

Бакай:

Өтүп кеткен хан атаң,
Кара көк жал шерибиз.
Кайран эрдин намысын,
Кетирбейли эми биз.

(Согуш кийимдерин кийген чоролор, көп эл жыйналат. Семетей атасынын согуш кийимдерин кийинип чыгат).

Чачыкей (Элден четкерээк чыгып ырдайт):

Айлам бир менин кеткени,
Айчүрөккө сырдашпай,
Арстандын уулу Чунактын,
Оюнча болуп жөн жатпай.
Айып менден өттү го,
Колдон төрөм кетти го.

(Канчорого карап):

Кандай айла кыласың?
Кайрылбай кетти хан төрөм.
Көңүлүмдү табар кечиксең
Күйүтүңдө тартып мен да өлөм!

(Канчоро кыйытып карап, эрдин тиштейт)



Б а к а й :

Камдан балдар, сапарга,
Хан кудага баралы.

(Эл сүйүнүчтүзү козголот. Чоролор тизилет)

Б а к а й:

Сапардан баш тартканды,
Төшү түктүү жер урсун.
Атканыман качканды
Төбөсү ачык көк урсун.
Ак бараңдын огу урсун.
Ак милтенин чогу урсун,
Ак албарстын мизи урсун.
Атаңар Манас өзү урсун!

(Бардык чоролор белги менен ант кылышат, согуш бийин бийлешет. Семетей алдына түшөт. Бакай, чоролор жана көпчүлүк ырдашат).

Х о р:

Абам Бакай,
Абам Бакай,
Чоролордун башында.
Баатыр Семе,
Баатыр Семе,
Биз да сенин кашыңда.
Ак шумкарды,
Чүрөк жарды,
Канкор¹ эми табасың.
Бакай аба,
Тынды санаа,
Урматыңда хан Акун!

¹ Канкор (конгор) калмак сөзү, кол башчы маанисинде.



Чынкожону,
Толтойлорду,
Сайдан сайга сүрөбүз,
Айдай жеңе,
Шумкар деле,
Биздики, алып келебиз!
Ай-ааламдан,
Эр жаралган,
Салгылашар майданга.
Башта баатыр
Шумкар азыр,
Томогосун алганда.

(Кайраттуу марш алдында Семетейлер чыгып жөнөшөт).

К ө ш ө г ө

IV СҮРӨТ

Үргөнчтүн бою. Эртең менен күндүн нуру чачырап, калың кайың, теректерге, түрдүү дарактарга артыкча бир көрк бергендей. Көгүлжүм тарткан ачык асман. Дарактарды аралата тиккен, эчен кыял менен түрдөлгөн Айчүрөктүн чатыры. Чатырлардан Айчүрөктү бет алып баскан кыздар.

А й ч ү р ө к:

Түндө жатып түш көрдүм:
Байланды буудан мамыма,
Айды карап талпынып,
Буудайык конду туурума.
Көсө куйрук көк даңгыт,
Көчөнүн ичин жойлоду,
Кара чаар кабылан,
Калаанын ичин жойлоду.



Бул эмне болучу,
Бул түшүмдү жоручу?

Ажыдаарды мен көрдүм,
Кайраттанып келгенде,
Кара тоо менен тең болду,
Качырап сынып бак-дарак,
Кыйраткан шамал жел болду.
Жардан ашып чайпалып,
Кандуу суулар бөгөлдү.
Бул эмне болучу,
Ачык айтып, ак сүйлөп,
Бул түшүмдү жоручу!

М а с т а н:

Тишимдеги мөөрүм,
Тилимдеги сөөлүм,
Айтканым сая кетчү эмес,
Бул түшүң оңчу түш эмес!
Укмуштуу жаман түш экен,
Башыңда мүшкүл иш экен.
Үргөнчтөн азыр кетпесең,
Толтойго барып жетпесең.
Ажына басар өзүңдү,
Ак чел басар көзүңдү.

*(Бул учурда бакшы, бубүлөр кирип, бийлей баштайт.
Калың кыздардын, Айчүрөктүн өңү учуп, коркунуч ба-
сат).*

К а л ы й м а н:

Жоголгун мастан, жоголгун,
Ташка тийсин тилегиң,
Эжем көргөн сонун түш,
Өзүм жоруп беремин!

*(Кыздар мастан кемпир, бакшы, бубүлөрдү кууп чы-
гышат)*

Мен жоруймун эжеке,
Оңдоптур кудай ишинди,
Кудай колго бериптир,
Ашык болгон кишинди!
Байланса буудан мамыңа,
Буурул ат келет турбайбы.
Буудайык консо тууруңа,
Ак шумкар колдо турбайбы!
Көсө куйрук көк даңгыт,
Күлчоро кайниң турбайбы,
Кара чаар кабылан,
Канчоро кайниң турбайбы.
Келе турган жездекем,
Ажыдаардан кем беле.
Толтой менен Чынкожо,
Жүгүнбөй турган эр беле!..

Кыздар:

Келе турган жездекем,
Ажыдаардан кем беле.
Толтой менен Чынкожо,
Жүгүнбөй турган эр беле!..
Жолун тосуп баралы,
Астынан чыгып алалы.
Келе турган жолуна,
Даяр болуп калалы!..

(Кара кыз менен сары кыз чуркап киришет)

Кара кыз:

Атынын мойну алчактап,
Айбандан түркүн миниптир.
Саадактын мойну чапчактай,
Жыгачтан түркүн илиптир!

Сары кыз:

Күлгөнү кыздын үнүндөй,
Кайнар көздүү, нур жүздүү,



Кызыл чийкил бир жигит,
Кызыл буурул ат минип,
Келип калды эжеке,
Бул Семетей жездем эмеспи?..

А й ч ү р ө к:

Жебиреген кара бет,
Жебиребей ээгиң бас.
Жабыраган кара бет,
Жабырабай жаагың бас!
Жетип келчү бала эмес,
Жеңил жигит ал эмес.
Шек алдырбай барыңар,
Шапар тээп калгыла.
Көңүл койбой баарыңар,
Баланын сүрүн алыңар!

(Ортосунда Айчүрөк, келин, кыздар бийлеп калышат. Каруусунда найза, колунда камчы Күлчоро кирет. Беркилер тоготпой бийлей беришет. Бир маалда Айчүрөк байкагандай болот)

А й ч ү р ө к:

Кызыл буурул ат минип,
Алыскы жерден чыгыпсың
Тал боюңа карасам,
Солкулдаган чыбыксың,
Кандай урган баласың,
Кай калаага барасың?

К е л и н, к ы з д а р – *(Шылдың түрү менен):*

Кандай урган баласың,
Кай калаага барасың?
Туура айтпасаң сырыңды,
Бекерге өлүп каласың!..

К ү л ч о р о:

Ак шумкарды качырып,
Суроо салып келемин.
Ак шумкардын бир четин,
Чүрөк сенден көрөмүн,
Айчүрөк артык жеңесиң,
Ак шумкар жообун бересиң?..

К ы з д а р:

Эжеке, шумкар деген эмне,
Эжеке, жеңе деген эмне,
Энбаш өскөн мынчалык,
Эжеке, кайдан жүргөн эме эле?

А й ч ү р ө к:

Мен жай сураймын жөн эле,
Өз атаңды катпай айт,
Элиңдеги жакшынын
Атам деп атын сатпай айт,
Токтоло элек жайың бар,
Элиңде кандай ханың бар?

К ү л ч о р о:

Тегимди тескеп сөз сурап,
Мени тексиз киши дедиңби,
Менин тегимден кайгы жедиңби!
Калкымды терип сөз сурап,
Менин калкымдан кайгы жедиңби,
Мени калксыз киши дедиңби!
Жерибиз Кеңкол, кең Талас,
Атабыз өткөн эр Манас.
Бул жерде туруп нетемин,
Жеңе, шумкарды бер кетемин?

К е л и н, к ы з д а р:

Сөз сураса шумкар дейт,
Эжеке, шумкар деген эмне,



Энбаш сүйлөйт бу бала,
Эжеке, жеңе деген эмне?

(Семетей, Бакай, Канчоро киришет).

С е м е т е й:

Жолдо жүргөн кыз болсо,
Солкулдап ойноп каласың,
Түбү жүрүп Күлчоро,
Абаңды бир балаага саласың!
Боёк казган кыз болсо,
Болкулдап ойноп каласың.
Селкинчек тепкен кыз болсо,
Селкилдеп ойноп каласың,
Акун хандын шаарына,
Качан кабар саласың!

К ү л ч о р о:

Абаке,
Качырганың ак шумкар,
Издегениң Айчүрөк
Эңишериң эр Толтой,
Эңсегениң Айчүрөк.
Абаке,
Ак шумкар таптым, салып кет.
Абаке,
Айчүрөк таптым, алып кет!

К е л и н, к ы з д а р:

Эжеке, мунуң ким эле,
Жапырылат тим эле?

С е м е т е й:

Жолоочу жолун тоскон күң
Сени алып нетемин?
Эр албай карып турган күң,
Ак шумкар бергин, кетемин?

А й ч ү р ө к:

Хан Манастын жашында,
Бакай абам башында.
Алтымыш эки нар алып,
Ак куржунга сар алып,
Жоргосун бөлөк айдатып,
Башына кебез байлатып,
Бел куда болгон жери бар.
Өзүң тентип жүргөндө,
Чүрөктүн -
Карый турган эби бар.
Арбак, бата дебесе
Чүрөктүн
Чынкожо,
Толтой теңи бар.

Б а к а й:

Балам Чүрөк чын айтат,
Акун ханга баралы,
Манастан калган жалгызым,
Конок болуп калалы!
Ачуу душман, акыл дос,
Акылыңа акыл кош.
Чынкожо, Толтой каршы саа,
Өздөн чыккан жат алар.
Кол саларсың кулунум,
Өзөктөн күйгөн өрт алар.
Чоролор кошко баралы,
Жолдун дайнын алалы!

(Бакай бир-эки чоро менен чыгып кетет)

А й ч ү р ө к:

Кантет экен деп айтса,
Төрөм,
Кабак чытып каласың,



Сынап эле кеп айтса,
Төрөм,
Сыртыңды салып каласың!

(Айчүрөк, Семетей өбүшөт)

К е л и н, к ы з д а р:
Жездеке,
Сынап, сынап кеп айтса,
Сыртыңды салып каласың!
Жездеке,
Ойноп-ойноп кеп айтса,
Ормоё түшүп каласың!
Чоролор, Абаке,
Сынап, сынап кеп айтса,
Сыртыңды салып каласың!
Абаке,
Ойноп-ойноп кеп айтса,
Ормоё түшүп каласың!

С е м е т е й – *(Күлчорого)*:
Чором,
Алдыңда минген атың бар,
Чором,
Үстүндө кийген тонун бар.
Чыңкожо менен Толтойдун
Чором, жөн-жайынан кабар ал.

(Күлчоро чыгып кетет)

К ы з д а р:
Жолдон тороп жоо чыкса,
Жоодон качпас бала экен.
Эки беттен кан тамган,
Ыманы ысык жан экен...

К ө ш ө г ө



V СҮРӨТ

Чырак өчүп кайра жарык болгондо уруш талаасындагы бир дөбөчөдө Толтой, Чынкожо жашырын келишип капалуу турушат.

Т о л т о й:

– Укчу досум оолукпай,
Такалуу аттын изи бар.
Таалайга каршы Чынкожо,
Таластан келген иши бар!

Ч ы н к о ж о:

– Семетейден коркпогун,
Келтирсе кудай кезине.
Акундун кызы Чүрөктү,
Досум, алып берем өзүңө!
Семетей менден эр эмес,
Толтойго такыр тең эмес,
Каңгыган ошол жетимге,
Жендире койчу мен эмес.

Т о л т о й:

Айкөлдүн уулу Семетей,
Алышкан адам жеңчү эмес, досум.
Семетей анык болгондо,
Колубуздан келчү эмес, досум,
Жүр Чынкожо кетелик,
Эрке кыз алып нетелик, досум!

Ч ы н к о ж о:

Ааламдан ашкан эр десем,
Ары жок Толтой белемсиң.
Чачыкейден айрылган,
Жаны жок Толтой белемсиң.
Колуктуң эле Чачыкей,
Алып алды Семетей,



Касташкан жооңо көрүнбөй,
Башыңа кийдиң тебетей.

Т о л т о й:

Чынкожом элге баралы,
Эки кыз тандап алалы.
Атын Чүрөк коёлу,
Аябай тойду соёлу.
Бир кыз үчүн кырылсак,
Деги ылайык болобу?
Эй Чынкожо, баатырсың,
Элирип сүйлөп жатырсың.
Хан Манастын уулуна,
Кандай адам катылсын?

Урушсаң жолдон адаштың
Тууганың эле жарашкын.
Жыргап бир жайлуу жатсаңчы,
Бир жагын жайлап Таластын!

Ч ы н к о ж о – *(Таарынып):*

Жер жайнаган жедигер,
Мен эл экен деп келгемин.
Жерге кирген кем Толтой,
Мен сени шер экен деп келгемин!

Көптү көргөн чоң көсөм,
Сен карыя Толтой экенсиң.
Өлөрүңдү куп билген,
Сен олуя Толтой экенсиң!

(Чыгып баратып):

Өзүм чалгын чаламын,
Эл, жериңе барагой.
Уялбасаң кысталак,
Убада сөзүң тана кой (кетет).



Т о л т о й:

Кой десе, тилим албадың досум,
Комутта өлүп, зарладың, досум.
Айчүрөк албай өлөрсүң, досум,
Азапты минтип көрөрсүң, досум!

(Эки жагын каранып, тамак жеп уйкусу келгендей агылгалап жатат)

(Күлчоро күтпөгөн жерден көрүнүп):

К ү л ч о р о:

Дөбө десем дөөгө окшойт,
Чөгүп жаткан төөгө окшойт,
Дүңкүйүп жаткан дөңгөчтөй,
Тосконум Толтой эрге окшойт,
Урунарга тоо мына,
Урушарга жоо мына!

Т о л т о й – *(Көрүп, чочуп):*

Кыш чилдеге дары деп,
Кысыр бээнин тайын жеп,
Жай чилдеге дары деп,
Кыркпас серке майын жеп,
Сайрандап жүргөн чагымда,
Бузбасын чоро багымды.
Кылычын канга батырып,
Чыгарбасын жанымды.

К ү л ч о р о – *(Толтойго):*

Хан жездеке аманбы?
Чүрөктөн кабар беремин.
Балкандай болгон чоң Толтой,
Баатырдыгың көрөмүн!

(Толтой чочуп, жооп айткыча эле сайышып калышат.

Күлчоро кууп чыгат)

(Айчүрөк кырк кызы менен көрүнөт)

(Толтой качып келип бир жерге тура калат)



А й ч ү р ө к:

Жээним Толтой жулкунбай,
Жайыңды билип жүрсөңчү.
Жаш баладан качканча,
Жарылып өзүң өлсөңчү!

(Күлүшөт)

Калдандаган кем Толтой,
Баатыр сендей болобу,
Балтыр бешик баладан,
Башын каткан оңобу? *(Күлүшөт)*.

К а л ы й м а н:

Баладан качып барбайып,
Чаначтай мурдуң дардайып,
Кан күйөө сенде бет барбы,
Карайсың бизди калжайып!

(Күлүшөт)

(Толтой ызырынып Күлчорону тосот).

А й ч ү р ө к:

Коржоктоп качып жүргүчө,
Жээним, козголуп найза салсаңчы.
Ыргыта сайып баланы,
Мени колукту кылып алсаңчы!

(Күлчоро кууп келет. Толтой качырып сайышып, экөө кубалашып чыгып кетет)

(Айчүрөк дүрбү менен карап):

Жер майышкан кол келет,
Жездекеңер турбайбы.
Жолунан бет бурбасак,
Төрөм уят кылбайбы...

(Кетишет)



(Бакай, Семетей калың колу менен келет)

Күлчоро – *(Тосуп чыгып):*

Асыл абам Семетей,
Ат көөнүнө карабай,
Атыңды бердиң аябай,
Чала сайдым Толтойду,
Өлтүрүүгө жарабай.
Эмне кылсаң мен мына
Өлсөм ыраазы алдыңда! *(Чөгөлөйт).*

Семетей – *(Кубанычтуу):*

Аргымак бактым, ат бактым,
Айлансын, Тайбуурулдай буудандан.
Азамат бактым, эр бактым,
Айлансын, Күлчоро сендей туугандан!
Күлүстөн тууган Күлчором,
Толтойду эми деле саярсың
Оюң бир чыгып ордунан,
Дагы бир тамашага канарсың!

(Күлчоро Семетейдин алдында турат)

Бакай *(Дүрбү менен эки жакты карап):*

Шаардан чыкты жер жайнап,
Хан Акундун колу ошол.
Чынкожо менен Толтойду,
Балдар тосо турган жолу ошол.

(Дагы имерип карап):

Барандуулар бир бөлөк,
Найзалуулар бир бөлөк.
Камдангыла чоролор,
Калың кара кол келет!

(Эки жактан калың кол тирешет. Толтой менен Чынкожо жекеме-жеке алышууга келишет. Чынкожо кыйкырып, жекеме-жеке чакырат).



С е м е т е й – (*Каарданып*):

Атаңдын көрү Чынкожо,
Тууганым болуп душманым.
Эмне десем, ал сага,
Ичимде жүрөт бушманым.

Астымдагы Тайбуурул,
Алтай минер бууданым.
Алышарым Чынкожо,
Айлымдан качкан тууганым.

Ч ы н к о ж о – (*Найзасын кезеп, жакындап келет*)

С е м е т е й – (*Найзасын кезеп, бет маңдайынан чыгып*):

Каршы найза сунгандай
Айгышкан жоом сен белең,
Өзүмдүн агам Кожого,
Алышчу баатыр мен белем?

Ч ы н к о ж о – (*Ачуулуу*):

Кече ак чардактай ордомо,
Хан Бакайды киргиздиң.
Кара атымдын кулагын,
Иним, кулдарыңа тилгиздиң.
Иним, ата-бабам башынан,
Чала жүргөн жол ушул.
Атаң ала көөдөн Манасты,
Ала жүргөн кол ушул!

(*Семетей чыдамсызданат*)

Кылтылдап көрчү кысталак,
Кыргынды сага саламын.
Кыжырыма көп тийсең,
Башыңды кесип аламын!

С е м е т е й:

Сеники кезек, хан ага!

(Чынкожо элден мурун саят. Семетей аз гана кыйшайып оңолот. Семетей Чынкожо менен сайышып, Күлчоро Толтой менен сайышып, Толтойдун Канчоро дагы качырып, баары тышка чыгып кетишет. Калың кол атышып, чабышып, акыры Семетей жагы жеңет. Чынкожонун колун качырат).

Б а к а й:

Манастан туулган туйгунум,
Жолборстой күчүң бар экен.
Атасынан эрдиги,
Ашып түшкөн жан экен!

Семетей – (Кайра Толтойдун кууп кирет, сайып өлтүрөт).

К ү л ч о р о:

Сур коён тулпар меники.

С е м е т е й:

Алсаң бир алгын Күлчором!

К ү л ч о р о – *(Сүйүңүң):*

Сур коёндун минермин,
Сумсайып жоого тиермин.
Атам болсо Алмамбет,
Айбыгып кантип жүрөмүн.

К а н ч о р о:

Канткен менен өзүмдү,
Күлчородой көрбөдү.
Сактармын сага Күлчоро,
Жүрөктөгү кегимди.

Семетей – (Таарынып калган Канчорого):

Койчу, жаш бала үчүн таарынсаң,
Канчором сага уят дейм.
Тигил алаптаган жиндини,
Кандай пенде тыят дейм?



Кой, Канчоро таарынба,
Кармашкан жоо дагы бар.
Абакең аман турганда,
Өзүңө тулпар табылар.

(Канчоро Семетейди ээрчип чыгат. Тыштан дагы атыш чыгат. Асманда кара ат менен учуп, атышып жүргөн Чынокжонун элеси)

К у л ч о р о – (Шыкаалар):

Кисемде жалгыз ок менен,
Көздөйүн сени Чынокжо.
Атканым сая кетчү эмес,
Арстандыгым бил кожо!

(Атып түшүрөт)

Б а к а й :

Алмамдан туулган жолборсум,
Кагылайын жылдызым.
Уулдарга сендей ээ болгон,
Брыстуу эл бейм кыргызым.

К у л ч о р о – *(Жүгүңүз туруп ылдам чыгып кетет).*

(Канчоро көңүлсүз көрүнөт).

Б а к а й :

Кагылайын, Канчором,
Душманга күлкү болбойлу.
Акылы бар азамат,
Оболу жоосун жойбойбу?

К а н ч о р о :

Өзүң айттың хан аба,
Эчтеме албайм санаама.

(Тышка чыгат. Бир аздан кийин мылтык үңү басылат. Семетей, Бакай дөңдө турушат, Семетей Канчо-



рого добулбас ур дегендей белги кылат. Канчоро добулбас урат. Кол чогулат. Акун хан, Түмөнбай, Ажыбай көп аскери менен керней тарттырып келет)

Б а к а й – *(Семетейге):*

Акун хан келди кайнатаң,
Кайын журтуң карасаң!

А ж ы б а й *(Алдыга өтүп Семетейге):*

Кан жөткүрттүң каманды,
Күркүрөгөн Султаным,
Атасы Манас Айкөлдөй,
Айланайын Султаным,
Кайныңа жеттиң эсен-соо,
Тулпардан калган туягым,
Туйгунум Манас кыраандан
Алып калган чырагым.

Хан күйөөнү эңсеген,
Кайын журтуң эл мына.
Кайнагаң тигил Түмөнбай,
Кадырлаш болор мен мына!

(Баары кучакташып көрүшөт. Семетей Акун-ханга таазим кылат. Айчүрөк кырк кызы менен кирет. Күлчоро, Канчоролор кыздарга аралашып, Күлчоро Калыймандын жанында турат. Семетей Айчүрөктүн жанына турат)

Душмандын бастык паанайын,
Калың эл сенин таалайың.
Көрбөй кайтчу биз эмес,
Хан Акундун сарайын!

А к у н х а н – *(Эки жакты карап):*

Баарыңа менин урматым,
Барбаган баатыр калбасын!



Т ү м ө н б а й:

Куданы баштап жөнөгүн,
Ажыбайым кайдасың?

Б а к а й – (Акунга):

Манастын сыйлап арбагын,
Таласка кабар салбадың,
Таарынчым сага тоодон чоң,
Ойлорсуң Акун ар жагын!

(Акун кұлчп, ырас дегендей баш ийкейт)

К ы з д а р:

Эжекем булбул талдагы,
Жездекем туйгун таңдагы.
Буралган кырчын бактардын,
Булбулду туйгун албайбы.
Чолпондой жанган эжекем,
Чолпондун көркү жездекем.
Жолборстой жоосун чайнаган
Жоруктуу эрлер өрт экен.
Алышкан эрди ойрондоо
Арстаным жездем шерти экен.
Акун хан кайдан арзысын,
Ардактуу Бакай келбесең!

(Эң алдыда Ажыбай, Кұлчоро, Канчоро кетет. Семетей ортодо жалгыз басат. Бакай, Акун хан бир кетет. Калың эл каптап чыгат).

Көшөгө



VI СҮРӨТ

Акун хандын бардык жагынан шайма-шай ордосу. Таң атып келе жаткан учур. Айчүрөктү узатуу тою. Ар түрдүү калктардан келип жаткан коноктор.

К ү л ч о р о:

Ак бетинен кан тамган,
Айдай жүзүн нур чалган,
Сулуулардын көрктүүсү,
Бою келип кыналган,
Ай чырайлуу жеңекем!

К а л ы й м а н:

Көзү көлдүн буткулдай,
Көздөгөнүн жуткандай,
Алп кара куш сыяктуу,
Алдынан чыкса куткарбай,
Сүрү кыйын жездекем!

К ү л ч о р о:

Айтканы жазбай бир болгон,
Ааламда мындай ким болгон?

К а л ы й м а н:

Акылга кенч эжекем,
Көздөсө албай койбогон.
Алмайынча ойлогон,
Намыска туулган жездекем.

Х о р:

Акылман туулган эжекем,
Намыска туулган жездекем.
Урматтуу болду тоюңар,
Ашкере сулуу эжекем,
Айбаттуу баатыр жездекем
Ордунан чыкты оюңар!
Кыз узатып той берген,



Ар бир элдин салты экен.
Изаттап конок чакыруу,
Ар адамдын шарты экен.
Таң-тамаша салтанат,
Кыз-күйөө бүгүн аттанат!

А к у н х а н:

Ак ниеттүү коноктор,
Салтанат, шааним аз болуп,
Уят болуп турамын,
Ичимден бир аз толгонуп.
Антсе дагы ак тилек,
Мага кубат киргизет.

К о н о к т о р:

Кырк күнү удаа той болду,
Мындай той мурун болгонбу,
Кырк күнү удаа көтөрдү,
Таң-тамаша ордоңду.
Эр оодарыш, жамбы атыш,
Балбанга чыгыш, эр сайыш.
Шапар тепти боз балдар,
Бир жактан болуп ат чабыш.
Кыз-күйөө менен куданын,
Таалайы ашык турбайбы.
Таң-тамаша салтанат,
Көрө элек мындайды.

А й ч ү р ө к:

Алдейлеп мени өстүрдүң,
Көрүшкөнчө, кош, апа
Мен үчүн далай кыйналдың,
Сагынбай жүр, кош, ата!
Талас ыраак жер эмес,
Эже, синди, улуу ага!

С е м е т е й:

Арбагын сыйлап атамдын,
Ардактадың кайын журт,
Күн-түнү дебей баарыңар,
Каркыттадың кайын журт.
Малым менен башымды
Тартуу кылам кайын журт!

Б а к а й:

Өлсөм арман жок менде,
Айдай Чүрөк келиним,
Элимди коргоп туруучу,
Семетей темир сепилим.
Айланайын хан куда,
Бизге бүткөн бак бу да!

Кармашып жоо качырса,
Качыратар Канчоро,
Канын чачып асманга
Чачыратар Күлчоро.
Айланайын хан куда,
Бизге бүткөн бак бу да!

(Акун экөө кучакташат).

(Бий)

К ы з, к е л и н, б о з о й л о р:

Далай күнү той болду,
Кош, аман, бол эжеке.
Оор кеттиң мынакей,
Жеңил келип жездеке,
Бой тирешкен душманды,
Басып кеттиң жездеке,
Кайын журттун кабагын,
Ачып кеттиң жездеке!



ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ



*(Чубашып алдыда Айчүрөк, Семетей чыгат. Бакай,
Акун таасирлүү карап турат).*

Хор:

Аман баргын жаркырап,
Акылман туулган эжекем.
Бизди эсиңе ала жүр,
Намыска туулган жездекем!

Көшөгө

1938–1939-жыл.





АЖАЛ ОРДУНДА

(Эр жигит эл четинде, жоо бетинде)

КАТЫШУУЧУЛАР

Искендер – кайраттуу, толмоч кедей жигит – 25 жаштарда.

Бектур – 80 жаштарда. Көптү көргөн, кайраттуу, жашы көпкө кеткен болсо дагы сөөгү мыкты, жайкалган ак сакалдуу карыя.

Кабыл – кайраттуу, 20 жаш чамасындагы жигит.

Зулайка – 17–18-жаш чамасындагы келбеттүү, сезгич кыз.

Зулайканын атасы – карып калган киши.

Зулайканын энеси –

Карымшак – кедей чал.

Максүт – болуш. Куу, 40 жаштар чамасындагы киши.

Насип – жесир аял, 35 – 40 жаш чамасында.

Алымбай – 30 – 35 жаш чамасынагы манап. Өкүм.

Учей-Фу – Кулжадагы сүткөр соодагер.

Гуан-Сиуа – Учей-Фунун жигити.

Литун-Чан – Учей-Фунун мурунку малайларынан.

Си-Тай-Хао – Учей-Фунун аялы.

Башка дагы көтөрүлүшчүлөр, солдаттар, кызыл партизандар катышат.

I СҮРӨТ

Күзгө таянып калган учур. Карагай, арчалуу капчыгай. Өрдөп барган жери дөңсөө, бир жагы кокту сымалдуу. Жогортон коктуну көздөй агып жаткан кашка суу. Көшөгө ачылганда ыраак-



тан ырдап келе жаткан кыз-келиндердин үнү. Булар сууга келе жаткан кыз-келиндер.

Б и р и н ч и к ы з:

Аркар, кулжа төрдө ойноп,
Өрдөк, чүрөк көлдө ойноп,
Жатакчылар конушат,
Ташылышып көл бойлоп.

(Киришет)

Ж а л п ы:

Багы болсун жигиттин,
Ары болсун жигиттин.
Бизге окшогон жайдары,
Жары болсун жигиттин...

З у л а й к а:

Мүнөзү бар салмактуу,
Жатакчыда ардактуу,
Бозойлор бар мүлүшкөр,
Кыз, келиндер биз ак куу.

Ж а л п ы:

Багы болсун жигиттин,
Ары болсун жигиттин.
Бизге окшогон жайдары,
Жары болсун жигиттин...

Н а с и п:

А, айланайындар, ырас айтасыңар, ошол асыл балдардан айрылып, эмне оокат кылар экенбиз, кырчындай болуп тегиз өсүп келе жатышты эле.

(Искендерлер кирет).

И с к е н д е р:

Амансыздарбы?



Н а с и п:

Аман-эсен айланайындар, деги эмне болуп жатасыңар?

И с к е н д е р:

Эмне болмок эле жеңе... барыбызды тең зордук менен аскерге алып жатат.

З у л а й к а:

Зордукка жигит чыдайт бекен?..

И с к е н д е р:

Зордук күч болсо чыдабай кантсин?..

З у л а й к а:

Анда жигиттин кайратынын жоктугу... *(Маанилүү карайт)* Жүргүлө! *(Сууларын бакандашып алып баса түшүп барып токтоп калышат)*.

И с к е н д е р:

Ырас... анда жигиттин кайратынын жоктугу!.. *(Оор тынчтык. Эл чогулуп күүңүрт ойго кеткен)*.

И с к е н д е р:

Кедей шордуу кайда барып батасың,
Жөндүү турмуш даамын качан татасың?..
Бай сүйлөсө бүжүрөбөй эркиңче,
Бойду жазып качан эркин басасың?
Жалдыратып оокат кылган жерди алды,
Жерди албады, казып жеткан кенди алды.
Эртеңки өмүр кайгы болуп жүктөлүп,
Кедей саган какыраган бел калды...

Б е к т у р:

Күндө келип старчындар камады,
Жалаа кылды, шумдуктарды жамады.
Алым, чыгым буйрук бар деп жогортон,
Кедей сени туш-туш жактан талады.



Ж а л п ы :

Үйүндөгү катын-балаң самтырап,
Турмушундун жөнү кеткен алдырап.
Үстүндө бир үйрүп салар кийми жок,
Атакелеп балаң турат жалдырап.

Кедей сага ушул турмуш караңгы,
Сабырың суз санга бөлдүң санаанды.
Күндөн-күнгө бата берип жокчулук,
Ырбаттың сен жүрөктөгү жараңды.

Кедей жашы качан акпай токтолот,
Кедей жогоу качан эми жоктолот,
Көкүрөктө калың кайгы чер болду,
Шордуу журт ай, качан эми козголот.

И с к е н д е р :

Бектур карыя, көптү көрдүң эле. Журт камакта калды. Айла эмне болот?

Б е к т у р :

Ырас балам Искендер, журттан айла кетти. Мындай учурда элди камактан өзүң өңдүү азаматтар алып чыгуучу.

И с к е н д е р :

Журт! Эмне кылабыз?..

Ү н д ө р :

Ушул жерде өлөбүз!
Барбайбыз!

Б е к т у р :

Балдар! Силер өңдүү кырчындай азаматтарыбыздан айрылып, биз кимге тукум болмок элек. Солдат бербей-биз. өлсөк ушул жерде чогуу өлөбүз.

Ү н :

Беке, туура айтасың. Балдардан айрылып кайда бармак элек.

М а м б е т:

Акылыңардан адашпагыла журт! Ак падышанын буйругун орундабай турган чарабыз жок. Алчу солдатын берип тыналык.

К а б ы л:

Берип тыналыкпы!.. Дагы эмне кылалык?!

И с к е н д е р:

Мамбет минтип турбаса Мамбет болмок беле?!

(Алымбай, Максүт кирет)

М а м б е т:

Салоом алейкум! *(Алик алышат)*.

М а к с ү т:

Бектур аксакал, жакшысыңбы? Элиндин түрү кандай? *(Искендер акырая карайт да отурат)*.

Б е к т у р:

Элдин түрү кандай болмок эле, өзүңүзгө деле белгилүүдүр деп ойлойм.

А л ы м б а й:

Бу кандай барыңар эле кергиштеп калгансыңар.

М а к с ү т:

Эл болгондон кийин ошондой боло берет. Мында өөн көрө турган эч нерсе жок, Алымбай.

Б е к т у р:

Өзүңөр көрүп отурбайсыңарбы, эл бөөдө өлүмгө ичинен чыккан балдарын жибергиси келбей отурат. Мына эл десеңер жыйылып келди.

М а к с ү т:

Журт, жакшылап ойлогула, ак падышанын каарына калбагандай болулу. Силердин камалып отурганыңарды



билип эле отурабыз, билгенде айла канча. Ушундай эмес-пи, Алымбай? (*Алымбай мурчуюп ары-бери басат*).

Искендер:

Ал буйрук кандай экен?

Максут:

Буйругу керек болсо окуп берейин. Падышанын буйругу кудайдын буйругу, болбосо биз эле кантип силерди өлүмгө айдайлы.

Искендер:

Жакшы кеп!

Максут:

Искендер балам, эмнеге кекеткидейсиң? Мына, ак падышанын буйругу боюнча болуш, старчындар, ыймам, молдолор, ардактуу бай, манаптар алынбайт. Ошону менен бирге колунан келгендер өзүнүн ордуна башкаларды жалдап жиберүүгө акылуу!

Кабыл:

Демек, жалаң кедейлер барат экен да!

Искендер:

Анан ким бармак эле!

Максут:

Журт! Кудайдын салганы ушул. Ажалыбыз болсо өлөрбүз, азабыбыз болсо көрөрбүз. Ана-пына деп акылдан адашпайлы. Бир кудай өзү паана, бүгүн өйүздөн киши келет. 18 ден 42 ге чейин эр бүлөбүз солдатына барып берели.

Искендер:

Журт, эмне тунжурайсыңар? Берер жообуңар барбы?

Үндөр:

(*Иретсиз*) Барбайбыз. (*Кабыл, Бектур кайраттанып тура калат*).



Жалгыз үн:

Өлсөк ушул жерде жатып өлөбүз.

Искендер:

Туура. Бай-манаптардын балдары үчүн барып өлгүчө, ушул жерде өлүшөлү. Камданалы курдаштар. Жетет эми!

Алымбай:

Бас жаагыңды, журт бузар акмак!

Искендер:

Ким акмак, ким акылман экенин кандуу казат¹ көрсөтөр мырзам!

Алымбай:

Эмне?!

Искендер:

Ызырынба! Камчынын тагы жедеп өткөнү эсиңде болсун. Бара турган эл болсо алып бар. Мына эл!

Насип:

Бул Максүттөр турганда бизге күн жок, айланайындар. Өзүңөр билесиңер, менин жалгыз баламды старчынга каяша айтты деп айыптап, айып кесип, жигиттерине тепкилетип жүрүп, аягында таяктын уусу өтүп өлдү... Буларга салган күн курусун. Ошол эле Максүт ушул!

Кабыл:

Алымбай менен Максүт өздөрү барсын.

Үндөр:

Туура! Өздөрү барышсын!

Максүт:

Журт, адашып жатасыңар. Жалгыз аттуу, жайдак тондуу бир селсаяктын тилин ээрчигениңер эмне? Ата наркы кана? Ызаат деген болчу эле, ал кайда кеткен?

¹ Казат – майдан, чоң уруш маанисинде алынган.



К а б ы л:

Ошол ата наркы, ызаат деген түбүбүзгө жетти.

М а к с ү т:

Кечээ күнү эле бири-бирибизди сыйлашчу элек го. Улуубуздукун кичүүбүз көтөрүп, ак падышанын айтканын орундап, бейкут жаткан эл элек. Бүгүн бизге эмне болду? Элден, журттан чыккан терс аяктарды ээрчийсиңерби? Уюткусу бар эл элек. Бузулбайлы... Ак падышанын амырына бой суналы. Берүүчү солдатты берип тыналы.

К а б ы л:

Максүт, албарстыдай жалынбай бул жерден кетсеңчи.

Ү н:

Баса десең...

Б е к т у р:

Максүт, сен ак падыша, ак падыша дейсиң, ак падышаң биз үчүн эмне кылып берди? Бал тилиңди салып бизди алдап эмне кыласың. Солдат бербейбиз деп жатат деп ак падышаңа барып айтсаңчы. Көп кептин эмне кереги бар?

М а к с ү т:

Бектур карыя, чын айтып жатасыңбы?

Б е к т у р:

Чын эле айтып жатам. Бизди өз жолубузга тынч койсоңчу, Максүт!

А л ы м б а й:

Карыганда муну кудай урган тура.

Б е к т у р:

Мени ушинтип кудай урду. Ак падыша, ак падыша, эмне ак падыша! Падышанын бергени: жер, сууну алганын мындай эле коё туралы, күнүгө ыраMAT, күнүгө са-



лык салганыбы? Жадаганда кийиз, тон, байпак, жип-шуубуздан өйдө жыйнап алды.

Искендер:

Ал болуш бийлердин чыгымычы.

Бектур:

Журтчулдук, чыгым дагы алда немелерди айтып старчының камчысын үйрүп күнүгө келип калат. Ак падышаңды ары алып барчы, Максүт. Мынакей, элдин өзүндү сүйбөй отурганын көрүп отурасың.

Максүт:

Бектур, ойлонуп иш кылган жакшы. Ойлонгула.

Бектур:

Ойлонуп эле ушуну кылып отурабыз. Ичтен чыккан балдарыбызды өлүмгө жибере турган алыбыз жок. Балдар, өз билгениңерди кылгыла. Мына, Максүт деген Максүтүңөр ушул.

Кабыл:

Максүт баягы эле Максүт эмеспи? *(Бурулуп элдин арасын көздөй басып кетет)*.

Искендер:

Максүттүн чечендигин билбейсиңерби, ал бир сүйлөсө күн-түн да сүйлөп коёт. Ага карабай камданалы. Кандуу майданга чыгуу оңой иш эмес. Бүгүн түндөн калбай усталарды узантып...

Алымбай:

Искендер!

Искендер:

Эмне дейсиң... Аттарды такалатып, найза, шалк этме, чоюн баш жасаткыла. Мылтыктууңар ок, дарыңарды камдагыла. Туулдук-өлдүк. Азамат эл четинде, жоо бетинде деген кары сөзү эсиңерде болсун...



А л ы м б а й:

Эселек, неге мынча көптүң!

И с к е н д е р:

Аны кийин угарсың.

М а к с ү т:

Жүр, Алымбай. Бектур, Искендер мырза, тилиңерге тишиңер күбө болсун. (*Чыгып кетишет*)

И с к е н д е р:

Макул, оёзуңа айтып бар. (*Тынчтык*) Кап, ушуларды жайлап салбай.

Көптү көргөн карыя,
Эл камалып калды да!

Б е к т у р:

Азаматтар майышпай,
Жоого каршы баргыла!

И с к е н д е р:

Кармашкан жоого түшө элек,
Чынжырын толгоп үзө элек.
Баралына жетпеген,
Биз балапан күч элек,
Кандай болот карыя?..

Б е к т у р:

Кайышпагын, Искендер,
Камалып турса калың эл,
Чабуулду баштап киремин.
Карысам да мына мен,
Чабыттап учсаң алуучу,
Сен бир кыраан таш түлөк,
Белсенип жоого киргенде
Сестенбесин жаш жүрөк, балам.

Искендер:

Аба! Ажыдаар менен арбаштык мында,
Адыр-жыбыт белдерге
Аябай кан чачууга.
Мен даярмын жан аба,
Беттешкен жоону качырсам мына,
Кээ жерде белден ашырсам мына,
Канакей жоо кайда деп
Кабыландай ачынсам мына,
Кабалтең менде жарак жок аба.

К а б ы л:

Кабыл жана бир тобу
Бел кылабыз биз сени курдаш,
Жоону карат милтени курдаш,
Блайык эмес карыя,
Азырган минтип турганы.
Кана Искендер, жүрөлүк,
Бүгүнкө ойноп-күлөлүк.
Ат такалап минели курдаш,
Карууга найза илели курдаш.
Касташкан жоону качырып курдаш,
Эртеңден калбай кирели.
Кана, баатыр баш көтөр,
Камынбай жатсак күн өтөр!

Искендер:

Анда усталар узансын аба,
Жарактуу кол куралсын аба,
Куралсын колуң, куралсын,
Майданга, достор, майданга!

Ж и г и т т е р:

Куралсын колуң, куралсын,
Майданга, достор, майданга!

Көшөгө



II СҮРӨТ

Ары-ары жакта карагай, арчалуу тоо. Бери жакта дөң. Дөңдүн туурасы Ысык-Көл, дөңдө Бектур жана Карымшак. Мылтык үндөрү.

Бектур:

Ай, канкорлор кан чеңгелин салды бейм,
Калың кыргыз канга батып калды бейм.
Дүрдүгүшүп кайра качты биздин кол,
Калдайган журт чоң мертинип калды бейм.

Качып калган калың кыргыз журтуна,
Бир жараткан өзү медет этсе экен.
Учурабай катын-бала кыргынга,
Алдыңкы көч ашууну ашып кетсе экен!..

Карымшак:

Катын жесир, бала жетим калабы,
Элдин каны суудай болуп агабы.
Тарсылдатып камап келди солдаттар,
Баш калкалап, кылсак боло паананы!

Бектур (*Дүрбү салып отуруп*):

Кеңсуу жактан чаң чыкты,
Чубаган кыйла жан чыкты.
Катуу жүрүп келе жатат,
Көрсөтөр булар укмушту.

(Карымшак чыгып кетет)

Карууга найза илиптир,
Атты тандап миниптир.
Көч жөнөтүп келе аткан,
Те кабылан сындуу жигит ким?



Жүрөгүндө түгү бар,
Кадимки Манас түрү бар.
Искендерим турбайбы,
Те кырк чородой сүрү бар...

(Дурбү салып, найзасын таянып отуруп калат. Кээ биринде бардеңке, бешатар, бараң, найза. Искендер баштаган жигиттер калың элди алып кирет)

Жоо этектен алды го,
Кан ченгелин салды го.
Эми айла не болот,
Эл эсинен танды го, балдар.

Ж и г и т т е р:

Камыкпа, Бектур карыя,
Каскактуу найза аларбыз.
Камап турган бул жоого,
Качырып кол саларбыз!

Атыша келсе атышып,
Сайыша келсе сайышып,
Эл үчүн курман болорбуз,
Чабыша келсе чабышып!

И с к е н д е р:

Ушундай, Бектур карыя! Ак падыша, болуш-бийлер бизден бардык өнөрүн аяган жери жок. Туш-туштан түмөндөгөн солдаттарын жиберип жатат. Жигиттер, баш канжыгада, кан көөкөрдө. Өлгөндөн калган элди Кытай чек арасынан өткөрүп таштайлы... *(Тыштан Карымшак кирет)*.

К а р ы м ш а к:

Максүт менен Алымбай көчтүн алдын тосуп өткөрбөй жатат. Бир бешик өңөргөн аялды Алымбай атып таштаптыр. Көч ийрилип эле өтө албай турат.



Искендер:

Баргын Кабыл, атка мин,
Камалган көчтү жолго сал.
Каяша айтса доңуздар,
Жонунан тилип кайыш ал, курбум!

Бай-манаптын жаны жан,
Кайда барсын кедей ал.
Кандай кордук бул өзү,
Бир беш-алтооң бирге бар.

(Кабылдар чыгып кетет)

(Бул учурда кемпир, абышка кызын жетелеп кирет).

Абышка:

Айланайын Искендер балам, бизди эмне кыласың?
Түптөн калың солдат чыгып, элди кырып жиберди. Ун-
талкан жүктөп келе жаткан жалгыз уюбузду таштап, мына
бул чычкандай балабызды жетелеп, ушул жерге араң жет-
тик. Бир минер мингичибиз жок, өлө турганбыз.

Искендер:

Иттер! Карыя, кам жебеңиз! *(Максүт, Алымбай, Мам-
бет жана Кабылдар кирет)*

Максүт:

Искендер балам, эл бузулуп турганда мындай чоңдук-
тун эмне кереги бар?

Искендер:

Баса, андай чоңдуктун эмне кереги бар?

Максүт:

Кандай чоңдук ботом?

Искендер:

Максүт, сени менен бул жерде кежилдешип олтура
турган алыбыз жок. Камалган элди мөндүрдөй жааган
окту көздөй кайта айдаганыңа журт чыдабайт.



М а к с ү т:

Мына кызык!

Б е к т у р:

Кызык деп коёт. Түв, бетиң жок экен Максүт!

А л ы м б а й:

Бектур! *(Бектур акырая карайт да басып кетет).*

И с к е н д е р:

Алымбай, мына бу киши сенин эшигинде жүрүп карыды эле, бир мингич берүүгө жарабаптырсың. Бар, Кабыл, Алымбайдын жылкысынан бирден мингич кармап бер!

К а б ы л:

Жүргүлө. *(Ээрчип барышат).*

К е м п и р:

Учуң узарсын кагылайын!

А л ы м б а й:

(Кабылга) Токтогун, мурдунан көпкөн акмак!

К а б ы л:

Эмне?

И с к е н д е р:

Бар, бара бер, Кабыл. *(Алымбай Искендерди тикиресе карайт. Бул учурда Зулайка Искендерди көз токтотуп карайт. Искендер мунун байкап калат. Кабыл абышка, кемпирди ээрчитип чыгып кетет).*

А л ы м б а й:

Ит үйүр болсо жолборско үрөт. Эл бузар ит, тизгининди тарт!

И с к е н д е р:

(Унчукпай акырая карайт да, бардеңкесинин замогун тартып Алымбайды атып таштайт) Жолборс имиш!..



М а м б е т:

Акмак (*Демитет. Бирөө Мамбетти тороп жакалай түшөт*).

М а к с ү т:

Кой, Мамбет балам, жүр! Жүргүн, көч эмне болду?

И с к е н д е р:

Баргыла көчүңөргө, калганын кезегинде сүйлөшөбүз!

М а к с ү т:

Ачуунду тый, Искендер балам, биз кетелик (*чыгып кетишет*).

Ү н д ө р: Жойпу түлкү, бал тилин салат.

Б е к т у р:

(*Дурбүсүн көзүнөн алып*) Искендер, кагылайын балдарым, кара баткактан берки кара жолдун бою чаң тополоң түшүп калды. Эл кара таандай болуп төш таяна берди, бул эмне деген шумдук. (*Бул учурда Кабыл кайта келет*)

И с к е н д е р:

Кабыл, жүргүлө курдаштар, биз барып жоону тороп туралык, көч узап кетсин!

(*Искендер жигиттери менен чыгып кетет. Бектур баштап эл калышат*).

К а р ы м ш а к:

Качып калган калың кыргыз журтуна,
Бир жараткан өзү медет этсе экен.
Учурабай катын-бала кыргынга,
Алдыңкы көч ашууну ашып кетсе экен!

Б е к т у р:

Жүргүн эми аттар жакка кетелик,
Жүргүн эми көчтү кууп жетелик.



Кырылбасын катын, бала-калың журт,
Жүргүн эми көчтү узатып кетелик!

(Чыгып кетишет)

Б а р д ы г ы: *(Жашып, Ысык-Көлдү бет алып):*

Туулуп өскөн кең Ысык-Көл калдыңбы?
Заман чиркин, каарыңа сен алдыңбы.
Кең Ала-Тоо мынча неге томсордуң,
Бооруңдагы элиңди сен тандыңбы?

Кордук-зордук, зомбулукка көнө албай,
Топурак буйруп өз бооруңда өлө албай.
Окко учуп өлгөндөрдү жашырып,
Жай-баракат урмат кылып көмө албай.

Биз жөнөдүк түп көтөрө Кытайга,
Кош Ысык-Көл, кош Ала-Тоо өскөн жер!
Алдыдагы өмүр жолу караңгы,
Кандай күнгө учурашат калың эл.

Кош өскөн жер, касиеттүү Ысык-Көл!
Кош капчыгай, кошкун жайык сары төр!
Кош чайкалган берекелүү Ала-Тоо!
Кош бардыгың, качкындардын алын көр!

(Искендерлер атышып кирет. Бир топко чейин атышып турат. Искендер жарадар болот).

К а б ы л:
Искендер, дарманың кандай?

И с к е н д е р:
Бар, бара бер, Кабыл. Эптеп артыңардан барармын.

К а б ы л:
Сени өрттүн ортосуна таштап кантип кетемин, Искендер!



Искендер:

Бар, бара бер. Экөөбүз бирдей майып болбойлу, эл кантет!

К а б ы л:

Кош, Искендер! Аман калсак (*Өбүшүп жөнөй берерде Искендер шалак этип жыгылат*). Кудай ай, кайран азамат! (*Чыгып жөнөп кетет. Офицер, ротмистр, Касымбай кирет*).

О ф и ц е р:

Эркиндик! Эркиндик алмакчы болушкан. Эркиндиктин элеси. Көрдүнөрбү Касымбай, журтуңа кандай эркиндик бердик.

К а с ы м б а й:

Да!.. Буларга ушул керек болучу. Кимге карап үрөрүн билбеген ит ушул биздин кыргыздар да. Анан кыргыздын биз өңдөнгөн ак падышага жан-дили менен берилип иштеген азаматтары да бар эмеспи!

О ф и ц е р:

(*Анткорсуп*) Касымбай!.. (*Кырылган элди аралап басып, кылычын сууруп сайгылап, бараң мылтыкты алып көрүп, шылдыңдап күлүп барып томсоро түшүп*) Эркиндикти дагы колуңарга карматам, иттин балдары! Господин ротмистр! Солдаттарыңды алып, алдыңкы качкындардын артынан жөнөгүн. Катын, бала дебей, бир дагы тирүү жан калтырбай кырып, эркиндик талашуунун маанисин түшүндүргүн. Малдарын кайта айдап биздин үстүбүзгө келгин. Биз Балыкчыда болобуз. Анан бизге бир отделения аскер таштаңыз.

Р о т м и с т р:

Сиздин улуу урматыңызга бардыгы да орундалат! (*Бул учурда 9 солдат тизилип турат*) Эскадрон, мени ээрчип таскак менен качкындардын артынан марш!



О ф и ц е р:

Мына жигит, Россиянын мындай кыраан бүркүтүнөн кара кыргыз эмес, Европанын мен-менсинген полковниктери корголобойбу!.. *(Григорий кирет)* Ой, ит! Сен эмне тизилбейсиң?

Г р и г о р и й:

Тизилбейм. Эрк талашкан элди мээлеп ок атууну каалабайм.

О ф и ц е р:

Эмне, адил жигит! Дагы айтчы, эмне дедиң!..

Г р и г о р и й:

Эрк талашкан элди мээлеп ок ата албайм дедим.

О ф и ц е р:

Ошондойбу!.. *(Солдаттарга)* Смирно! Ата журтун, такты сатып, анын императорлук буйругун орундабаган итти мээлегиле. Аткайла!

Г р и г о р и й:

Аткайла, атып таштагыла. Чиркин эркиндик, кымбатка турмак болдуң го! *(Солдаттар атпай мылтыктарын калыбына келтирет)*.

О ф и ц е р:

Окшошкон иттер, көрсөтөм силерге! *(өзү тапанчасын сууруп, атмакчы болуп жатканда солдаттардын ичинен бирөө офицерди атып таштайт)*.

Г р и г о р и й:

Курдаштар!.. жолдоштор, ырас, качанга чейин офицерлердин жетелегенине көнөбүз, жүргүлө, өз жолубузду табабыз!..

И с к е н д е р:

Түшүмбү, эмне, жөөлүдүмбү? Азыр гана бир топ адам жанымда чын адилдиктин кебин айтып турушту. Мына,



бул шордуу Ашым тура! Шордуунун карыган ата-энеси, сүйгөн жары, жапжаш эркек баласынын көргөн күнү эмне болду экен? Бул Керим го! Мына, бул жаткан Султанбы? (*Барып башын көтөрүп отуруп калат*). Чиркин жаш өмүр, бул кандай жорук болуп кетти, жазыксыз кырылган эл (*тура келип*). Эл, бул кырылган элдин ичинде байлардан барбы? Бири да жок. Кедей, кедей, алсыз кедей! Күчсүз кедей! (*Отуруп калат да, бир аздан кийин салмак менен туруп, тегерегин жана ыраакка карап, салмак менен*):

«Азууларын аркайтып,
Ат өлүгү тоо болду.
Муруттарын сербейтип,
Эр өлүгү тоо болду» –

деп чоң казатта¹ манасчылар ырдоочу эле.

Көшөгө

III СҮРӨТ

Учей-Фунун короосу. Катын-бала аралаш калың кыргыз. Алдыңкы планда Искендер, Бектур, Кабылдар. Бардыгын оор жүк баскандай.

Бектур:

Долу Музарт кузгундап,
Күзгү кирген чагы экен,
Эмгектен качсаң дөңгөккө,
Шордуу элдин багы экен!

Кууп келген солдаттар,
Жаадырып окту камады.

¹ Автор «казатты» – чоң майдан деген мааниде колдонгон.



Жүрөгү бар азамат,
Ошондо ишке жарады.

Искендер:

Акылдан эл шаштыбы,
Музартта агып жаттыбы.
Алдыдан тороп чериктер
Ажалдын отун чачтыбы.
Менин карган ата-энем,
Ошондо каза таптыбы, аба!

Бектур:

Бешиги менен бала акты,
Унаасы менен дан акты,
Ошондой болуп ал күнү,
Музартта кочкул кан акты.

Сенин карган ата-энең,
Элге аралаш келаткан,
Эмне болду билбедим,
Чыкпай калды Музарттан.

Насип:

Бул кандай мейрими жок супсур заман,
Бул кандай мунда жүрүп жетеби ажал,
Бири кул, бирибиз күң болуп жүрүп,
Жаш акпай көзүбүздөн агабы кан!..

Жалпы:

Кайран эл белчесинен батып канга,
Ит, кушка жем болобу ашууларда.
Текесте, Аксуу, Турпан, Акыязда,
Тилемчи болобузбу кайгы-зарда.

Бу кандай маңдайдан шор арылбады,
Бу кандай дапдаана жол табылбады.



Бу кандай мейримсиздик токтободу,
Муңканган шордуу элдин зарылганы?..

Искендер:

Зордукка мынча чыдадык,
Дагы кайрат кылалык.
Кайраттан журтум, кайраттан
Дагы кайрат кылалык!

Көөдөндөн жан чыкканча,
Суук көр алып кысқанча
Бой тирешип туралык,
Кайраттан журт, кайрат кыл!

(Максүттөр кирет)

Максүт:

И, балдар, жакшы турасыңарбы?

Искендер:

(Кекээрлеп) Кеп барбы, сонун!

Максүт:

Ал эмне деген кебиң? Жакында бул жерге келген кыргыздарга мени болуш кылып шайлашты.

Искендер:

Жакшы кылыптыр!

Максүт:

(Искендерди акырая карайт). Бизге жер, суу бергиле дедик эле. Кулжанын шаңыясы ары ойлонуп, бери ойлонуп отуруп, бул тууралуу руксат сурап Үрүмчүгө киши жиберди.

Искендер:

Жок кеп. Максүт, болуш болсоң болгондурсуң, анан бул жерден жер, суу алып берем деп башты айландырбачы!



Ү н:

Болуш ыгын тапса, алып берер!

К а б ы л:

Бул жердегилер тим эле жер-суусун бере коймок беле.

Н а с и п:

Жер, суу бергенде эле тынч оокат кылдыруучу
Максүттөрбү?

М а к с ү т:

Болду!

Н а с и п:

Зекибе! Сенден корко турган жерим жок, алар жал-
гыз баламды эчак алып жуткансың!

М а к с ү т:

(*Акырая карайт*) Азыр жооп келгенче эптеп оокат
кылганыңар оң, мен ошону ойлонуп, бул жердеги бир
кур байбачалар менен сүйлөштүм.

Ү н д ө р:

И...

М а к с ү т:

Силер күндүккө кызмат кылып тура тургула.

И с к е н д е р:

Ал кызмат акы кандай болот экен?

М а к с ү т:

Кандай болмок эле, эптеп турсаңар болбодубу!

И с к е н д е р:

Жакшы адилдик экен!

М а к с ү т:

Искендер! (*Искендер тескери басып кетет*). Бектур,
Искендер баш болуп алтооң бул жерде калгыла, калга-



ныңар Мамбетти ээрчип баргыла, бөлүштүрүп барыңарды орундатат. Баргыла эми, урушта туруш жок. (Эл дүрбүп козголо баштайт).

К а б ы л:

Эч кандай кызмат акысыз, бир сындырым нан үчүн эртеден кара кечке кызмат кылып бергиле дегениң эч кандай адилдикке жатпайт го дейм.

М а к с ү т:

Балам, сен абайлап сүйлөгүн!

И с к е н д е р:

Жарайт журт, айла барбы, азырынча иштеп туралык, кийинкисин көрүшөрбүз!..

М а м б е т:

Кара баткактагы Алымбайдын өлүмүн унутуп койгонбу?

И с к е н д е р:

Унута элекмин, курдаш Мамбет, сырттаның экөөңүн кек ала турган күнүңөр жетти.

М а к с ү т:

Болду эми, бар, Мамбет, буларды орундаштыр.

М а м б е т:

Жүргүлө. *(Эл чууруп чыгат. Бектур, Искендер, Кабыл дагы бирөө жана эки аял калат).*

М а к с ү т:

Силерди бул жерге бөлүп калган максатым, атанды өлтүргөнгө энеңди бер деген ылакап бар. Канчалык мага жамандык кылсаңар да мен силерге жакшылык кылайын дедим. Бул Учей-Фу аке болсо көздөй киши. Силер ушу кишиникинде иштегиле.



Искендер:

Кызмат акыбыз эмне болот экен?

Учей-Фу:

Брас, азыртан ачып сүйлөшүп коюш керек. Мага бир-эки гана киши керек эле. Максүт акем айтып калгандан кийин барыңарды алайын деп убада кылып койдум. Азыр жөн гана иштей бергиле, кийинчирээк кызматыңарга жараша акы төлөйм.

Бектур:

Арты кайырлуу болсо болуптур. *(Искендер катуу үшкүрөт, тыштан кытай, уйгурлар кирип келет).*

Литун-Чан:

Учей-Фу аке, бул эмне кордук! Биз кайсы жерибизден жаздык.

Экинчиси:

Бизди кызматтан чындап эле бошоттуңузбу?

Учей-Фу:

Олураңдабагын, аны бер, муну бер, жумуш оор, акымды көбөйт деп адамдын башын айландырасыңар да оту-расыңар. Баргыла эми. Тилеген жерден акыңарды көбөйттүрүп алгыла. Силер чапкан кетменди мына булар да чабат. Силерге бергенди мына буларга берсем, сообу тиет. Кишинин башын көп оорутпай кете бергиле. Колу-жолуңар бош. Эмесе силер, тыяк-быяктан кам санабай иштей бергиле. Жүрүңүз, Максүт аке.

Литун-Чан:

Чыгарганга жараша акыбызды төлө!

Учей-Фу:

Кандай акы?

Литун-Чан:

Билбей калдыңбы? Нечен жылдан бери кетмениңди



чаптык, кыл деген жумушунду кылдык. Убалдан корксоң боло, төлөгүн акыбызды!

У ч е й - Ф у:

Бербедим, колуңар жеткен жерден барып алгыла!

М а к с ү т:

Ошондой болсун эми балдар. Учей-Фу аке болсо эми силердин акыңарды жебес (*басышат*).

Л и т у н - Ч а н:

Мындан жардам болбойт. Мындан кылган үмүт куру убара. (*Искендерлерге*) Мынакей, биздин көргөн күнүбүз...

И с к е н д е р:

Ырас, курдаш, кайда болсо кедейлердин көргөн күнү ушул.

Л и т у н - Ч а н:

Силерди бул оң кылбайт.

У ч е й - Ф у:

Тарт эшек. (*Малайлар чыгып кетишет. Эшиктен кыңкыстаган үн чыгат. Жетелешип абышка, кемпир, жанында бойго жеткен кызы бар, киришет. Искендерлер мунун Зулайкалар экенин тааныйт*).

А б ы ш к а:

Айланайын байбача, улагаңда жүрүп, кызматыңды кылып, жугундунду ичип жан сактайлы. Сооп үчүн бизди дагы кызматка алыңыз.

У ч е й - Ф у:

Албаймын абышка. Сизсиз эле ашык кызматкер алып койдум. Жана сиздин колуңуздан эмне келет! Башка бирөөгө барыңыз (*Искендер цыкырчп басып кетет*).

А б ы ш к а:

Айланайын байбача, андай кылбаңыз, өлүп бара жатабыз. (*Максуткө*) Айланайын балам, сооп үчүн бир жардам кыл.

Бектур:

Шордуу журт, эмне болуп кеткенсиң! *(Бектур чыкырат)*.

Учей-Фу:

Жок абышка, мага аяк бошотор эмес, иштей турган киши керек. Карылыгың жетип, жедеп бүтүпсүң, сенин колуңан эмне келет.

Максүт:

Кайсы уруктансың?

Абышка:

Салмакемин, айланайын.

Максүт:

Бу киши Баатыркан таздын элинен экен го. *(Учей-фуга жандап кызын көрсөтөт)*.

Учей-Фу:

Жарайт! Абышка, мен сага жардам кылайын. Сен балаңды бир чейрек жүгөрү унга сат.

Максүт:

Карыя, ошондой кылгын! Болбосо өзүң кантип кыз-матка жарайсың.

Абышка:

Баламдын көргөн күнү эмне болор экен?

Максүт:

Эмне болмок эле абышка! Өз үйү-өлөң төшөгү болуп жүрө берет да.

Искендер:

Максүт, ушул кылыгыңар адамкерчиликке жаттыбы? Бул кандай жорук! *(Максүт олурая карайт)*.

Учей-Фу:

Эмесе мейлиң, балаңды сатпасаң сатпа, өзүңдү кыз-матка ала албайм. *(Басат)*



А б ы ш к а:

Макул эми, айланайын (*Кемпир ыйлап жиберет*).

У ч е й - Ф у:

Бар, Гуан-Сиуа, барып ун тартып бер! Анан бул жигиттердин кыла турган ишин көрсөтүп кой! (*Зулайканы көрсөтүп*) Тиги болсо бүгүнкө булардын жанында турсун. Бирөөнө мыктап тапшырып кой. Жүрүңүз, Максүт аке. (*Чыгып кетишет*).

Г у а н - С и у а:

Жүр, абышка! (*Алар да чыгып кетишет*).

К е м п и р:

Айланайын кулунум, кантип сенден айрылам. (*Кучактап ыйлайт. Зулайка жулунуп чыгат*).

З у л а й к а:

Энекебай!.. (*Кучакташып, уңшуп ыйлап калышат*).

Б е к т у р:

Ай, заман ай!

З у л а й к а н ы н э н е с и:

Куйкалаган жүрөктү
Мына кайгы, мына муң,
Бүткөн бойду бошоткон,
Кандай абал мына бул!

К а б ы л:

Мына бул турган карындаш,
Өмүрдүн гүлү эмеспи.
Сабагына дарт түштү,
Эми гүл соолуйт эмеспи.
Кыздарын сатты ушундай,
Кандай айла кылабыз.
Кордук өтүп баратат,
Канткенде эми чыдайбыз!

Ж а л п ы:

Буркураган шордуулар,
Буркуроодон не пайда,
Силер менен жеке эле,
Дарты ашынган эл кайда?

Тилегине жете албай,
Жаш көңүл мокойт экен го.
Бүткөн бойду дарт чырмап,
Жаш өмүр өтөт экен го.

К е м п и р:

Айланайын журт, балама көз сала жүрө көргүлө!

И с к е н д е р:

Шордуулар, ыйлаганда эмне чыгат, бел байлагыла!

З у л а й к а:

Кагылайын энеке,
Кантип мени саттыңар,
Кагылайын энеке,
Кантип мени саттыңар!..

Же мен байкуш силерге,
Өгөй белем айтчы энем,
Чейрек унга бааланып,
Сатылуучу мен белем?

Ак мамаңды аймалап,
Эмдим эле энеке,
Жалгызым сен деп ар убак,
Келдиң эле энеке!

Жок болобу ушинтип
Шордуу кыргыз тукуму,

(Атасы баштыгын көтөрүп кирет).



Айланайын атаке
Менин күнүм ушубу?..

Айланайын атаке,
Эркелетип бакканың,
Айланайын энеке
Түрдүүлөп шуру такканың!

Аягы келип ушундай,
Болмок беле убайым,
Айтсаңарчы калайык,
Айтсаңарчы угайын!

К е м п и р:

Ботосунан айрылып, кокуй,
Боздогон инген мына мен, кокуй.
Айланайын кулунум, кокуй,
Боздоп калган ботом сен, кокуй!
Эми кантем кулунум, кокуй,
Менде кандай айла бар, кокуй,
Тирүүлөй сенден айрылып, кокуй,
Мендей шордуу кайда бар, кокуй!..

А б ы ш к а:

Каралдым Зулайка (*Кучактап ыйлап калат, Гуан-Сиуа кирет*).

Г у а н - С и у а:

Абышка! Ой кыз, сен дале кечке өксөй бересиңби, соода бүттү. Бар жолуңа! Уңуңду алып кет.

К е м п и р:

(*Зулайканы кучактап уңшуп ыйлап*) Карегим, тирүүлөй айрылдымбы...

Г у а н - С и у а:

Болду эми, кызыңдын өлгөн жери жок. (*Булкуп ажыратат, абышка, кемпир салмак менен басып чыга баш*



тайт. Зулайка эси оогон түрдө. Энеси кайрылат. Демитип кайта кучактайын дегенде Гуан-Сиуа экөөнүн ортосуна тура калат да, кемпирди түртүп чыгарып жиберет).

З у л а й к а:

Өлтүрүп кет, атаке, өлтүрүп кет, энеке! (Артынан чуркайт).

Г у а н - С и у а:

Токто, бас үнүңдү! (Тартып таштайт, Зулайка жыгыла турган болуп келе жатканда Кабыл кучактап калат).

Көшөгө

IV СҮРӨТ

Учей-Фунун эки кабат үйү. Үйдүн бурч жагында дүкүйгөн көлөкөлүү тал. Мунун түбүндө Учей-Фу, Гуан-Сиуа, Максүт, Мамбеттер отурушат.

У ч е й - Ф у:

Ушундай болуп Искендер чекеге чыккан чыйкан деңиз!

М а к с ү т:

Аны эми бир айтасызбы, эки айтасызбы, Учей-фу аке, менин сизден сураганым, ал итти кандай да болсо жок кылыш керек!

У ч е й - Ф у:

Кандай кылып?

М а к с ү т:

Кандай кылып деп отурабызбы, эптеп-септеп ары-бери кылабыз да!



У ч е й - Ф у:

Жок, анда бул кылганыбыз бардык кедейлердин жанына батып каршылык көбөйөт. Көргөн-билгендер өзүнүн кылганы өз башына жетти дегендей болсун. Мына ушундай кылып жок кылыш керек.

М а к с ү т:

Туура кеп. Анан кандай кылып жок кылабыз?

У ч е й - Ф у:

(*Маанилүү*) Анан кандай кылып деген экен дейт...

М а к с ү т:

Баса, биз бери качып жөнөрдө Алымбай деген мени менен дос, эл ээси, журт ээси болуп калган бир кишини атып өлтүрүп салган, ушуга шылтоолоп эсебин табабыз да!

У ч е й - Ф у:

Жөнү бар иш.

М а к с ү т:

Андан бери эл тополоң болуп, бул тууралуу сөз козгобой эле жүргөн элем. Мына, эми санаа тынчыгандан кийин айтып отурам. Искендер Искендер эле бойдон болсо бир тополоңду баштабай койбойт. Камынтпай жилигин чагыш керек!

У ч е й - Ф у:

Деги өзү тың жигит экен, эптеп ыкка көнсө...

М а к с ү т:

Жок, кокуй, Искендер ыкка көнөт деп ойлобоңуз. Көлдө эл бейпил жаткан учурда күндө чатак чыгарып тынчытпай койгондон өз айлыңа старчын кылып коёлу десек да тескери карап басып кеткен. Кайсынын башын оорутасыз сиз...

У ч е й - Ф у:

Билбеймин.



Максүт:

(*Наалып*) Учей-Фу аке, эл, жерден азгандан кийин канчалык туура иш кылып жатсаңыз да көзгө көрүнбөй, сөзүң өтпөй калат тура.

Учей-Фу:

Ого... Максүт болуш таарына түштү белем. Биз дагы киши көргөн адамдардан болобуз. Сиз туура эскерттиңиз. Бекеринен башыма балаа үйө албайм. Жок кылуудан башка чара жок.

Максүт:

Эмнеге таарынайын, баш көтөртпөй, толорсугун кыркалы деп турам да. (*Си-Тай-Хао, Зулайка экөө кирет*). Келиңиз байбиче, келиңиз, күүлүү демдер жүрөсүзбү?

Си-Тай-Хао:

Жакшы жүрөсүзбү, Максүт аке, бала-чакаңыз жакшы жатабы? (*Кайта чыгат, Зулайкага*) Бирдемени айтмайынча билбейсиң. Итирейген каракчы, арыкта суу ылай болуп калыптыр, дарыядан барып суу алып кел. (*Кайра кирет. Зулайка апкеч, эки чаканы алып чыгып кетет*).

Максүт:

Айтмакчы канткени жатасыз. Өзү оокатка чыйрак киши көрүнөт.

Учей-Фу:

Чынын айтсам нике кыйып, башын байлап коёюн деп жатам.

Си-Тай-Хао:

Нике-мике кыйдырбай эле койдум. Бир тентиген кыргыздын кызын тең кылып отура турган алым жок.

Учей-Фу:

И, дөөдүрөй түш!



Ма к с ү т:

Учей-фу акенин айтканынын жөнү бар, же сиз жаш немеге ооп кетет деп коркуп жатасызбы?

С и - Т а й - Х а о:

Ошонуң менен кара жерге кирсин, кайсы мен жалгыз киши элем, ансыз эле Үрүмчүдө бирөө, Кучарда бирөө, Үч-Турпанда бирөө бар. Эми бир күндү тең кылып отура турган алым жок.

У ч е й - Ф у:

Эртеңки күнү эрге тийип кетпейби, башын байлап коюп, күң урунуп жатууну билбейсинби, эси жок эселек.

М а к с ү т:

Тамаша кылам, байбиче. Күң менен сүйүп алган жардын айырмасын кантип түшүнбөйлүк. Эмесе мен бастырайын, Учей-Фу аке.

У ч е й - Ф у:

Байбиче, эми көп таарынбай сандыгыңан бир жамбы алып чыкчы, кереги тийип жатыптыр. Максүт акеге берип туралы.

С и - Т а й - Х а о:

Кайсы жамбы?

У ч е й - Ф у:

Кайсы жамбы болмок эле, колуңа тийгенин алып чык да. *(Ички үйгө кирип кетишет. Суу алып Зулайка кирет).*

З у л а й к а:

Чындап эле туткун болуп жаш өмүр,
Суу сепкендей жалп этеби жаш көңүл.
Бу мен байкуш, мен таалайсыз эмне,
Кимдер үчүн кандай күндө өскөмүн?..

Чиркин дүйнө мени муңга батырдың,
Чиркин мүдөө чейрек унга сатылдым.
Уялсаңчы нысабы жок карышкыр,
Жаш өмүрдүн кайгы-зарын ашырдың.

Мен карыпты издеп алчу жок бекен,
Мени зардан куткаруучу жок бекен.
Жаш өмүрдүн түшөр жери чок бекен?..

*(Тамтаңдап Мамбет Зулайканы көздөй басат.
Зулайка чочуп эшикке чыгып кетет.
Максүт, Учей-Фу чыгат).*

М а к с ү т:

Тоңдук Ысакаалы манапта бир үч-төрт пуд апийим бар дейт. Аны да эштеп көрөбүз. *(Жамбыны алып)* Он жың апийим дейсиз, оордугу ушунчалык апийим таап берсем эле болдубу *(Күлөт)*.

У ч е й - Ф у:

Болуптур, болуптур. Ой, айтмакчы, сен Максүт акенин башын куттуктоого камын. Бул жерге келген кыргыздарга болуш болбодубу.

С и - Т а й - Х а о:

Болсун, болсун... Сый Максүт акеден качмак беле. *(Чыгып кетишет. Си-Тай-Хао жалгыз)*. Берекелүү кудайымдын өзү берип турганын кара. Ушул кезде бирден кыргыз малай күтпөгөн Кулжанын байы, байбачасы бар болду бекен... *(Өзгөрүп)* сетирейген өлүгүндү көрөйүн, бир жакка жумшаса кечке эле жатып алат. Зулайка, ээ Зулайка!

З у л а й к а:

Бя!

С и - Т а й - Х а о

Б-я дейт! *(Зулайка кирет)*



Арам сетер,
Жүрөт бекер,
Улам кайда кетесиң?
Минте берсең,
Кете берсең,
Түбүмө сен жетесиң!

З у л а й к а :

Ой апа жан,
Ой апа жан,
Кайсы сөзүң укпадым,
Дарыяга
Апкеч алып,
Сууга бар деп жумшадың!

С и - Т а й - Х а о :

Кыргыз деген
Акмак белем,
Колунан иш келбеген,

(Урат)

Баргын бейбак,
Калды оокат,
Үйдүн ичин жыйыштыр!

(Чыгып кетет)

З у л а й к а :

Өмүрдүн ай-күнү,
Батканбы деп коркомун,
Жүрөккө уусун ажыдаар,
Чачканбы деп коркомун.

Эмгек менен көз ачкан,
Кыргызда балдар болчу эле.
Көргөндө көөнүм кубанып,
Купулуума толчу эле.



Чиркин үмүт неге сен,
Ээрчитесиң көңүлдү.
Чиркин кайгы неге сен,
Кубартасың өңүмдү.

(Бошоп кетет)

Турмуш неге катуусуң,
Неге мынча ачуусуң?
Чиркин жан кандай таттуусуң.

(Эшиктен Искендер кирип келет)

Искендер:
Жакшысыңбы?

Зулайка:
Бя!

Искендер:
Кой, кейибе Зулайка,
Жаш кезде жашык болчу эмес.
Ар бир иште анчалык,
Окустук болбой койчу эмес!

Калың шордон кутулбайт,
Эр жигит белин байлабай.
Толкун согуп кетпейби,
Кемени койсо айдабай.

Зулайка:
Айтчы Искендер себебин,
Кайгыда дайым келемин.

Искендер:
Бул жерден качып Зулайка,
Ашсак дейм турмуш кезеңин?

Зулайка:
Терең ордон чыгарсаң,
Кантип макул дебесмин.



Муз ашуулар ашсак да,
Чыдаймын кыйын дебесмин.

И с к е н д е р:

Зулайка, келчи бери. Үмүт, үмүт чиркин күчтүү. Качып бара жаткан жолубузда колго түшсөк эмне болобуз!.. Минген кемебиз талкаланып, дарыянын терең түбүнө чөккөнүбүз! Эй, чиркин санаа, жөөлүтпөчү! Зулайка, кайрат, жалгыз гана кайрат кылсаң кутула алабыз. Ыгы келе калса эле качабыз...

(Салмактуу түрдө алыска-алыска карап, экөө кол кармашып, алдыга эки-үч кайраттуу кадам аттайт).

З у л а й к а, И с к е н д е р:

Убада кылып бул жерден,
Чындап эле биз качсак,
Кандай жакшы эмеспи,
Турмуштун жолун биз тапсак!

Көшөгө

V СҮРӨТ

Учей-Фунун үйүнүн бир жагында дубал куруп жаткан эл. Бири ылай ташып, бири дагы бирдемелерди куруп жатат. Искендер, Кабыл, Бектур биринчи планда.

Ж а л п ы:

Көл бетинде жүргөндө,
Суу сугарып чөп чаптык.
Мал кайтардык, көң куйдук,
Же орок оруп жан бактык.
Кара жанды карч урдук,
Кана анда не таптык.

Күндө ылоо бергин деп,
Жасоол келип сабады.
Бүлөөдөй болуп жонубуз,
Жонубуз канталады.
Жүрөгүбүз зил болуп,
Жүрөгүбүз канады.

Көкүрөккө кек толду,
Чыдабадык заманга
Чыдабадык аттандык,
Жан күйгүзгөн абалга.
Каршы барып чалдырдык,
Күчү толгон каманга.

Тең келе албай душманга,
Жерден качтык каржалдык.
Өлүгүбүз көмүлбөй,
Тилемчи болуп сандалдык.
Бир сындырым нан үчүн,
Мына минтип там салдык.

Искендер:

Бул жерде дагы тынчтык жок,
Кайра көлгө кетели.
Эгер макул болсоңор,
Көл кайдасың дешели...
Чачылса да кайран эл,
Ал жер өсүп-өнгөн жер.

Бектур:

Көлгө кайта кетүүгө не жетсин балдар, Ысык-Көл жер
соорусу, буга жер жетеби, аттиң ай десеңчи...

(Максүт, Мамбет кирет)



М а к с ү т:

Иш илгери балдар, эмне кылып жатасыңар?

Б е к т у р:

Таш тоо бузуп жатабыз!

М а к с ү т:

Оо, кайран көзөлүм, мыктылап туруп бир там салдырып алайын деп жаткан экен го.

И с к е н д е р:

Көзөлүңүз ошентип бекер малайларга мыктап туруп таштан ак сарай салдырып алайын деп жатат.

М а к с ү т:

Бекер малай деген эмнеси?

И с к е н д е р:

Биз бекер малай эмегенде эмнебиз.

М а м б е т:

Айтып отурганын көрдүңбү? (*Искендерге акырая карайт*).

М а к с ү т:

Астапырылда! Менин силерге келгендеги максатым бул: араңарда кайта көлгө кетебиз деп жүргөнүңөр бар көрүнөт.

М а м б е т:

Болсо эле аны Искендер баштаган болот да. Анын аягы сай таап турган күнү болмок беле.

К а б ы л:

Кара эчкиге жан кайгы, касапчыга мал кайгы.

М а к с ү т:

Болду мырза!



К а б ы л

Болдум!

М а к с ү т

Көлгө барганыңар менен этегиңер эки болбойт. Орустар эки жаат болуп урушуп жатат. Качпай калган кыргыздарды эки жагы тең эле кырып жатыптыр. Нарын, Ат-Башы, Анжиян, Алай дагы көл боюндагы үркпөй калган кыргыздар түп көтөрө Кашкар, Турпанга качып кирип кетиптир. Ушинтип кан күйүп жаткан жерге кантип барсаңар болот?

Ү н

Капырай, заман чындап эле бузулган экен го.

И с к е н д е р

Ал кыргыздар бир жагына кирип албай жаны жок бекен.

М а м б е т

Ооба, эки жагы тең эле Искендер качан келет деп эле күтүп турат дейт.

И с к е н д е р

Сөздү билгенге айт. Эмнени айтып кепшеп отурасың?

Б е к т у р

А, орустар бай-кедей болуп урушуп, кедейлер жеңип, падыша тактан түшүптүр деген эмне кеп?

М а к с ү т

Жокту сүйлөп эмне кыласың, Бектур. Падыша эмне «ме» деп эле тагынан түшүп бермек беле. Искендер, сен ойду-тоону сүйлөп, элдин башын айландырба. Элдин убагына калбагың. Жүрсөң өз жолуң менен жүргүн. Үрүм-



чүдөн кабар күтүп отурабыз. Кудай оң жагына алса, жер-суу алып каларбыз. Кетемин деп убара болбой, тынч оокатыңарды кылып тура бергиле.

И с к е н д е р:

Тынч оокатыбыз кайсы. Элдин убалына калба дейсиң. Элдин жонунан сатып жүргөн сен калбаганда мен каламбы. Кетсек, койсок өзүбүз билебиз. Жаны ачынган элге көп сүйөнө бербей!

Б е к т у р:

Эй, балам Искендер, ушуну менен дагы киши кажылдашып отурабы. Баягы эле Максүт ушул эмеспи.

М а к с ү т:

Жүр, Мамбет (*Чыгып кетишет*).

К а б ы л:

Кара баткакта эле Алымбай менен бирге жапшырып таштабай!

И с к е н д е р:

Кап десеңчи...

(*Гуан-Сиуа кирет*)

И с к е н д е р:

Төгүн жерден өрт чыкпайт,
Жакшылык каңшаар угулду.
Кетели журтум бел байлап,
Кайратсыз адам уулбу!

Х о р:

Алп урушуп ар качан
Максүт менен жүрөбүз.
Тынчтык издеп келсек да,
Артылды кайра мүдөөбүз.



Таш уратып, таш чагып,
Жүрсөк дагы жан багып,
Кутулбадык Максүттөн,
Жүргүлө көлгө кайталык!

Г у а н - С и у а:
Бул эмне деген туруш!

И с к е н д е р:
Бул туруш деген туруш! Көрбөй турасыңбы?

К а б ы л:
Бир жагынан ушунуку өттү.

Г у а н - С и у а:
Алганыңарды актап иштебейсиңерби, арам тамактар.

И с к е н д е р:
Жөнү жок опураңдаба, Гуан-Сиуа курдаш!

Г у а н - С и у а:
Эмне! (*Демитип барат*).

И с к е н д е р:
Бар, жөнүң менен башкарсаң... (*Акырын түртөт*).

Г у а н - С и у а:
Мына сага жөнү менен башкарыш (*Чаап жиберет*).

И с к е н д е р:
Иштебесек мына бу кирпичти ким куйду, бул дубалды ким көтөрдү. Сенден келгенди бир жолу көрдүм. Бар, иштебей жатат деп айтып бар. (*Түртүп чыгарат*).

Г у а н - С и у а:
Ой, сен кайдан чыккан олуясың?



Искендер:

Бар, бар дейм! *(Дагы түртүп чыгарат)*.

Гуан - Сиуа:

Ушул сага бирди кыла албасам эле Гуан-Сиуа атым өчсүн *(Чыгып кетет)*.

Искендер:

Бар, ошенткин. Бул эмне деген таалай, кайда бут шилтесең, тузакка барып илинесиң. Кайда бет алсаң, алдыңда казылуу ор. Кайсыны айтайын, Бектур карыя!

Бектур:

Убайым кылба, балам. Сабырдын түбү сары алтын. Келгиле эми!.. *(Иштей башташат)*.

Искендер:

Бул жерден бизге тынчтык жок. Эки жактан биздин терибизди сыйрып жатат. Журт, кана, эмне дейсиңер!

Үндөр:

Кетебиз.

– Өлсөк да көлгө барып өлөлү!

– Заман кандай болор экен.

Кабыл:

Заман кандай болмок эле.

Искендер:

Заманды бара көрөбүз да... *(Оозун жыйып алгыча эле тыштан Зулайканын үңү чыгат)*.

Зулайка:

Искендер! Искендер!.. *(Өңү кумсарып кеткен. Искендер тосуп кармай калат)*.

Искендер:

Эмне болду? Эмне өңүң бузулуп кеткен?



З у л а й к а:

Максүт менен Учей-Фу сени өлтүрөбүз деп жатышат.
(Искендер өзгөрүлө түшөт).

Ү н д ө р:

Өлтүрөбүз деп?

З у л а й к а:

Ооба, мен акырын тыңшасам жонунан кайыш алыш керек, байлаш керек деп сүйлөшүп жатышыптыр. Азыр эле Гуан-Сиуа барды эле, дагы алда немелерди айтып жатышат.

И с к е н д е р:

Кана, буга эмне дейсиңер?..

Б е к т у р:

Өлгөндөн калганыбызды Максүт чогуу кырып жиберсин. Бу кордугуна көнө албайбыз.

И с к е н д е р:

Чабыттап учкан кыраан куш,
Канаты менен учпайбы.
Канаты талып баратса,
Куйругу менен конбойбу,
Максүт ойлоп таптакыр,
Канатсыз десе жок акыл.
Канатым силер турганда,
Талбасмын алыс учармын.
Билегим силер турганда,
Какшаалдын тоосун бузармын.
Ажалым жетсе өлөрмүн,
Азабым жетсе көрөрмүн!..

Б е к т у р:

Жарым жан болуп жүргөндө,
Элден, журттан ажырап.



Көкөй кести бул Максүт
Жүрсөк дагы алсырап!..

Ажыдаар менен арбашкан,
Биз үчүн таалай талашкан.
Искендер ушул эмеспи
Карылуу менен кармашкан!

Кайда болсо бир өлүм,
Кайра көлгө кетебиз.
Искендерден айрылып,
Не муратка жетебиз!..

Ж а л п ы :

Кайда болсо бир өлүм,
Кайра көлгө кетебиз.
Искендерден айрылып,
Не муратка жетебиз!

(Жумушту таштап жабыла басышат. Алдыларынан Максүт, Учей-Фу, Гуан-Сиуа, Мамбет дагы эки багжайган уйгур жигиттер чыгат).

У ч е й - Ф у :

(Зулайканы байкап) Зулайка! Бас! Гуан-Сиуа (Зулайкага жаңсайт).

З у л а й к а :

Искендер! (Учей-Фу өзү кошо барып, Гуан-Сиуа ажыратып берет. Алып чыгып кетет).

М а к с ү т :

Искендер, чык бери!

Б е к т у р :

Эмне кыласың, Искендер чыкпайт!

М а к с ү т :

Искендер, чык дегенде чык! Арты жаман болот.



Искендер:

Тим эле коюңуз карыя, эки өлүмдүн кереги жок. Мен эле жеке өлөйүн (*Бөлүнүп чыгып*). Кана, кыларың эмне? Атаңдын куну бар беле менде.

Максүт:

Элди азгыргандыгың, кара баткактагы Алымбайдын өлүмү, Учей-Фу акемдин жигитин ургандыгың, кала берсе ак малына сатып алган кызын бузгандыгың сага кичине гана айып экен да (*Жигиттерди жаңсайт*).

Искендер:

Ошондо Алымбай менен бирге сени кошо жайлабаган мен акмак. (*Демитет*).

Максүт:

Камагыла итти! (*Жигиттер тосуп кармашат. Искендер бир топ бой бербейт. Бирок көптөп байлап жиберет*).

Искендер:

Кедей жашы кандай ага берген жаш элең, кедей каны кандай ага берген кан элең! Бектур карыя, Кабыл (*Чыгып бара жатканда*) Журт! (*Алып чыгып кетет*).

Максүт:

Бектур, сырттаның колго түштү! (*Шарт коюп чыгып кетет*).

Бектур:

(*Салмак менен*) Ырас, сырттаныбыз колго түштү!..

Көшөгө



VI СҮРӨТ

Боз тикендүү ачык талаа. Жолдун кошулган жери. Калың мүрзө, мамыга байлап койгон Искендер. Коюу тынчтык. Искендер чирээлеп жан талашып отурууга аракет кылып жатат.

Л и т у н - Ч а н:

(*Кирип, таңыркап, абайлап туруп тааныйт*). Эмне болуп калгансың?.. Мен сени таанып турам.

И с к е н д е р:

Мен дагы сизди бир көрдүм эле.

Л и т у н - Ч а н:

Ырас, көргөнсүң. Эмне үчүн мындай?..

И с к е н д е р:

Эй, курдаш, кайсынын башын оорутасың...

Л и т у н - Ч а н:

Деги айтчы.

И с к е н д е р:

Мен өзүмдүн жана башкалардын эркиндигин талаштым. Аягы келип ушул азап мамысында турам.

Л и т у н - Ч а н:

Учей-Фу шермендечилигин кылган экен, ээ.

И с к е н д е р:

Учей-фу, жок! сиз Учей-Фуну кайдан тааныйсыз?

Л и т у н - Ч а н:

Мен мурун Учей-Фунун малайы болчумун. Мени жолдошторум менен кууп жиберип, силерди албады беле.

И с к е н д е р:

И... и... Баягы акы доолайсыңар деп кууп жиберген малайларынан экенсиң го?



Л и т у н - Ч а н:

Ооба, ооба, ошолордонмун. Ошондон бери ар кайсы жерде күндүккө жумуш кылып, жан багып жүрөм. Мына бул жерде бир молдонун мечитин оңдоп, кирпичин куюп берсем, акымды толук бербей койду. Аксакалдын алдына арызданып бара жатканым.

И с к е н д е р:

Эй, курдаш, шордуу кедейлер дагы далайды көрөөр.

Л и т у н - Ч а н:

Деги эмне кылайын деп ойлойсуң?

И с к е н д е р:

Эмне кылам. Эмнеге менин күчүм жеткени турат.

Л и т у н - Ч а н:

Жакын кайрылышарыңыз жок беле?

И с к е н д е р:

Жалгыз бир тууганым бар, ал дагы көлдө калган. Өлүүбү, тирүүбү дайын жок... *(Жашып кетет)*.

Л и т у н - Ч а н:

Алда бечара-ай ээ...

И с к е н д е р:

Дагы өзүмө окшогон бир топ кедейлер бар. Болгону менен алардын колунан эмне келет!

Л и т у н - Ч а н:

Эптеп бошонуп качпайсыңбы?

И с к е н д е р:

Ошол оюмда бар, бирок кантип? *(Ойлонуп кетет)*.

Л и т у н - Ч а н:

Кантип?! Кайтарабы?



Искендер:

Кайтарат, бирок бошонууга болор эле (*Тынчтык*).
Жакшылыгыңызды унутпаймын. Барып ушул алымды
жолдошторума билгизбейсизби?

Литун-Чан:

Билгизейин, билгизейин, айта турган сөзүң болсо айт!

Искендер:

Эмне айта турган сөз болсун. Ушул абалымды айт-
саң, өзүлөрү билишер. Курдаш, таңдайым катып өлүп
баратам, кочуштап болсо да бир суу жуткузуп кетиңиз.
(*Литун-Чан чыгып кочуштап суу алып кирет. Жуп же-
тип, Искендер аңсап жутарында Черик чыгат*).

Черик:

Ой, боорукер! (*Литун-Чан үрөйү учуп, сууну төгүп,
жалтактап чыга берет*). Сен эмне, айтканды укпайсың-
бы? (*Урат. Чыгып кетет*).

Искендер – (*Коюу тынчтыктан кийин*)

Не көрбөдү азиз баш,
Нелер келип кетпеди.
Көздөн агып мончок жаш,
Эмнелерди кечпеди...

Кабак, кашым дебестен,
Бардыгына чыдадым.
Өччүдөй эмне бүлбүлдөйт,
Өччүдөй өмүр чырагың...

Жетчүдөй болуп тилекке,
Чарчабай таалай талаштым.
Баарына кайрат көрсөтүп,
Чаалыкпай алга бараттым.



Туягы бүтүн тулпар жок,
Канаты бүтүн шумкар жок.
Канаттан мен да айрылдым,
Карчытыма тийип ок...

(Калың кайгыга кетет). (Зулайка боз тикендерди аралап, андан бери мурзөлөрдү аралап чыгат. Чачы жайылган, жинди болуп кеткендей кебетеде).

З у л а й к а :

Закым жүрүп тумчуктум,
Жүргөн салкын жел кайда?
Жүрөктү мыкчып уу чеңгел,
Мен карып жүрөм бейпайда...

Менсинген талаа бетинде,
Жатайын ачык көр жокпу...
Түбүнө чөгүп өлөйүн,
Ысык-Көлдөй көл жокпу?..

Күн батарда күтүрөп,
Бада келчү жер ушул.
Уй бөлүп алам деп келип,
Качалы деген жер ушул!..

И с к е н д е р :

Алыстан боздоп ыйлаган,
Кулагыма үн келет.
Керимсел жүрүп сыдырым,
О, дүйнө ай,
Кандай каран күн болду!
Зулайка! Шордуу эмне болуп кеткенсиң...

З у л а й к а :

Өңүмбү, менин түшүмбү,
Чын эле сени көрдүмбү!..



Искендер:

Шордуу...

Зулайка:

Искендер чын сенсиңби?

Чын бошонуп келдиңби?

Искендер:

Сабыр кыл, шордуум токтогун,

Көрчү алымды, тордомун!..

Зулайка: Ай!..

Искендер:

Кой, Зулайка, чочуба,

Койгун жаным камыкпа!

Зулайка:

Кантип чыдап көрдүм мен,

Кантип чыдап көндүң сен!..

Искендер:

Ырас, каруум кеткенсийт,

Бел мергинип калгандай.

Ырас, жүрөк ачышат,

Уу чеңгел мыкчып алгандай!..

Жок, Зулайка чыдагын,

Чыдаш керек баарына.

Жалакайлык кыласың,

Аксап турмуш шарына...

Зулайка:

Жаныңда бирге боломун,

Өлүмгө башты тосомун.

Искендер:

Эй, Зулайка кантесиң,

Көрүп туруп алымды,



Ар кайсыны бир айтып,
Кызытасың канымды.
Өзүбүз кайрат кылбасак,
Ким бизди кимден коргомок.
Эй, Зулайка... Ыксыз жерден жабыгасың!..
Жалгыз гана алдыдагы күнгө ишен.

(Мүрзөлөрдү аралап, темтейген, тилемчи кемпир келе жатат. Бул Зулайканын энеси).

К е м п и р:

Айланайын арбактар,
Жалгызым аман бар бекен,
Кагылайын каралдым,
Бар болсо кандай алда экен!
Айланайын арбактар,
Жалгызды көрөр бекенмин.
Кара көздөн жаш кетпей,
Бейиттер болду мекеним.

Бир ишараат болор деп,
Мазарга барып түнөдүм.
Баарынан бирдей айрылып,
Тилемчи болуп жүрөмүн!

(Зулайка эси оогондой. Энеси экенин тааныйт).

З у л а й к а:
Энеке!..

К е м п и р:
Каралдым, тирүү барсыңбы!

И с к е н д е р:
Шордуулар!

(Максут, Мамбет камчыларын сүйрөп чыгат).

М а к с ү т:
Ой, сен кимсиң?.. *(Черик чыгат).*



М а м б е т:

Зулайка!..

М а к с ү т:

Зулайка! (*Чуркап барып ажыратып*) Болду. (*Түртүп жиберет, энеси бакырып чуркайт. Бул учурда Бектур, Кабыл, Литун-Чан, качкын кыргыздар кирип келет. Максүттөрдү тегеректейт. Бир тобу Искендерди бошотот. Максүттөрдү өлтүрөт*).

И с к е н д е р:

Кагылайын эл, жаным курман...

Көшөгө

VII СҮРӨТ

Көл бети. Арчалуу боор. Жогору жагы бетке жармаша чыккан балаты, карагайлар. Келгин кыргыздар. Алдыңкы планда Искендерлер.

Б е к т у р:

Орок оруп, чөп чапкан,
Отун алып, мал баккан,
Балтыр эт толуп өскөнү,
Саргарып түйшүк көп тарткан.
Сорсо да бизди таш кене,
Бизге болгон ата-эне,
Киндик кан төгүп өскөн жер,
Балдар көз алдында тигине!

З у л а й к а н ы н э н е с и:

Аман көрдүм көл бетин,
Көрдүм го өмүр чын четин.



Өтүп кеткен сур заман,
Кайрылып эми келбесин.

Гүлдөп өмүр сүргүлө
Эркин ойноп күлгүлө,
Ордуна жүрөк келиптир
Жайдары балдар жүргүлө.

З у л а й к а:

Адашкандар табышкан,
Көрүшүп кумар канышкан.
Ушунчага жеткирген,
Бар экен биздин даанышман.

Айрылсаң да атамдан
Энеке кайта жашарсаң,
Өмүргө берген береке,
Жыргалдуу экен бул заман...

Л и т у н - Ч а н:

Баштап чыккан Искендер,
Сайма килем жериңер...
Күрөшүп таалай алышкан,
Баатыр экен элиңер...

К а б ы л:

Эмчекти бирге эмишкен,
Мүдөсү бар от жүрөк.
Муса тосуп келатат,
Бир уялаш таш түлөк...

(Муса, Григорийлер партизандар менен кирет).

И с к е н д е р:

Уялашым каралдым,
Таалайы бар агаңдын.



М у с а:

Амансыңбы бир боорум,
Бирге көрдүк таң алдын.

И с к е н д е р:

Толкуп жаткан Ысык-Көл,
Көркүнө чыккан турбайбы.
Үстүндө сүзгөн өрдөк, каз,
Эркиндеп учкан турбайбы.
Эмгекчи баатыр кол менен,
Ленин алп зор менен,
Өзүнүн темир сепилин,
Сепилин бузган турбайбы.

Б а а р ы:

Көксөгөн эрик таңы аткан тура,
Көйкөлүп жарык нурун чачкан тура.
Шордуулар бөдөнөдөй корголобой,
Шордуулар бойду жазып баскан тура.
Күрөштө жедеп бышкан балбан колдор,
Турмуштун дарбазасын ачкан тура.

Ысык-Көл чар тарабы кең эмеспи,
Түйшүктө өсүп-өнгөн жер эмеспи.
Ысык-Көл көшүлүңкү тосуп алдың
Биз термелген бир бешик сен эмеспи.
Кылаандан эрк талашып кан төгүшкөн
Биз өңдүү балбан билек эл эмеспи!

Көшөгө





БЕШ МОЙНОКТОГУ ОКУЯ

КАТЫШУУЧУЛАР

Сапар – коммунист, бригадир.

Жаркын – коммунистка, партиячканын катчысы.

Кулуке – Жаркындын эри, колхозчу.

Акмат – башка райондон келген «Беш мойнок» колхозунун төрагасы.

Жакып – ууру.

Алым – улутчул.

Жапар – зөөкүр.

Садыр – зөөкүр. Булардан башка колхозчулар, НКВДнын кызматчылары катышат. Окуя Кыргызстандын түндүк райондорунун биринде өтөт.

I СҮРӨТ

«Беш мойнок» колхозунун башкармасы жана кампасы бар короо. Көшөгө ачылганда Акмат, Жакып, Алым жаңы эле аттан түшкөн түрдө. Кийими жарымы европача, жарымы кыргызча.

А к м а т. Ушинтип түн катып келдим дегин.

А л ы м. Кеч аттандым эле, жолдо конор жер жок болгондон кийин түн катып жүрө бердим. Көргөн-билген курбу-курдаштарыңдын баары аман-эсен.



А к м а т. Бул Жакыптан чочубай айта бериңиз, өз киши.

А л ы м. Эмнеге чочуюн, жөн гана сага учурашайын деп келдим.

А к м а т. Жакып, сен биздин үйгө барып чай койдуруп турчу, атын ала барып суутуп кой. (*Жакып унчукпай чыгып кетет*).

А л ы м. Акмат, кызыксың, ушу күндө көрүнгөн бирөөнү өз киши дейсиң. Бээ көрдүңбү жок, төө көрдүңбү жок, нак ушул биздин иште керек эмеспи.

А к м а т. Анын өз киши экени ырас.

А л ы м. Кандайча?

А к м а т. Колхоздорду алсыздандыруу ишинде көздөй болгон киши керек го дейм. Мына ошонун бирөө сиз шек санап отурган Жакып.

А л ы м. Шек алган деле жерим жок.

А к м а т. Былтыртан бери ушул мен турган «Беш мойнок» колхозунун бакандай болгон тогуз атын ала туяк кылып, жигин билгизбей жок кылды. Мунун натыйжасында былтыр кош айдоону бүткөн жокпуз. Беш-алты колхозчу актив сөрөйлөрдү ууру деп кестирип жибердик. Кана, шек ала турган киши бекен?

А л ы м. Ууру дегин, туура.

А к м а т. Ууру. Биздин киши.

А л ы м. Кандайча! Сырды айтып койдун беле?

А к м а т. Жок, эмне экен?

А л ы м. Акмат, кандай ишти колго алганыбызды өзүң жакшы билесиң. Сагызгандан сак болуш керек эмеспи, жанакы кишиңдин бизге пайдасы көп. Бирок, ачылып сыр айта берүүчү болбо. Өз жолу менен, каш менен кабактын ортосунда пайдаланыш керек. Биздин жумуш тууралуу ооз ачуучу болбогун.

А к м а т. Болуптур. Кош, кана, эмне жаңылык бар?

А л ы м. Эч деле жаңылык жок. Болгон жаңылык болсо жай сүйлөшөбүз. Көпчүлүк колхозчулардын ке-



ңеш өкмөтү жана коммунист партиясынан көңүлүн калтыруу жагына катуу көңүл коюш керек.

А к м а т. Мында эч кандай жаңы нерсе жок го!

А л ы м. Жок, азыр бул маселени катуулап коюш керек, иш чукул.

А к м а т. Иш чукул, иш чукул эле дейсиңер, качан аягына чыгарыңарды билбейм. Түшүнбөйм, Алым!

А л ы м. Бул эмне дегениң, Акмат. «Туран» партиясынын белдүү азаматынын бири деп жүрсө, катындын кебин саласың да.

А к м а т. Демек, мен силерден аз иш кылып жүргөн экенмин да. Мынабу жалгыз гана «Беш мойнок» колхозунда иштеген ишим «Туран» партиясынын эң алдыңкы азаматтарынын иштеген иштери менен бирдейдир. Былтыр кош айдоодо 30–40 гектар жердин үрөнүн кем септирдим. Мал жагын жанагы айткандай кылдым. Ушул күндө эгин даярдоо планы толбой калды. Үрөн эмес, эгүүгө эгин жок калып, үрөндү колхозчуларга салык кылып салдым. Колхозчулардын көбү ачка. Бул кызмат эмес бекен. Өзүңөр иш чукулдан башканы билбейсиңер.

А л ы м. Акмат чындадың белем, сенин кызматыңды көрбөй койгон жерибиз жок. Дагы иштеш керек, иштин чукул экени чукул. Ушул күз бир жаңсыл болушубуз керек. Жанакы Жакып дегениң кандай неме?

А к м а т. Кылып жаткан кызматы жанакы. Өзүнүн ага-тууганы айдалып кеткен, Мурат деген байдын баласы, атасы кичинесинде өлгөн, ага-тууганы менен байланышы жок деп колхоздон чыгарбай алып жүрөм.

А л ы м. Жолборс дегин... Эх Акмат! Каркыра же Кара камандын жайлоосу болсо. Малы күтүрөп жаткан калың айылдын орто ченинде ичи-тышын эчен кыйпат менен жасаган ак өргөө турса, бул өргөө сеники болсо, алганың бир байдын бураң бел кызы болсо, улуу-кичүү дебей сенин оозунду караса, кызматыңды кул, күң иштесе.

А к м а т. Чиркин десеңчи...



А л ы м. Акмат курдаш, үмүтсүз капыр деген, таман акы, маңдай тер кайтып калар.

А к м а т. Быйыл күз деңиз. *(Сапар, Жаркын кирет)* Колхоздун бригадири тиги, аял болсо парт ячейкебиз. Бул жигит болсо менин агайымдын баласы. Учурашканы келиптир, таанышып койгула. *(Адаттагыча учурашат)*.

С а п а р. Жолдош Акмат, колхозчуларга кыйын болуп жатат. Үрөндү сатып алууга акчалары жок. Ошондуктан бир айла кылбасак боло турган эмес.

А к м а т. Кандай айла кылабыз? Айла болсо мени чөнтөгүнө катып алды деп отурасыңарбы, айланайын Сапар. Элдин алын мен деле көрүп турбайымбы...

Ж а к ы п. Менин оюмча башка колхоздордон карыздап албасак же өкмөттөн карыз үрөн сурабасак болбойт.

А к м а т. Мына. Койгула бул сөзүңөрдү, жерден чукуса да акча таап, моюндарына түшкөн үрөндү топтосун. Силер үчүн менин сотко кете турган алым жок.

С а п а р. Кызык, силер үчүн дегениң кандай? Биз колхозчулардын алын айтып отурабыз.

А к м а т. Бириңер партиячейка, бириңер бригадир, анан келип алып колхозчуларды азгырасыңар. Сапар жолдош, эл жумушка качан чыгат. Колдо бар үрөндү тазалатсаңар болбойбу.

С а п а р. Азыр келишет.

Ж а р к ы н. Биздин сунушубуз башкарманын жыйылышына коюлсун.

А к м а т. Жаркын, ыгы жок маселени козгойсуң. Башкарма үчүн мен жооп беремин го. Башкарманын ишине аралашканча саясы окуу, сабатсыздыкты жоюу иштерин жолго койсоңчу.

Ж а р к ы н. Иштин жайын түшүнгөн сенин айтканың ушубу.

А к м а т. Эми жолдоштор, өзүңөр билип туруп эле айта берет экенсиңер. Кыжылдашпай жумушуңарга баргылачы, мен бул коногумду жеткирип келейин.



Ж а р к ы н. Бая күнкү уурдалган аттардан дайын барбы?

А к м а т. Руого билгизгенмин, азыр дайын жок. (*Туруп кетишет. Тынчтыктан кийин Жапар менен Садыр кирет, мас*).

С а д ы р. Кечеки Акматтын айтканына түшүнбөй калдым. Кызуу көрүнөм. Акча бергенин бир билем.

Ж а п а р. Мен да түшүнбөй калдым. Кечээ көп ичип мас болгон турбайбызбы... жанакыңды аччы. (*Жарым литр алып чыгат, ичишет*).

С а д ы р. Жаным жай алып, жамбашым май ала түшпөдүбү.

Ж а п а р. (*Калганын жутуп жатып чакап кетет да, бөтөлкөнү ыргытып*) Атаңдын көрүнүкү (*Акмат, Алым кирет*).

А л ы м. Партячейкең менен бригадириң абдан тың кишилер белем.

А к м а т. Тыңдын тыңы, (*байкайт*) ий, силер да бул жерде белеңер. Башыңар айыгып калыптырбы?

С а д ы р. Силер бизди колхозуңарга аласыңарбы, жокпу? Биз деле бир дыйкандын баласыбыз да.

А к м а т. Аны мага айтасыңарбы, Сапарга айткыла. Мен алалы деп эле жатам. Жалкоо, зөөкүр, албайбыз деп эле ошол Сапар каршы чыгып, алдырбай жүрөт.

С а д ы р. Анын атасын биз өлтүрүптүрбүзбү?

А к м а т. Аны мен кайдан билейин. Айтор силерге кастарын тигип калыптыр го.

С а п а р. Ошондон келгенди көрдүк. Ошонун канын ичип, бир жолу түрмөсүнө жатып бериш керек.

А к м а т. Аны өзүңөр билгиле, анда менин ишим жок, баатырлар. Мегиле, мына буга чай алып ичип койгула (*Акча берет*). Жеке менин колумда болсо, силерди алып эле коёр элем.

Ж а п а р. (*Алып*) Ракмат... жүр, С а д ы р. (*Чыгып кетип бара жатып*)



Жайлоонун башы жалбырак,
Чач мончогуң шалдырап.
Мен өзүңдү көргөндө,
Тура албай кетем алсырап.

А к м а т. Ушулар да бир ишке жарап бербейби? Кандай дейсиң, Алым?

А л ы м. Сөзсүз эмеспи.

А к м а т. Эми булар Сапарга асылат эмеспи, азыр ушул Сапар менен Жаркын каргаша болуп жүрөт. Буларды бири-бири менен койгулаштырат эмесминби. Ушундай болуп иш чукул дегин...

А л ы м. Иш чукул. *(Кулуке кирет).*

А к м а т. Кел, Жаркын болуштун күйөсү Кулуке мырза. Бул киши жанагы парт ячейка аялдын күйөсү.

А л ы м. Жанагы шарактаган келинчектин эри деңиз? Дурус, жакшы экен...

А к м а т. Иш кандай, Кулуке? Эмне жалгыздап...

К у л у к е. Жакшы. Бригадир үрөн тазалагыла деп жиберди.

А к м а т. Кайран Сапар ыгын табат да чиркин... Эртең менен эртелеп көзүңө бир чөп салайын деген экен ээ, Кулуке?..

К у л у к е. Чөп салганы эмнеси?!

А к м а т. Ушу күнгө чейин билбейсиңби? Жигит болбой кал, Кулуке... Жаркын менен Сапар соо жүрөт деп ойлойсуңбу?

К у л у к е. Соо жүрбөгөндө эмне.

А л ы м. Сапарыбыз жана бу кишинин келинчеги менен келген бригадир жигит эмеспи? Дурус.

А к м а т. Ошол. Байкадыңызбы? Ал экөө соо эмес. Кайран Кулуке, катындын күнүн Сапар көрдү го. *(Тыштан 5–6 колхозчу кирет).*

К о л х о з ч у. Кулукени тыяктан издеп жүрсө, биякта жүргөн тура.



А к м а т. Кулуке эмне, силерге окшоп катынынын маңдайынан чыкпай отуруп алмак беле. Болгула эми, көп сөздүн кереги жок. Жумушуңарга киришкиле. Жүрүңүз. (*Чыгып кетет. Колхозчулар кампаны ачар менен үрөндү тазалай башташат*).

К о л х о з ч у. Кулуке, эмне кабагыңды ачпай калгансың? (*Жаркын кирет*).

Ж а р к ы н. Кулу, тамагыңды ичип келдиңби? (*Кулуке унчукпайт*). Тамагыңды ичип келдиңби деймин?

К у л у к е. Сенин жумушуң болбосун!

Ж а р к ы н. Абышкамдын ачуусу келип калган белем. (*Жакындап кармалаганда*).

К у л у к е. Барчы ары (*Түртүп салат. Кулуке барып, кулуюп отуруп алат. Жаркын таң калгандай тиктейт. Бул учурда Акмат кирет да, шектүү немедей ал дагы тиктейт*).

Көшөгө

II СҮРӨТ

Жаркын менен Кулукенин үйү. Үйдө чырак. Сапар менен Жаркын сүйлөшүп отурат.

С а п а р. Жаркын, ушул биздин арабызда бир балаа барбы деп ойлойм. Мына, былтыртан бери ортон колдой тогуз атыбыз жоголду. 30-40 гектар эгинибиз өнбөй калды.

Ж а р к ы н. Мен да ошону ойлоп жүрөм. Кийинки күндө колхозчулар дагы жумушка көңүл коштук менен карай турган болуп кетти.

С а п а р. Кээ бир колхозчулардын ичерге бир тоголок эгини жок калыптыр. Биз унчукпай жүрө берсек, элдин убалына калып жүрбөйлү. Азыртан районго билгизгенибиз жөн го.



Ж а р к ы н. Туура. Мен Акматтан көп шек алам. Жөндүү ишти айтсаң деле каршы болуп отуруп алат.

С а п а р. Жөнү бар иш. (Акмат кирет). Кел, Акмат, ырас келип калбадыңбы. Бакандай болгон кызматкерлер жүрүп, бир колхозду оңой албадык. Сен болсоң атайын ушул колхозду оңоого келдиң эле.

А к м а т. Кана, муну менен эмне айткың келет, Сапар?

С а п а р. Эмне айтмак элем, колхоздун жайын айтып отурам. Колхозчулардын турмуш алы бир жагынан кыйындап кетти.

А к м а т. Менин оюмча бул колхоздо иштеп жүргөн кызматкерлерде эч кандай айып жок. Күндүр-түндүр чапкылап, тыным жок келип жүрөбүз. Бизге бир кырсык тийди.

Ж а р к ы н. Айыптын баары ушул бизде. Ошол күндөн ушул күн ишибиздин кетенчиктөөсүнө эмне себеп, ошонун бетин ача албадык.

А к м а т. Колдон келсе ушул колхозду совхоз кылып жиберүүгө не жетсин.

С а п а р. Биздин өз ич арабызда оору бар, болбосо эмне?

А к м а т. Кандайча?

С а п а р. Кандайча экенин билсем айтпаймынбы.

А к м а т. Атаганат, кылган ишинен жемиш чыгып, малы бир жагынан дүркүрөп өсүп, бетегелүү белдерде оюн салып оттоп жүрсө, эгини бир кылка болуп, көргөн адамдын көөнүн тойгузуп, тегиз баш алып, күз мончоктой болгон асылын берип турса жакшы болор эле.

Ж а р к ы н. Биздин ичибизде билгизбей соргон сүлүк курт бар. Райондон комиссия чакырып, текшертсек жакшы болор беле дейм.

А к м а т. Текшертүү керек деңизчи. Бирок, мына, кош айдоо жүрүп калды. Ушул кошту айдап бүткөндөн кийин сурасак дейм. Кандай дейсиң, Сапар?



С а п а р. Туура. Мен Жакыптан шек алам. Аттарды ошол эле ала туяк кылып жибердиби деп чочуим.

А к м а т. Жөнү жок иш.

С а п а р. Эки күндүн биринде эле сөөк тамыр улап кетип калат. Сен деле ою менен болуп жумуштан бошото бересиң.

А к м а т. Демек, ошол экөөбүз ууру экенбиз да?!

С а п а р. Акмат, кокуй экенсиң, сени бирөө ууру, деп жатабы?

А к м а т. Сөзүң ошондой чыгып жатат.

Ж а р к ы н. Биз бул бойдон жүрө берсек, чогуу урап түшөбүз. Районго барып, бөлөк колхоздордон карыз эгин алууга жана өкмөттөн карыз жардам алууга руксат ала-лы.

А к м а т. Район буга көнө коймок беле.

Ж а р к ы н. Менин оюмча район каршы келбес.

А к м а т. Район каршы келбесе, өзүңөр барып койгу-ла. Мен жооптуу болуп отура турган алым жок.

С а п а р. Акмат, ушу сен өзүң биз деген адатың жа-ман.

А к м а т. Анан эмне, оң сөз айтса, тескери баса-сыңар.

Ж а р к ы н. Сүйлөгөндө колхозчулар деп кайдагы жайлоо, кең өрүштөрдү, кампа-кампа эгиндерди айтып, бейиштин төрүн алып келип коёсуң, анан колхозчулар-дын пайдасы үчүн бир кеп айтса эле кергиштеп каласың да. Колхозчуларга да күзгү эмгектин эсебинен эптеп эгин сатып берели.

А к м а т. Күнү-түнү кезерип, ушул колхозду оңосом экен деп чаап жүргөнүм, бекер убара турбайбы. *(Чыгып кетет).*

С а п а р. Ушунунун түрү бузук. *(Тынчтык).*

Ж а р к ы н. Билбейм... Бири-бирибиз менен жакшы-лап сүйлөшө албасак, бул эмне деген оокат. *(Барып ту-таланып газеттерди аралаштырып калат).*



С а п а р. (*Жакындап келип*) Менин оюмча районго алып барып коюш керек. (*Кулуке кирет*). Кел, Кулуке, үрөндөн келдиңби?

К у л у к е. Ооба. (*Жаркын чыны-аяк турган жакка басат*).

С а п а р. Кулукенин да ачуусу келип калган белем. Калганын эртең сүйлөшөрбүз. (*Чыгып кетет. Жаркын тамак берет*).

Ж а р к ы н. Кел, тамак ич.

К у л у к е. Ичпейм, эриңе бер.

Ж а р к ы н. Кутуруп калганбы. Сенден башка кайсы эрим бар эле? (*Тынчтык. Жаркын чыгып кетет*).

К у л у к е. Биттейинде бириксем, тирүү болсок бир дөбөдө, өлсөк бир чуңкурда бололук деп бардык кыйынчылыкты башыбыздан бир өткөрүп келсек, эми (*тура калып*) балтырын көтөргөндөн кийин мени ушинтип ит кылабы... (*отуруп калат*). Ушинтип көргөн күнүң кара жерге кирсин. (*Тура калып, ойлонгондой туруп калат. Жаркын кирет*).

Ж а р к ы н. Кулуке, сенден ушундай сөз укмакчы белем?

К у л у к е. (*Карап туруп*) Анан мен сенден ошондой жорук күттүм беле?

Ж а р к ы н. Кандай жорук? Айтчы деги? (*Жакындайт*).

К у л у к е. Бар ары. (*Тура баштайт*).

Ж а р к ы н. Кулуке, айтчы деги, бул эмне кылганың?

К у л у к е. Эчтеке билмексен болуп коёт. Эчен кыйынчылыктарды башыбыздан өткөрдүк, эми оңолуп бара жатканда сен ушуну кылмак белең. Бар, Сапар эриңе тийип ал.

Ж а р к ы н. Ой, Кулуке, сен өзүң соосуңбу?

К у л у к е. Соо эмегенде мында жин тийген киши бар дейсиңби! (*Балтаны ала чуркайт*).



Ж а р к ы н. Аай... Садагаң кетейин, Кулуке! Чымындай жанымды кой. *(Кармайт)*.

К у л у к е. Коё бер, элге-журтка шылдың болгончо сенин каныңды ичем. *(Жулунуп чыгып чапмакчы болот, Жаркын жанталашып дагы кармайт)*.

Ж а р к ы н. Кулуш, өлтүрсөң өлтүр. Бир ооз сөзүм бар. Угуп өлтүр. Акыры ажалым сенден экен, угуп өлтүр!..

К у л у к е. Айткын! *(Четтеп, кабагынын асты менен мулуюп карап турат)*.

Ж а р к ы н. Чиркин дүйнө, ажалым сенден экен, Кулуш! Өзүң айткандай биздин башыбыздан эмнелер өтпөдү. Бир кездерде мен жетим кыз, сен бирөөнүн малайы элең... Экөөбүздү тең бечарачылык кысып турган, ошого карабастан сен кол кармашып оокат кылалы дедиң... Алдыңдагы турмуштан эч кандай жылчык көрүңбөсө да, биз таалайлуу болгубуз келип, кол кармашып алып качтык. Үч күн, үч түн качтык. Анда күзгү боз кыроо учуру эле. Үстүбүздө үйрүп салар киймибиз жок болсо да, түн ичинде бири-бирибизге сөөнүп, кучакташып калганда тердеп кеткендерибиз эсиңде! Ошентип жүрүп отуруп биз ушул «Беш мойноктогу» Саке манапка туш келдик. Сен коюн кайтардың. Мен күлүн чыгарып, суусун куйдум. Кой кайтарып жүрсөң да, кечинде чоң таңгак куураган арча жонуңда келер эле. Эртеден кечке кара жанды карч уруп, суй жыгыла чарчасак да, эски сары курумшуну салынып, сенин чапаныңды жамынып, кучакташып жатып калганда чарчаганыбыз эске келбей, мамыкка жаткандай болчу элек. Ала-Тоонун эчен көзгө сайса көрүңгүс, караңгы, эчен темир аяз, карлуу, чайыттай ачык күндөрүн ушинтип өткөрбөдүк беле. 16-жылы кан күйдү. Эл каржалды. Эл менен бирге биз каржалдык. Экөөбүз бири-бирибиздин аманчылыгыбызды тиледик. Таалайыбыз бар экен, кеңеш өкмөтү орноп, көр оозунда турганыбызда тирилтти. Үстүбүздө үйүбүз, ас-



тыбызда казаныбыз болуп, күндөн күн илгерилеп оңолуп бара жаттык эле. Ортого от жаккан душман оңбосун. Түшкө не кирбейт, душман не дебейт, Кулуш, энин сүтүнөн ак элем... Мына, эми өлтүрсөң өлтүр, арманым көп!.. *(Темтеңдеп, шайы ооп, үрөйү учуп Кулукени көздөй басат. Кулукенин колунан балта түшүп кетет. Барып Жаркынды кучактайт).*

К у л у к е. Жаркын, мен чын эле душмандын тилине кирип жатыптырмын. Койдум. Кейибечи, алтыным. *(Өбөт).*

Көшөгө

III СҮРӨТ

Мурунку биринчи сүрөттөгү абал. Бирок, короодо соко, мала жана башка шаймандар бар. Кулуке баш болуп үрөн тазалаган 5–6 колхозчу.

К у л у к е. Канткен менен жыргал ушул колхоздо. Андан көрө ушул биздин ишибиздин алга кетпей жатканын айтсаңар.

К о л х о з ч у. Аның ырас, төштөгү Ленин атындагы колхозду деле көрбөйсүңбү, малы өрүшкө батпайт. Өзүмдүк малы бир жактан дүркүрөп өсүп жатат. Быйыл өзүбүздүн жайлоо жетишпей жатат, жайлоо беришкиле деп бизден сурап келишиптир. Жылына эгини жакшы чыгат.

2-к о л х о з ч у. Биз деле тыным албай иштегенсийбиз, эмгегибизден бир натыйжа жок. Эгер ушул бойдон жүрүп отурсак аягы барып эмне болор экенбиз.

К у л у к е. Эмне болмок элек, ушул күнгө жеткирген өкмөт өзү билет да. Бизди ачка, жылаңач таштамак беле.

2-к о л х о з ч у. Ат дегидей аттарыбыз калган жок. Былтыр эгин чыкпай калды.



К о л х о з ч у. Ошону өкмөт кылып жатыптырбы.

2-к о л х о з ч у. Деги айтам да.

К у л у к е. Биздин башкармалар жаман, балык башынан чирийт. Өкмөттө эмне жазык. *(Сапар кирет. Кулуке айыптуу кишидей Сапар менен кол алышып, барып тирийер жүргүзөт).*

С а п а р. Кулуке, Жаркын көрүнбөйт да?

К у л у к е. *(Тирийерди таштап)* Районго кеткен.

С а п а р. Эмнеге?

К у л у к е. Билбейм.

С а п а р. *(Кулукеге назик, сый көзү менен карайт).* Мына бул аспаптарды көчөдөгү арабага ташып салышып койгулачы.

К о л х о з ч у. Арабакечтин эмгек күнүнүн эсебиненби? *(Кулуке келип сокону көтөрүп чыгат. Сапар сүйгүнчүктүң жылмаят).*

С а п а р. Бир заматта бүтүргөнсүңөр го! *(Кулуке арабакеч менен кирет).* Кана, бат-бат ташып жибергиле! *(Колхозчулар баарын көтөрүп чыгып кетишет. Жапар менен Садыр кирет).*

С а д ы р. Сапар сага окшогон дыйканга кол бермек беле. *(Бөйрөгүн таянып барып отурат).*

С а п а р. Бул эмне деген кеп экен?!

Ж а п а р. Бизди колхозго албаганда! Атаңды өлтүрдүк беле?

С а п а р. Кантет, жиндилер...

С а д ы р. Жолдош Сапар, колхоздун билерманы, *(турат)* бизди колхозуңузга албайсызбы?! *(Бычагын суурат)* Кана, албайсыңбы?

С а п а р. Кантет, жинди болуп калгансыңбы?!

Ж а п а р. Ооба, жинди болуп калганбыз. *(Бычак суурат)* Туура сенин каныңды ичип, анан... *(Сапар тапанча алып чыгат).*

С а п а р. Көтөргүлө колуңарды! *(Шалдая түшөт. Кулуке, арабакеч, колхозчу кирип келет).* Таштагыла канжарыңарды! *(Зөөкурлөр бошой түшөт).* Кулуш, ал



бычактарын, ал! (*Алышат*). Кулуке, сен экөөң айыл советине алып баргыла, мен азыр барам.

К у л у к е. Быянкечтик, кумар ойноо аз келгенсип, эми киши өлтүрүү калган экен да силерге.

С а д ы р. Сапар, ажалың жок экен! Дагы кезигербиз. (*Сапар кумсарып, тапанчаны катат. Беркилерди айдап кетет*).

С а п а р. Зөөкүрлөр! Кокус кылып коё таштабадыбы (*Отуруп калат. Акмат кирет*).

А к м а т. Сапар, эмне терең ойго чөмүлүп кеткенсиң?

С а п а р. Ээ ушу жерде жаңкы Жапар менен Садыр өлтүрүп коё жаздады.

А к м а т. Мас болсо керек кайран немелер.

С а п а р. Ким билсин (*Тынчтык*).

А к м а т. Сапар, жамандыр-жакшыдыр мына бир жарым жыл бирге иштедик. Көпчүлүк иши болгондон кийин ортобузда бир кыйла нааразылыктар да болду. Өзүң эстүү жигитсиң, аны оюңа да албассың деп ойлойм. Кийинки кездерде мага ишенбөөчүлүк көз менен кароочу болдуңар.

С а п а р. Кандайча?

А к м а т. Мына, бир эле мисал, бая күнү Жаркындын оозунан чыккан сөздү уктуң. Мен мындан көрө бул жерден кетсемби деп ойлойм.

С а п а р. Өзүң билесиң, анан район деген да бар.

А к м а т. Район эмне, көңүлү жок кишини зордуктап иштетмек беле.

С а п а р. Антсе да дейм да.

А к м а т. Чынында мен бул жерге иштей ала турган эмесмин.

С а п а р. Эмне үчүн? (*Жаркын кирет*).

А к м а т. Кел, Жаркын...

С а п а р. Жаркын, Акмат бул жерден кетем дейт ко.

Ж а р к ы н. (*Отуруп жатып*) Эмнеге?

А к м а т. Бул жерге иштей ала турган эмесмин. Силердин жолдошчулугуңар ушул болсун, мен бул жерден кетейин.

Ж а р к ы н. Кетүү-коюу экинчи иш ко. Мен райкомго барып келдим. Колхоздогу алды айттым эле, Сапар, баягы биздин сунушка макул болду. Жолдо Ленин атындагы колхоздун башкармасы менен сүйлөштүм, канча ашык үрөнү бар экенин билип, ашыгын бизге карыз берип турмак болду.

А к м а т. Мен мына бул жерге камчым үзүлүп калганынан көктөп бер деп бердим эле, ошону алып келе коёюнчу. Мен азыр келем.

Ж а р к ы н. Бат кел.

А к м а т. Азыр эле (*Чыгып кетет*).

С а п а р. Ээ, Жаркын, мен азыр эле бир ажалдан калдым.

Ж а р к ы н. Кандайча (*Алымды, Жакыпты айдап эки НКВДнын кишиси кирет. Сапар чочуй түшөт*). Сапар, көрдүңбү, биздин ким менен иш кылып жүргөнүбүздү.

С а п а р. Бу киши...

Н К В Д н ы н к и ш и с и. Акмат сизби?

Ж а р к ы н. Жок, бу киши эмес. Акмат азыр келет. Сапар, сөздүн ачыгы Акмат деген бизге каршы дан жуткуч экен. Борбордо кеңеш өкмөтүнө каршы «Туран» партиясы дегендер кармалыптыр. Аны баштаган кадимки өзбектин тукуму Сыдыков Абдыкерим экен. Акмат деген ошонун мүчөсү экен, ошондуктан бизди сүлүк курттай соруп жатыптыр. Мына, бул эки таксыр да ошолордон экен. (*Акмат кирет*). Мына, Акмат деген мырза ушул.

Н К В Д н ы н к и ш и с и. Акмат сизби?

А к м а т. (*Чочуп*) Ооба, мен.

Н К В Д н ы н к и ш и с и. Сиз болсоңуз, сиз бүгүндөн баштап камакка алынасыз.

А к м а т. Кандайча?



Н К В Д н ы н к и ш и с и. Бара көрөрсүз. Жүрүңүз.
(*Бул учурда Кулуке, колхозчу кирет*).

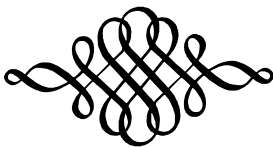
К у л у к е. Сапар, сельсовет чакырып жатат. Протокол жазабыз дейт.

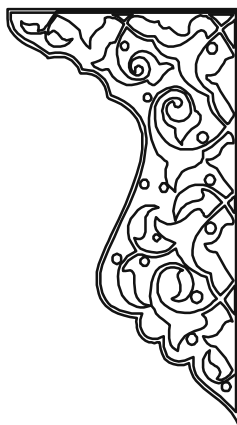
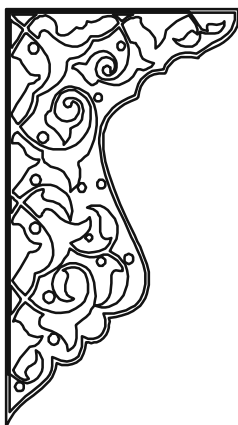
С а п а р. Кулуш, мына, колхозубузду куруткан, бизге бычак сунган душмандар дагы бар экен. Баарына чогуу протокол жазалы. (*Чыгып кетишет. Жаркын, Кулуке калат*).

К у л у к е. Кутурган иттер! Ушуларды билип, жаза-сын берген Кеңеш өкмөтүнө жаным курман...

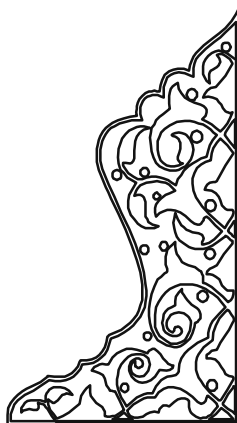
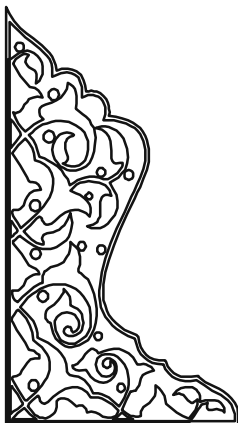
Ж а р к ы н. (*Ажарлуу карап*) Кулуш!.. (*Келип кучактап калат. Тиктеше түйүп өбүшө кетишет*).

Көшөгө.





АҢГЕМЕЛЕР





ТАЗА ЖҮРӨКТӨР СОККОНДО

Мөңгүдөн бөлүнүп, эңкейиште таштан ташка урунуп, кээде эргип түшүп, кээде токтоло калып агып келген Жылгындуу өзөнү жакага түшкөндөн кийин эс ала калгандай жылып отуруп Ысык-Көлгө куят. Так ошол куя берген жерде көлдү кылалата түшкөн чоң кыштак. Муну Жаңы-Кыштак айыл совети дейт.

Бул кыштак Ысык-Көлгө салынган жаңы түрлөрдүн бири. Карылары кайраттуу, жаштары шайыр – биздин заманга мүнөздүү болгон адамдар турган кыштак. Райондун борборундагы кызматчылардын кээлери бош учурларын ушул жерге келип өткөрүшөт. Жайдын толуп турган учурундагы бир түндү ушунда өткөрүүгө не жетсин. Төтөн айлуу түн болсо... Бирден, экиден кайыкка түшүп алышып, калакты анда-санда бир солбуп коюшуп, кээси келди-кетти сөздөрдөн сүйлөшүп жүрүшкөн адамдар. Кыштак электр лампалардын нуруна чөмүлгөн. Көчөлөрүнөн таза, ачык обон созолонтуп ырдашкан жаштардын үнү угулат.

Мына ушул кыштактагы «Чабуул» колхозунун төрагасы Сапарбек бешим ченде конторунан чыгып алып үйүн көздөй басты. Көчөдө ойноп жүргөн балдарды, арыктын жээгиндеги дарактардын көлөкөсүндө отуруп алып ийик ийрип же башка бирдеме кылып отурган кемпирлерди көзү чалды. Мындан колхозчулар талаа кызматынан али кайта элек экендигин сизди. Күнүгө убактысынын көбү колхозчулар менен бирге талаада өтсө дагы, бүгүн зарыл болгон концелярдык жумуш менен калган эле. Үйүнө



кирери менен энеси өзүнчө эле күйпөлөндөп кейий баштады.

– Керели кечке үй бетин көрбөйсүң, же бир убактысы менен жакшылыктуу отуруп тамак ичпейсиң, – деп чай коюп, жумуртка куура баштады.

Сапарбек энесинин мындай сөздөрүнө көнүп калгандыктан капарына да алган жок. Эне чиркин кантсин, бардык жыргалым бала деп түшүнөт да. Ары-бери бышырып тамакты алдыга коюп, өзү бир чыны чай куюп алып иче баштады. Сапарбек алдындагы кашыкты алып, энесин тиктеп туруп:

– Сиз жебейсизби, – деп тарелкадагы куурулган жумуртканы энесин көздөй жылдырып коюп жей баштады.

– Жедим, жей бер, – деп нан менен чайын иче берди.

– Кана жегениңиз, жеңиз, – Сапарбек дагы тиктеди.

– Жеп жатам, жей берсеңчи балам, – энеси жумурткадан кичине алып оозуна салды..

Эне!.. Эне чиркин баланы куса кылып, ырайымдуу жоруктары менен өзүнө тартат го. Эне менен баланын ортосундагы жакынчылыктай жакынчылык болот болду бекен?.. Болсо болор, бирок артык эместир.

Сапарбек чайды ичип болуп, керебетине барып жатты дагы көпкө чейин ойлонду. Колхоздун жумушу, энесинин камы, дагы бир кыйла жүрөгүнө жакын нерселер чубап өттү. Ал токтоо жигит. Ар бир нерсеге өзүнчө көз карашы бар. Өзүнө тиешеси болбогон ишке ыгы жок катышпай, чак эткен үнү жок жүрө берген мүнөзүн көрүп, көп кишилер аны түнт дешет. Бирок ал сыр алышкан кишиге абдан ачык, таза жүрөктүү, күлүк кыялдуу адам.

Биздин учурубозда куюндай болгон далайлар бар эмеспи. Дүрбөлөңдү, ыгы жок салтанатты Сапарбек жаман көрөт. Мындай оор мүнөздүү кишинин бир нерсеге берилиши кымбат, бир берилип алса, андан ажыратуу тиринин тозогу.

Сапарбектин керебетте ойлоп жаткан оюнун бири сүйүү жана сүйүнүү маселеси эле.



Сүйүү дагы чеңгелине түшкөн кишини эзет го... Ошондуктан акындар: «Сүйүү-дарыя, чалкыйт экен бууланып...» деп ырдап жүрүшпөйбү. Мына, Сапарбек дагы көк буусу асманды чарпыган сүйүү дарыясында калаксыз кайык менен жүрүп бара жатат. Ал бет алып сүзүп бара жаткан жээк – Айжан. Айжанды көргөндө жүрөгү туйлап, өзүнөн өзү сүрдөйт. Кээде жай гана маселе жөнүндө араң батынып сүйлөшөт.

Айжан Жаңы-Кыштактагы орто мектептин окуу бөлүмүнүн башчысы. Ал шайыр, тамашакөй, ачык-айрым. Анын жүрүш-турушун көрүп кээ бирөөлөр «дардаке» дешет. Мындай бааланышына жалгыз гана ачыктыгы себеп. Обу жок жигиттердин далайынын эки бутун бир кончко батырат. Ушул ачыктыктын ары жагында назик, ичке кыз кыял бар. Анык дардакелерден эмес, мүнөзү гана ушул.

Сапарбек кээ учурларда Айжанга арнап ыр дагы жазып коюучу болду. Бара-бара Сапарбектин прозалык турмушу поэзияга айланды. Талаа жумушуна бара жатканда, келе жатканда сүйүү ырларын ырдайт. Коңур, жакшынакай үнү бар. Жанындагы колхозчулар берилип тыңшап келе беришет.

Көп күндөр өттү. Чыдоо чегинен чыгып кетти. Айжанга тилегин түшүндүрдү. Айжан таң калгандай:

– Сиз дагы сүйгөндү билесизби? – деп сурады.

Сапарбек айыптуу кишидей мулуяп күлдү:

– Сурооңуз кызык.

Эмнегедир Сапарбектин «түнт» мүнөзү Айжанга жакпайт. Мушташкан кишидей болуп кантип өмүр өткөрөм деген ойго келет. Айжандын бул ою анык чечилген ой болгон жок. Мындан кийин Сапарбек менен сүйлөшкөндө өзүн токтоо кармап, абайлап сүйлөшкөндөй болуп жүрдү. Сапарбек болсо Айжандын ар бир кыймылынан маани табат. Аны ар бир жоругу өзүнө тартат. Кыялында кысакыса кучактап, өөп-өөп алгысы келет.

Чөп чабыш башталууга аз күн калды. Бир күнү кечке жуук күзгү талаа жумуштарын уюштуруу жөнүндө колхозчулардын жалпы жыйналышы болду. Жыйылышта Сапарбек доклад жасады. Айжан Сапарбектин түшүнүктүү кылып, ачык сүйлөмдөр менен курган докладдын ынта коюп отуруп укту. Жыйылыш бүткөндөн кийин колхоздун активдери менен Сапарбек кыйлага чейин аңгемелешти. Айжан мында дагы бирге болду.

Айжан өзүнүн өмүрүн Сапарбекке тапшыргысы келбесе да, ага эмнегедир белгисиз күчтөр аркылуу жакындай баштады. Муну өзү дагы сезген жок. Чогулуштан экөө чогуу чыкты. Бир кыйлага чейин экөө кайдыгер сөздөрдү сүйлөшүп барышты. Мындай сөздөр Сапарбекти тумчуктуруп жиберди.

– Ким да болсо аз өмүрдөн көп убайды көргүсү келет. Мен дагы ошонун биримин. Сизге ылайык келсе, мен өгүңкү айткан бир сөзүмдү кайталагым келип турат, – деди Сапарбек.

– Орду жок иш, Сапарбек курдаш. Андан көрө биздин мамилебиз мурунку бойдон кала бергени жакшы... Биз курбубуз. Мен сизди чанып отурган жерим жок, ыгы жок иш болгондуктан айтып отурам.

Сапарбек Айжандан көңүл кала турган катуу сөз уккусу келбейт. Ошондуктан ал мындай сөзгө жол бере турган сөздөрдөн качып, кыялында жаткан ойлорун текшерип чыкты.

– Чанасызбы, жокпу, билбейм, бирок менин бүтүндөй сизге берилгеним анык. Буга ишенсеңиз жакшы болор эле, – деди Сапарбек.

Бир топко чейин унчугушпай басып олтурушту. Бир оокумда кыштактын четирээк жагындагы Айжандын үйүнө жетишти. Үйдүн жанындагы арыктын жээгиндеги ак кайыңдын түбүнө келип экөө тең эмне үчүндүр отуруп калышты. Көптөн кийин Айжан:

– Мен дагы өмүрдү жакшы көрөм. Өмүрдү өткөрө билиш керек, – деди.



– Туура, өмүрүбүздү ошондой ойдогудай кылып өткөрүш үчүн биз бири-бирибизге ылайык эмеспиз.

Сапарбек жулуп алгандай үн катты.

– Жок! – Айжан. Бир топко унчукпай отурду да, кайта, – мен өзүм ачык-айрым кишимин. Анын үстүнө көп убактым мектепте өтөт. Мектептин жумушу оор жумуш. Бош учурларым аз. Ошол учурларда мен назик сөз, жан азыгы – сылык эркелетүүнү талап кылам... Сиз болсоңуз... сиз...– деп барып оюнун аягына чыкпай токтоду.

– Мен эмне экемин, айтыңыз.

– Сиз...

– Айтпасаңыз да түшүнүктүү болду. Мени башкача түшүнөт экенсиз. Кантейин, өзүмдү түшүндүрүүгө күчүм жеткен эмес экен. Бирок ошондой болсо да мен дагы жардын ырайымдуу мамилесин, эгиздей жакынчылыгын тилечү элем... – Сапарбек жөндөн-жөн арыктагы сууга колун жууй кетти.

Неге бул эки жүрөктүн каалаганы бир нерсе болсо дагы макулдаша албады?.. Неге бул эки таза жүрөк бирдей соксо дагы биригише кетпеди?.. Неге мындай?..

Көпкө чейин унчугушпай отурду. Сапарбек ордунан туруп:

– Кошунуз. Бошко убактыңызды алганымды кечириңиз, – деди. Айжан чочугандай селт этип ордунан туруп.

– Кошунуз, – деп колун сунду. Эмне үчүн ушул учурда Айжандын жүрөгү дүпүлдөп сокту?.. Айжан сындуу кыздын жалындуу жүрөгү эмне үчүн кулундай туйлады?.. Жаш жүрөк... табышмактуу жаш жүрөк...

Экөө ажырашты. Бирок бул минут экөөнө тең оор тийди. Айжан үйүнө бара жатып, Сапарбектин бардык жоругун салмактап чыкты. Анын карапайым көрүнгөн мүнөздөрүн дагы назик кыялга салып текшерип жатып уйкуга кетти.

Кыйла күн өтгү. Сапарбек чөп чаап жаткандарга баруу үчүн атын токунуп жаткан учурда дарбазадан Айжан көз айнекчен бир жигит менен кирип келди.



– Таанышып коюңуз, биздин мектептин жаңы директору жолдош Кадыров, – деп Айжан экөөнү тааныштырды.

Сапарбек Кадыровду көрөрү менен эле негедир жыйырыла баштады. Ичи тарыды. Кадыров чектен чыгара кыз балача сыланган, кырккан керчөөдөй кылып жаагына тушүрө чач койгон, анын үстүнө жылдызы жок жигит эле. Эки ооз сөз сүйлөсө анын бири «значит», «нуда», «тоест» деген сөздөр.

– Бу жигит, значит, колхоздун, то есть, правлениянын председатели го, – деди Кадыров,

– Ооба, колхоздун төрагасымын.

– Окуу башталарына аз күн калды. Райондон барып окуу куралдарын алып келүүгө араба сурап келдик, – деди Айжан.

– Арабабы, бүгүн араба жок эле.

– То есть, как нет араба? – деп Кадыров көз айнегин күнгө чагылыштыра карады.

– Арабанын баары чөпкө кеткен, эртең алыңыздар, – деди. Айжан бир жагынан башчысынын жасалма жоруктарына кыжыры кайнап, бир жактан негедир ичи уйгу-туйгу болуп буулугуп: – Булар ушундай, булардын эртеңи түгөнбөйт. Жүрүңүз, жолдош Кадыров.

Жигит да Сапарбекти бир карап алып Айжандын артынан жөнөдү.

Сапарбек дагы чү деген жерден эле Айжандын мындай туталанышына таң калды. Көңүлү ооруп, ичинде капа болду. Атын токунуп алып, чөп чаап жаткандарды көздөй бастырды. Алар бир кыйла алыс жерде эле. Жолдо кетип бара жатып өзүнүн ойлоп жүргөн ойлорунун баарын кайта карап салмактап чыкты. Айжандан баш тартыш керек деген ойго келди. Бирок ичинде, жүрөгүндөгү бир күч:

– Жок... Айжан... – деп туруп алды.



Шалбаадагы жумуштарын тейлеп коюп кайра кыштакка келди. Мектептин жанында баягы көз айнекчен «значит» менен жүргөн Айжанды көзү чалды. Ичине кызганыч, күнүлөө пайда болду. Иштин баарын «значит» бузуп жаткандай көрүндү. Бук болду. Сураганда арабанын жок болуп калгандыгы, жок жерден көз айнекчендин бул кыштакка пайда болушу Сапарбекти эзип жиберди.

Күзгү талаа жумуштары кызый баштады. Сапарбек күндүр-түндүр тынбай ишке чөмүлдү. Ошондой болсо дагы Айжан оюна кылт этип түшө калганда жүрөгү дүпүлдөйт. Аны көргүсү келет. Айлуу түндө кайыкка түшүп алып, бирге жүргүсү келет. Бирок Айжандын азда болсо муюбагандыгы оор салмак таттуу кыялын басат дагы, кайта ишине киришет. Көз айнекчендин кайда болсо Айжан менен жүрүшү жүрөгүн өйүп, күнүлөө сезимин күчөтөт.

Айжан мурункудай эле белгисиз ойдо. Сапарбекти көргөндө жөн жерден жүрөгү селт этет. Деми кыстыгып, аптыгат. Кээде аны көргүсү келет. Кылган ишинен, колхозчуларга кылган мамилесинен жүрөгүнө жакын назик маанилерди табат. Эмне үчүн бул Айжан Сапарбекке өмүрүнүн гүлдөгөн күнүн тапшырбайт?.. Же сүйүү деген нерсе ушундай акырындык менен келеби?..

Бир күнү эртең менен мектепте отурушканда «значит»:

– Ушул колхоздун башчысы значит абдан гордый жигит экен. Өзүнөн башка кишини киши ордуна көрбөйт. Колхоздун башчысы болгонун, совнаркомдун председатели болгондой көрсө керек, – деп калды.

– Жок, токтоо, эстүү жигит. Ишти сүйгөн жигит...- Колхозчулар аны жакшы көрөт, – Айжан катуу ойлонуп ишин иштөөгө кирди. Сапарбектин кээ бир жоруктарын ойлоп, купулуна толуп отурган учурда Сапарбек эшиктен шапкесин колуна кармап кирип келди. Айжан селт



эте түштү да, туруп оңтойсуз абалда калган кишидей көйнөгүнүн курун оңдоп жатып:

– Келиңиз, – деди. Анын аксаргыл бети тамылжып, жүрөгү дикилдеп кетти.

Келдим. Кечээ 22-июнь түнү немецтер бизге кол салып, Киев, Минск, Севастополго бир канча бомба таштаптыр, – деди. Кадыров ыргып туруп көз айнегин ала коюп:

– Ну да, значит договор нарушили, – деди. Сапарбек аны карабай туруп жооп берди:

– Да, нарушили. Ошол тууралуу азыр митинге өткөрөбүз.

– Значит анда мектептин атынан мага да сөз бергиле, – деди. Сапарбек мурутунан күлдү дагы, унчукпай Айжанга карады. Айжан директорунун жеңилдигине иренжигендей жалжылдап Сапарбекти карады. Эки жүрөк дүпүлдөп сокту.

* * *

Арадан беш-алты күн өттү. Сапарбек райондук согуш комиссариатына өз эрки менен Ата Мекендик согушка барууга арыз берген. Ал тилегин орундаткан. Бүгүн иштерин жаңы председателге өткөрүп бүтүп, чакырылган башка жолдоштору менен райондун борборуна жөнөйт. Сапарбек бул күндөрдүн ичинде Айжан менен такыр кезигише албады, Ата Мекендик согуштун майданына кетүүнүн биринчи адымы болгон күндө Айжан менен кандай да болсо кезигип калууну ойлоп, үйүнө барды. Барып эшигин черткенде:

– Войдите, – деген «значиттин» үнү угулду. Бул үндү уккандан кийин кайта кетип калгысы да келди. Бирок Айжанчы... Айжанды көрүш керек. Кире бергенде Айжан ички үйдөн чыкты.

– Келиңиз. Отуруңуз, – деп орундук койду.



– Келдик, – ал койгон орундукка отурду. Отургандан кийин тышкы бешмантын чечип, ички желеткечен, көз айнегин столдун үстүнө алып коюп, газета окуп жаткан «значитти» байкап:

– Бул айнектин газета окуганда кереги жок болот экен да, – деди. Кадыров шашып:

– Ну да, – деп ала коюп айнегин кийди. Айжан жылмайып Сапарбекти карады. Айжандын энеси кайнаган самоорду алып келди. Айжан чай куя баштады. Сапарбек ушул минутада да Айжандын берген чайы гана эмес, эмне берсе да ичкиси, жегиси келди...

Сөздөн сөз чыгып отуруп Айжан:

– Сизди фронтко барууга арыз берди деп уктум эле, эмне болду? – деди.

– Бүгүн жөнөйм, байбичеге учурашып, коштошуп келейин деп келдим. – Айжандын энеси да ачык көңүл, ак ниет кемпирлерден эле.

– Ыракмат, айланайын, учурашканыңа, кайда жүрсөң да аман жүрсөңөр болду, – чын жүрөгүнөн айтып жаткан энесине жана Сапарбекке Айжан тамылжып, толук ыраазы болгондук менен жалжылдап карады. Ушул учурда Сапарбек алда эмнедей бардык артыкчылыгы, бардык адамкерчилиги, бардык назиктиги менен көзүнө толук көрүнүп, ичи жылып, кучактап өөп алгысы келип кетти. Сапарбектин чынысынын бошоп калганын абайлай коюп, дароо алып чай куюп, кыялында «ичсең, алтыным...» дегендей ажар менен алдына койду. Сапарбек да түшүнгөндөй Айжанга жалжылдап карады да иче баштады. Баятан бери унчукпай отурган «значит»:

– Значит бүгүн жөнөйсүзбү? Ну да, жөнөш керек. Бардыгыбыз да барабыз, – деди.

– Сиз кайдан барасыз, көзүңүз жарабайт го, – деди Сапарбек.

– Ну да, көзүм жарабайт, – ал компоюп койду.

Айжан: «Бечараны эмне кыласыз» дегендей карады.

Сапарбек коштошуп чыгып бара жатканда, Айжан:

– Кайсы убакта жөнөр экенсиз, – деди.

– Бир-эки сааттан кийин эле жөнөйбүз, – деди да чыгып кетти. Айжандын оюна толук өзгөрүш кирди. «Чын эле Сапарбек кетип калабы?.. Мага айтып жүргөн сөздөрү кана?.. Ал мени сүйүүчү эмес беле... Мен дагы аны сүйөмүн да...» деген суроолор тууй баштады.

Айжан барганда Сапарбектер арабага түшүп калышкан экен. Коштошуп, жөнөтүүгө келген колхозчулар короого толуп кетиптир. Баятадан көңүлүндө күткөн Айжанды көрө коюп арабадан тура калып:

– Кошуңуз! Айжан, аман-эсен туруңуз, – деди... Айжан эмне болуп кеткенин билбей, бүткөн бою бошоп, арабага жакындап барды да коюлуп жаш тегеренген карагаттай бадырайган көзү менен жалжылдай карап:

– Кошуңуз. Аман келиңиз... – деп акырын айтып, колун берди. Муну көргөндө Сапарбектин бүткөн бою ымырчымыр болуп, көз алдында жашылданган Айжандан башка киши көрүнбөй калды. Жалгыз гана:

– Кошуңуз, өзүңүз да аман туруңуз, – дегенге араң кубаты келди. Эки ат кошкон араба улам катуулап отуруп Жылгындуунун коктусуна кирип кетти. Айжан өзүн тегерегинде такыр эч ким жок жалгыз калгандай көрдү. Кыялы, ою маанисиз болуп бара жаткандай сезилди. Ичи бук болуп ыйлагысы келди. Сапарбек... Жүрөгүнө эң жакын киши кетти. Үйүнө барып, керебетине көмкөрөсүнөн жатып алып ыйлады... Анын өткөн бир түндөгү ак кайыңдын түбүндө отурганда: «Мен дагы жардын жылуу ырайымын, эгиздей жакынчылыгын тилечү элем» деген сөзү эсине түштү. Үйүнөн чыкты дагы ак кайыңды бир сыйра карады. Ушул кайыңдын түбүндө Сапарбек түбөлүк эстелик таштап кеткендей утур-утур имерилди. Бир топтон кийин да жумушу жок эле көлдүн жээгин көздөй басты.



* * *

Ата Мекендик согуш адамдарды иргеп, өз-өз жайына койду.

Сапарбек барган бөлүк үч айдан кийин согушка кирди. Согуштук катуу турмуш Сапарбекти мурункудан да токтоороок, мурункудан да салмактуураак кылып жиберди. Анын күлүк кыялы күндөлүк согуш турмушу менен бирге болду. Бир күнү эртең менен түнкү атакадан кийин окопто отурганда почточу кат алып келип тапшырды. Каттын сыртынан эле Айжандан келгендигин билип, каарман жаш жоокердин жүрөгү дүкүлдөп согуп, ачыкча шашты. Төмөндө каттын толук текстин келтирсем окуучулар эки жаштын жеке сырын ачтың деп айыптабастыр деп ойлойм. Катта төмөнкүлөр жазылган экен:

«Өлкөнү коргоп жаткан, өмүрлүк жар Сапарбек, саламатсыңбы? Кеткениңе кыйла убакыт болсо дагы кат ала албадым. Жолдошторуңа жазган каттарыңан адресиңди алып, ушул катты жазып олтурам. Мен чын жүрөгүм менен жазып олтурам. Өзү келип жабышты дебей турган эркектерден экениңе түшүнөм.

Сен кеткени мен жалгызсырагандай болуп, качан болсо да бирдемемди жоготкондой жүрөм. Сенин айткан сөздөрүң кайта жаңырып, кайта жаңы мааниге ээ болгондой сезилет. Сен бүткөн кыял-жоругуң менен көз алдымда элестейсиң. Кээде жапжакын сүйлөшүп отуруп кыялыбыз назиктенип, жүрөктөрүбүз согуп, кучакташа кеткендей сезем. Сен кетээрде биздин үйдүн жанындагы ак кайыңдын түбүндө сүйлөшкөндө менин айткандарым маанисиз бир сөздөр сыяктуу сезилет. Ал кайыңды көргөндө сени көргөндөй, күнүгө кечинде ошол жерге келип көпкө чейин ойлоном. Бардык оюм сен тууралуу. Аяк жагында мен ырыстуумун. Менин сүйгөн жарым ата мекенди коргоп, кан күйүп жаткан жерде жүрөт. Ал баатыр. Ал жоосун жеңип кайрылганда мен жеңип чыгам.



Ошондо өмүрүмдүн таалайлуу майрамын өткөрөм. Экөө-бүз тең таалайлуу болобуз... дейм да туруп кетем.

Фашизм дүйнө жүзүнө келген бир илдет. Сен ошол илдеттен жер бетин арылтуу үчүн миллиондогон баатырлар менен колмо-кол бирдикте күрөшүп жатасың. Эр адамга мындан артык таалай болууга мүмкүн эмес. Биз дагы бул жерде жеңишке чукул арада жетүүнүн бардык чараларын колдонуп жатабыз.

Кош, сүйгөн жар!.. Кош Ата Мекендик согуштун баатыры!.. Кат күтөм. Алыстагы жарың: Айжан.»

Сапарбек Айжандын бул катын кандай окуп чыкканын билбей калды. Кайта, кайта окуду. Ымыр-чымыр болуп кубанды. Күлүп да жиберди.

Ошол замат кат жазды,

«Айжан!

Сенин катың согуш майданында жүргөндө келип тийди. Катыңды алып окуганда кандай болуп кеткенимди жазууга чамам келбейт. «Чын эле ушул кат Айжандан... менин жүрөгүмө эң жакын адамдан келдиби?.. Чын элеби?..» деп өзүмө өзүм кайта-кайта суроо бердим. Сенден... Менин сүйгөнүмдөн келген кат экен.

Мени менен бирге жүргөн жолдоштор да чар тараптан кат алат. Бирок бул биздин алган каттар фашисттик айбандардын алган каттарына караганда такыр башкача. Биз туткунга алган солдаттардын жанынан Германиядан келген көп каттар табылат. Алардын көбү үмүтсүздүк, кайгы менен толгон. Жакында эле биз бир фашисттик ефрейторду туткунга алганда жанынан колуктусу жазган кат табылды. Анда: «Сен мени жигиттер менен жүрөт деп ич тардык кылбай эле кой. Бул жерде мен жүрө турган жигиттер да калган жок. Жигит да курсагың ток, көңүлүң шат болсо эске келгидей. Жарытып курсагың тойбосо, күнүгө башыңда коркунуч турса, санааң тынбаса кайдагы жигит?.. Мен ушул сенин аман-эсен келээриңе да ишенбейм...» деп жазган. Элинен ушун-



дай кат алып отурган солдат сеникиндей кат алып жаткан мага кантип туруштук берет!

Айтмакчы, мен жакында Кавказдан бир 15 жашар грузин баладан кат алдым. Ал «Абаке» мен сиздин өзүңздү көрбөсөм да, советтик информбюронун билдирүүсүнөн жүзүкара фашисттерди аёосуз талкалап жаткан баатырлыгыңызды угуп, ушул катты жаздым. Совет элин кул кылгысы келген, бизди жыргалдуу балалыгыбыздан ажыраткысы келген айбандарды аябаңыз, совет баатырынын ким экенин таанысын! Мен окуумду эң жакшы деген баа менен аяктоого убада берем», деп жазган. Мына мындай каттарды алганда өлүм эске келбейт... жеңиш... жеңиш... Биз душманды элеңдетип батышты көздөй кубалап бара жатабыз.

Алтыным Айжан!.. Тырыш, иште! Бардык күчүңдү аяба! Эл менен бирге бол. Мен сени сагындым. Тез арада барып калам... Кош алтыным. Колхозчуларга салам айт!

Сапарбек».

Сапарбек катын жазып болуп, аны эби менен жакшылап конвертке салып жөнөттү. Ошол күнү командование Сапарбек жүргөн бөлүктү алдыдагы душман ээлеп жаткан стратегия жагынан маанилүү пункту ээлөөгө буйрук кылды.

Бөлүк касаба, күрткүлөр менен жүрүп отуруп душмандын ок ата турган позициясына жакындады. Душман биздин алдыңкы катарды байкап калып ок ата баштады. Күрүлдөп келип снаряддар жарылат. Кар буруксуз асманга көтөрүлүп, кайта суук жел болуп адамдын бетин каптайт. Кар учуп адамдын сезин алат. Оюлуп кетчүдөй жер дүңгүрөйт. Биздин бөлүктүн жоокерлери баары бир кишидей кыймылдап, баарындагы жүрөк бирдей согуп, душманды кууп чыгууга киришти. Ар бири өзүн алптай сезишти. «Ата мекен үчүн, эл үчүн!» деп ураалап киргенде жер силкинип, душмандын үрөйү учту.



Бирок бул эң маанилүү пунктту бергиси келишпей ар бир вершок жерине чейин талашышты. Кан күйүп, буу асманга көтөрүлдү. Кармашуу көпкө чейин созулду. Душман үч-төрт эсе күч жумшады. Биздин бөлүктү ошол жерде тегеректеп жок кылгылары келишти. Бирок бул таттуу ой. Ушундай таттуу ойду ээрчип гитлердик Германия көргүлүктү көрүп жатпайбы.

Сапарбек пулемётун сүйрөп кыштактын көчөсүнө кирип келди. Алдындагы үйдүн төбөсүнөн автоматтын огу жаады. Кээ бирөө шинелин жулуп кетип, кээ бирөө бутунун башына гана келип түшүп жатты. Мээлеп туруп эки-үч гранат ыргытты. Автоматтар жаагын басты. Ошол замат жолдошу экөө дагы алдыга жылып барып, оңтойлуу жерден жай алып, душманды каптал жагынан кыйрата баштады. Кармашуу утур катуулады. Душман танкаларын жылдырды. Туш-туштан темир укмуштар жылып келе жатат. Татыр-тутурлап жолундагы дарактарды, дубалдарды кыйратып, баары тең Сапарбектерди көздөй келе жаткансыйт. Бул темир жан алгычтар жолундагы жолуккан нерселерди мойсоп, туш-тушуна ажал чачып келе жатат. Айткандай эле эки-үчөө туура Сапарбекти көздөй бет алды. Бул буту-колу жок томурандаган чоюндар аткан октой тез келе жатышат. Бирок Сапарбектер селт этип да койгон жок. Өлүм алардын эсине келген жок, өлүм коркунучу дагы корккон кишиге асылып калса керек. Жакындай бергенде танк ага каршы гранаттарды ыргытты. Учуп келе жаткан танк тык токтоду да калды. Экинчисинен кара кочкул түтүн бурады. Алардын артына жашынып келе жаткан жөө солдаттар ок жаадырып атака койду. Сапарбек пулемётту жумшады. Фашисттердин алдыңкы катарын өлүм аралап, арткыларын анын сүрү коркутуп, кайта чегиндирди. Душман утур атака коюп, утур чегинет. Бир мезгилде Сапарбек негизги күчтөн бөлүнүп калганын сезип чегине башта-



ды. Пулемётундагы патрондору түгөнгөн экен. Акыркы октор менен атышып, чегинип жүрүп отурушту. Бирок өзүлөрүнүн абалын кеч сезишти.

Элүү-алтымыштай солдат тегеректеп калды. Бул курчоодон кутулууга айла калбай калды. Экөөнүн жанында экиден төрт гранатадан башка эч нерсе жок. Сапарбектин жанындагы жолдошу:

– Акыркы гранаталарды өзүбүзгө жумшайлы! – деди.

– Жок! Мүмкүн эмес, биз курчоодон чыгабыз... өзүбүздүкүлөргө кошулабыз... кайрат, кайрат керек! – деди да жанынан папирос алып, катуу-катуу соруп тарта баштады. Мына ушул учурда душмандар аба жаңырттып туштушунан каптап киришти. Акыркы гранаталары менен дагы бир тобун сулатышты. Сапарбектин жолдошу ушул жерде окко учту. Сапарбек кансырап жатып калды.

Сапарбекти туткунга алышты. Биздин негизги күч душманды бул пункттан кууп чыкты. Бирок Сапарбек туткунга кетти. Ысык-Көлдүн эркин өскөн, эр көкүрөк жолборсу жат колуна кетти... Эркин өскөн жолборстун эр жүрөгү капаста кантип чыдаар экен... Каптаган темир торду кантип булкуп бузар экен... Кайраттуу жылуу сөзгө көнгөн кулак айбандардын кордогон сөзүн кантип угат?.. Мындай мүшкүл кабарды Айжан кантип чыдап угат?..

Бирок Сапарбек өмүрдөн, эркиндиктен үмүт үзгөн жок. Колго түшөр замат эле эси ооп жатканына карабастан, уруп, ызалап кордошкон. Мына бүгүн дагы суракка алып келишти. Немецтер штабы турган бөлмөгө алып келгенде эле маңдай жагындагы столдо отурган ач күсөндөй болгон орто жашаган, чап жаак генералды көзү чалды. Генерал башын көтөрүп, мыскылдаган кебетеси менен:

– И, Азиянын арстаны, сүйлө! – деди. Сапарбек унчукпады. Генерал жооп күткөндөй бир аз турду дагы кайта:

– Кайсы улуттансың?

– Кыргызмын.

– Кыргызсыңбы?!.. Сага орус болобу, немец болобу баары бир эмеспи? – деп генерал ордуна турду.

– Жок, жаңыласың. Бирдей эмес. Кыргыз эли элдиктен чыгып, алсырап канга батканда орус пролетариаты жардамга келип, анын башын кошуп, түбөлүк жок болуудан сактап калган.

– Ошондойбу?! – деп кекете карады.

– Ошондой «таксыр!» Орус эли бүгүн да өзүнүн тарыхый миссиясын аткарып жатат, – ал оозун жыйып алгыча генерал тиштенип келип жаакка бир койду. Сапарбек кумсара түштү да унчуккан жок.

– Партиянын мүчөсү чыгарсың? – деди кайта.

– Албетте!

– Жаш экенсиң, өмүрүң сая кетпесин, сен тилди алып биздин тапшырманы орунда, – генерал кичине жумшаргансыды.

– Мени андай кылат деп ойлоп да убара болбогула, Таза өмүрүмдү булгай албайм. Менден силер эчтеке күтпөгүлө. Өлтүрсөңөр, азыр өлтүрүп таштагыла! Жер жүзүн силердей эки аяктуу желмогуздардан тазалоодо аз да болсо эмгек сиңирдим. Арманым жок! – Ал бүткөн боюн кармай албай калтырап кетти. Генералдын көзү чанагынан чыгып:

– Алып келгиле! – деп кыйкырды. Ошол замат ысылган темирлерди алып кирди. Аркасын кайрып беш бурчтуу жылдыздын тамгасын салды. Сапарбек бир аз гана жыйрылды да, былк эткен жок.

– Азиятым, кичине жумшарган чыгарсың... – деди генерал.

Унчуккан жок. Генерал туруп келип:

– Эмне унчукпайсың?! – жаакка дагы бир койду. Сапарбек калтырап, таноосу кыпчыла түшүп:

– Мына саа! – деп генералдын бетине жаба түкүрдү. Темир чыбык, резинка союлдар жумшалды. Эси ооп жы-



гылганда кайта тургузуп алып:

– Кана, азиятым, канча күчүнөр бар, солдаттарыңардын моралдык жагы кандай, ким командачылык кылат? – деп кайта сурай баштады. Сапарбек, бул сөздөрдү бирөө кулагына шыбырап айтып жаткандай сизди. Күчүн жыйнап теңселип туруп:

– Бизде күч көп, командачы партия...– деп акырын гана айтты. Өз оюнда бул сөздөрдү катуу кыйкырып айтып жатам деп сизди.

– Ия! – деп келип генерал дагы жаакка койду. Сапарбек теңселип барып боюн токтотуп:

– Адилеттик, намыс, эл үчүн, – деп оң колун көтөрдү да жыгылып кетти.

* * *

Сапарбек абдан катуу кыйналды. Кээде жөөлүп кетет. Кээде «ураалап» башын көтөрө калат. Жанында отурган сестра акырын кайта жаткырып коёт. Бир суткадан ашыгыраак эс-учу жок жатты. Бир оокумда көзүн ачса, ак шейшептүү керебетте жатканын көрдү. Жанында отурган сестра:

– Сиз абдан катуу кыйналып калдыңыз. Эчтеке эмес... Азыр мен тамак алып келем, – деп чыгып кетти.

Туткундан кандайча бошоп, госпиталга кандайча келип калганын ойлоп жатып эстей албады. Сестра тамак алып келип берип отуруп, кандайча аман калганын айтып берди, Сапарбекти жырткычтар кыйнап, эчтеке айттыра албай койгондон кийин сарайга сүйрөп барып ташташыптыр. Ошол учурда биздин бөлүк немецтердин бөлүгүн кыйратып, кыштакты ээлешиптир. Мына ошондо биздин санитарлар Сапарбекти госпиталга алып келиптир.

Госпиталдан айыгып чыгып, Ала-Тоонун арстаны дагы согуштук майданда. Сапарбек өлүмдү билбейт. Өмүрдү сүйөт. Сапарбектин согуштук өмүрүндөгү бир гана көрү-



нүштү жаздык. Сапарбек жоосун жеңип келет... Сапарбекти эли, анын сүйгөн жары тосуп чыгат... Карыган энеси кучактап алып өбөт. Чалкайган Ала-Тоо, кары Ысык-Көл эр жүрөк уулун жеңиш менен күтөт...

Жакында гана Жаңы-Кыштак айылына барсам, мектептин жанынан Айжан кезикти да:

– Сапарбектен кат алдым, – деп жылмайып күлдү да мектебине кирип кетти...





БИР БОЛГОН ИШ

Бири бийик, бири жапыс өндөнүп тизмектешип кеткен аркайган чокулуу тескей Ала-Тоосу. Чыгыштан Сан-Таштын, батыштан Кызыл Омполдун шамалы согуп, долуланып толкуп жаткан Ысык-Көл. Ысык-Көл доолу. Толкуса өркөчтөнүп адамдын үрөйүн учуруп толкуйт... Ысык-Көл тынч, токтоо көл, көшүлүңкү тартып, меми-реп жатып калат...

Чынында Ысык-Көл кыргыз элинин энеси го, чиркин...

Ала шалбырт мезгил эле. «Өрнөк» колхозунун жылкы фермасынын башчысы Керимкул жылкыларды төштүн түбүнө айдатып келип, чөп чачтырып берип коюп, көлдүн жээгиндеги кыштакты көздөй бастырды. Акырын илкитип келе жатып эсине өткөн-кеткендер түштү. Далай бирди бирге кошпогон борошолуу бороондор, кыйкым этсе камчысын үйрүп тура калган байдын заардуу ачуусу, үстүнө үйрүп салар кийими жок үйүндөгү катынбалдары күнү бүгүнкүдөй көз алдынан өтө берди. Эчен чайыттай ачык ызгаардуу кыштын түнүндө Ала-Тоодон көптү көргөн кары Ысык-Көлгө телмире карап, күтүрөп кар тээп оттоп жаткан жылкы четинде укуругун сүйрөтүп, эчен жыл бою кийген кементайын утур кымтыланып, малакайын улам-улам баса кийген күндөрү оюна түшүп, жүрөгүн эзип жиберди. Аңгыча болбой Кызыл Омпол жактан шамал болуп, көлдүн бети толкуй баштады. Керимкул чочугандай көлдү бир карады да, кара көрпө тебетейин баса кийип, желдирген бойдон барып үйүнө түштү.



Үйүндө Ашымбек эчактан бери күтүп отурган болучу. Аркы-беркини сүйлөшүп чай ичишти. Дасторкон жыйналгандан кийин Ашымбек оңтойлонуп отуруп сөз баштады.

– Кымызды ичкенге бер, кызды сураганга бер деген Керимкул аке.

– Билем, билем, эмне айтаарыңды билип олтурам, балам. Анын эмнесин мага айткыдайсың, андан көрө Толгонайдын өзү менен сүйлөш, – деп жаратпай чөнтөгүнөн чакчасын алып чыгып насбай атты.

– Капырай, айтып бүтсүн, айта бер айланайын, – деди Керимкулдун аялы. Дагы жаратпаган мүнөз менен Керимкул керебеттен жаздыкты алып чыканагына коюп, жамбаштап жатып калды. Ашымбектин бир кыйла шагы сына түшсө дагы, аялдын айтканына муюп дагы кайта киришти.

– Биздин сельсовет Чоро жаман жигит эмес. Райондо, борбордо болсун кадыры бар. Мында келгенден бери эч жамандыгын көргөн жокпуз. Толгонайга кошулуп өмүр сүрүүгө сизден руксаат сурайт.

– Кызык, руксаатты мен бермек белем, Толгонайдын өзүнөн сурасын, – деп оозундагы насбайын түкүрүп таштады. Ашымбек бир топ жыйрыла түшүп кайта имерилди.

– Толгонай жалгыз кызыңыз, кокус ак тилек орундалса Чоро сиздин колуңуздан чыгып кайда бармак эле.

– Ашымбек балам, башымды көп оорутпай Толгонайдын өзү менен сүйлөш, – деп кесе айтып таштады. Бир топко чейин унчугушпай отуруп калышты. Бир аз ойлоно калган Ашымбек:

– Болуптур эмесе, кошуңуз, – деп чыгып кетти. Керимкул унчукпай жамбаштаган бойдон кала берди. Бир кыйла окуялар көз алдынан өткөндөн кийин:

– Атаңдын көрү ээй, алтын жаштын далайы өтүп кеткен турбайбы. Кемпирим экөөбүз карып калган турбай-



бызбы. Ушул Толгонайым көзүмө кичинекей эле баладай көрүнчү эле, көрбөйсүңбү эми бүгүн жуучу келип отурганын, кап, биз карып калган экенбиз, – деп чапанын желбегей жамынып эшикке чыкты. Көз байланып калган экен, дарбазадан китептерин колтуктап кирип келе жаткан Толгонайды көрүп:

– Мынча эмне кечиктиң, садагаң – деди.

– Комсомолдун чогулушу болуп, ошого кармалып калдым, атаке, – деп үйгө кирип кетти.

– Атаң сенден айлансын, көлөкөңдөн тегеренейин. Жалгызым, – деп ичи-боору эзилген бойдон барып атынын ээр токумун ала баштады.

Ашымбек Керимкулдун берген жообуна ызасы келген бойдон жүрүп отуруп Чорого барып бир тийди.

– Чоро, барбайм десе ыгы жок кыстап отуруп, ата-бала болуп калган кишиге уят болуп калдым, – деди. Чоро бирдемени сезип, айыптуу кишидей күлүп:

– Эмне болуп кетти, деги эл-журт аманбы? – деп Ашымбекти жооткусу келди эле, Ашымбек:

– Эмне болуп, эмне койгонун Керимкулдан сура, ар кимге кабар алып барып, кабар алып келип берүүчү айыл аткаруучуң эмесмин, – деди да эшикти шарт жаап кетип калды.

Чоро Ашымбектин бул кылыгына бир эсе ызаланып, бир эсе ачуусу келип туталанып, үстөлдүн үстүндөгү кагаздарды максатсыз оодарыштыра берди. Аягында соолугуп, сельсоветтин кеңсаларынан чыгып, үйүнө барды, кечки тамак даяр экен, тамакты деле оңдуу жей алганы жок. Бир чыны муздак ачкылды жутту да жатып калды. Жатканы менен учу-кыйыры жок дайынсыз ойго батып, төшөгүндө ары бир оонап, бери бир оонап тынчы кетти. Аягында: «Кантип эле кыргыздын бир кызына тең келе албайын, кандай да болсо Толгонай меники! Чындыгында чиркин Толгонай, толгон эле айсың, ээ...» деп эчен таттуу ойлорду ойлоп жатып, көшүлүп уйкуга кетти...

Таң атып, күн шашке болгон ченде тоодогу жылкыга чыгып бара жаткан Керимкулдун алдынан Чоро чыкты. Чорону көргөндө Керимкулдун оюна кечээги жуучу түшүп, катуу бирдеме дейин деди эле, бирок жаш неменин шагы сынып калар деген ойго келип, жылуу жүз менен алик алды да, өтүп кетти.

Чоро Керимкулдун бул райымына карап, тилегим орундалат экен деген жыйынтыкка келип, эчен түрдүү таттуу ойлордун биринен сала бирине өтүп, бүткөн бою ымыр-чымыр этип кыялданган бойдон сельсоветтин кеңсаларына кирип келгенин билбей да калды.

Кеңсаларда отуруп оңдуу иш кыла алган жок. Келген колхозчулардын эмне дегенин, аларга эмне деп жооп бергенин өзү деле жакшылыктуу билбей калды көрүнөт. Ою бир жерде турбай, жүрөгү алып уча берди. Эч максатсыз кеңсалардан чыкты да үйүнө барып, бир кыйлага чейин отургандан кийин «кат жазуу керек» деген ой чап эсине түштү. Ары-бери карандаш, кагазды алып, бир топ ойлонгондон кийин төмөнкү саптарды жазууга киришти:

«Өмүрдүн гүлү Толгонай!

Бул катты алып окугандан кийин эмне деген ойго келер экен деген санаа менин жүрөгүмдү өйкөп, маземди алды. Ошондой болсо дагы жаш жүрөк өз билгенин бербей ушул катты жаздырды. Мен өлөйүн, мен бир чыракдандын тегерегинде айланып учкан жетим көпөлөкмүн. Мен сизсиз бир макулукмун. Буга мен ушул сиздердин айылга келип иштегенден тартып көзүм жеткен. Менин жарадар жүрөгүмдүн дапасы жалгыз гана сиз. Сиз менен кол кармашып өмүр өткөрсөм деген тилек мени түн уйкумдан ажыратып, күндүз тынчымды алды. Сүйгөнүм Толгонай! Мени таалайлуу кыл. Менин маңдайымдагы чолпон жылдызым бол.

Эр жигит сүйүүнүн жалынына капталбасын... Мени жалындан алып чык, Толгонайым... Чоро».



Катты жазып болуп, кайта-кайта окуп чыгып «мындай катты акындын акыны да жаза албас, канчалык таш болсо да Толгонайдын жүрөгүн бир элжиретерин элжиретер деген ойго келип, конвертке салып алып мектепти карап бет алды. Мектепке жуп жеткенде үйүн көздөй кетип бара жаткан Толгонайды көрүп, колу менен булгап токтотту. Жеткиче бушайман болуп да бүттү.

– Мынабу катты бая күнү районго барганда райондон бирөө берди эле, унутуп калыптырмын, кечериңиз деп катты сунганда:

– Эчтеке эмес. Рахмат, – деген Толгонайдын сөзүн чала-була уккан бойдон сельсоветтин кеңсаларын көздөй жолго салды.

* * *

Күндөр өткөн сайын Чородон сабыр кетип, эч айласын таба албай жүрдү. Кишинин бир жолку гана дурус мамилесинен бүтүн өмүрүнүн таалайын издеген Чоро деле кем акыл жигит экен. Өзүн жигиттин гүлчоросумун деп жүрсө керек. Бирок кантсин, өзүнүн бул абалын билбейт да. Өз жеринде алып-жулуп, опузалап, дегенин орундатып жүргөнүн бул жерде дагы орундаткысы келди көрүнөт го. Ой, чиркин, таттуу кыял кимди кайда алып барбайт... Бир канча күндөр өтсө дагы Толгонайдан жооп жок. Ичи күйүп, ызаланып, эмне кыларын билбей кетет. Кантсин бечера.

Бир күнү Толгонай менен Кадыркул мугалимдердин чогулушуна катышты. Бул экөө Фрунзе педтехникумун бирге бүтүшкөн. Окуган күндөрүнөн тартып экөөнүн ортосунда кандайдыр бир жакындык, бирин-бири сыйлоочулук бар эле. Бул акыры-түбү экөөнү сүйүү деген нерсенин назик, таттуу бир жерине алып келди. Экөө бирин-бири көргөндө ичтери жылышып, көздөрү көздөрүнө чагылыша түшкөндө жалжылдаша түшүшчү. Бир аз



көрүшпөй калышса сагынышып, бат эле көрүшүүгө дегдешчү. Жолдо келе жатышып санаалары менен байышты. Жыйынтыгында келип, Кадыркул:

– Быйыл жайында колхоздун малчылары менен бирге чыгып, чатыр тигип эс алалы, – деди. Толгонай бир аз ойлоно түштү, да бырс этип күлүп жиберди. Кадыркул таңыркап:

– Эмнеге күлөсүң? – деди. Толгонай Кадыркулдун бир аз жыйрыла түшкөнүн сезсе дагы:

– Жөн эле күлбөйүмбү, – деп жооп кайтарды. Бир топ жерге чейин экөө тең унчугушпай жүрүп отурушту. Бир мезгилде Толгонай Кадыркулдун атайы эле ойлонуп калганын сезип, чөнтөгүнөн катты алып берди да:

– Мен мына буга күлдүм, – деди. Кадыркул ойлонгон бойдон Чоронун катын окуп чыкты.

– Түзүк жазылган кат экен. Эмне деп жооп бердиң? – деп көңүлсүз сурады.

– Саа кеңешип туруп жооп берейин дедим эле, – деди күлүмсүрөп Толгонай. Бир топко чейин дагы унчугушпай жүрүп отурушту. Акырында Толгонай чыдай албай Кадыркулду колтуктап алып булкуп:

– Эмне мурчуясың, кичинекей бала, таарынып калган тура, ай, күлүп койчу. Кана, кана... күлдү, күлдү, – дегенде Кадыркул жылмайып күлүп Толгонайды карап алды. Толгонай дагы бир ирет булкуп:

– Койчу нары, менин көңүлүмдө кир болсо катты сага көрсөтөт белем, ошол жерге кирсин. Быйыл жайында дем алышты жайлоодо өткөрөбүз, ээ?.. – деп Кадыркулду карады. Экөөнүн тең ичи ысышып бирин-бири карап күлүп жиберешти.

Мектепке жакындаганда бир тааныбаган киши менен сүйлөшүп турган Чорону көрүштү. Чоро буларды байкап карай калды. Экөө тең Чорону карап алышып, каткырып күлүшкөн бойдон мектепке кирип кетишти.



* * *

Чоро кандай да болсо деп кекенгени менен негиздүү эч нерсеге жетише алганы жок. Керимкулга эчен жолу жуучу жиберип, жооп ала албай туурасы түгөндү. Толгонай менен эки-үч курдай кезигише калып сүйлөшкөндө шылдыңдан башка чеке жылырлык жооп ала ала албады. Ал турмак бир күнү тупадан туура Кадыркулдан сурагын деп күлүп коюп кетип калды. Жети өмүрү жерге кирип кала берди.

Көп күндөр бою ойлонуп жүрүп, далайларга кылган жоругун кылгысы келди. Өзү жатып жүргөн үйдүн ээси улгайыбырак калган Мамыр деген Керимкулга курбалдаш киши эле. Аябай кекетип жатып Керимкулга жиберди. Мамыр Чоронун сөздөрүнөн чындап эле чочуп калган экен, Керимкулдукуна келип көчүк басып отура электе сөз башталды.

– Керимкул, сени менен биз болсок ага-ини кишибиз. Урушсак, талашсак өз ичибизде болуп, жаманчылык башка түшсө түтүшпөйбүз. Жанагы селсовет Чоро деген неменин түрү суук. Саган кастарын тигип калыптыр, – деп дагы бир деме дейин деп келе жатканда эле оозунан жулуп алып:

– Кастарын тиккидей мен анын атасын өлтүрүптүрмүнбү. Тиксе тиге берсин, – деди Керимкул.

– Токточу, Керимкул, мен уккан-көргөнүмдү айтайын. Ал сага Толгонайды бер деп жуучу жиберип жүргөн турбайбы, сенин бербей койгонуңа өчөшүп, бирди кылам, эң куру дегенде айдатып жиберем деп тишин кычыратып отурат, – деди Мамыр. Керимкулдун куйкасы курушуп, үтүрөндөп:

– Айдатып жибергендей мен ошонун колунда бекемин? Көтөрүп турган асманы болсо таштап жиберсин. Толук бир кеп айтат экен десем, бүжүрөп аны мага ташып келет, бар, жүрөгү түшүп калды деп айтып бар, – деди.

– Мен жөнүн айтып отурам. Бекер майып болуп калбайлы дейм.

– Былжырабай кылчу кызматын жөн кылсын. Андан корко турган мен эмес. Менин таянарым өкмөт, – деп ачууланган бойдон Керимкул эшикке чыгып кетти. Мамыр бир аз үн жок, сөз жок отурду. Анан ата-энесинен жеме уккан баладай болуп, кулуяп жыла басып эшикке чыкты.

Керимкулдан укканын төкпөй-чачпай айтып барды. Эл кулагы элүү, болгон иштин баары көпчүлүктүн арасына тарап кетти. Ары-бери өткөндө кыз-келиндер Чорону карашып, шаракташып күлүп калышты. Канчалык токтоолук кылайын десе дагы эл ичиндеги күбүр-шыбыр жүрөгүнө кадалган тикенек болду. Бирок дагы сениби деген кекээр менен ичинен тынып жүрө берди. Анын эмне кылып, эмне коюп жүргөнүнөн эч кимдин иши болгон жок.

Бир күнү райондук милициянын начальниги бир милиционер менен сельсоветтин кеңсаларына келди да, атчан туруп сельсоветтин төрагасы Чорону чакырышты. Аны өзүлөрү менен бирге алып, туура көчөдөн өтүшүп, түптүз Керимкулдукуна келип түшүштү. Булар келгенде Керимкул бир топ колхозчулар менен короосунда сүйлөшүп турган болуучу. Начальник амандыкка келбей эле:

– Гражданин Керимкул, сизде откез буюмдар бар экен. Опуска кылууга руксаат кылыңыз, – деди. Бир аз таңдана түшүп, анан:

– Балам, менде кандай откез буюм болмок эле, болсо карап таап алгын, тигине үйүм, мына короом, – деп салмактуулук менен жооп берди. Начальник Керимкулду адегенде үйүнө ээрчитип барып, үйүн аңтара баштады. үйүнөн эчтеке чыккан жок.

– Ата, балам ай ээ, бекер эле үйдүн ичин чачтың да, – деди кейип Керимкул. Тышка чыгышып, короонун ичин-



деги шектүү жерлердин баарын аңтарышты. Эчтеке таба алышпады. Анан атканага кирип аңтарып, акырды айры менен сайгылап келе жатканда айрынын учу бирдемеге урунгандай болду. Үстүндөгү беденин бүрлөрүн шыпырып жиберип, бир аз казгандан кийин эле курмушуга оролгон бир барданке, таар баштыкка тиккен бир нерсе чыкты. Эч нерседен капарсыз турган Керимкул шалдая түштү...

– Карыя, буга эмне дейсиз? – деп начальник акырая карады.

– Эмне дейин, балам, бул мага кастык менен кылынган иш. Ишенсең алдагы баштыкта эмне бар экенине көзүм жетпей отурат. Начальник баштыкты сөгүп жиберип бир тогологун алып:

– Көрдүңүзбү, муну апийим дейт, – деп кекете айтты. Короого чыгып акти жаза башташты. Керимкулдун чекесинен муздак тер чыгып, көз алдында болуп жаткан окуянын чын-калпына ишене алганы жок.

Бир кезекте актини жазып бүтүшүп кол коюшту. Эч нерсе сезбеген киши болуп Чоро дагы кол койду. Начальник Керимкулга:

– Сиз азыртан баштап камактасыз, Атыңызды токунууз, биз менен бирге жүрөсүз – деди.

– Болуптур, балам, укуруктан башка жарак кармап көргөн жан эмес элем, барайын эми, барбаганда кантем, атым токулуу, жылкычы кишинин аты ар дайым токулуу болот, – деп атын көздөй басып бара жатканда, дарбазада кирип келе жатышкан Кадыркул менен Толгонайды көрүп буйдала түштү, Толгонай иштин жайын сурап, башына эки дүйнө бир түшүп, эмне экенин билбей:

– Атаке!.. – деп бакырган бойдон барып кучактап калды. Керимкулдун жүүнү бошоп, көзүнө жаш ала турган болуп барып, кайта кайрат кылып, маңдайынан сылап:

– Кой, Толгонай, жашык болот белемиң, сендей окумуштуу адам дагы ушундай болобу. Мен сени эркектер-



ден кайраттуубу деп жүрбөйүмбү, мокок болбогун!.. Мени совет өкмөтү киши катарына кошкон, таянар тоом, жалгыз ишенерим совет өкмөтү. Акыйкат болот, – деп сооротуп, бетинен өптү да барып атына минип шарт камчыланып, дарбазадан чыкты. Артына бир кайрылып карабастан, милиционердин алдына түшүп, алыстап кетти... Опур-топурга чогулган колхозчулар бул иштин сыры эмнеде экенин билбестен аң-таң кала беришти...

* * *

Мектептеги окуу тарап, колхоздун малы эчак жайлоого чыгып кеткен. Бир күнү кечинде балдарга сабак берип уу-чуунун арасында көрүнүп калган Толгонай бир жагынан эригип, бир жагынан карыган энесинин «атаңдын алы эмне болду экен, аман эсен бошоор бекен, алда кандай күн болот?..» деп убайым жей бергенине капаланып, барып сүйлөшүп отуруп келейин, – деп бир жолдошунукун көздөй басты. Түз көчө менен ойлонуп басып бара жатканда:

– Саламатсызбы, кечинде кайда бара жатасыз? – деген Чоронун үнүнөн чочуп кетти. Толгонай унчукпай баса берди. Чоро утурлай басып:

– Амандык сурашса, амандашпаганыңыз эмне, киши ушунчалык да мерез болобу? – деди.

– Сынтакпай эле коюңуз. Менин жүрүш-турушум, мүнөзүм сельсоветтин төрагасынын кыла турган ишине кирбейт.

– Сиздин дайым адатыңыз ушул. – Чоро кошо басып чаргытып сөзгө алды. Бир мезгилде баятан бери ыгын таап айта албай келе жаткан сөзүн айтып салды.

– Ушул кезде атаңдын тагдыры менин колумда турганына түшүнүшүң керек, Толгонай. Эгер сен атаңды аяй турган болсоң, менин көптөн бери айтып жүргөн тилегимди орундат. Карыган киши түрмөдө жатыш деген оңой эмес. Аз күн болсо да адам баласына өмүр керек...



Толгонай бүткөн боюна муздак суу куйгандай, мойнуна жылан оролгондой бүткөн бою дүрүлдөп, чочуп:

– Я! Ушундайбы?!.. Рахмат, кошуңуз, мен быякка бармак элем, – деп туура көчөнү көздөй чукул бурулду. Чоро же түз басып кете албай, же Толгонайдын артынан кошо баса албай бир аз ордунда турду да, жаткан үйүн көздөй жөнөдү.

Толгонай туура жүрүп, Кадыркулдукуна барып, болгон окуянын баарын айтты. Экөө ары-бери ой жоруп отуруп, шамал Чоро жактан болуп жаткан экен деген жыйынтыкка келишти. Эртеси эртең менен түндөгү Кадыркул экөөнүн кеңеши боюнча Толгонай районго жөнөп кетти. Барып прокурорго бардык болгондорду айтып, атасы күнөөлү эмес экендигин далилдеди. Прокурор оңдуу ишене бербесе дагы текшерүүнү жөн көрдү. Атасынын ал-жайын билип алып айылына кайтып келди.

Чубалжып күндөр өтүп жатты. Керимкул адеп келгендегидей эмес, актан күйүп отурганына ичи ачышып, үшкүрүкчүл, убайымчыл боло баштады. Бир күнү ушундай убайым жеп, күңүрт ойго кетип отурган бир субагайкуба жигит:

– Карыя, кайсы айылдан болосуз? – деди.

– Желе-Дөбө айылынан, өзүң кайсы айылдансың, балам?

– Мен күңгөйлүк саяк болом. Чоро силерде сельсовет болсо керек.

Керимкул «ооба» дегендей унчуккан жок. Субагайкуба жигит сөзгө кирди:

– Чоро менин досум. Ал кокус чыгып калсаңыз, салам айтыңыз. Менин атым Үмөт. Чиркин, жигиттин гүлү да. Жөн эле колдон шыпырылат. Айылда аны эчен куугунтукка алышты. Каматып дагы көрүштү. Бир кабагым-кашым деген жок. Атасынан калган мүлкүн суудай чачты. Өзү менен бир тууган агасы айдоодо жүрөт. Ошентсе да кайда жүрсө анда жүрсүн жооптуу кызматтан түш-



пөйт. Анан чиркиниң март. Бир күнү үйүнө конуп калдым. Эртең менен ортон колдой болгон соорусуна суу төгүлбөгөн жоргосун мингизип чыгарды. Мен да куру койгон жокмун. Бир жакшы барданкем бар эле, ошону бердим, – деп кампайып койду кубакай жигит.

Керимкул «барданке» дегенде селт эте түшүп, кайташек алдырбай отуруп калды. Бул аңгемеден кийин бир топко унчугушпай, ар кимиси өзүнчө үңкүйүшүп ойлонуп отура беришти. Бир мезгилде Керимкулду чакырып, суракка алып барды. Тергөөчү мурункудай эле: «Барданкени кайдан алдың, апийимди эмне өкмөткө өткөзгөн жоксуң. Кытайга эмне үчүн качмак элең», деген суроолорду бере баштады. Керимкул сакалын сылап алып, камерадагы субагай куба жигиттин айтканын төкпөй-чачпай айтып берди. Тергөөчү Толгонайдын айтканын дагы ойлоно калып: «Капырай, ушул байкуш актан эле күйүп жатып жүрбөсүн» деген ой менен Керимкулду кайта камерага жиберип, өзү папкесин көтөрүп прокурорго кирди.

* * *

Чорону районго айдап кеткенине көп күн болуп калган. Бир күнү Кадыркул менен Толгонай кубанычы койнуна батпай энтигип кирип келишти, Толгонай аптыгып:

– Энеке, сүйүнчү, атам бошоп келе жатат. Самоор кайда, чай коюп жиберейин, – деп карбаластап жиберди.

– Болсун, айланайындар, болсун, – деп тура келип экөөнүн бетинен эки өптү. Чай кайнай электе эле Керимкулдар кирип калды. Туш-туштан колхозчулар келип, үйдүн ичи бажылдаган сөзгө толуп кетти. Керимкул аркыберкини айтып отуруп Чоро жөнүндө кеп салып калды.

– Чоро, Чоро эмес эле калган каман тура. Майып кылып коё таштабадыбы. Ээй... балдар, бул совет өкмөтү бар жерде чындык бар, жүргүлө эмесе, эшикке чыгалы, – деп туруп:

– Кадыркул, жакшы жүрөсүңбү, айланайын... – деди.



АЙЛАСЫЗ КЕЗИГИШҮҮ

Рихорд көптөн кийин эсине келди. Обдулуп турайын деди эле, акыреги кыймылдатпай, кайта жерге бети менен жатып калды. Бир аз жаткандан кийин оң жаккы ийинин ок талкалап кеткенин сезип, акырын башын көтөрүп, тегерегин карады. Чар тарабын коркунучтун көлөкөсү баскан... Тегереги өлүк. Бул өлгөндөрдүн көбү Рихорд менен далай кандуу кагылыштарда бирге болгон. Польша, Франциянын шаарын, кыштактарын бирге талашкан. Мына эми Россиянын талаасында зуңкуйган денелери калды... Мындан бир аз мурун ушул жерде кызыл аскердин бөлүгү фашисттик дивизия менен беттешип, ойронун чыгарган болучу.

Бул Рихорд далай жапайычылык иштерге күбө. Эсин жыйып, акырын жылып, бир кемерчеге келип отурду. Башына эки дүйнө бир түштү. Уруштун биринчи күндөрүндө чек арага жакын Н. кыштагына киришкенде ушул эле Рихорд бир колхозчунун үйүнө кирип, өңдүү-түстүү жаш аялга көзү түшүп, аны зордуктоо үчүн эшикти көздөй сүйрөгөндө экү-үч жашар эркек баласы энекелеп жармашканда найза менен сайып таштаган. Аял чыңырып-өкүрүп жулкунган бойдон Рихорддун бетин тытмакчы болгондо атып таштап, кабагым-кашым дебестен басып кеткен болучу. Азыр ошол аял капталынан кан шоргологон мотурайган жаш баланы жетелеп, көйнөгү туштушунан айрылып, желге алба-далба болуп, чачын жайып алып, жыңайлак кумсарган бойдон келе жаткандай



көрүндү. Туура эле келип башын жерге салган Рихордду сөөмөйү менен чекесинен түртүп:

– Башыңды көтөр мыкаачы, көрдүңбү мынабу баланы, тааныбасаң да найзаңдын изин таанырсың, сенин найзаңдын изи эмеспи, байкачы... – деп баланын жарасын көрсөтүп, Рихорддун жанына жанаша отургандай болду. Рихорд адатынча мылтыгын көтөргөндө, аял акырая карап, тиштенип:

– Токгогун, сен экинчи огуңду коротпой эле кой, мынабу дагы сенин огуңдун изи эмеспи, – деп көкүрөгүн ачып жиберип, сол эмчегинин астындагы октун изин көрсөттү. Аял бир аз тиштенген бойдон турду дагы:

– Мен го мен, баламды эмне кыйнайсың, айтчы, – деп келип жакадан алып, муунта баштады.

– Балаңды мен найзалаган жокмун... Мен сени дегеле түшүмдө дагы көргөн эмесмин... кандай долу аял элең... – деп жөөлүп Рихорд бир топко кыйналды. Бир оокумда араң кайта эсине келди.

Күн уясына кирип бара жаткан экен. Рихорд сол колу менен курун чечип, мойнуна салып, жаралуу жак колун асып алып, көрүнгөн токойду көздөй бет алып басты.

* * *

Токойго жеткиче жарасы кыйнап, оңдуу ой дагы ойлоно алганы жок, аралап барып, жаш балатылардын арасына жашынды. Таңдайы кургап, бир ууртам суу таба албай жаны кейиди. Айласын таба албай белгисиз кимгедир:

– Суу... суу... – деди. Тилсиз жаткан айланасындагы токой жооп кайтарган жок.

Ушул учур Россиянын күзгү түнү эле. Асманды булут басты. Күүлөп шамал болду... Бара-бара шамал күчөдү. Обочороок өскөн кайың, карагайларды качыратып сындыра баштады. Токойдун ичи шуулдап адамдын эсин алат. Күү... күү... этет. Бир жагынан жарасы кыйнап, бир



жагынан айланасын курчап алган, табияттын сүрүнөн жүрөгү опколжуп, Рихорд уктай албады.

Таң ык салганда шамал басылайын деди. Бул жерде отура берүү пайдасыз экенин сезгенден кийин, токойду аралап, батышты көздөй басты.

Ушунчалык абалга келсе дагы бул жерге эмне үчүн келип, эмне себептен чала жан болуп жалгыз токойду аралап бара жаткандыгы жөнүндө ойлонуп дагы койгон жок. Жедеп адамкерчилик сезимден кетип, эки аяктуу айбанга айлангандардын бири тура...

Айбандын ою айбанча. Тынч кыштактарды талаганда алган «олжосу» эсине түшүп, анын калып калгандыгы жүрөгүн мыжыгып, туз куйгандай ачыштырды. Көбүнчө аялына арнап, мугалимадан тартып алган туфлий санаасынан чыкпай, ичи уйгу-туйгу болуп жүрүп отурду. Бир мезгилде токойду кесип өткөн шоссе жолго жеткенде:

– Токто! Көтөр колунду! – деген буйрук төбөсүнөн ылдый муздак кан жүргүздү. Эки партизан Рихордду колго түшүрүп алышып миналап койгон жолду көрсөтүшүп:

– Көрдүңбү, сенин ата мекендик танкаларыңа кандай таттуу тамактар даярдап койдук, бир аздан кийин ушул жерге келип түштөнүшөт, мырзам – деди. Рихорд өлгөн кишиникиндей болгон кайраты жок көзү менен жалдырап тиктеди да, эки партизандын эркине көнүп «бас» деген жагын көздөй өлүк денесин араң көтөрүп жүрүп отурду. Ушул учурда дагы ач көздүн оюна туфлий кылт этип түшүп коёт.

Токойду аралатып айдап отуруп бир мезгилде калың черди аралап партизандар турган жерге келишти. Жаңы жетери менен партизандар:

– Олжо менен кайткан турбайсыңарбы, – деп согуштук тапшырманы орундап келишкен эки жолдошту куттукташты.



Жанагы шоссе жол менен бүгүн фашисттик талоончулардын бронемашиналары согуштук жүк менен өтө тургандыгы жөнүндө чалгынчы кабар кылган. Эки партизан ал жолду миналап келүү жөнүндөгү партизан отрядынын тапшырмасын орундап жүрүп Рихордду колго түшүрүштү.

Рихорддун чөнтөгүнөн чыккан кагаздарды жана көкүрөгүнөн алынган темир крестти өзүнө кошуп туруп партизан отрядынын командирине тапшырышты.

Кийимдери шай, тыкан, бардыгынын жүзүндө бирдеменин камын жегендик бар, жүзгө жакын кишиден турган партизан отрядын көргөндө күндүз тынчтык, түндө уйку бербегендер кимдер экенине түшүндү...

* * *

Мурунку агроном ата мекенди сактоо үчүн өзүнө окшогон адилет совет адамдарынын азыркы командири А. Рихордду суракка ала баштады. Командир жолдош А. узун бойлуу, сөөктүү, кабагы салыңкы, сүрдүү жигит. Анын үстүнө кийинки учурлардагы фашисттик жырткычтардын согуштук техниканын эң кийинки жетишкендиктери менен куралданган талоончулары менен бешатар, кушатарларды колго алып отрядын ээрчитип жекеме жекеге чыккан күндөрү ого бетерден сүрүнө келтирген. Токтоо... Сөзгө кызганч. Өтө кубанганда мулуяп күлгөндө өңүнө жаш баланын ырайы кирет. Анан азыр Рихордду көздөй кабагын түйүп, бүркүт карашын салды да, бир аз унчукпай туруп:

– Ушунчалык кашык каныңды аябай жүрсөң дагы сени талаага таштап кеттиби ыя?.. Журтта калган эле күчүк!.. – деп каткырып күлгөндө Рихорддун бүткөн бою муздап, көзүнөн чаар чымын учту. Туруп, туруп:

– Кайсы уруштарда болдуң? – деп сурады.

– Польшада, Францияда, акыркы күндө Грецияда болдум.

– Демек, мынабу Грециянын тынч кыштактарын талап, абышка, кемпир, жаш балдарды найзалагандыгың үчүн алган сыйлыгың экен да, – деп алаканындагы темир крестти көрсөтүп, шарт башын көтөргөндө темир крест командирдин шадылуу салаасында кабырылып бара жаткандай көрүнүп, ууру иттей корккон көзү менен маанисиз карап башын жерге салды.

Командир колго түшкөн кагаздарынын бирин алып, ачуусу бетине чыгып, көзү алда кандай өзгөрүлүп, кекээр менен күлүп:

– Мынабу катты сиз жазгансызбы?.. – деп сурады.

– Мен... – өлүмсөк жооп берди.

Катта төмөнкү сөздөр жазылган болучу:

«Ардактуу жаным Елза!

Мени ээликтирип, атакаларга алып бара турган жалгыз кубатым сенсиң, жана сенин таалайың. Россияда, Польша, Франция, Грециядагыдай эмес, жанды колго кармап жүрүүгө туура келет. Мына Россиянын талаасында орустардын укмуштуу күчүнө чыдап, саат, мүнөт өлүм күтүп жүргөнүмө үч ай. Саган арнап орус буюмдарынан белек жибере албадым. Мунумду кечир, жаным Елза... Жакында бир туфлий таптым... Жиберем, жаным, жиберем...» деп келип каттын аягына чыкпай тогон.

– Мына биз, – деп командир отрядын сүйкүмдүү көзү менен жалпы тегерете бир карап алып, кайта сүрүнө келип, – өзүбүздүн таалайы балкыган өлкөбүз үчүн, сүйкүмдүү өз таалайын өз колу менен жасап жаткан элибиз үчүн, мотурайган татынакай балдарыбыздын болочогу үчүн күрөшөбүз... Ал силер, силер ач көз желмогуздар бүтүн дүйнөдөгү адилдикти сүйгөн адам баласынын алдында бетиңерди кара кылып тынч жаткан өлкөлөргө кол салып, талоончулук кыласыңар... Бүлгүнчүлүк – силердин сүйгөн ишиңер! Каттыңардын туфлийи үчүн күрөшөсүңөр. Бетиңер жок... – деп калтырап барып ток-



тоду. Бир аздан кийин кайта жанындагы колго түшүрүлгөн немец автоматтарын, пулемётторун көрсөтүп:

– Көрдүңөрбү, мынабу өзүңөрдүн курал бир аздан кийин өзүңөргө каршы жумшалат. Эмне айдасаң ошону оросуң деген мырзам!.. – деп колго түшүрүлүп алынган гранаттын бирин колуна алып салмактаганда Рихорд жерге кире түштү.

Партизан отряды адилеттикти сүйгөн совет элинин атынан Рихордду өлүм жазасына буюрду. Бир аздан кийин токойдон тарс эткен мылтык үнү угулду. Итке ит өлүм!..

Командир жолдош А. отрядын шайлап алып кезектеги жортуулуна чыгып кетти...





КУСЕЙИН ЭСЕНКОЖОЕВ

(1920–1944)

Балдар жазуучусу Кусейин Эсенкожоев Жети-Өгүз районундагы Ичке-Булуң айылында 1920-жылы туулган. 1937-жылы орто мектепти бүтүрүп, ошол эле жылы күзүндө Фрунзедеги педагогикалык окуу жайына (педучилища) кирип, аны артыкчылык диплому менен аяктайт. 1938–1939-жылдары Кыргызстан Мамлекеттик басмасында редактор жана балдар адабияты бөлүмүнүн башчысы болуп иштейт. 1939-жылы сентябрь айынан баштап Кыргызстан мамлекеттик педагогикалык институтунун студенти болуп калат. К.Эсенкожоев институттун экинчи курсун аяктап, Алма-Атадагы офицерлерди даярдоочу согуш мектебине жиберилип, согушка лейтенант наамындагы офицер катары катышкан. Ал курсту аяктаган соң Ташкенде, Москвада болуп, анан согушка кирет. Калуга шаарында согуштан жаракат алып, госпиталда жатат да, сакайгандан кийин 1942-жылы 23-августтан баштап, майданга кайра кирет. Андан бери карай ал жөнүндөгү маалыматтар үзүл-кесил болуп толук сакталбаган. 1944-жылдын март айында Кыргызстан Жазуучулар Союзуна жазган каты жазуучунун 1944-жылы каза болгонун ырастайт.

К.Эсенкожоев жазуу аракетин эрте баштаган. Анын чыгармачылык өмүр жолу бар болгону 4–5 жылга гана созулган. Ал учурда кыргыз балдар адабияты боюнча жазылган чыгармалар сейрек, ал эми илимий фантастикалык жанрлардын үстүндө эмгектенген К.Эсенкожоевден баш-



ка акын-жазуучулар чыга элек эле. Жазуучу алгач орус жана башка элдердин көркөм адабияттарынан таасир алып, анан чыгарма жазууга белсенгендиги байкалат. Айрыкча Жюль Верндин, Даниел Дефонун, Джонатан Свифтин фантастикалык, Байрондун романтикалык чыгармаларын, орус классикалык адабиятынан Пушкиндин, Лермонтовдун ырларын сүйүп окуп, алардан таалим-таасир алгандыгы тууралуу да маалыматтар бар.

Студенттик жылдар «жаш жазуучунун аянычтуу кыска өмүрүнүн эң сонун эпилогун түзөт». Ушул институттан ал мектеп жылдарынан башталган айрым адабий чыгармачылык ишин жыйынтыктап, «Саякатчы бала» (1937), «Үчүнчү шар» (1939), «Родинанын уулу» (1939) өңдүү илимий-фантастикалык чыгармаларын жарыкка чыгарып, кыргыз адабиятында мурда болуп көрбөгөн учкул ойдун жанры – илимий-фантастикалык чыгарманын алгачкы чыйырын салат. Андан тышкары «Шарше» (1939) аттуу реалисттик аңгемесин, «Канаттуулар» (1939) поэмасын жана көп сандаган ырлардын циклин басмага жарыялайт. Ошол эле мезгилде кээ бир поэмалардын образдары ачылбай, окуялары аяктабай, үтүр коюлган боюнча калат, ага капыстан чыккан согуш себеп болгон.

К.Эсенкожоевдин «Саякатчы бала» аттуу фантастикалык чыгармасы ошол кездеги чыгармалардан кескин айырмаланып, илимий-фантастикага үндөшкөн мүнөзү менен жалпы окурмандардын көңүлүн өзүнө бура алган. Бирок, жаш жазуучудан чыныгы илимий-фантастикалык чыгармадагы татаал сюжеттүүлүктү, көтөргөн чоң проблемаларды талап кылуу орунсуз болмок. Жазуучунун прозалык чыгармаларына мүнөздүү болгон биринчи жактан баяндоо ыкмасы ушул «Саякатчы балада» колдонулган. Кескин өзгөрмөлүү, окуялуу курч сюжеттерден түзүлгөн бул аңгеме «Тоо теке атканда», «Шарда учканда», «Талаага чыкканда», «Мамонт тирилткенде»,



«Көгүчкөн окуганда», «Бардык жерде жүрүчү кайык» аттуу бөлүмдөрдөн куралган. Темалардын ортосундагы логикалык байланыш сакталбаган. Ар бирин өз өзүнчө окуй берсе деле боло турган чакан аңгемелер. БИрас, азыркы окурмандардын көркөм табитинин деңгээли менен чен-өлчөм жасоого болбогон, примитивдүү, илимий-фантазияга же элдик оозеки чыгармачылыктагы калптар жанрына жатпаган бөлүмдөрү да бар. Бул чыгарма 1936-жылы кыргыз тилине которулган Э.Распенин «Мюнхаузендин башынан өткөргөндөрү» аттуу окуялуу аңгемелеринин таасири астында жазылгандыгы баамга урунат. Автор ал чыгармадан реалдуу окуяларга фантастикалык түс берүүнүн айрым жолдорун кабыл алып, аны чыгармачылык менен пайдаланган.

Илимий-фантастиканын элементтери ачыгыраак көрүнгөн «Бардык жерде жүрүчү кайык» аттуу бөлүмдө каарман кыялында жасап алган кургакта, сууда, абада жүрө алган кайыгы менен жерди айланат. 1961-жылы Гагарин жана улуу окумуштуулар чыныгы эрдикке тете жасаган зор окуяны утурлай кыялданган бул табылганы – автордун илимий-фантастикага, анын талаптарына карата жасаган туура кадамы десек болот. Кааласа суу астында, кааласа үстүндө, кургакта жүрө алган, зарыл учурда самолет болуп учуп кете берген согуштук техника мына азыр чыгып отурат. 30-жылдарда ал Эсенкожоевдин гана фантазиясы эле. Ушул чыгармаларына удаалаш анын «Үчүнчү шар», «Родинанын уулу» аттуу фантастикалык чыгармалары жарык көрдү. Бул чыгармаларында сапаттык деңгээл көтөрүлүп, ойлору олуттуу, кыял чабыттары дагы арымдуу боло баштаганы байкалат.

Жазуучунун ушул чыгармалары келечекте илимий-фантастикалык жанрда жаза турган жаштарга үлгү көрсөтө турган мааниге ээ болуу менен бирге кыргыз адабиятындагы фантастикалык жанрда негиз салуучу катары Кусейин Эсенкожоевдин ысымы адабият тарыхында калды.

1939-жылы СССР Жазуучулар союзунун мүчөсү болгон.

САЯКАТЧЫ БАЛА

ТОО ТЕКЕ АТКАНДА

I

Жолдоштор, мен бир топ окуя көргөндүктөн аны сиздерге сүйлөп берем.

Мен өзүм жаш болсом да, бир топту көрдүм. Саякатчылык да кылып көрдүм. Мергенчилик да кылып көрдүм. Ошондогу болуп өткөн чындыктан сиздерге сүйлөп берейин. Окуучулар, менин бул көргөндөрүмү сиздер калп деп да ойлоорсуздар, жок, андай эмес, мен мындай иштерди башымдан өткөргөндүктөн, сиздерге айтайын.

Мен эң жаш кезимдеги баштан өткөргөн окуядан баштайын. Мен биринчи жолу мергенчиликке чыктым. Менин кийик атып алуучу куралдарым мына булар болду: кайыңдан ийген, кендирден чыйратмасы бар жаам, ит мурундун өзөгүн алып таштап жасаган таш мылтыгым. Жаамдын огу болсо жоонураак чийден сап кылып, учуна темир учтаганмын. Таш мылтыгымдын сүмбөсү сынбасын үчүн четинден жасагам. Анын огун болсо тоголоктоп, аябай майга кайнатып алгам. Себеби, тийген жандыкка бир жагынан тийсе, экинчи жагынан чыгып кетүү үчүн жасалган амал эле.

Ошентип камданып алып чоң бир тоого мергенчиликке чыктым. Көп эчкилердин жайылып жүргөн өңүтүнө жеттим. Тоо эчкилер эң эле жакын келди, бирок мени көрбөдү. Мен алар көрбөсө экен деп, бир таштын түбүндө өнүттөп отурам, ыраактан атайын деп, мурун аткан жок эмес белем, ошондуктан жакын келгенде атайын дейм. Бирок, жаамдын огу бирөө эле, андыктан ал жоголуп



кетпес үчүн, энем бир топ тоголок жип ийрип берген. «Жаанын огу жоголуп кетпесин, ушул жипти жаанын огуна байлап, өзүндүн бир нерсеңе байлап туруп, атып жүр» – деген энем. Мен ал жиптерди жаамдын огунун сабына байлап, бир учун белиме байлап, энемдин айтканындай алдыма жакын кирип келген бир чоң тоо эчкинин текесин атып жибердим. Атып жибергенден кийин эле бышкырып, үркүп алып жөнөдү. Тоголок жип чубалып бүткөнчө качып бара жаткан текени карап тура бердим. Тоголок жип чубалып бүткөндөн кийин эле мени качып бара жаткан теке дегдеңдетип сүйрөп алды. Теке деле качып бара жатат, мен деле текенин артынан дегдеңдеп сүйрөлүп бара жатам. Теке деле качып бара жатат, мен деле текенин артынан дегдеңдеп текеден калышпай кетип бара жатам. Бир маалда тоо теке жарга чыга качты. Жарга чыга качканда мен жардын алды жагында бутум жерге тиер-тийбес болуп калды. Теке ансайын жогорулап кача берди, мен ансайын дагы жогорулап жардын бооруна асыла бердим. Бир маалда тоо теке жардагы түнөгөн короосуна жетти окшойт. Мен өйдөлөбөй, ылдыйлабай токтоп калдым. Өзүм өйдөлөбөй же ылдыйлабай калгандыктан, белимдеги байлануу жипти кармап жогору чыга бердим. Бир аздан кийин бир чоң үңкүргө жеттим. Үңкүр капкараңгы, баягы жипти тартып көрсөм былкылдабайт. Ошондой болгондуктан акырын жипти кармап коюп, үңкүрдүн төр жагына жеттим. Үңкүрдүн төр жагына баратсам, баягы тоо текем эчак эле өлүп калыптыр. Жаам бир жагынан тийип, экинчи жагынан чыгып кеткен экен. Жип ошол октун сабында эле байлануу бойдон жүрүптүр. Ошондуктан менин белимдеги жип менен жаанын огуна байланган жип туташ болгондуктан, теке мени сүйрөп жүргөн экен.

Мен ал текени кантип үйгө жеткирем. Көтөрөйүн десем көтөрө албайм. Кандайча үйгө жеткирүүнү бир аз туруп ойлондум.



Аны жеткирүү оңой эле экен. Бир аз күтсөм, тоо эчкилер деги бир короосуна келүүчүдөй эмес, тоо эчкилер келгенде бирин алдап кармап алып, өлгөн тоо текени артып кете турганмын.

Бир аздан кийин тоо эчкилер короонун ооз жагынан эле шагырап кирип келишти. Мен акырын короонун бир жагына жашына калдым. Тоо эчкилер баары тең эле аткан текени тегеректеп, маарап калышты. Мен акырын төрт аяктап, эчки сыяктуу маараган болуп, көп эчкилерге жакындап бардым. Эчкилер мага таң калгансып карап калышты. Бирок, чоң теке качырып келип сүзүп калды. Мен анын сүзгөнүнөн корккон жокмун. Сүзгөнү келе жатканда, тура калып мүйүзүнүн ортосуна кире качтым. Ал теке мени өлтүрмөк тургай кандайча кутуларын билбей, башын араң көтөрүп калды. Мен эки мүйүзүнүн ортосунда туруп, акырын-акырындап жонун сылап, мойнун кашып жатып, үйүр кылып алдым. Акырын-акырындап үстүнө барып миндим. Минсем абдан жоош болуп калды. Мен анын үстүнө минип алып, маңдай-башын сыласам, туруп берчү болду. Мен мингенге берки эчкилер таңыркап карап калышты. Бирок, алар да үйүр боло баштады. Ошентип ал жерде 15 күн туруп калдым. Күндүзү үйрөтүп алган текемди минип алып, берки эчкилерди айдап, жакшы от жайыттарга алып барып, тойгузуп келем. Баягы өлдү деген теке өлгөн эмес экен. Жөн эле эси ооп жатып калыптыр. Кийинчирээк аны короого былк эткизбей жаткырып, жерден жакшы чөп, суу алып келип берип жатып, мал кылып алдым. Кийинчирээк абдан мага жакшы үйүр болду, кайда барсам да, ошол айыккан теке ээрчип жүрүүчү болду.

Мен бул тоо эчкилерди үйүр кылгандан кийин айдап алып үйгө кетүүнү ойлодум. Миңгич текени минип алып, тоо эчкилерди он алтынчы күнү болот дегенде короодон чыгып, үйдү көздөй айдап жөнөдүм.



Акырындап үйдү көздөй айдап жайып отурдум. Бир маалда бир-эки эчким жайылып бара жаткан жерден эле тууп жиберсе болобу. Бир аз убакыт күнгө кургатып алам. Улактарды салып жүргөн куржунум бар эле. Ал эки улакты куржундун эки көзүнө салып, баягы айыккан текеге артып койдум. Ал теке менин артымдан калчу эмес. Минип бара жаткан текемден кийинки чоңу ошол эле. Эртең менен короодон чыктым. Кечинде шагыраган көп эчкини үйгө айдап кирип бардым. Бир топ күндөр өткөндөн кийин мен баягы короого бир барып келейин деп ойлодум. Себеби, кайрадан баягы короого эчки келип калса көнүктүрүп, дагы айдап кетүүнү макул таптым. Энем да менин айткан оюмду макул көрдү. Ошентип, азык-түлүгүмдү камдап алып, баягы короону көздөй жол тарттым.

Короого жетип бардым. Бирок, баягы короо өңдөнбөйт. Башка бир жаңы короо өңдөнөт. Мен ал короонун аныктыгын билүү үчүн төр жагына жүрүп отурдум. Бирок, берки короонуку төрү жакын эле, бул короонун төрү эң эле ыраак өңдөнөт. Себеби, дагы эле төрүнө жете албай кетип эле бара жатам.

Бир маалда бара түшүп, күп эле жыгылып түштүм. Түшкөндө сууга түшкөндөй болдум. Суу эки жакка бөлүнө түштү. Бирок, мен сууга чөгүп эле бара жатам. Ал суу көлбү, деңизби, агын суубу, ал жагы мага белгисиз. Себеби, жер алды караңгы, эчтеме көрүнбөйт. Өзүм сууга түшкөнүмдү гана билдим. Сууга сүзүп, чабак уруп жүрүүнү кыйын билүүчү элем, ошондуктан гана чөкпөй калкып, чабак уруп турам. Мен ал суудан кантип кутулуп, жер жүзүн көрөрүмдү билбей, бир топко ойлонуп турдум. Ойлонуп турсам да, эч айла табылгандай эмес.

Андыктан суу үстү менен чабак уруп жүрүп олтурдум. Бирок, капкараңгы, эч бир күн шооласы, жарык дүйнө көрүнбөйт. Кайда бара жатканымды билбеймин. Суу үстү менен гана кетип бара жатам. Ошентип, кетип



бара жатсам, алыс жактан бир жарык шоола көрүнөт. Көрүнгөнү менен абдан алыс көрүнөт. Алыс болсо да ошол жарыкты көздөй жүрүүгө туура келди.

Жүрүп отуруп ал жарыкка жакындадым. Көрсө, ал жарык жер астында тоо тукумдарынын бир асылдуусунан көрүнөт. Андан сууга түшкөн жарык күнгө чагылышкан айнектей жаркырайт. Анын жарыгынан жогору жактын капталган жер экенин ошондо билип жүрөм. Бир аз ошол жарыктын жанынан суудан ашып көтөрүлүп турган бир ташка чыгып эс алдым. Көтөргөн тамагым сууга чыланып калган көрүнөт. Чыланса да жеп тоюп алдым. Ал сууга көз жиберип карасам, ушунчалык тунук, ушунчалык мелүүн жана мында жер үстүндөгү суулардай кыбыраган жандык көрүнбөйт. Экинчи бири жер астындагы суунун жана жердин бир айырмачылыгы: андан тырмактай өскөн өсүмдүк көрө албайсың. Жана урап турган кум, таш жок, баары тең эле мизилдеген гранит менен капталган.

Мен ал жерге жашоо мүмкүнчүлүгү болбогондуктан, иши кылып бир жактан чыгамбы деген үмүт менен сууга сүзүп алып жөнөдүм.

Чындык, караңгылык эми басты. Мурунку тоо тукум асылынан чыккан жарыктан да ажырадым. Же күндүн жарыгы жок. Күн шооласын көрбөгөндөн кийин түнбү же күнбү, менин жер астына түшкөнүмө нече күн, нече түн болду, ал жагы да маа белгисиз. Же саатым да жок, убакытты да билүүгө болбойт. Ошентип олтуруп, бир жактан бир кичине болор-болбос дагы бир жарык шоола көрүнө баштады.

Мен ал шооланы көргөндөн кийин турчумунбу – ошол жакты көздөй шуулдап сүзүп олтурдум.

Бир аздан кийин жарык шоолага жетип да бардым. Ал жарык шоола күндүн нурунан түшкөн жарык экени аныкталды. Ал жарыктын так өзүнө жетип бардым. Көрсө, ал жарык бир казылган кудук аркылуу күн шоо-



ласы жерге түшүп жаткан экен. Кудуктун түбүнө барып жер үстүндөгү жарыкты карадым. Бийик казылган кудук аркылуу жер үстү көрүнбөйт. Жалгыз гана көгөргөн көк асман мага көрүнөт. Бирок, эбегейсиз бийик кудуктан кандай чыгуум да белгисиз. Тыш жактан маа эч бир жандык көрүнбөйт. Адам баласы жакын ченде жок сыяктуу. Анда-мында гана сайраган куштардын үнү араң-араң угулат. Бир маалда ыраактан созулуп чыккан адамзат шекилдүү бир дабыш пайда боло баштады.

Ал дабыш барган сайын жакындай берди. Бир аздан кийин кудуктан суу алабыз деп, аркан байлап, чакасын калдыратып кудуктун түбүндөгү сууну көздөй түшүрүштү.

Булар мени көрсө коркот го, кандайча коркутпай тышка чыгуунун акылын таптым.

Биринчи чака түшкөндө чапанымды чечип чакага илээштирип жибердим. Экинчи чака түшкөндө бутумдагы чокоюмду чакага салып жибердим. Үчүнчү чака түшүп келе жатканда кудуктун түбүнөн көрүнө калып, өлгөн киши калкыгансып калдым. Чака төмөн сууга түшкөндө да суунун үстүнө чыгып калдым эле, акырын чаканын үстүнө суналып өлгөн бир адам сыяктуу чака менен көтөрүлүп олтурдум. Акырында суу алып жаткан адамдар чаканы тышка тартып чыгышып, маа ушунчалык таң калышты. Алар маа тамактарынан берип тойгузушту. Мен эс алып, кудук тазалаганы келип, түшүп кеткен элем дедим. Алар да менин сөзүмө ишенгендей болушту. Алардан мен кайдан келе жатканын, ошол жердин аттарын сурап алдым. Алар кербенчилер экен. Мен чыккан кудук ушул жердеги кумдуктагы кудук экендигин өздөрү кеп салышып олтурушту.

Ал кудук азыр ойлосо Африканын Сахара чөлүндө, же кызыл кум, кара кумда, же болбосо Тибет дөңсөөсүндө болуу тийиш. Тууралап айтып берүүгө эсимден чыгып калыптыр.



II. ШАРДА УЧКАНДА

Жолдош окуучулар, мени жалгыз тоо эчки кармап жана жердин катмарындагы сууну эле сүзүп чыккан экен дебегиле. Мен андан башка дагы бир топ кесиптер кылдым.

Биринчи жолу Италиянын окумуштуусу Леонардо да Винчинин абага учуу деген максат коюп жана ал абага учууга бир топ аракет кылып, шар көтөрүлткөнүн уккандан кийин, мен да андан артып тушкөндөй шар жасоого кириштим. Менин шар тууралуу түзгөн планым энем экөөбүзгө жакты. Мен биринчи жолу шар жасай баштадым. Ал шарым абдан жакшы болуп чыкты. Эми анын ичине кандай учуучу жеңил газды толтуруу керек, мага ошол жагы кыйындык келтирди. Бирок, мен аны да ойлой-ойлой таптым. Мен билем, суу эки газдан турат (водород жана кислород). Водороду абдан жеңил. Ошондуктан, жасаган шарымдын ичине водород толтурууга туура келди. Мен аны кантип толтурууга тийишмин, кантип водородду суудан бөлүп алам. Ушул жагы мени бир топ ойлонтту. Мен анын да амалын таптым.

Мен бир чоң казанга суу куюп, анын оозун бекем капкактап, капкакты тешип, бир узун темир түтүк орноттум да, түтүктүн орто ченинен бир чоң мешке от жагып, түтүктү ошол от ортосунан алып өттүм. Түтүктүн учун эки айрым кылдым. Себеби, водород жана кислородго айрылбай келген суу бир идишке агып түшсүн үчүн, газга айландырганда кислород темир түтүк ичинде калып, водород шарга барып кирсин үчүн түтүктүн бир башын шардын оозуна киргизип туруп, бек таңып, казанды баркылдатып кайната бердим. Шар уламдан улам толо берди. Бир аздан кийин шар топтомолук болду, андыктан эми учууга туура келди. Мен мурун эле шардын ылдый жагына өзүм олтуруп учуу үчүн жакшылап бир адамдык кылып үй жасап койгом. Ал үйдү водородго толгон



шардын алдына келип таңдым. Абага толгон шардын оозун бекем байлап, өзүм үйгө түшүп, энем менен коштошуп алып, асманга учуп жөнөдүм.

Шар уламдан улам жогорулап бара жатат. Мен үйүмдүн терезесинен жерди карап бара жатам. Энем мени карап, колун булгалайт. Бирок, үнүн укпадым. Шар көкөлөгөндөн көкөлөй берди. Жер алыстагандан алыстай берди. Бир маалда түнөргөн бир шооласыз капкараңгы жерге туш келдим. Бул жер абанын кайсы бөлүгү экени мага белгисиз. Караңгылык бул жерди чылк баскан. Төмөн карасам, жер көрүнбөйт. Жогору карасам, ай, күн көрүнбөйт. Ошентсе да, шар жогорулап эле көтөрүлүп бара жатат. Мен эмне болсом ошол болоюн деп жайбаракат, эки жакты карап, чөнтөгүмдөгү күнүмдүк дептериме көргөн, билгенимди жазып кетип бара жатам. Шарым тынбастан эле жүрүп кетип бара жатат. Бул шардын кайда барып токтолорун билбейм. Капкараңгы, эч жылчыксыз. Абадан башка мыдыр эткен эчтеке жок. Же бир дабыш, же бир жандык, же бир жарык, же бир табияттын бир мүчөсүнөн бирөө да жок.

Жер жакты карасам деле капкараңгы көрүнөт. Күн болуп жатканы, түн болуп жатканы белгисиз, өзүм кайсы кургактыкта же кайсы суунун үстүндө кетип бара жатканым да белгисиз.

Өзүм гана СССР аймагынын үстүндө тургандай болом. Капиталисттик өлкөлөрдүн астрономик жана шар учуруучуларына: мен СССРдин акылман, билимпоз, эмгек уулунанмын дегендей болуп ичимден кубанып коюп бара жатам. Бир маалда шар ары да кетпей, бери да кетпей токтоп калды. Бул токтолушуна таң калдым. Үйүмдөн түшө калып, эмне учпаганын көрөйүн деп андан да корком. Себеби, жерди көздөй түшүп кетемби дейм. Ошентип кантер амалды билбей, бир топко ойлонуп турдум да, шар түшпөгөндөн кийин мен түшмөк белем деп, үйүм-



дөн секирип түштүм. Секирип түшкөнүм менен жерге кулап түшкөнүм жок. Түшкөн жерден эле басуу таянчым жок болуп, токтоп тура бердим. Шарым эмне учпайт экен деп, ары-бери басып, эки жагым карадым. Карасам, баары эле аман өңдүү. Бирок, эмне учпасын билбедим.

Өзүмдүн да кулап кетпегениме таң калдым да, өзүмө өзүм суроо берип коём. Мен эмне үчүн кулап жерге түшпөйм? – дейм, бирок, ал суроону өзүм да чече албадым...

Ошентип, кайра шардагы үйүмө келип түштүм да, бир аз тыныгып, эс алып олтурдум.

Бир маалда калың караңгылыктын арасынан бир чоң жер формасындагы бир нерсе уламдан-улам мага тушташып, жакындаган өңдөнүп келе берди. Шар ансайын дагы ошол жер сыяктуу формадагы нерсени көздөй акырындап уча берди. Бир маалда шардын көтөрүлүп сызганы маа анык экени сезилди,

Бир нече убакыттан кийин эле баягы жер формасын алган жерге жетип калыппыз. Жерине барып шар-марым менен аман-эсен түшүп калдым. Ал жер башка жер көрүнөт. Жаралып бүткөндөн тоолор, тунук акпаган коюуланган суулар. Бирок көпчүлүгү муз. Кез-кез жерде гана муздан кылайып өскөн лишайник, мох сыяктуу өсүмдүктөр гана учурайт. Андан башка ырымга чөп жок. Жана айбан, адам аттуунун саны тургай жыты жок сыяктуу. Акырын гана мох, лишайник өңдөнгөн өсүмдүктүн түбүн байкап карасам, көзгө илинер-илинбес бир курт жүргөн сыяктуу. Андай турмуш жок жерде жүрүүгө мүмкүндүк келбеди. Андыктан кантип өз жеримди көрөм? Кантип учам? Бул суроо менин башымды бир топ катырды. Ал жүргөн жерим 9 планетанын кайсынысы экенин да билбедим. Бирок, ойлоп-ойлоп баамдап байкасам ай шекилдүү, себеби, ай жерге жакын жүрөрүн билет эмесминби.



Мен бир топ күндөр жүрүп калдым, ал жерде күндүн кеч кириши, таң атышы биздикинен бат сыяктуу. Себеби, жерде жүргөндө түн ичинде эки ойгонуучу элем, бул жерге келгени түн ичинде бир эле ойгонуучу болдум... Дааналап, белгилей албайм, себеби, жерден учканда саатымды унутуп таштап салыпмын.

Мен элди сагындым, жерди сагындым. Бирок, кетүүгө келгенде ой бир топ башты катырды. Андыктан эмне кылуу керек деп ойлоп отуруп, колумдун тырмагы өсүп кеткенин да билбей калыптырмын. Тырмагымды алайын деп үйүмдөгү көмүркөйүмдүн ичиндеги бычагымды көмүркөйүмдөн алып, тышка чыгайын дегиче болбой эле шар көтөрүлүп жөнөдү. Мен сүйүнгөнүмө чыдай албай күлүп да жиберген экемин.

Ошентип, учуп жүрүп олтурдум. Билбейм, жерди көздөй учуп бара жатамбы, кайсы жакты көздөй учуп бара жатканымды билбедим. Бир маалда баягы басып өткөн караңгылыкка туш келип калдым. Ал караңгылыкка туш келип калгандыктан, жерди көздөй жол тарткандыгымды ошондо билдим.

Бир маалда жердеги жарыктын шооласы калың караңгылыктын арасынан көзүмө байкала баштады. Ошентип олтуруп, ылдыйлаган сайын ылдый түшүшү катуулай баштады. Мунун себеби, Курский Аномалия магнети бычакты тартып жаткан экен. Бычак менен биз түшүп келе жатыппыз. Ал көрсө айда экенде жер айланып олтуруп, бычакка туш келгенде тарткан экен. Ошентип, Курский Аномалияга келип түштүм. Бычакты ошондо таштадым да, шарым көтөрүлүп, үйүмө келдим. Бычакты таштаган себебим – бычакты алып жүрсөм, Курский Аномалия кайра-кайра тартып эле бастыра турган эмес. Бирок, бычагым абдан жакшы эле да, аны кийикчилеп жүргөндө да алып жүргөн болчумун...

¹ Курский Аномалия – Украинадагы магнит кени.



III. ТАЛАААГА ЧЫККАНДА

Мен бир күнү талаага чыктым. Чыгуунун себеби болсо, табигый шарттар менен жана талаа айбандары менен бир аз таанышып өтүү эле.

Бир мезгилде талаадан конуп олтурган бир кушка кез келдим. Ал куш болсо, бир бүркүтү тыткылап жеп олтурган экен. Мени көрө койду да, жеп жаткан бүркүтүн таштап, мага талпынды.

Куш качырып мени тебүүгө даярданып кирип келди. Мен андан кандайча кутуларымды билбей, башымда кийип турган тумагымды кушту көздөй ыргытып жибердим. Куш шып этип, тумакты илип алып жөнөп кетти.

Куш сызып алып, тумакты мыкчып, көкөлөп бара жатат. Кийик көрүнсө атайын деген кичине тапанчамдын огун ошол тумагымдын кырбуусуна салып койдум эле. Ал ок ошол бойдон тумак менен кетиптир. Кийик атып алайын деген жалгыз огум тумак менен кошо кетип калгандыгына мен бир топ капаландым. Кайдан ок таап, үйгө бир кийик атып аларды билбей, бир аз ойлоно түшүп, ок-дарыны бат эле таап койдум. Чөнтөгүмдө ширекенин баштарын сыдырып алган бир куру патронум бар эле. Ошого как ортосунан салдым дагы, ок ордуна бир ташты салдым да, патрондун оозун бекитип, бир даяр атылуучу ок дүрмөт камдап алдым.

Эми мага бир кийик кезигүү керек болду. Ошондуктан, кийик атуу үчүн бир калың токойду аралап, кийик табылат менен жүрүп олтурдум. Бир маалда алдымдан саксактап бир аюу кол салууга качырып калды. Мен атайын дейм, бир гана дүрмөтүм бар. Атпайын дейм, качырып эле кирип келе жатат. Муну эмне кылуу керек? Мен аны эмне кыларды таптым. Тапанчамды алдым да шыкааламыш болуп, маңдайына туруп калдым. Аюу да менден коркконсуп, токтой түшүп басып калды.



Акырындап-акырындап олтуруп, көзүмдөн көзүн айырбай эле бетме-бет келип тиктешип калды. Мен көзүмдү ирмесем эле жарып салуучудай, бирок мен көзүмдү ирмебей эле тиктешип тура бердим. Көзүм да талып болду, андан кантип кутуларымды билбедим. Айдан келгенден кийин бир сүрөткө түштүм эле. Аны эстесем, чөнтөгүмдө жүргөн экен, аны акырын чөнтөгүмдөн алдым да, алды жагымдагы бир чөпкө илип, аюуну карата койдум. Аюу ал сүрөттү караган бойдон кала берди. Өзүм акырын жылып алып, жөнөп кете бердим. Жүгүрүп бара жатсам, баягы куш алып кеткен тумагым жатат. Тумагын ар жагында куш өлүп жатат. Тумагымды көргөндөн кийин огум бар бекен деп чуркап бардым. Бирок огум жок, кайда түшүп калганы белгисиз. Тумагымды күбүп-күбүп кийип алдым да, куш эмне болуп өлгөнүн билүү үчүн куштун жанына бардым. Куш өлүп жатат. Эмнеден өлгөнү белгисиз. Бутун карасам, патронумдун от берүүчү арт жагына куштун бир бармагы батып калган, ошондуктан ал огум от алып, атылып кетиптир. Кушка ошонун ичиндеги огу тийип өлүптүр.

IV. МАМОНТ ТИРИЛТКЕНДЕ

Менин Сибирь жакта эң бир кысталыш жумушум чыгып калып, барып калдым. Сибирге барганда жеке эле ал жумушумдун артынан түшпөй, башка дагы илим изилдөө жагына кирише баштадым. Сибирде жашоочу түрлүү улуттар менен аңгемелеше баштадым. Алардын жеринин шартына жана элинин шартына акырындап көнүгүштүм. Бирок, менин оюмдан чыкпаган бир санаа да бар. Ал болсо, кайнозой эрасында¹ түндүктү муз каптаганы эсимде. Ошондуктан, ал учурда жашаган мамонт

¹ Эра бир нече доорго бөлүнөт.



жана пил сыяктуу айбандардын Сибирде жашагандыгы да эсимде. Ошондой болгондуктан мамонттун муз доорунан калган калдыгын табууга кириштим. Мен кандайча мамонттун калдыгын табууга киришкендигимди сиздерге айтып бербесем, мамонтту издегендигим туура да болуп чыкпас. Июль айынын бири дегенде бир тунгусту итине чана коштуруп, жолдош кылып, ээрчитип жөнөдүм. Баруучу жерим Түндүк уюл деңизи. Түндүк деңизинин муздарынын арасына катып калган мамонттордун калдыгын табамбы деген ой менен жүрүп отурдум. Иттери таскактап, жолдошум экөөбүздү сүйрөп олтурду, Арийне, иттердин таскактап чуркашы да эп эле, себеби, эки кишиге күчтүү иттерден онду чегип алгандан кийин чуркабай койчу беле. Ошондой болсо да, бир кара ала тайган чабалактап жүрбөй калды. Мунун жүрбөй калганына эмне себеп болду. Албетте, мунун жүрбөй калгандыгына дагы бир топ толуп жаткан себептер бар болуп чыкты.

Мен аны жанымдагы жолдошум – иттердин ээсинен сурадым.

– Мунун жүрбөй калган себеби эмне болду экен? – дедим. Жолдошум анын жүрбөй калган себебин толугу менен айтып берди. Көрсө, ал кара ала тайганды мурунку күнү да чанага чегип суутпай койгон экен. Ошондуктан, ысык кетип калып, ал күнү жүрбөй калганынын себеби ошол болуп чыкты.

Кара ала тайганды чанадан чыгарып, чананын үстүнө жаткызып алып, бет алып бара жаткан узун жолубузду узарта бердик. Бир маалда түндүк уюл деңизине токтоосуз жетип барган экенбиз.

Ошентип, түндүк деңиздин чет жагына чанабызды токтотуп, жүгүбүздү түшүрдүк да, өзүбүз мамонт калдыгын издөөгө кирише баштадык. Бир маалда тоодой болуп сүзүп жүргөн муздун арасынан эле жолдошум «таптым эле, таптым» – деп, кыйкырып калды. Мен да анын «тап-



тым» деген кыйкырыгына кубанып, бала болуп чоңойгондон бери бир каткырып күлбөгөн ачуу кыйкырык менен: «Ай, айланайын абаке» – деп, кыйкырып жиберген экенмин.

Ошентип, анын таптым деген тоодой музунун төбөсүнө чыгып барып, жолдошум таптым деген муздун арасын карасам, алдынкы артылып чыккан тишинин бирөө муздан чыгып калган экен. Тиши менен буулап музду казып, тоңуп калган мамонтту муздан сууруп алдык. Акырында тоо муздун башынан жылдырып олтуруп, кабагына түшүрдүк да, чанага салып алып, жолдошумдун үйүн көздөй кайттык. Мамонтту жолдошумдун үйүнө алып келип, тышка отту чоң жактырып коюп, мамонттун музун эритүү үчүн ар жак, бер жагын отко кактай бердим. Бир маалда дем алгансып, бир дабыш мамонттон пайда боло баштады. Жана бир аздан кийин ички мүчөлөрүнүн музу эригенде чыны менен эле дем алып, башын ары-бери көтөрүп, көзүн ача-жума берди.

Мен мунун тирилип, мал болорун билип, эң кубанычтык менен сүйүнүп кеткен экемин. Жолдошум менин кайсы эрадагы мамонттун тоңуп калгандыгын билгендигиме ал дагы мага ошончолук кубанды. Бир аздан кийин мамонт башын чулгуп тура баштады. Бирок, мындан эчен кылым бою мурун тоңсо да, ички организми жана тышкы организмдери бузулбаган экен. Ошол бойдон аман-эсен гана тоңуп жата бериптир. Бирок, менин тирилкеними билбестен чоочуркап: «кайдан келгенсиң» – дегенсип, олурайып карап да коёт.

Кийинчирээк акырын-акырындан үйүр боло баштады. Мен ал мамонтко курсагын тойгузуу үчүн түрлүү тамактар да алып келип бере бердим. Менин алып келген тамагымды чоочуркабай эле кызыгып жей берди.

Бир канча убакыттан кийин артынан тезегин чыгара баштады. Мага анын тезегин текшерүүгө туура келди. Себеби, ошол мамонт музга катканда кандай чөп жеп



жатканын билүүгө тийишмин. Мамонттун тезегин текшерип олтурсам, папоротник жана ийне жалбырактуу чөптөрдүн кээ бирлери учурайт. Мен ал мамонтту алып, үй жакка жол тартуума туура келди. Бир күнү жолдошум менен коштошуп, мамонтту минип алып, үйдү көздөй жөнөдүм.

V. КӨГҮЧКӨН ОКУГАНДА

Мен бир күнү бир зоого чыктым.

Зоонун боорунда көп көгүчкөндөр тууптур. Мен бул көгүчкөндүн эки-үч баласын алып келип, үйгө бакма кылууну ойлодум.

Менин ал ойлогон оюм абдан туура болуп чыкты. Себеби, жар көгүчкөн бакма болсо, үйгө кайдан да болсо таап келерин билем. Ошондой болгондуктан зоодогу уяга чыгып барып, эки балапанды алдым да, үйдү көздөй жөнөп кеттим.

Ал көгүчкөндүн балдарын абдан жакшы көрүүчүмүн жана абдан жакшылап багуучумун.

Мен жакшылап баккандан кийин менин жанымдан кетүүчү эмес. Кайда барсам да, ээрчип жүрө берчү болду. Мен ал эки балапанга акырындык менен тил да үйрөтө берчү болдум. Алар адеп эле үйрөнгөндө, «ат» деген сөздү үйрөндү, андан кийин «ок» деген сөздү үйрөндү. Себеби, мындай бир муундуу сөз үйрөнүүгө оңой эмеспи.

Кийиичирээк абдан кыйын сөздөрдү да айтчу болду. Менин атымды, энемдин атын угуп, даана айтып жана ким экенибизди айтып да билип калуучу болду. Мен буларга жеке гана сөз үйрөтпөстөн, окута да баштадым. Эң мурун «а, б, ч, к, ш, о, т» тыбыштарын үйрөтүп, андан сөз улап жазып окуттурчу да болдум. Эң мурун жогорку тыбыштан мындай деген сөз кураптырып окутум. «Аба», «ач, тоо» деген сөздөрдү окуттым. Кийинчи-



рээк тыбыштын баарын үйрөткөндөн кийин, кайсы сөз болсо деле окуй беришчү болду. Бирок, көпчүлүк сөздү «таш», «баш», «ат» деп окуйт. Кийинчирээк бардыгын да бир ката кетирбей окучу болду.

«Көгүчкөндөр алиппеси» деген китептин кай жеринен болсо да, алдына ачып койсом окуй берер эле.

Ал алиппенин ичинде бир куплет мындай деген ыр бар эле:

Биз, биз бакма көгүчкөн,
Окуганга көнүшкөн.
Кат жазууну үйрөнүп,
Далай кызык көрүшкөн.

Ушул ырды эң сонун көрүшүп, экөө окуп да калар эле. Кийинчирээк байкасам, ошол ырды жаттап үйрөнүп алышыптыр.

Бир күнү эртең менен уйкудан көзүмдү ачсам, кондуруп койгон жерге конуп алып эле ырдап жатышат. Бул ким ырдап жатат экен деп көзүмдү ачып, башымды көтөрсөм, жакын жерде киши көрүнбөйт. Баягы кондуруп койгон көгүчкөндөрүмү карасам, экөө жардашып туруп алып, ырдап жаткан экен. Мени көрө коюп, уялып кетишти окшойт. Башын канаттарына катышып эле, уктаган сыяктуу коңурук тарта башташты...

Мен да билер-билмексен болуп, жуурканыма чүмкөнүп калдым.

Мен бул көгүчкөндөргө жеке гана сөз менен тыбыш үйрөткөн жокмун. Аларга жазууну жана цифра сандарын да үйрөтө баштадым. Ал цифра сандарын да бат эле үйрөнүп кетишти, цифраны үйрөнгөндөн кийин, арийне, анын санатына үйрөнүүгө тийиш. Анын санатын да жакшы үйрөндү. Бирок, кез-кез жерден адашып да калуучу болду. Ал адашкан санын буттарынын бармактарын са-



нап, бат эле таап алышчу. Эң эле мурун 10 го чейинки сандарды үйрөнүштү. Албетте, онго чейин билишкенден кийин, ар жагын дале бат эле билип кетишти.

Булар бутуна карандаш, калем кармап жазууну да үйрөнүшкөн. Бир бутун көтөрүп туруп, калем же карандаш сунсаң, шып илип алчу. Бир буту менен бир нерсени кармап олтура берип, экинчи буту менен алдына кагаз коюп койсоң, жаза берчү.

Мен алардын сабатсыздыгын жойгондон кийин көгүчкөндөрдөн чыккан маданияттуу жана бир чоң билимпозду чыгаргым келди. Андыктан буларга тажрыйба менен көргөзүп, сабак берүүгө туура келди. Жана бардык сабактан даярданууга туура келди.

Мен андай, ал жагына атайлап киргенден кийин коёмунбу. Бардык жагынан даярдап алып эле сабак бере берчү болдум. Алар менин сабагымды абдан жакшы көңүл коюп угушчу жана китептен баланча жеринен окугун десем, айтканымдай окуп, айтканымдай суроого жооп беришчү.

Мен аба тууралуу сабагымды жүргүзүп жатканда ушунчалык кызыгышып, эч жакты карабастан угушчу эле. Себеби, аба тууралуу сүйлөгөндө куштар эмне үчүн абада учат, жана кантип жыгылбай жүрөт, аны абада алып жүргөн эмне күчү бар. Ушундай сөздөрдү суроо берип коюп, жакшылап чечип, жакшылап айтканда таң калышып, мени карап калышар эле.

Алар менин колумда 8 жыл тарбияланып калышты жана булар ушунчалык жакшы окушту, а сиздерге түшүнүктүү болушу үчүн бир гана мисал айтып өтөйүн.

Бир жылдын ичиндеги орто мектептин эсеп сабагын 3 айдын ичинде гана окуп бүтүп коюшту. Мен деле программа менен бергим келет. Бирок, кээ бир эсепти жазып убара болушпастан, ойлоп айтып коюшат. Жана кандай кыйынын берсем да чыгарып коюшат. Булар класстан



класска өткөндөгү сыноодон да ушунчалык жакшы өтүшөр эле.

Эсеп, физика ж. б. сабактан текшерүү, сыноо болгондо, экөөнү эки жерге кондуруп коём. Себеби, бири чыгара албай жатса, биринен бири көрүшө коюшпасын деген максат эле. Антсем деле мен доскага жазарым менен алар чыгардым дешип бере коюшат. Текшерип карасам, абдан туура чыгарышкан, ошентип, 8 жыл ичинде жогорку окуу бөлүмдөрү менен тең билим алгандыктан, жогорку билимдүү деген документ бердим.

VI. БАРДЫК ЖЕРДЕ ЖҮРҮҮЧҮ КАЙЫК

Бул китепчени окуучулар! Мен дагы далайларды баштан өткөрдүм го!

Мен бир күнү ойлоп олтурсам, ойлоп жүргөн кесибимдин бирөөнү унуткан экенмин.

Мен жаңыдан жөргөлөй басып жүргөнүмдө бир кумурска үйдөгү мен төгүп койгон чалчык суунун ары өйүзүнө өтүү аракетин кылып жатат. Бирок бир топко аракеттенип жатып, өтүүгө абдан кыйналды. Антсе дале өтө албады. Мен быякта эмнеси бар экен деп, абайлап олтурсам, ал жакта тамдын түбүндө уясы бар экен. Мен уясына кантип кирер экен деп, керели кечке ошол кумурсканын аракетин байкап олтура бердим. Улам суу соолуп кургап келе жатканда, акырын чакадагы суудан чөмүчкө сузуп келип, төгүп коём. Бир маалда кумурска ар жактан бир кургак куурайдын кичине сыныгын көтөрүп келип, суунун үстүнө салды да, өзү куурайдын сыныгынын үстүнө басып, алдынкы эки муруту менен сууну артка күрөй берди да, бир маалда суудан чыгып, ийинине кирип кетти.

Мен эми кантип кумурскача кайык жасап, бир деңизге барып саякаттык кылсам дедим. Бул ойду кумурска



куурай алып келип, өтүп кеткен күнү эле ойлоп койгом. Бирок, ошондон бери эстебей, азыр эстегенимди карачы... Мен андыктан, бир аздан кийин абада учуучу, сууда сүзүүчү, жерде жүрүүчү кеме иштөөгө кирише баштадым. Ал кемени ушунчалык жакшы кылып жасадым. Жасаган кемем сууда сүзүүчү, көктө учуучу, жерде жүрүүчү болуп чыкты.

Андыктан дүйнөнү бир айланып келүүгө туура келди. Ошондой болгондон кийин бир күнү дүйнөнү айланып келүү саякатына чыктым. Үйдөн энем менен коштоштум да, бир айда келем деген убаданы энеме бердим. Энем да менин убадамды макул тапты. Мен ошол күнү учуп алып, Улуу Тынч океанына түштүм. Ошондо суу менен сүзүп олтуруп, XV деген аралдан чыктым. Ал арал ушунчалык жакшы, көгөрүп турган жыгачтар, нечен түрлүү сайраган куштар, бышып турган жүзүм, алчалар. Бирок кыбыраган адам баласы аттуу жан жок сыяктуу. Мен ал жерге 6 күн туруп калдым, ошол алты күн ичинде жылт эткен от, кыбыр эткен адам үндөрүн уга албадым. Ал барган аралымды аралап чыктым. Үстүнөн кайыгым менен учуп, сүрөткө да түшүп алдым. Ошол түшүргөн сүрөтүмдө адамдан башка аралда жүргөн жаныбарлардын баары тең эле түшүп калган.

Түрлүү маймылдар, эчен түрлүү тотулар, түрлүү-түрлүү түстөгү чымчыктар. Эчен бир арстандар, бирок бул аралда адам пендеси жок сыяктуу. Бир аз абайлайынчы деп, тартып алган сүрөттөрүмдүн ар бир жерин байкап олтурсам, сүрөттүн четирээк жагында бир жалгыз тартылган дуб жыгачынын түбүндө адам сыяктуу бир нерсе кошо түшүп калган. Бул адамбы, айбанбы, сүрөттөн айрып тааный албадым. Андыктан, токойдун үстүнөн кайра учуп, баягы жалгыз түп дубдун жанына барууга туура келди. Мен бир топ ойлонуп турдум да, ошол токойду көздөй кайыгымды учу-



руп алып жөнөдүм. Акырындап учуп олтуруп, баягы жалгыз түп дубга жакындадым. Ал дубду жана анын тегерегин чоң кылып дааналап сүрөткө түшүрүп алдым. Түшүргөн сүрөтүмдү абайлап байкасам, анык адам экен, даана эле белгиленди.

Мен эми ал адамга барып, кайдан келгендигине таанышууга туура келди. Мен шуулдап эле кайык менен жетип барууну туура таппадым. Себеби, ал адам кокустан коркуп кетеби, алда эмне болуп кетет. Андыктан кайыкты бир теректин башына кондуруп, кулап кетпесин үчүн бек кылып байлап койдум да, колума тапанчамды кармап алып, баягы дуб жыгачтын түбүндө олтурган адамды көздөй бет алдым. Акырындап эки жагымды абайлап олтуруп, баягы дубга жакындадым. Эч дабышсыз акырындап дубдун ары жагына бардым. Баягы адам капкара, чачы өсүп кеткен, кийими жок. Бир нерсени тыткылап жеп олтурган сыяктанат. Ар жагынан барып, «Амансызбы!» – дедим. Мени жалт бир карады да, айкырып алып качып жөнөдү. Мен «бул эмне менден коркот, бул кандай адам болду экен» – деп, өзүмө өзүм токтой түшүп, суроо берип туруп калдым.

Мен бул адамдын чыныгы ал-абалын билип кетүүм керек. Ошондой болгондуктан жанагы качкан адамдын артынан жөнөп олтурдум. Бир маалда деңиздин боюнда деңиз жакты карап олтурган баягы качкан адамыма туш келе түштүм. Деңиз жакты карап олтурганда «ой, адам» дедим. Дагы бир бакырып, деңизди көздөй качты. Бирок тереңдеп бара албай, мойнуна чейин деңиз суусу каптап калгандан кийин кайра тартып, мени көздөй бет алды. Мен анын келгенин күтүп, деңиз боюнда тура бердим. Бир маалда түптүз маа келип эле күрөшүп калды. Менин аябаган балбандык жайым бар эле. Акырын көтөрүп ала койдум. Жулунуп болбойт. Акырын көтөрүп алып, баягы байлап койгон кайыгымдын жанына алып келип, кайыкка түшүрүп учуруп алып жөнөдүм.



Ошентип жыйырма күн, жыйырма түн дегенде үйгө келип түштүм. Баягы адам болсо кайык менен келип, кете албай адашып калган жапайы (дикарь) адам болуп чыкты. Ал адам кийинчирээк тил үйрөнүп, менден окуй баштады.

Мен маданияттуу бир билимпоз киши кылып чыгарууга кирише баштадым.

19/III 1937-жыл.





ҮЧҮНЧҮ ШАР

Жолдоштор! Мен өзүмдүн кесибимдин орчундуу жерлерин сиздерге айткым келет. Албетте, сиздер бул менин кесибимди билгенден кийин сиздер да меники сыяктуу кесиптерди ойлоп жана маанилүү жыйынтыкка келүүнүздөрдү күтөмүн.

Мен бир күнү асманда калкып жүргөн жаандын бууларын, абада сызып учуп жүргөн канаттуу куштардын учушун байкап, алардын асманда көтөрүлүп учуп жүргөндүгүнүн себептерин таба албай, көпкө ойлонуп жүрдүм. Бирок көп убакыттар өтсө да, алардын асманда көтөрүлүп, абада калкып жүргөндүгүн чече албадым. Менин мындай окуянын чындыгына жетүүдөгү максатым чоң эле. Мен ага тажрыйба кылуунун натыйжасы менен гана ал максатка жетеримди билдим. Ал максатты иш жүзүнө аткаруу үчүн бир топ чоң окуяларды өткөрүү керек болду.

Менин белгилүү оюма жардамдаш бир буюм табылса, ошол буюм аркылуу гана астымдагы чечилбеген максатты чечеримди билдим. Асманда дүйнөнүн боштугунан орун алып, жер шарын тегерете курчап турган абадан жеңил бир буюм табуу эле. Ал буюмду сураштырып жана тажрыйба кылып гана таптым. Ал табылган буюм асманда калкып жүргөн калың абанын бир түрү болучу. Ал водород газы эле. Бул водород газы суу составынын үчтөн эки бөлүгүн ээлеп, жалпы абадан 14,5 эсе жеңил экендиги белгилүү.

Менин тилеген буюмум табылгандан кийин баягы чечилбеген максатым да чечилди. Мен ал водород газын бир шарга толтуруп, оозун бууп, көккө кое бердим. Ал шарым жогорулагандан жогорулап, алыстай берди. Мен мындай жеңил газ аркылуу шардын жогорулап учушунан булуттардын жогоруда көтөрүлүп жүрүшүн билдим.

Мен экинчи шар жасап, ал шарга белгилүү оордукту көтөртүүгө ойлодум. Бир күнү экинчи шарымды жасап бүтүп, өзүмдүн багып жүргөн бир итине жакшылап үй жасап, терезе салып, тамак камдап, абанын суюк катмарында кислороддун жетишсиздигин эске түшүрүп, иттин дем алууга керектүү абасын даярдап, газга толгон шар менен бирге чиркештирип, асманды көздөй учуруп коё бердим. Ит бегилүү ыраактыкка чейин терезеден башын чыгарып барды да, алыстаган сайын карааны жоголуп, кайда кеткени белгисиз болду.

Мен үчүнчү шар жасап, өзүм учууну туура таптым. Өзүм түшүүчү үчүнчү шарды абдан мыктап жасадым да, ага үй жасап, жолго алып жүрүүчү шаймандарымды жана азык-түлүктөрдү алып, белгисиз, калың аба боштугуна жол тартууну ойлодум. Акырында ал да орундалды. Абага көтөрүлүп уча баштадым. Шар көтөрүлгөндөн көтөрүлүп, жерден алыстагандан алыстай берди. Жердеги кыбыраган жан-жаныбарлар кичирейгенден кичирейди, алар барган сайын бопбоз болгон гана мейкин талаадай көзгө үлпүлдөп көрүндү. Бир аздан кийин эч нерсе көрүнбөй, белгисиз бир караңгы түнгө кезиге баштадым. Кайда жылып бара жатканын сезе албадым, аны токто да албадым. Себеби, ал шарды белгилүү жакка башкаруучу менде тетик болбоду. Шардагы газды чыгарайын дейм, бирок корком, себеби, газды чыгаргандан кийин токтоосуз барып жерге тиеримди билемин. Кармоого эчтеке жок. Жалгыз гана кармалбаган абанын ичинде шар менен мен учуп бара жаткансыйм. Жер шарын те-



герете курчаган абанын арасында кетип бара жаткан жандын бири мен гана болсом керек.

Күн нурун тосо албаган суюк аба менин дем алышыма да суюктук кылгансып, демим кысылып, башым каңгырай баштады. Бирок мен жолго чыкканымда, абанын сейрек болушун эске алып, өзүм менен бирге белгилүү дем алдыруучу коюу абадан запас кылып алган элем. Мен ошол запас аба менен дем алып келе жатам. Кыбыраган жан, шырп эткен дабыш жок.

Эч жылчыксыз караңгылыктын арасында гана келе жатамын, келген жолум ушу го дегенсип, үйүмдүн терезесинен башымды чыгарып ылдый карайм. Бирок миң карасам да көзүмө караңгылыктан башка эч нерсе көрүнбөйт. Күндүн ачык-бүркөгү да белгисиз. Учсуз, түпсүз узак жолдун кайсы жагын көздөй шардын көтөрүлүп бара жатканы белгисиз. Жерден кабар алгым келди. Кат жаздым да, нандын ичине салып ыргытып жибердим. Ал каттын мааниси мындай эле.

АСМАНДАН АЛЫСКА КАТ

«Мен бир шар жасап, ал аркылуу көтөрүлүп, жогоруга учтум эле. Бирок менин шарымда кемчиликтер болгондуктан жана өзүмдүн болжогон жериме бара албай, белгисиз жолго түшүп, суюк абанын арасында гана жогорулап кетип бара жатам. Жарык шооласы да жок, караңгылык, менден башка эч бир жандын бардыгы сезилбейт. Ал караңгылыкты сөз менен айтып, көз менен болжолдоор эмес.

Мен 25-майда асманга учтум эле, ошондон бери нече сутка болгондугун да билбейм, себеби, мага күндүн чыкканы жана батканы билинбейт. Андыктан жер менен байланышуу үчүн кат жазып таштоого туура келди. Ким билет, бул катым кургак жергеби, же сууга түшөбү? Мей-



ли эмне болсо да, тобокелге салып, бул катты жазып, атымды коюп, нандын арасына тоголоктоп салып, ыргытып олтурамын, менин азыркы кыскача абалым ушул» – деп жазып, кол койдум.

Мына мен шар менен дагы эле көтөрүлгөндөн көтөтөрүлүп учуп бара жаткан сыяктанам. Жерди көздөй ыргыткан катымдан гана үмүт кылгансыйм. Бирок ал каттын кетишине бир топ убакыттар болсо да, мен жакка эч кабары сезилбейт. Шарды жарып жибергим келет, кайрадан сабыр кылам.

Аңгыча, калың караңгылыктын арасынан кулагыма бир дабыш пайда болду. Бул сапар тарткандан бери дабыш укканым ушул гана. Кулакка чалынган бул дабыш санааны эчен түргө бөлдү. Ал дабыш негедир уламдан-улам жакындай бергенсиди. Дабыш катураак угула баштады. Алыстан угулган дабышты белгилеп ажырата билүүгө болбоду. Жерге ыргыткан катымдан бир жардам келе жатабы деген ойго да баттым. Бирок абанын жогорку катмарына менден башка ким келмек эле деген ойго чөгөмүн. Бир нерсе көзгө көрүнөр бекен деп, үйүмдүн терезесинен баш багып, көзүмдү ачып, айланамды карайм. Үн чыгарайын дейм, корком. Дагы бир кырыска учурабагай элем деген ойго кетем.

Калың караңгылыкты жаңырткан үн жакындай берди. Бул эмненин үнү экен дегенсип, ага мен кулагымды тосуп тыңшадым. Ал үн кез-кездерде арсылдап үргөнсүп кетет. Мен ал үндү экинчи учурган шардагы ит болбосун деп болжодум. Кулагымды салып дабышты тыңшайм. Ал дабыш чыны менен иттики экени жакындаган сайын айкындалды. Бирок, ал чыккан иттин үнүнөн канча алыстыкта келе жаткандыгымды билбейм, караңгыдагы абадан көп эле алыстыктан угулгандыгы белгилүү иш. Менин итим го деген үмүт менен итти атынан чакыра баштадым, ит ого бетер дабышын күчөттү. Муңдуу үн менен улуп, тааныгансып кыңшылай баштагансыды. Итимдин



артынан барган сайын чакырып, калың караңгылыктын тынчын алгандай болом. Итим да мени белгисиз жерден учураткандай болуп, кубангансып улугандан улуду.

Аңгыча жогорулап бара жаткан шарым бир буюмга урунган сыяктанды. Итимдин дабышы жогору жактан чыкканы ачык айкындалды. Бир аздан кийин шарым кайрадан жогору көтөрүлгөндөй болуп сезилди. Итин шары үйүмдөн чыккан чырактын жарыгы менен көрүнө түшүп, ылдыйлап бара жаткан сыяктанып, шардын газы азайып, куушурулуп бара жатат.

Терезеден колумду чыгарып, ылдыйлап кетип бара жаткан шарды кармап калдым. Кармаган шарымды өйдө тарттым да, андагы итти өз үйүмө чыгарып алып, шарды коё бердим. Ал жарылып калган экен. Шуулдаган бойдон жерди көздөй түшүп кетти. Итим кайдан жолуктуң дегендей мага эркелеп, кыңшылады, итке тамак бердим. Ит мени сагынгандай, көзүн балбылдатып, мага карап жалактады. Мен жарайсың деген ой менен башынан сыладым. Менин ички сырымды ал билбей, анын ички сырын мен билбей, сүйлөшүп, акылдашпагандыгыбызга экөөбүз тең буулугабыз.

Итине кездешкенден кийин менде да чоң кубаныч пайда болду. Себеби, менден бир топ күндөр мурун кеткен итине кездештим. Эми эли-журтума деле кездешемин деген үмүт мени бир кубанычка салгандай болот. Албетте, мындай чоң кубанычта ойдун, санаанын кайда кеткенин билбей, болуп жаткан окуяны күнүмдүк дептериме унутпас үчүн жазып да барамын.

Шар кылкылдап жогорулаганынан токтолгон сыяктуу болуп сезилди. Шардын ылдыйлашы мени дагы кубандырды. Бирок бул шардын жарылгандыгынан ылдыйлаганыбы, же болбосо ит экөөбүздүн салмагыбыздан болгон ишпи, айтор белгисиз. Чындыгында салмактын басышынан болуп чыкты. Жаш жүрөк кабына батпай,



алып учкандай болду. Итти ким билет. Ал айбан го, билеби, билбейби, бирок ал да кубанычта экендиги сезилет.

Бир маалда калың караңгылык суюлгансып, ылдыйлаган сайын жарыктын шооласы көзгө элестей баштады.

Шардын ылдыйлаганы ыкчамдаган сыяктуу, уламдан-улам караңгылык азайып, жарык көбөйө берди. Бир маалда күндүн көзүн көрдүк. Биз менен амандашкансып, жарык нурун бизге чачырата тийгендей болду. Бир калың булуттун үстүндө болдук. Андан ылдыйладык, калың булут күндүн көзүн калкалады. Бир маалда жаркылдаган чагылгандуу калың жаанга кездеше түштүк. Жер көрүнбөй калды, күн жаап жатат. Ит да чыдай албай кыңшылап, шардын бат түшүшүн күтүп жойполоктойт. Жер, ай,.. ой-тиричилик, жер деген ичтеги күнгүрөнгөн дабыш менен мен дагы терезеден башымды чыгарып карап турам.

Бир маалда, мунарланып тоо чокулары көрүнүп, мурда көрбөгөн, чокусун ак кар каптаган бийик тоого кездешүүчүдөй жакындап кирип келе жатабыз. Бир аздан кийин шар эки жагы жалама кызыл чополуу жардын бооруна жакындай баштады. Шарыбыз бир гана көк чөптүү тектирчеге барып, конуп калды.

* * *

Алды зоо, үстү аска, жолсуз туюк капчыгайдын арасында бир кичине тектирчеде корккон коён өңдөнүп, итим экөөбүз алдыбызда таштан ташка урунуп, көбүрүп агып жаткан сууну карап коёбуз да олтурабыз. Жан сактап, жашап турган жар боорундагы тектирчезиндин чоңдугу чейрек гектардай гана жер. Биз турган мындай белгисиз жер жана агып жаткан суу карта боюнча кайсы жерде экени да сиздерге белгисиз. Беттешкен маңдай жагыбыз – жалама капчыгай. Туура жагыбыз болсо, бодур-



луу аска таштар, үнүрөйгөн үңкүрлөр. Мындан башка көзүбүзгө эч нерсе көрүнбөйт.

Асмандан айдын шооласы – асмандап көк тиреген зоодон ашып келип, нурун чачыратат. Күндүз күн да түшкө жакындаганда гана асман тиреген зоонун башынан ашып келип тийип, түш оогон ченде маңдай жагыбыздагы чоң зоого жашырынат да кетет. Мындан башка эч нерсе көрүнбөйт. Шар менен кошо түшкөн азык-түлүгүбүз да түгөнүүгө жакындады. Азык табууга дарман да жок. Өзүбүз жашап турган чейрек гектар түзөң тектирчеде бизге тамак болуу үчүн эч нерсе көрүнбөйт. Жалгыз гана көзгө жагымдуу көк чөп, андан башка эч нерсе жок. Мындай турмуш өтпөс жерден кантип кутуларымды да билбейм. Шар менен учуп, дагы башка жакка кетели деген үмүт болот. Бирок шарыбыз – жашап турган жерибизге конордо, жогор жакта бир чоң борчукка урунуп жарылган. Мына азыр биздин дарман ушул гана абалда турат. Эптеп жол таап, түшүп кетемби деген ойго батам да, жол карайм.

Албетте, мынча асман тиреген бийик зоо болсо жана алды жакта көбүгүн чачып агып жаткан чоң суудан көзгө чоочун жерден кандайча жол тапмакчымын. Кандайча жол болмокчу. Жол жасап, ылдый түшүүгө же жогору чыгууга колдонула турган белгилүү курал жок. Жалгыз гана шар менен көтөрүлүүгө керек болчу майда курал бар. Мындан башка ырымга курал жок. Санаа көптү ойлотот, акыл жетпейт. Итим да кантип кутулабыз дегендей болуп кыңшылайт да, ички сырын мага айткансыйт. Бирок ал – айбан, мен – адам, экөөбүздүн ортобузда акыл алмаштыруучу тил жок. Эртеден кечке аракет кылгансып, жашоо турмушун ойлойм да олтурам. Итим да менин оюма көз салуучудай, алыска көз жиберип маңдай жагыбыздагы асман тиреп, көз мелжиткен бийик зоону тиктеп, бир нерсени көргөндөй болот да, арс-арс үрүп, шыйпандап тим болот. Мен да көк тиреген зоонун боо-



рундагы арсак бодурлардын арасына көз жиберип, бир нерсе көрүнөбү деген үмүттө болом. Бирок, менин ал үмүтүм орундабагансып, көзүмө эчтеке чалынбайт да, үмүт үзөм.

Биздин күнүмдүк бактыбызга жаралгансыган биз турган тектирченин күн чыгыш жагындагы зооканын боорунан жылжып агып жаткан кичине булактан суу ичем да, үнөмдүк менен тамак жейм. Кагырап каткан сухарды сууга бир кесимден салып, бир маал наар аламын да, итими да бир маал наар алдырып, тамак берем. Шардагы үйүмө түнкүсүн кирип жатсам да, күндүзгүсүн бул арадан кутулуу аракетинде болом.

Бирок, мага жардам берүүчү бирөө да болбоду. Ойлоном, санаага түшөм, кутулуу жолун таба албайм. Таң атат, күн батат, мен күн сайын аракетте болом. Албетте, канчалык аракеттенбейин, канчалык ойлонбоюн, мен ал жерден оңойлук менен кутулбай турганмын. Менде курал да жок, жалгыз гана бир бычагым бар. Анын кыры менен оттук ташты чактым. От кыпыны пайда болду. Аны пахтага тутанттым. Бирок күйүү буюму болбогондуктан, мен от аркылуу курал жасоо максатымды да таштадым. Мына мындай кырсыктар менден кетпей турган болду. Күндөр өтүп жатты, азыгым да азайды. Мен эчен аракет кылсам да, эчен акыл ойлоп, ой жүгүртсөм да, бул кыйынчылыктан кутулуунун амалын таба албадым. Жашап турган жерибизге эч бир адамзат барбаган. Жалгыз гана учкан канаттуулар бир аз коно калып, кайта учуп кетишет.

Мына ушундай абалда турушубузга он күн болуп калды. Он күндүн ичинде табияттын туткунунан бошонуп чыгуу акылын таба албадым. Эчен капага түшөм. Бир күнү ойлой-ойлой акыл таптым. Итимди кандай да болсо ушул зоодон чыгаруу максат болду. Бир күнү турган зоонун боорундагы тектирченин батыш жак жээгинен оңтойлуураак, суунун жээгине түшүүчү бир изди итке



көргөзүп, эмне болсоң ошол бол деп, итимди кол шилтеп, божомол жаңдоолор менен жолго түшүрдүм, ит да менин сөзүмдү түшүнгөнсүп, зоонун боорундагы жолчо менен тырбаландап тырышып, бутунун тырмактарын ташка мадагансып жүрүп олтуруп, суунун боюна эптеп жетип, мени карап үрүп-үрүп, узак жолго түштүм дегендей жок болду.

Мен да бир нерсени унуткансып, итке карап ойлонуп кала бердим. Менин ал оюм болсо, кат жазып туруп, иттин мойнуна байлап, белгисиз жолго салуу эле. Бирок бул оюмду унутканмын.

Аскалуу зоонун боорунда мен гана жалгыз калдым. Итимдин кеткенине бир топ күндөр болуп калды. Бирок эчен күндөр өтсө да, иттен кабар жок. Тоонун башынан кылайып алтын нурун жерге сепкенсип, күлүңдөгөн күн мага таң калгандай болот да, төрт саат чамасында мен турган жерге нурун чачып, асман тиреген тоонун ар жагына жашырынат,

Кантип кутулсам деген ой бул арада мени басат да турат. Мына ушундай абалда ойго батып, санаага чумулуп, алды жагымдагы агып жаткан азоо сууга көзүмдү жиберип отурдум. Аңгыча маңдай жагымдагы чоң зоонун этек жагынан арбаңдап качып бара жаткан бугунун артынан түшүп, тынымсыз созулуп бара жаткан көзгө чоочун бир айбан көрүндү.

Бул кандай айбан экендиги азырынча белгисиз. Баягы бугуну кууган айбан арылап узай түштү да, көзгө илээшпей жок болду. Мына менин биринчи айбан көрүшүм.

Бир күнү азыгымды эсептесем, орто эсеп менен 10 күнгө гана жетерлик калыптыр.

Мен азыгымды түгөткөндөн кийин эмне кылмакчымын, кандайча айла болмокчу. Чөп жеп тамактанамбы, же тамак бүтүп, чын эле өлүм коркунучунда каламбы. Кантем, мен бул даражага эмне туш келдим? Жарамсыз шар жасап, асмандап калың катарланган аба-



га эмнеге учтум? – дейм да, өзүмдү өзүм кылмыштуу деп ойлоймун.

Мына ушинтип оор абалда жаш жандын айласын таба албай турганымда жогору жагымдан иттин дабышы угулгандай болду. Сүйүнүч кирди. Бир маалда жогору жагымда шагырап кулаган майда таш аралаш кумдун шыгырап эшилип жаткандыгы көзүмө көрүнө түштү. Аңгыча жогору жактан эрбең-сербең көзгө илээшип, бир нерсе көрүнүп, ылдый карай кулап келе жатты. Бул кандайдыр бир жактан бир нерсенин запкысы тийип, кулаган жапайы айбан болуп чыкты. Ал айбанга жакындап барып, аркайган эки мүйүзүнөн тарттым. Ал тоо эчкинин токтолгон текеси болгондон кийин менин алым жетпеди, аны ордуна кыймылдата албадым. Бирок эптеп жатып жылдырып, көк чөптүү жерге алып келдим.

Мен бул кийикке таң калдым да, бирөө аттыбы, эмне кылды экен дегенсип, ар жак бер жагын карадым. Анын арткы бутунун санынан шүүшүн кан чыгып жаткандыгын байкап, акырын колум менен кармап көрдүм. Анын бутунун сынгандыгы сезилди. Бул мен үчүн азык болот деп сүйүндүм. Аны союп, этин катыра баштадым. Азык да табылды. Өткөндөгү иттин үнү эмнегедир угулбай калышына таң калам.

Бир күнү өткөндөгү окуяны ойго салып, өзүмдүн турган аянтчамдын суу жак чекесине келдим да, бир чоң таштын үстүнө чыгып, айлана-тегерегиме көз жиберип карап турдум. Бир маалда ар жактагы асканын боорунан, бир чоң үңкүрдүн оозунан бир нерсе башын чыгарып мени карайт да, кыйшайып үнүлгөндөй болот. Бул эмне балакети болду деп чочуп, баягыга көз сала баштадым. Бирок анын эмне экендигин билбедим, себеби, анын жалгыз гана башынан башка эч бир денеси көрүнбөдү. Айла куруп, жүрөктү коркунуч басты. Мен чоң таштын түбүнө барып жаттым да, уйкуга кеттим.



Күн бүркөк, жер караңгы, зоонун бооруна уюлгуп келип тийген ышкырган карандай шамал. Мени коркунуч баскан, шамалга муңумду айткансып, кара таштын үстүндө олтурам. Аңгыча, замбирегин аткансып, чагылган жаркылдап, нөшөрлөп төккөн кара жамгыр куйду да турду. Асты жакта арыштап, таштан ташка тийип, экиленип агып жаткан суу бул арада кызыл кочкул болуп жатты. Менин жанымдагы жылжып агып жаткан кичине тунук булакча да кызыл кочкул болуп ашып-ташып, шарылдап, аскадан түшүп, алды жактагы чоң сууга кошулат да, белгисиз узак жолуна түшкөндөй болот. Менин турган аянтчама жогорку жактагы зоодон шаркырап куюп жаткан жамгырдын суулары мени эчен коркунучка түшүрдү. Бир маалда аянтчамдын суу жак чекесинин бир бөлүгү күп деп көчүп, алдыдагы агып жаткан сууга түшкөндөй болду. Мени коркунуч үстүнө коркунуч басты.

Төгүп жаткан жаан бир аз токтолгонсуп, себелей баштады. Мен да бир аз эсимди жыйып, чоң кара таштын далдаасынан башымды чыгарып, түнкү болуп жаткан табият окуяларын байкадым.

Мен эртеси урап сууга кеткен аянтчамдын бир бөлүгүн байкап карасам, тең жарымы ураган бойдон сууга кеткен экен.

Мага жардам кылар итимдин менден бөлүнүп кеткендигине 23-24 күн чамаларында болсо да, ушул күнгө чейин кайрылып бир белги берүүгө жарабагандыгынан айбандын эссиздигине, акылсыздыгына капа болом. Менин аз убакытка жетүүчү белгисиз жерден кулап келген тоо текенин эти да түгөнүп калды. Ал тоо текенин этин эсептеп келгенде араң гана 7–8 күнгө жетерлик. Менин азыркы учурум, азыркы күн көрүүм азырынча ушул гана болду. Менин бул белгисиз жерге келип түшкөндүгүмө мына бүгүн эки ай үч күн болгон экен, ошончо убакыттар өтсө



да менин ойлогон оюм, кылган аракеттерим мен үчүн пайдасыз болуп чыкты.

Менде белгилүү курал-жабдык болсо, мындай табияттын туткунунан кутуларыма шек болбос эле. Бирок менде куралдын болбогондугу, жердин тарлыгы – дүйнө жарыгын бүгүн көрөм, эртең көрөм менен гана жашоодон үмүт үзүп, айла табылбай амал бүтө тургандай болду. Эки ай үч күндөн бери менин алым кетип, жардамдашар нерсе жок, күн бүткөнсүп көрүнөт.

Мен эмне үчүн мындай окуяга туш келдим экен? – деп ойлоймун.

Менин абалым ушундай болду. Бир күнү болгондорду санап, күндөр алга жылып, азык азайганын ойлоп олтуруп, оор уйкуга кетип да калыпмын. Бир маалда күшүлдөп, колумду жалаган бир нерсени сездим. Кандайдыр, уйкудан ойгонуп, көзүмдү ачтым. Мандайымда көзү мага карап кадалган бир нерсе турат, бул кандай нерсе, билбейм, чочуган бойдон чындап маңдайымдагы арсайган жүндүү айбанга көзүмдү жибердим. Ал мага белгилүү аюу болуп чыкты!

Мен анын кайдан келгенин биле албай, кантейин, экинчи кайгыга үчүнчү кайгы кошулуп, маңдайымдагы апсайган жырткычтан кантип кутуларымды билбедим. Ал мага көз жиберип, ырсайган жырткыч тишин арсайтып, алдыңкы эки колундагы тырмактарын чыгарып, жүнүн сапсайтып, белгисиз жактан пайда болгон менин денеме ырайымсыз кара тумшугун матыруучудай, тырмагын денеге кадачудай болуп, бетимди көздөй оозун араандай ачып турду. Мен калпагымды чүмкөй кийип, күнөөлүү немедей башымды ташка төшөп, дармансыз эмне кылар амалын таба албай туруп калдым.

Ачуулуу, зоо жаңырткан үн менен аюу бир бакырды да, чапчып алды. «Ай, өмүр, кантесиң?» – деген ой-санаа жүгүрүп, акылым айраң, эсим дал болду.



Кандайдыр калың кайгыга батып, аюунун чапчыганда кийимден өтүп, денеге матырылган уулуу тырмагы мени бир азапка салуучудай болот. Капалуу түр менен башымды көтөрүүгө аракеттендим. Бирок аюу али бул арадан кете элек экен. Менин эки-үч айдан берки жашап, күн көрүп турган аянтчамды бүт шимшилеп кыдырып чыкты. 6–7 күнгө жетерлик кургатып койгон тоо текенин эти чоң таштын түбүндө эле.

Аны аюунун жыттуу мурду чалып калдыбы. Менин өмүрлүк үмүт кылып, жан сактоочу азыгымды барып жей баштады. Кантейин, дарман кылар эчтекем жок. Кол кыска, ал жырткычка каршы турууга кубатым жетпейт. Жашоонун акыркы күнү, акыркы түнү деген ой менен асманды карап, көзүмдөгү мончоктогон жашты кылгырттым да, кыймылсыз жаттым. Бир маалда, менин азыктарымды жеп бүткөндөн кийин аюу кайрылып мени көздөй бет алды. Мен көзүмдү жумдум да, демимди ичке тартып, кыймылсыз абалга келе түшүп, сулк жатып калдым. Акырындык менен мени көздөй басып келип, бир нече ирет кулак, мурдумдан бери жыттагылап, ысык канга тумшугун малуучудай болуп туруп калды. Эмне кылар айламды таба албай калдым. Айла кетти, акыркы гана амалды колдонуп көрбөсөм боло турган көрүнбөдү. Андыктан, курумдагы бычагымды алып, колума камдай кармап, калыбымдай чардаңдап жата бердим. Жок, болбоду, кайрадан мурду-башымды жыттагылай баштады.

Кандайдыр колума кармаган бычак менен бет жагына уруп калдым. Чаңырып алды да, менден бөлүнө түшүп, жалама зоо боорундагы бир из менен тырмышып жүрүп олтурду да, баягы белгисиз айбан башын чыгарган үңкүргө кирди да кетти. Мен дармансыз жаш өмүр өтүп, күн бүттү го деген санаа менен ал-күчсүз темтеңдеп турдум да, аюунун калтырган тарпына бардым. Мен 6–7 күнгө жетет деген тоо текенин катырылган бир саны бул учурда бир күнгө да жетерлик калбаптыр. Эми айла курду, ал кетти, көз тунарды.



Менин наар татпаганыма бүгүн эки күн болду. Мына, менин 6–7 күнгө жетерлик тамагымды аюу жеп кеткенден кийин мен тамак бетин көрбөдүм.

Кеч кирип, асмандан жылдыздар бирин-серин көрүнө баштаган убагы. Айла кеткендей болуп, маңдай жагымдагы мага беттешкен зоого муңумду айткансып, көзүмдү бирде ачып, бирде жумуп коём да, ачкалыктын айынан «кантем» деген сөздүн түбүнө жетип, чече албастан олтура бердим. Анын үстүнө, өткөндө аюунун тырмагы арка жагымды жараланткан. Бул да экинчи жагынан кошул-ташыл болот. Бир маалда негедир колумду жумшак тили менен жалаган бир нерседен чочугансып, көзүмдү ачтым.

Мен ал арада калың уйкуга кирип калган экенмин. Карасам маңдайымда бетме-бет өзүмдүн итим турат. Таанымал дабышы менен үн чыгарып кыңшылап, куйругун шыйпандатты да, сагынычтуу үн менен ташка жөлөнүп жаткан мага эркелей кетти. Мен кандайча келгендигине аябай таң калдым, көзүмдү чоң ачсам, асмандан тийген айдын ачык нуру мени сүйгөндөй болду.

Бир аздан кийин итимдин үстүндөгү артылуу таңылчакты түшүрүп, аны ачып карай баштадым. Таңылчактын ооз жагына салынган эки барак кагаз колума келип урунду. Мен ал кагазды айдын жарыгына салып, андагы болгон сөздү окууга кириштим. Бирок ай жарыгын кат окууга жетишерлик жеткире албады. Мен ал эки барак кагазга жазылган жазуунун башындагы «Уулум» деген гана сөздү араңдан зорго окудум. «Уулум» деген сөздү окугандан кийин калган сөздөрдүн жана каттын кайдан келгендиги белгилүү болду. Катты бүктөп, чөнтөгүмө салдым да, таңылчакты кайрадан оодара баштадым. Ал 5 килограмм салмагындагы таңылчакта төмөндөгүдөй буюмдар бар экен: 1 килограммдай таттуу нан, 1 килограммдай момпосуй жана калганы ошол сыяктуу тамак болуп чыкты.



Таң атты, мен эки баракка жазылган катты окуй баштадым. Анын кыскача мазмуну мындай экен:

УУЛУМ

«Сенин шар жасап, асманга көтөрүлгөнүңө бүгүн 92 күн болот. Мына ошол 92 күндөн бери сенин кайда экениңди биле албадык. Сенден мурун көккө учурган итиң бүгүн келди. Биз балам келер бекен, аман бекен деген ойдо болдук. Бирок, итиң жаман карып тартып, арыктап калыптыр. Ал келер замат кыңшылап жиберди, чыдатпай койду, акырында анча-мынча азык артып, кайда барар экен деп коё бердик.

Билбейбиз, сага барар бекен же башкага барар бекен. Ошентсе да, иттин аман келишинен улам балама барар деген үмүттө болобуз. Ким билет, балам, өлүүсүңбү, тирүүсүңбү? Кайда экениң белгилүү болсо, биз жактан жардам болор эле. Бирок айбан кыңшылагандан башка эч белги бере албады. Ошондой болгондон кийин мына азыр узатып, кат жазып олтурабыз» деп, каттын аягына «атаңдан» деп коюптур.

Мына бул катты окуганымдан кийин иттин үйгө баргандыгы сезилди. Үй менен кабарлашкан итим келгенден кийин мындан ары жашоо бар экендигин сездим. Бирок иттин менден ажырап, жол тартып кеткенине бүгүн 29 күн болду. Ошол 29 күн ичинде алыс жол басып келгени айкындалды.

Мен итти бир аз күн эс алдырып, аны кайта жиберүүнү ойлодум. Мен ал максатыма кириштим. 4 күн болот дегенде итимди кайта жиберүүгө кириштим. Кат жазмак болдум. Бирок, менде кагаз, калем сыяктуудан эч нерсе жок эле. Бир айла таап, көк чөп менен үйдөн келген каттын аркасына жаздым. Ал көк чөп менен жазган жазуумдун кээ бир жерлери билинбей да калды.

Ал катты мындай деп жаздым эле:

БАЛАҢДАН КАТ

«Мен болсом, эки жагы аска, алды күрүлдөгөн чоң суулуу зоонун боорунда, бөтөнчө бир кичине тектирчеде турам. Азырынча күн көрүү бар. Бирок ал кичине тектирчени суу алып кетсе, же урап көчкү жүрсө, анда жашоо деген жок болот. Мен шар менен учуп жогоруга чыккадан кийин ал шар менен ылдыйлап отуруп, азыркы турган жериме келип туш болдум. Менин бул жерде жашап турушума үч айдан ашты. Бул жашаган жердин кайсы жер экендиги жана мен кайсы жерде экенимди биле албайм. Бирок иттин барып келишине караганда, баарыбыз эле бир материктин үстүндө турат окшойбуз. Себеби, башка материк болуп суу, деңиз, көл аркылуу барса, иттин түшүп өтөр кемеси болбогондон кийин силерге кайдан барып келсин. Кыскасы иттин барары менен бир жардамыңарды көргөзгүлө!

Кат жазуучу балаңар», – дедим.

Катты чүпүрөккө ороп, иттин мойнуна бекем байлап туруп, жолуна түшүрдүм. Итим да мени менен коштошкондой болду. Ит суунун жээгине түшөр замат мени карап бир, эки, үч үргөн сыяктуу болду да, көздөн кайым болду.

Менде андай үмүт болгондон кийин көп капарыма албай, иттин экинчи келишин күтүп жүрө бердим. Бирок, кутулуу аракетинде болом. Ошондой болсо да, үйдөн жардам күтүүгө туура келди. Мендеги бир коркунуч – өткөндөгү аюу жана жаан эле. Мен андай убактылуу жоодон коргонуунун аракетин кыла баштадым. Бирок менде курал болбогондуктан, канча аракеттенсем да, натыйжасыз чыга берүүчү болду. Натыйжасыз болсо да, менин көпчүлүк эрмегим – эмгектенүүдөн башка эч кандай бошко өткөн убактым болбоду, көбүнчө өткөндөгү келген аюунун жолун бекитүүнүн аракетинде болдум. Анын жолуна таш коюп тосо баштадым.



Экинчи жумушум, өзүмдүн жашаган аянтчамдын орто ченинен агып жаткан булактын кырына таш тизе баштадым. Себеби, күн катуу жааган учурларда суу көбөйгөндө арыктын кырусунан ашып, аянтчамды бүт каптап кетпестей кылдым.

Бир күнү «ай, аска-зоо, адыр-тоо, сенден качан кутулуп, кол берип коштошор экенмин» деген ойго чумуп, эки жагымды карап, алыс жактарды абайлап, эчен укмуштуу зоолордун бооруна көз жиберип олтурат элем, Бир маалда турган аянтчамдын ар жак жанындагы бир борчуктун төбө жагында мага көз жиберип олтурган көзгө чоочун, түрлөрү башка айбандар олтурушат. Алар мени карагандай болушат. Мен аларга көз жиберип тигиле карадым. Булардын көз карашы, көзгө чоочундугу, мага бир келип беттешүүчүдөй көрүнөт. Үн чыгарып кыйкырайын дейм, андан корком, себеби, адам баласынын үнүн укпагандар менин үнүмдү укса, жетип келип, бир балаа кылбасын дейм. Алар көп, мен жалгыз. Алардын баарынын көзү менден бөлүнбөйт. Мага алардын андай турушу, андай көз жиберип карашы чоң коркунучка алып келет.

Бир маалда зоонун боору менен тырышып, ар бир борчук таштарга жармашып, мени көздөй түшө башташты. «Кандай балаасы дагы туш келди экен!» – деген ойдо болуп, мени коркунуч басты. Бирок менде жалгыз бычакым жана таштан башка колумда эч бир жабдык жок. Жанагы айбандар мага бет алгандан бет алышып, жакындап келишти.

Алардын саны 15 тен кем эмес. Алар жакындаган сайын мени коркунуч басат. Азыраак убакыт өтпөй эле тектирчеге зоодон секирип түшө башташты. Мен аларга каршы күч камдоочудай, эки колума эки таш алып, ордумдан турдум. Алар да мага жакындагандан жакындай берди. Аңгыча 15 тей чоочун, адам менен таанышсыз айбандар мени тегеректеди да калды. Кээ бирөөлөрү



көздөрүн бакырайтып, жүнүн үрпөйтүшүп, тишин чыгарып ырылдашат. Кээ бирөөлөрү жарып салам дегендей обдулушат. Кичирээктери чоңдору обдулса обдулуп, турса туруп калат. Кээ бирөөлөрү көк, эки-экиден алышып, шибер чөпкө оонап калышат. Кыскасы, булардын көз караштары ар бириники ар башка. Мен алардын ортосунда эки ташты эки колума уучтаган бойдон турдум. Алар мага кантип тийишер айласын таба алышпай, топ-толушуп калышат. Мен кантер айламды таба албадым. Анткени, менде курал жок, көзгө чоочун, белгисиз көп жырткычтардын арасында турам.

Аңгыча бирөө ырылдап келип, арка жагыма асыла кетти! Ал асылганын көргөндө калгандары турчубу, жапырт гана талай баштады. Кээ бирөөлөрүнүн тырмактары кийимден өтүп, сөөгүмө жеткендей болот. Кээ бирөөлөрү ырсыйган жырткыч тиши менен тыткылап тиштеп, тартып жатат. Мен эми өлдүм деп, колума кармаган бычагым менен далайын жараланттым.

Мен аларга алымдын жетерлигин чындап сезгендей болдум, себеби, алардын чоңдугу мышыктай эле. Бирок алар өжөр жана жырткыч эмеспи, кийимиме жабышып тыткылай баштады. Мен алардын мойнун бурап, күркүрөп агып жаткан чоң сууну көздөй ыргыта баштадым, ыргыткандарым ачуулуу заар үнү менен чыңырып сууга күп эле түшүп, дымсыз агып кетип жатты. Калгандары мага дагы эле тырмышып жатат.

Мен алардын ичинен үчөөнү уруп жыктым. Бешөөнү сууга ыргыттым. Калган эки-үчөө өтүгүмө, далы-ортомо жабышып жүрүшөт. Дагы калгандары бата алышпай ырылдап, мени тегеренет да турушат. Мени кыйнагандар далы ортомо жабышкандар болду. Алардын ачылуу тырмагы, ырайымсыз тиши кийимден өтүп, денени майыштыргандай болду. Бирок аларды да акырындык менен жайлап жаттым. Бул жырткыч айбандардын денеге



матырган тырмагы жана ачылуу кирген тиштери бир топ оорчулукту келтирди.

Мен бул коркунучтан да кутулдум. Бир аз эс алгандай болдум. Итимдин аман-эсен үйгө жетип, бир жардам кылышын тиледим. Аңгыча асмандан куушурулуп келе жаткан бир караан бетме-бет көзүмө чалына түштү. Бул кандай эме дегендей селт этип, баягы караанга көзүм тигиле түштү. Аңгыча ал караан да жакындап кирип келди.

Бул дагы мага кастыгын тиккен канаттуу жырткычтан болуп чыкты. Мен андан кандайча кутуларымды билбей, бир топко ойлоно түштүм да, жанымдагы таштын түбүнө жата калдым.

Таш түбүндө жата калган мага келип тийбестен, ташты тепти да, кайрылып көкөлөп жогорууга чыкты. Ал белгисиз канаттуу жолго түшкөндөй болуп, көзгө илээшпей сызган бойдон жок болду. Мындай эбегейсиз чоң канаттууну биринчи көрүшүм ушул болду. Мен мындай көзгө чоочун эчен айбандарды көргөндөн кийин мындай жерге жалгыз жан сактап тургандыгыма таң калгандай болдум. Чынында эле бул жерде жалгыз жан сактап турган мен элем. Асмандан орун алгансып дүйнө жүзүн бүт көрүп жана эки зоонун ортосунда жашаган мага таң калгансыган асманда жайнаган миң-миллион жылдыздар турат. Ай да он бешине толгонсуп, капчыгайлуу эки зоонун боорунда кичине тектирчедеги жерде жан сактап турган мага негедир кандай жан элең деген сыяктуу жарык нурун чачыратып, бийик зоонун башынан чыгып келди. Мен да санаага батып, өзүмө өзүм таң калгандай болуп, жерден таш алдым да, алды жагымда күркүрөп, тынымсыз агып жаткан сууга ыргытып, эрмек кылгандай болом.

Кез-кезде эки оттук ташты бири-бирине уруштуруп, от чыгарып жаркылдатам. Албетте, менин бир нече айлар, күндөр бою эрмек кылуучу эч нерсем да болбоду. Ал гана эмес, адам жүзүн жана өз жүзүмдү да көрө ал-



байм. Кезек-кезек гана агып жаткан булактын тунук жерине барып, суудан өз өңүмдү карайм. Бирок ал суу аркылуу көргөн өз өңүм өзүмө чоочун көрүнгөндөй болот. Албетте, менин өңүмдүн өзгөрүшү да эп боло турган иштердин бири эле, себеби, менин чачым өскөн, кийим жыртылган жана башка табияттын шарты, аба ырайы менин өңүмдү өзгөртүп жиберүүгө себепкер болууга тийиш.

Мен ушундай шарттар менен өзгөрсөм өзгөрүлгөн чыгармын деген сыяктандым. Кыскасы таңдын атышы, күндүн батышы бир күнкүсү бир жылдай болуп тура берди, бат эле ушул күндөн кутулсам экен деген үмүттө болوم. Албетте, 30 күн чамасында менин итим аман болсо бир кабар жеткирери шек жок иштин бири эле.

Таң аткан, бирок күн бүркөк, көзгө сайса көрүнгүс, туман менен тунжурайт да турат. Мен андай күндүн бүркөгүнөн катуу коркунучта болом. Себеби, өткөндөгүдөй жашап турган аянтчамдын калган жерлерин жаандын суусу агызып алып кетсе, менин көрүүчү күнүм эмне болмокчу? Мына менин башымды дагы санаа каптай баштады. Кантейин, итимди экинчи жолу үйгө жөнөткөнүмө бүгүн араң гана 15 күн болот. Эгер бир ай чамасында кайрылып келсе, иттин келишине дагы 25 күнчө убакыт керек. «Балким, кырсык болуп, менин итим өлүп калдыбы, эмне болду, анда көрөр күнүм, ичер суум эмне болор экен?» деген терең санаага батып, түнөрүп, тоо башын курчап турган кара булутка муңумду айткандай болуп, көзүмдү балбылдатып жата бердим. Калдайган кара булут мээримсизденгендей анда-санда жаанын себетип коюп, нөшөрлөп турду. Чындап каарына алуучудай күркүрөп-шаркырап нөшөрлөгөн кара жамгырын төгө баштады. Мен ордумдан жылып, чоң кара таштын түбүнө барып олтурдум. Айла канча, жаан чындап жааса, мен жашаган аянтчаны бүт бойдон жаандын суусу алып кетүүгө мүмкүн. Эгер бул аянтчаны жаандын суу-



су эзип, уратып кетсе, менде ал аянтчаны ажыратып калуучу күч жок болчу. Ошондуктан астыдан агып жаткан чоң суунун агымы менен кошо кетүү коркунучу бар эле.

Асманда уюлгуган кара булут көшөрүп, карандай кара жаанды көнөктөп куя берди. Жогору жактан шаркырап түшүп жаткан жаандын суулары менин аянтчама жайыла берди.

Тектирдин ортосунан агып жаткан кичине булак өзүнүн агып жаткан көлөмүнөн бир нече ирет ашып, туптунук булак бул арада кызыл түскө келип мурунку жылжыган ылдамдыгын таштагансып, алды жактагы чоң сууга күрүлдөп түшүп, кошулуп жатат. «Булагым, кантесиң?» дегендей болуп, башымды көтөрүп, агып жаткан булакты улам карап коём. Ал булактын башындагы күнгө олтуруп, бети-кол жууганым, тамак-аш ичкеним ойго келет. Булактын башындагы көк чөптөр кыян менен агып келген кум менен таштын алдында калып жатат. Аларды көргөндө зээним ого бетер кейигендей болот. Мээримсиз нөшөрлөгөн кара жаан эч тынымсыз төктү да турду.

Бир маалда жаткан ташымдын эки саржандай алыстыгынан бир жик ажырап, ураган бойдон сууга күп дей түштү. Аянтчамдан айрылдым, жалгыз гана жаандан коргологон ташымдын тегереги калды. Чоң суу үстүнө урап барып түшкөн көчкүнү толкундана түшүп, тосуп алгандай болду. Мен жаткан таштын алдынан мурунку аянтчанын баарында суунун чеке бели көрүнүүчү эмес эле, азыр болсо, көбүктөгөн чоң суунун бер жак чекеси да көрүнүп калды. Кантейин, муң ичке жыйылгансып, мурунку кичинекей чейрек гектарча көк мейкиндик жер – бул арада сууга кетип, ал тектирдин ордуна көз мелжиткен аска-зоо болуп калды, жалгыз гана бир боору зоого жабышкан чоң кара таштын түбүндө эки саржандай аянтча калды, калганынын баары тең сууга кетти.



Мурунку суусунумду кандырып, бети-колумду жууп, эс алып, күн көрдүрүп турган суу мен турган калканчтуу кара таштын ар жак капталынан тик ылдый шаркырап куюлуп жатат. Кыскасы, миң бир капа жаш башты күчөп басып, кантер айланы билбей, амал курган учур. Эгер эштеп турган кара таш зоодон суурулуп куласа, мен таштын алдында каларыма шек жок.

Бул кара жаан жердин денесин жибитип жаап жатканда зоого жармашкан бөтөнчө кара ташты кулабайт деген да мүмкүн эмес. Чынында бул учурда мен жашоо үмүтүмдү үзгөнсүп турган элем.

Узун санаага батып, күндүн кеч киришин да билбей кала турган болдум. Баш көтөрбөй кара таштын түбүнө гана жата бердим. Албетте, таштын айланасындагы экиүч саржан аянттан башка жер жок. Ошондой коркунучта жатсам да, кандайдыр калың уйкуга кирип кетиптирмин. Кыскасы, уктасам уйкумда тынчым жок. Ойгонсом ойгоомдо тынчым жок болуп жаттым. Мен ошондой калың уйку ичинде күндүзгү көргөнүмдү түшүмдө көрүп, коркунуч менен көзүмдү ачамын. Көзүмдү ачып, баш көтөрүп обдулган жүрөк, коркок көзүм менен алдыда агып жаткан чоң сууга мойнумду созуп, эки жагымды каранамын. Мээримсиз күркүрөгөн чон суу мага жардам берчүдөй көрүнбөйт, көпкө узабай эле таң атып, күн ачылып калды.

Козголууга дарман жок, кара таштын үңкүрүнөн мойнумду созуп чыгарып, маңдай жактарга көз жиберип жата бердим. Жанымда аз гана тамак бар. Ал тамак итим алып келип берген тамактын калдыгы эле. Жейин десем жүрөгүмө баспайт. Көз тунарат, алыскы жерлерди көрө албайм, жамбашым ооруйт, тура албаймын, турууга жер жок.

Мына ошондой кыйынчылыкта калдым. Алыстан чоң суунун дабышына кошумча дабыш кошулуп, кулагыма



бөтөнчө үн пайда боло баштады. Ал үндү айрып тааный албай, таң каламын. Таштын коңулуна башымды чыгарып, эки жакты каранам. Бирок эч нерсе көрүнбөйт.

Кайра тынчтанам да жатам. Жок, болбойт, кайрадан кулагыма чоочун дабыш угулат. Дагы башымды көтөрүп, эки жакты карайм. Жок, эч нерсе көрүнбөйт! Кайрадан кулагым суунун дабышынан бөлүнө түшкөн бөтөнчө дабыш угат. Угулган менен эмне экенин ажырата албайм.

Бир маалда таанымалдуу итимдин дабышы кулагыма угула түштү, башымды көтөрүп, келип кеткен жолун карадым. Чын эле итим калыбындай зоо боору менен тырмышып келе жатат. Итти көргөндө денем чымырап, эсим ооп, көзүм тунарып, көзүмдөн чыккан жашты жеңим менен аарчып, кайрадан карадым. Итим чын эле келе жатат. Итимдин кеткенине бүгүн 20 күн болгон. Аңгыча, тектирченин мурунку кулаган чекесине келди да, бери көздөй жүрүүгө жол таба албады. Мен башымды таштын коңулуна чыгарып, итине көз жибердим. Итим да көптөн бери көрбөгөнгө жана мурунку аянттын ураганына, бир кенедей аянтчада жашап тургандыгыма боору ооругансып кыңшылап жиберди да, мага жете албай туруп калды. Үстүндө бир таңылчак жүгү бар. Анын көзү менен менин көзүм бетме-бет чагылышты да турду. Ит жол жаман жерде буттарын зоо боорунда бекем матап, коркунучтук менен турат.

Кайдандыр белгисиз жактан бир дабыш жаңыдан пайда боло баштады. Мен ал дабыштын аныгына жете албай, кулагымды тосуп туруп калдым. Итим да башын бир чулгуп алып, чыккан үндү көздөй көз жиберип үрө баштады. Жок, дабыштар чындап көтөрүлө баштады. Көз жеткис эки жагы аска-зоолуу капчыгай адаттагысындай ал чыккан үндү да бирге эки кылып экиленте баштады. Мен ал үндүн кайдан чыккандыгын биле албай, бир топко кулак тосуп, акыл бөлүп тыңшагандан тыңшаймын,



ит ал үндүн кайда экендигин аныктагандай болот. Иттин бет алып үрүшү көз калкып мелмилдеген зоонун чокусун көздөй багытталат. Аңгыча таштар урай баштады. Мен ал таштын кулашынан чоку жакта бирөө бардыгын аныктадым.

Аңгыча адамдын дабышы кулагыма чалына түштү. Үңкүрдөн башымды чыгарып карай калдым. Менден 20 метрдей алыстыкта чынжыр аркылуу зоонун баш жагындагылар менен улашкан ящиктин ичинде бир адам мени карап үн салып, сөз айтты.

Ал адамды тааныбайм, белгисиз таштын коңулунан баш чыгарган мени көздөй жылды да: -Амансыңбы, баатыр? – деди. Мен да таштын коңулунан башымды чыгарып амандаштым. Аңгыча мен жашап турган чоң кара таштын коңулуна жакындап келди да, колун сунуп мени көтөрүп ящигине салды. Мен да ал адам менен көрүшүп кучакташтым. Акырындап жылып, итимди да ящикке салып алып, бир нече ай бою жатып табият туткунунан коштошкондой болуп жана менин жанымды алып калган кара таш менен коштошуп, үчөөбүз ящик менен көтөрүлүп тартылган зым аркылуу жогору чыга баштадык, зоонун чокусуна жакындап калдык. Ал чокуда менин зоо боорунан чыгышымды күтүп турган үч адам бар экен. Алар да мени менен учурашты. Мен да катамды мойнума алгандай болуп, итине карап аны эркелеттим. Албетте, мен белгилүү даражага жетерлик шар менен учсам, мындай кордукту көрбөс элем. Алар да мага таң калышкандай болушат. Итине айрыкча кубанышат, айбан болсо да алкыш айтышат. Анан болгон окуяны менден таңыркап сурай башташты. Мен дагы көргөнүмдү, билгенимди айтып бердим. Анан алыскы жолго чыктык.

Мына менин башыман өткөн окуянын бир орчундуу жери.



РОДИНАНЫН УУЛУ

Жолдоштор!

Мен силерге техниканын гүлдөп-өсүп келе жатканын жана башымдан өткөндөрдөн айтып бергени олтурам. Ошондуктан окуяны чын дилиңер менен байкооңуздарды жана болочок техниканын өсүшүнө ар бир жаштар активдүү катышуулары керектигин күтөм.

20-май айындагы тийген күн мен үчүн эң бир кубаныч күндөрдүн бириндей сезилет. Жаш жүрөк кубанганынан алып учат. Албетте, өмүр бою чоң окуяга бүгүндөн баштап киришүүчү күн эле. Баарыңарга белгилүү болгон алыскы Түндүк Уюл муз алды менен бир нече күндөп, бир нече айлап, саякатка чыгаар мезгилибиз бүгүнкү күн.

Асман ачык, алыскы чыгыштан алтын күн нуру акырындап жер бетине жайыла баштады. Кызыл желектер жана куттуктоо ураандары, тарыхта биринчи жолу муз алды менен саякатка жөнөөчү бизди узатууга чыккан Родинанын эли – биздин туугандар. Родинанын баатыр уулу болуу эмне деген максат, ар бир саякатка катышуучулардын алдындагы негизги максаттарынын бириндей сезилет. – «Жашасын алыскы Уюл саякатчысы!» – деген чуу асманга көтөрүлөт.

Радиодон тынбастан урматтуу сөздөр айтылып жатат. Алыскы жактан куттуктоо телеграммалары келет, ал калың элдин алдына окуп берилет. Аңгыча сааттын стрелкасы 10ду көргөзүп калды. Биз үчүн гудок бериле баштады. Алыскы уюл муз алды менен саякатка чыгуучу флотубуз биз түшкөндөн кийин пристандан козголо



баштады. Биз калың көпчүлүктөн ажырай түшүп, көк деңиздин үстүндө калкып бара жатабыз. «Кошкула, ишинеңер ийгиликтүү болсун!» – деген калың көпчүлүк колдоорун булгалап «А» портунда кала берди.

Моторлуу кайык менен бизди узатып жүргөн туугандар жана карындаш, эжелер. Асманда самолёттун болот канатын күнгө чагылтып, ылаачындай сызып өтүп, куттуктоо кагаздарын ыргытып жатышкан учкучтар жана андагы Түндүк Уюл экспедициясынын начальниги, баатырлар да бар. Мына ошентип, 20-майда, эртең мененки саат ондо алыска жол тарттык, материктен ажырадык, муз келкилерине деле кезиге элекпиз. Көгөргөн деңиз менен гана жылып кетип бара жатабыз. Алыскы жактарга көз жиберип, дүрбү салабыз. Бирок эчтекенин кабары жок, кургак жер деле, муз деле көрүнбөйт. Жалгыз гана бир кит балыгын кезиктирдик да, артиллерия огу менен атып салдык. Атылган кит суунун үстүндө калкып калды. Аны порттогу балыкчыларга радиограмма менен кабар кылдык да, биз жолубузду узарта бердик.

Мына, азырынча эч нерседен кабарсыз мелтиреген көк деңиздин үстү менен гана жылып кетип бара жатабыз. Бир аздан кийин жарым саатка жетпей эле, бириндеп калкып жүргөн муздарга кездеше баштадык. Улам бириндеп калкып жүргөн музду аралап, муз алды менен жүрүүчү кораблибиз бара жатат. Күн чыкыроондоп, уламдан-улам сууктук температурасы жогорулап, күндүн көзү бозоргон булутка жашырынып калды. Азыр болсо, кадимкидей боройлоп кар аралаш шамал түндүк жактан сого баштады. Барган сайын калкып жүргөн муздун ири келкилерине учурап калабыз. Бирок болоттон жасалган кораблибиз кандай муз болсо да тоотсунбу? Бырынчырын чыгарып, экиге бөлүп жиреп кете берет.

Башкы капитандын буйругу боюнча 25 минутада муз алдына түшөбүз деген буйрук жалпы экспедициячыларга жарыяланды. Баарыбыз тең кораблдин үстүнкү каба-



тына топтолушуп, алыскы жактарга көз жиберип, жер үстү менен коштошкондой болушабыз. Кораблдин суу алдына түшүрүлөрүнө беш минута гана убакыт калды. Акыркы коштошуу менен келкиленген муздарга көз нурубузду чачыраттык да, акырындык менен ылдыйкы кораблдин ичиндеги үйлөргө түшө баштадык. Аңгыча катуу сирена үнү угулду да, кораблибиз жай гана ылдыйлай берди. Прожектордун жарыгы айланага чачырай баштады.

Келки муздун алдына түшүп, жолду узатып жөнөп олтурдук. Бул биздин Түндүк Уюл музунун алдына биринчи жолу түшүшүбүз. Кораблибиз сүзүп бара жатат. Тоскоолдук кылуучу эч нерсеге учурай элекпиз, ар кимибиз өз жумушубуз менен гана алек болобуз.

Тегерек айнектүү комнаталарыбыздын терезелеринен прожектордун нуру жарык шооласын берген суу катмарларын абайлайбыз. Кээ бир гидрологдор бул жердеги суу өзгөчөлүктөрүн химиялык жол менен анализ кылып текшерип жатышат. Геологдор болсо, деңиз алдындагы болгон топурактардын составдарын текшерип жатышат. Кээ бир зоологдор суу тамчыларын микроскоп менен абайлашып, бир клеткалуу жана көп клеткалуу жөнөкөй суу айбандарын көрүшүп, аларды түзүлүш жагынан да текшерип жүрүшөт. Ботаниктер да түрдүү деңиз өсүмдүктөрүнүн бир топ жаңы өзгөчөлүктөрүн табышты. Кыскасы, бул учурда баарыбыз тең өз иштерибизге кызыктуу түрдө кирише баштаган элек.

Бир маалда кандайдыр суу катмарынан прожектордун жарыгы аркылуу бир чоң айбан эч кыйналбастан калкып жүргөнүн көрдүк да, дароо гана электр энергиясынын жардамы менен флотту көздөй тартып алдык. Албетте, мунун түзүлүшүн чындап текшерүү үчүн академик «А» га берилди. Ал академик аны изилдеп, бир мааниге келгенден кийин илим тили менен жана эволюция окуусуна байланыштырып, тарыхый маанисин бизге че-



чип бермекчи. Эми биздин саякаттын кийинки боло турган окуясы менен таанышалы.

Биздин муз алдына түшкөнүбүзгө 3 сутка болду. Ошондон бери жашоо муз алдында өтүп жатат. Ошондой болсо да биздин жүрүшүбүзгө жана жашообузга зыян келтирген эч нерсени учурата элекпиз. Биздин тилеген максатыбыз иш жүзүнө аткарылып бара жатат. Менин өзүмдүн милдетим, Түндүк Уюл магнитинин жана жалпы компастын стрелкасы түндүктү багытталышын, ошону менен бирге деңиз алдындагы топурактарын химиялык анализ менен ажыратып, андагы болгон өзгөчөлүктөрүн жана ушул өңдүү табияттын ачыла элек, жашырын сырларын текшерүү болучу. Экинчиден, астрономиялык куралдар менен жылдыздарды жана түрдүү планеталарды текшерүү эле. Бул жагы азырынча токтоп калды. Анын себебин айта кетейин. Албетте, муз алдына түшкөндөн кийин 2–3 километр келген муз катмарлары кораблди жогору чыгууга жол ачып бере албады. Ошондой болгондуктан муз алдында калдык да, деңиз үстүндө боло албадык. Кечээ өткөн числодо муздун экиге жарылган жерине учураша түштүк. Бирок, аны ченесек, 3 километр 25 метр калыңдыгында болуп чыкты. Мындай муз калыңдыгы бизди тышка чыгарууга кандайча мүмкүнчүлүк берсин. Муз алдына түшө элек учурубузда подзорный труба менен бир топ дүйнө системасындагы планеталарды болжолдодум эле, мындан бир нече жылдар мурун Галилей көргөн «Галилей кометасы» делүүчү куйруктуу жылдыздын апипей жолун жана анын өзүн дагы көрдүм эле.

Азырынча жалпы экспедициячылар үчүн бир коркунуч болуп турат. Аба аркылуу толкундалып радиограмма менен Родинабыздан саат сайын, минута сайын кабарлашып туруучу элек. Бирок муз алдына түшкөндөн бери андай кабарыбыз үзүлдү. Түрдүүчө куралдын жардамы менен бара жаткан жагыбызды изилдеп бара жа-



табыз. Азыр түндүк кеңдиктин 83,5 градусунда, батыш кеңдиктин 65,5 градусунун ортосундабыз. Бул учур 30-май, күндүзгү саат он бир жарым эле. Бизге күн, түн баары бир караңгылык, жалгыз гана электрдин жардамы менен бара жатып, прожектор аркылуу жарык кылабыз.

Көп күндөн бери жакшы бара жаттык. Бирок кандайдыр азыркы учурда кораблибиз бир кокустукка учурагандай жүрүшүн токтотту да, кыймылсыз токтоп калды. Мага кораблдин жүрбөй токтоп калышы белгисиз болду да, дароо капитан менен кабарлаштым.

Ал:

– Жүрбөй калды, – деди.

– Эмнеге? – дедим.

– Көрдүңбү, көчүп жүргөн муздун бир чоң бөлүгү келип кораблдин жогору жагынан басып калганын, – деп капитан өзү турган комнатасынын жогору жагындагы айнектен эбегейсиз көлөмдү ээлеген муз келкисин көрсөттү. Бул Түндүк Уюл деңизинин деңиз алдындагы жер менен көчүп жүргөн муз келкисинин эң жакындап калган жери экен. Араң гана 400–500 метр тереңдик менен бара жаткандыгыбызга бир сааттан көп убакыт болгон. Мына эми муз менен деңиз түбү кораблибизди кысып калды. Айла кетти. Муз менен деңиздин ортосу 10 метр чамасындай бар, мындай аралык биздин кораблибиздин жүрүшүнө мүмкүнчүлүк бербеди. Акыры токтолуп, айла кетиши ушул болду. Биз табияттын жашыруун сырына багынгандай болуп, кораблдин жылууга керектүү болгон электр энергиясын токтоттук да, экспедициячылар бир жерге чогулушуп, кандайча бошоноорду талкуулаштык. Бирок кандайча кылаарды биле албадык, ансайын калкып жүргөн муз келкилери кораблди чындап баскандай болду. Кораблибиз деңиз түбүндөгү жерге жарым метр батып калды. Эгер деңиздин үстүндө болсок, радиограмма аркылуу мүмкүн болушунча Родина менен бай-

ланышып турар элек. Муз алдында, деңиз түбүндө болгондон кийин андай мүмкүнчүлүк туулбады. Бизге бул чоң коркунуч болду. Экинчиден, бул калкып жүргөн муз талаалары биздин кораблди деңиз алдынан такыр чыгарбоочудай байкалат. Кораблдин мындай абалга учураган жердин градустарын сиздерге айта кетели. Кораблдин акыркы кыймылынын токтолуп калышы 28-июль, түнкү саат 2 ден 5 минута өткөндө, Түндүк градусу боюнча $88^{\circ},35$ кеңдикте, батыш градусу боюнча $63^{\circ},21$ кеңдигинде бүтүндөй аракет токтолду. Мындан аркы саякатыбыздын узартылышы биз үчүн белгисиз, ушул муз деңизинин үстүндө көчүп жүргөн эбегейсиз муз тоолору келип, биздин кораблдин жылышына мүмкүнчүлүк бербеди.

Ошондой бошоонун жолдорун таба албасак да, деңиз түбүндөгү топурактарды, өсүмдүктөрдү жана айбандарды текшерип, не бир табияттын илим жүзүндө ачыла элек, жашырын сырларын ачуу максатында элек.

Бир тобуруз табияттын кээ бир жашырын сырын жаңы ачып, илим жүзү менен далилдөөгө аракеттенип жатабыз. Бул жагы биз үчүн жана жалпы илим үчүн чоң кубаныч, зор ийгилик. Жалгыз гана бир жерден экинчи жерге көчүп жүрүп, жалпы уюл деңизи жана деңиз алды менен таанышуубуздун токтолуп калышы бизди капа кылат. Болбосо, беш жылга жетүүчү камылгабыз бар (кийим, тамак жана башка жактары). Бирок эң чоң коркунуч болгон – электр энергиясы. Анын себеби, биринчиден, ток чыгарып жаткан турбиналар жана оң дүрмөт сол дүрмөттүн пайдалуу электр энергиясын берип жаткан буюмдар жышылышып жоголсо, бул учурда табуучу айла канча. Экинчиден, эгер электр энергиясы жоголгондо жашоого мүмкүнчүлүк болбой кала тургандыгы бизге белгилүү иштердин бири. Кораблде бардык дээрлик аракетти алып жүргөн электр күчү. Биринчиден, жарык берет, экинчиден, жылуулук берет, үчүнчү-



дөн, тамак бышырып, бизди оокаттандырат жана мындан башка эчен түрдүү майда кыймылды, аракеттерди бүтүрөт. Албетте, жолдоштор, электр жарыгы болбосо, ал учурда үстүн муз каптаган деңиз алдында турууга мүмкүнчүлүк болбос эле. Ал убакытта эки көздөн караманча айрылгандай болор элек. Мына ушул өңдүү бир катар чоң коркунучтарга кезигиштик. Биз муз алды менен биринчи жолу экспедицияга жөнөп жатканда мындай коркунучту кезиктирүүгө мүмкүн деген пикир ар бирибизде бар болучу. Күн артынан күн өтө берди. Бир топ убакыттар бою кораблибиз муз алдында кыймылсыз бир орундан жылбай жатат. Эбегейсиз муз талаалары, улам барган сайын чындап кораблди баскандай болот. Кандайча эл жакка кабар кыларды биле албадык. Эчен академик, инженер, техниктерибиз кораблди мындай кыйын абалдан куткарууну чечишип жатышат. Кээ бирөөлөрү музду жарып жогоруга чыксакпы дейт. Кээ бирлери сууда жүрүүчү кийимдерди кийип алып, суу менен алыскы жолго жүрсөкпү дейт. Бирок, кыска убактын ичинде мындай чоң маселени ойлоп айтып жиберүү оңой иш болбоду. Кандайдыр кораблдин тышына чыгып, кененирээк басууну туура көрдүк да, сууда жүргөндө кийүүчү кийимдерди кийип, суу ичинде дем алуу үчүн кислород абасын аптектен дем алуучу приборго толтуртуп алып, он сегиз адам бир топ алыстыкка деңиз алды менен барууга ойлондук да, даярдандык. Кийимдер кийилди, алды жагыбызга жана арт жагыбызга ар бир адамга экиден жарык кылган электр лампочкалары камдалып коюлду. Кораблге суу киргизбестен, тышка чыгуучу төмөнкү катардагы комнатага түштүк. Он сегизибиз акырындап, деңизге жол берип ачылган эшиктен чыга баштадык.

Бул мезгил биздин биринчи жолу муз алды менен басышыбыз болот.

Кораблдин үстүн басып турган муз келкилерин колу-буздагы курал менен чакылдатып чаап да көрдүк. Би-



рок, кичине кетилип түшкөнү менен бизди тоотобу. Чын, бул жерден биздин кутулушубуз өтө кыйын болду. Ошондуктан, кандай болсо да, табияттын жашырын түрмөсүнөн кутулууга бир амал ойлоп табууга туура келди.

Бирок, корабль суу алдына батып калган. Эч кандай аракет, эч кандай күч менен бул учурда ордуна козголтуу мүмкүн эмес. Биз сууга түшкөн он сегизибиз акырындап ээрчишип алып, түштүктү көздөй баса баштадык. Басып бараткан жерибиздин баары тең эле бут шилтөөгө көп мүмкүнчүлүк бербөөчүдөй болгон, илээшкен гана боз чопо. Акырындык менен он сегизибиз бир саат чамасында жүрдүк. Алигиче кораблдин прожекторунун жарыгынан ажырап кете элекпиз. Анын жарыгы деңизде болгон таруунун жарымынан кичине кыймылдарды, жан-жаныбарларды көргөзөт. Андай жаныбарларды кармап да алабыз. Албетте, жолдоштор, андагы аракетти текшерүү биздин чоң милдетибиздин бири экени баарыңыздарга белгилүү чыгар. Деңиз суусунун арасында жүргөн майда аракеттин бир тобун кармап алгандан кийин, жолубузду узарта бердик. Кандайдыр биз бир кезде бизди көздөй билинер-билинбес аракетте болгон бир белгисиз бир топ чоңдуктагы деңиз айбанына кезиге түшүп, эки адамды кораблди көздөй алып кетүүгө макул таптык.

Мени менен теңтуш жаш зоолог жана ботаник экөө аны кораблди көздөй алып жөнөштү. Биз акырындап андан ары аракетте болдук да, кандайдыр деңиздин түбүнүн эңиштеген бир коктусун көздөй чебердик менен жол тарттык.

Үстү жагыбыздагы муз келкиси болсо бизден бийигирээк калды. Экинчи жагынан кораблден чыгып, деңиз түбүнө жарык берип жаткан прожектор жарыгынан ажырагандай болдук. Өзүбүздөгү беленделип, камдалган жарык менен жол таап бара жатабыз. Кораблдин прожекторунун жарыгы жогору жагыбыздагы гана суу катмар-



ларына тийип турат. Анын даана өзүн көрбөгөнүбүзгө көп убакыттар болуп калды.

Кораблибизден ажырап калбагандай элек деген ойдо болобуз. Бирок азырынча эч нерсеге учурай элекпиз. Ошондой болсо да, дагы бир нерселер учурабасын дегендей болуп, жолубузду узартып жаткандыгыбыз же болбосо суунун тоскоолдугу менен деңиз алдында басуу оңой иш эмес экендиги белгилүү болду. Мына ушул өңдүү аракет менен он алтыбыз улам эңкейишти көздөй жүрүп бара жаткан мезгилде кандайдыр белгисиз жерден жаркыраган бир шооланы суу катмарынан көз алдыбызга илинте баштадык. Бир аз тура калдык. Ошону көздөй барууга макулдаштык да, жол тарттык.

Биздин жүрүшүбүзгө көп убакыттар болуп калды. Ошондой болсо да ошол жарык шооласын чачыраткан буюмга жете албадык. Бардыгыбыз кандай гана болбосун ага жетүү максатында болдук да, жолубузду узарта бердик.

Кораблдин прожекторунун жарыгынан биротоло ажырадык. Алардын түндүк жакта калганын гана билебиз. Эгер колубузда багыттарды белгилөөчү куралдар болбосо, чын эле кораблдин кайда калганын билбейт элек. Кораблден бөлүнүп жолго чыкканыбызга 3 саат 30 минута өттү. Кайра кораблге жетүү үчүн да 3 же 3 саат 30 минута убакыт керек. Бардыгы жети саат чамасында жол жүрүү керек. Эми ал деңиз түбүнөн чыккан жарыкка да жетүүгө бир топ убакыттар бар. Дагы кайраттанып алга жөнөдүк, бир маалда жакындаганыбызда деңиз алдында кум-таштарга кезиге түшүп, алыскы жактарга жарыгын чачыратып жаткан белгисиз асыл буюмдун жанына бардык. Бул эбегейсиз баалуу жана асыл буюмдардын бири экени бизге белгилүү иш болду. Бирибиз муну бриллианттын жогорку сортунан дедик. Кээ бирибиз кандайдыр жанар тоо аркылуу жер алдындагы магманын бир элементинен аллотропиялык өзгөрүштөн келип чыккан зат



дедик. Түшүнүксүз мындай буюмду терең текшербей туруп, айтып коюу туура болбоду. Акыркы пикир болжолдоо менен жана башка түрдүү заттарга караганда деңиз түбүнө жанагыдай жанар тоонун чыгышы далилдүү болжолдун бири болду. Ошондуктан жердин борбор жагындагы суюк магманын бир элементи аллотропиялык өзгөрүштөн келип, мына мындай заттын келип чыгышы мүмкүн болушу керек. Бирок, муну анык чын илим жүзү менен текшерилди деп айтууга болбойт. Дагы ушуга окшогон буюмдар табылабы деген үмүттө болдук, бирок жанагыдай деңиз түбүндө жарык шооласын чачыратып жаткан буюмдар бизге көрүнбөдү, кандайдыр ошол учурда ал буюмдун ары жагынан бир чоң деңиз айбанынын жаткандыгын көрдүк. Жакындап баруудан да чочуладык. Бир топко абайлап турдук. Ал кандайдыр ордунан козголо түшүп, сууну катуу жиреген бойдон көздөн кайым болуп, жок боло түштү. Кээ бирөөлөрүбүз кит, кээ бирөөлөрүбүз кит болбосо керек дедик. Чынында азырынча белгисиз болгон деңиз укмушунун чыныгы өзүн дааналап билбей калдык. Биз эми кораблди көздөй кайтууну туура көрдүк. Тапкан асыл буюмду алып келе ала турган эмеспиз, ошондой болгондуктан жерин дааналап, түндүк муздуу түштүк кеңдиктери эченчи градустарында жаткандыгын билип, кайрылып кораблди көздөй жол тартып бара жаттык эле, бизди көздөй бир деңиз укмушу сүзүп келе жаткандай болду. Деңиздин суусу экиге жарылгансып сүзүп, түштүк жактан келе жатат. Жакын калды, бул учурда бизгеби, же башкагабы кастарын тигип чыккандай болуп көрүндү. Жок, бирок жанагы деңиз асылынын жанына келгенде жүрүшүн токтотконсуп, акырындады. Биз дагы жолубузду узарта бердик. Ал айбан чындап бизге кастарын тигип келе жаткандыгы аныкталды. Жүрүшүн дагы катуулатты. Бир аздан кийин биздин жаныбыздан деңизди шарылдатып сүзүп бара жатып, бизди көздөй толгоно түшүп, куйругу менен



уруп калды, он алтыбыздын бирибиз андай деңиз айбанынын куйругунун эпкинине тийип, темтеңдей түшүп араң оңолду. Жогору көздөй өтө түшүп, кайрылып дагы жетип келди; дагы куйругунун эпкини менен уруп өттү. Бирок бизге анчалык зыян кыла албады. Ал ылдый өтүп кетти, биз түз жүрө түштүк да, бир топ корумдардын түп жагынан жанагы бизге каршылык кылып сүзүп жүргөн чоң айбандын сөлөкөтүнө окшош көп аракетсиз жаткан эки кичирээк деңиз жандыгына кезиге түштүк. Бул ошонун баласы экени бизге белгилүү болду, ошондуктан каршылык кылып жүргөн экен. Андай деңиз жандыгына кезиге түшкөндөн кийин дагы чочуладык да, ал жерден алыстоонун айланасында болдук.

Курсак да ачты. Аптектен ченеп алган дем алууга керек кылуучу кислородубуз да түгөнөргө аз убакыт калды. Бул да бизге чоң коркунучту туудурат.

Деңиз түбүндөгү асыл буюм биздин бараткан жолубузду көргөзүп турду эле, азыр болсо эч кандай жарык жок, эч нерсенин карааны сезилбей гана, муз алдына калкаланган деңиздин эбегейсиз көлөмдүү суусу турат. Эгер биз өзүбүздөгү жарыгыбыз болбосо, кайдадыр белгисиз Түндүк Уюл деңизинин бир жеринде эмнелерге тамак болуп, жандын аракетинен ажырап элек. Мына эми бул учурда да ошол сыяктуу ойлор ойлоно түшүп, бир жагы кораблдин эмне болгонун билбей, экинчиден, өзүбүз башка жакка адашып бара жатабызбы деген ойдо болдук. Ар бирибизде багытты белгилеген куралдарыбыз бар.

Айла канча, деги бир чоң коркунучтун кучагындабыз. Бизге белгиленип баланча саатка жетет менен идишибизге толтурулуп берилген кислород да түгөнөр маалына эки саат чамасында калды. Эгер эки саат бою айтылган кораблди таба албасак, деңиз алдында кислородсуз бир минутага чыдабастан тумчугуп, майып боло тургандыгыбыз баарыбызга белгилүү.



Кандай да болсо колубуздагы куралдын багыты менен кораблдин орун алган жагын көздөй жүрүүгө макул таптык. Чогулуп алып, калың суу катмарын жиреп бара жатабыз. Али да болсо жарыктын дайыны жок. Жылчыксыз жаткан гана деңиз алдынан башка эч нерсенин шоораты, эч нерсенин дабышы билинбейт. Кайда барабыз, кораблди кайдан табабыз. Бул жагы да биз үчүн белгисиз көрүндү. Айла куруду, амал түгөндү. Кораблибиздин кайда экенин кантип билебиз. Кайдан табабыз, качан жетибиз, кандайча эс алабыз?.. деген сөз бири-бирибизге кеңеш иретинде айтылат. Ошентсе да колубуздагы куралдын багыты менен гана караңгы деңиз катмарын аралап кетип бара жатабыз. Бир маалда кандайдыр бизге жакын багыт алган жагыбыздан гудоктун үнү чыкты.

Эми гана кораблибизди көздөй келе жаткандыгыбызды сездик. Ох... деп, ичимден бир үшкүрүп алдым.

– Жүргүлө, жолдоштор, акыркы күч менен сууну бир жиреп жөнөйлү дедим да, алдына түшүп жөнөдүм. Жок, аңгыча деңиз ичине жарык таратып, прожектордун жарыгы түшө баштады. Прожектордун жарыгы кораблдин канча алыстыкта экендигин айкындады. Биз аны көрдүк, чоң кубанычтык менен денебизге кайрат кирип, жакындап кирип келдик. Кораблге жеттик, сууга чыгуучу жана суудан кирүүчү эшик менен он алтыбыз чарчаган жана чаалыккан түрдө кирип бардык. Суу кийимдерди чечип, болгон окуяны кораблде айтып бердик да, жайбаракат эс алдык. Ал кораблдегилер да тим эле жата беришпептир, алардын да кылган кызматтары абдан көп экен. Кораблдин айланасындагы аянттардан түрдүүчө жандыктар жана ар түрдүү жаңы элементтердин санын табышыптыр. Химик-академик ушул уюл жолуна түшкөндө, муздун алды менен корабль жүрө баштагандан тартып эле, деңиз алдындагы топурактарды химиялык анализ кыла баштаган, анын составын текшере баштаган. Мына биз үчүн белгилүү болгон токсон үч элементтин үстүнө



дагы бир жаңы элемент таап, токсон төрт кылып, бирди кошуп олтурат. Бул жалпы химия илимине кирген гана өзгөчөлүк болбосо, далай эле биология илимине жаңы түр, жаңы кошумчалар кошулуп жаткандыгы бар. Ушулар сыяктуу эле физика жана башка илимдерге өзүнчө жаңы ачылыштар кошулуп жатат. Бул экспедицияга келген кээ бир профессор, академик, илим кызматчылары бир топ табияттын жашырын сырын ачышты. Бул жагынан баарыбызга кубанычтык туудурат. Бирок ушул бойдон муз алдында, деңиз түбүндө калсак, андай жаңы илим түрлөрү кайда узамак эле. Өзүбүз менен уюл деңиз алдында жатардыгына шек жок болор эле. Ошентсе да, кандайдыр бир жол менен табияттын түрмөсүнөн кутулуу керек экендиги жалпы экспедициячылардын чоң милдети. Азырынча андай максат иш жүзүнө ашпай олтурат. Эч бирибиз баландай жол менен кутулабыз деп анын жолун айта элекпиз.

Мына ушул өңдүү абал менен бир ай убакыт туруп калдык. Эч кимибиз кутулуу жолун таба албадык. Эгерде аракеттенбей жата берсек, кылымдар бою бир кораблге чогулган бойдон каларлыгыбызга шек жок. Кандай да болсо табияттын кырсыгынан кутулуу керек. Биз табиятка бир жолу баш ийбей, табият да бизге баш ийгендей болсун. Ошондуктан кутулуу амалын ойлоо керек. Мына ушул сыяктуу милдет ар бирибиздин оюбузда.

Бир күнү уктап тура калып, аркы-беркени ойлоп жатып, бир нерсе эсиме келе түштү. Эки-үч сууга түшүп чыгуучу суу кирбеген резинка кайык бар эле, ошого мотор орнотуп, алыскы жакка жол жүрсө эмне болорлугун көпчүлүккө ойлогон пикиримди айтып салдым.

Алар да менин акылымды макул табышты да, бышыктап бирди тандап, мотор жана адашпас үчүн колдонулуучу куралды орнотуу эки жакшы механикке тапшырылды. Мына жолдоштор, азырынча бир максат орундалгансып, бүгүнкү күнү чоң кубанычта болдук.



Эки күндөн кийин баягы суу кирүүгө мүмкүнчүлүк жок резинкага айтылгандын баары тең орнотулуп, даяр болду. Электр энергиясы менен айлануучу мотор орнотулган, электр тогун берүүчү кээ бир заттар жана приборлор коюлган. Алыскы жолго керек нерселердин баары тең бүт анын ичинен орун алган. Аны сууга түшүрүп, айдатып көрдүк. Саатына 50–55 км ылдамдык менен жүрүүгө ыңгайлашкан мотордун айлануу кыймылы бар. Кыскасы, ал алыс жерлерге жүрүүгө мүмкүнчүлүгү бар, моторлуу кичинекей суу алды менен жүрүүчү кайык болду. Муну менен алыскы Родинага кабар кылууга туура келди. Баарыбыз тең муну менен эки адамдын барып келишин макул көрдүк. Мындай кеңешти аксакалыбыз, мындай иштерди башынан көп өткөргөн академик алыскы Родина материгине канча убакытта жетүүнүн убакытын белгиледи жана ал дагы болгон ишке сүйүнгөнсүп, кеңешин кошуп макул тапты. Ушуну менен эки адам жүрүүгө даярдандык, бирок тамак-аш жана жолго керек болуучу куралдарды салыштыра келгенде бир гана адамдын орду калды. Эми бул суу алды менен жүрүүчү кайык менен бир гана адам жөнөөгө боло тургандыгы белгиленди. Экспедициянын начальниги «ким барат» деген кеңешти койду. Ошондо мен барам дедим да, жөнөөгө багыттанып, камылгамды жедим.

20-июль, эртең мененки саат 8 де жолго чыгууга буйрук алдым. Сааттын стрелкасы сегизди көргөзүп калды. Мен көпчүлүк элдин милдетин аткаруучу адаммын, мен улуу эл үчүн жаралганмын дедим да, экспедициядагы жолдошторумдун баары менен кыса кучакташып, кораблдин ичинен сыртка чыгып, сууга калкыдым да, алыскы жолду узарта бердим.

Мындан аркы окуя менин гана жалгыз башымдын тегерегинде болмокчу. Ал эми кораблдегилер тура турсун. Мен болсом көпчүлүк элдин милдетин алган, кичинекей кайыкка жолдош болгон бир адаммын.



Мен саатына 55 км ылдамдык менен түштүктү көздөй жөнөп бара жатам. Үстү жагым болсо каадасындай каптаган Түндүк Уюл деңизинин келки музу. Алды жагым болсо, деңиздин түбү, белгилүү гана аралык менен алыска жөнөп бара жатам. Качан жетем, качан муздан кутулам, бул жагы мен үчүн белгисиз. Эч тоскоолсуз гана бара жатам. Кайыгымдын мотору да оң.

Колумдагы куралым кайсы жакты көздөй бет алып бара жаткандыгымды багыттайт. Азырынча эч нерсенин запкысына, эч нерсенин коркунучуна кезиге элекмин. Алдымдагы бир максат эле жетип, Родинага кабар кылууда, алыста калган жолдошторумду эсен-соо табияттын жашырын сырын бир топ жаңы ачылыштары менен кутултуп алуу болду. Бир топ убакыттар жүрдүм. Жалгыз өзүм гана бир топ кыйынчылыктар менен кетип бара жатам. Жок, аңгыча келкиленип уюл деңизинин үстүн калкалап жаткан муздан кутулчудай болом. Кез-кезде бириндеп жүргөн гана бөлүктөрүнө кездешип калам. Мына ушундай пикир менен келе жаткан учурумда кандайдыр алды жагымдан сүзүшө келип бир кит кайыгымды куйругу менен көмөлөтө уруп өттү, кайыгым ала салып оңолду. Мотор аракетке келбестен, токтолуп калды. Айла бүттү, кандайча амал менен моторду айландырып, алыскы жолумду басам. Кайыгым болсо, кыймылсыз гана калкып калды. Жок, аңгыча жанагы китпи, башкабы, мени оюн кылгандай өйдө-төмөн ургулап, куйругу менен бир балаага учуратуучудай болду.

Арадан эки сутка убакыт өтүп кетти. Эч жардамсыз гана деңиздин жинди толкуну менен ары айдалып, бери айдалып күндөрдү өткөрө бердим. Алыскы жактарга көз жиберип, бирөөдөн жардам болобу деген үмүттө болом. Бирок эч нерсе көзгө илинбейт, эч нерсенин кабары жок. Деңиздин толкунунан башка бир чымындай нерселерди кезиктире албадым. Болгон окуяны күнүмдүк дептерге жазып койдум да, өткөн 1600–1700-жылдардагы деңиз



саякаты тууралуу жазылган китептеримден эрмек кылуу үчүн окуй баштадым. Андагы болгон окуянын кызыктарына батам. Өзүм да ошонун бирөө сыяктанып, деңиз арасында жүргөнүмдү эске түшүрөм. Даниел Дефонун «Робинзон Крузо» деген окуясын эстейм. Ал деңиз үстү менен гана жүрүп запкыга учураса, биз муз алды менен жүрүп, убактылуу гана бир окуяга кездештик.

Моторум иштебей токтоп, деңизде калкып калгандыгыма бүгүнкү күн менен төрт сутка болот. Төрт күндөн бери бир да жандыкты көзүмө илинте албадым. Чоң капанын бири бул: эгер асманды иликтөөчү астрономиялык куралдарынан болсо акырындык менен изилдөө ишине кирише берер элем. Бирок андай изилдөө приборлорум алыскы муз алдында калды. Жалгыз гана деңиз толкунуна эрмек болгондой учсуз-түпсүз көз жеткис мейкиндикте жүрүп жатам. Мотордун аракети болсо эчак эле токтолгон. Азыр гана өткөндөгү окуяларды эске салып, кораблди кыймылга келтирүүнүн аракетинде болдум. Дароо сол дүрмөтүнүн зымын моторго улаштыра койдум. Зуу эткен үн менен окторулуп алгалап жөнөдү. Оюн кылган киттерден бөлүнө түшүп, жолумду узарттым.

Мына ушул сыяктуу бир кокустуктан кутулуп, эми мындан ары түз кетемин го деген үмүт менен тынымсыз жөнөп бара жаттым. Бирок кайрадан дагы жаман абалга учурачудай болом. Мен кораблден чыккандыгыма көп убакыт болду, ошондон бери уктай элекмин. Азыркы учурда уйку карайлатып бара жатат. Уктайын дейм, анда да чоң коркунучка учурачудай болом. Эгерде уйкуга берилип, кайыкты эркинче сүздүрүп коё берсем, алда нелерге урунуп, мотору талкаланмак. Моторду токтотуп коюп, уйкумду кандырайын дейм, бул да эп келишпейт. Эгерде кайыкты токтотсом, анда деңиз айбандары мени эмне кыларына көзүм жетет. Ушул эки чоң коркунуч менин жүрөгүмдү өйкөп уктоого мүмкүнчүлүк бербеди.



Көзүмдү ирмеп коюп кайыкты башкарып айдап бара жатат элем, көзүм илинип калыптыр. Кайыгым толкун болгон жакка карай сүзө берип, кандайдыр бир нерсеге урунуп калганын сезе коюп, калың уйкудан көзүмдү ачтым.

Айла жок, амал куруду. Көпчүлүктүн ишин актоочу киши мен элем. Бирок, мен мындай абалга учурап, жаратылыш түрмөсүнөн кандайча кутуларды билбей, көргөгөн деңиз үстүндө жансыз буюм өңдүү кайык менен калкып калдым. Жолдошторум болсо Түндүк Уюл алдында жатса, мен болсом эки ортодогу эбегейсиз чоң аянтты ээлеген көк деңиздин үстүндө калсам... Мен 2 ай чамасынан бери күндү биринчи жолу бүгүн гана көрүп отурам, сууда калкып калганда күндүзгү саат 12 чамасында жаркырап тийип турган ачык күндүн шооласы менен учурашкансып көзүмдү араң ачтым.

Мелтиреген чоң деңиздин бетиндеги күн нуруна көз жиберип, алыстагы деңиз бетиндеги бирин-серин караандарды абайлагандай болом.

Мотордун эмнеге жүрбөй калганын билүү үчүн алдындагы тетиктерине көз жиберип, колум менен бурап да көрөм. Бирок анын бузулушу кайыктын ич жагында эмес, мотордо болуп чыкты. Кандайдыр катуу бир буюмга урунуп, жапшырылып сынганын сездим. Моторду кайыктан алып, оңдоп, кайра орнотууга менде дарман жок. Мени менен бирге механик да жок. Кыскасы, өмүр бою ушул деңиз бетинде калгандыгымды эми гана сездим. Деңиздин толкуну менен шамалдын айдашы менен алда кайдагы ээн жактарга алып кетеби дейм.

Саатына 55 км жол жүрүүнүн аркасында гана муз алдынан чыктым эле. Бирок азыр да алыскы Родинага жетүү үчүн көп убакыттар, далай күч керек. Эми саатына 55 км жүрмөк тургай, 55 метр да жүрө албай, бир балаага учурап олтурам. Ойлой-ойлой эч кандай акыл, эч кандай амал табылбады. Ушундай гана калкыган бой-



дон калуучудай болдум. Мага жардам кылар эч кандай адам баласы жакын жерде жок. Көгүштөнүп гана толкуп жаткан деңиз толкуну менен калкыган бойдон деңиз үстүндө он эки түн түнөдүм. Эртесинде катуу бороон боло баштады. Деңиздин үстү үй бою көтөрүлгөн толкундар менен ээленди.

Көтөрүлгөн толкун менен кошо жогору бир чыгып, төмөн бир түшүп, деңиз аракети менен кыймылда болуп жүрөм. Түндүк жактан соккон бороон кайыкты түштүктү көздөй айдады. Кайдадыр белгисиз жакка катуу толкундун багыты менен жылып бара жатам. Алыстан мунарыктаган бирдеңкенин карааны көрүнө баштады. Сүйүнүч жүрөккө батпай, жакындашар бекен деген тилекте болуп, ал караандан көз айырбай бара жатам. Жок, бирок анын жалгыз түтүнүн гана көрүп келе жаткан экенмин. Азыр болсо, анын өзүн көрө баштадым. Ал пароход экен. Мени түндүк жактан, аны чыгыш жактан батышты көздөй жел уруп бара жаткан багытына жакындатты. Ал дагы жакындап кирип келди. Мен андай чоң нерсенин караанын алыстан эле көз алдыма элестете баштадым. Бирок, андагыларды ким билет? Толкун менен жогору көтөрүлүп, ылдый түшүп келе жаткан мени көрөбү же көрбөйбү, ал жагы азырынча белгисиз го...

Көп убакыт өттү, мага көрүнгөн пароходдон да айрылдым. Ал мени деңиз толкунунун арасынан кайдан көрсүн, өз жолун узарткан бойдон алыстап, көздөн кайым болду.

Бир топ убакыттан кийин жээкке жеттим. Толкун канчалык көп жерден ушундай жерге кез келтирди деп катуу кайгырдым. Толкун кайыкты жээкке чыгарып таштай албады. Айнектен акырындап жээктин тайыз экендигин абайладым да, чечинип таштап, кайыктан дароо жерге секирип түштүм. Кайыгымды сүйрөп жээкке чыгардым.



Мына эми жаш жүрөккө жаңы кубаныч кирди. Алыскы жолдошторумду эми кутултам го деген санаада болдум. 2–3 ай чамасында кургак жер басып көрө электигим баарыңарга белгилүү чыгар. Эркимче басып бут сергиттим, көңүл ачтым, эркин жүгүрүп алдым. Жаңы кубат, жаңы күч киргендей болду. Кандайдыр жүрүп отуруп, бир аралга кезиктим. Күн батып калды. Бийик чокуга чыгып, алыскы жактарга көз жиберип карадым. Тамактандым. Эми кайыгымдын ичине кирип, эшигин бек бекитип алып, жайбаракат уктоого оюм кетти да, кайыкка келдим.

Эки жактын баары тынчтык. Деңизге да тынчтык белгиси келип, акырындык менен гана жээктеги таштарга урунуп жаткан көк толкунду көрүүгө болот.

Табият бардык тынчтыкты өз кучагына алгандай. Бир аралды бүтүн ээлегенсип, аралдын жээгинде жалгыз мен эле аракетте болом. Бетимди жууп, азыктарымды сууга чалып жеп, тоюп алдым. Эми алдыдагы милдеттин бири эле бул аралда адам баласынын бар же жок экенин билүү.

Кайыгымды бир калканчы жерге бекитип, эки күндүк тамак алып, убакыт өлчөөчү, багыттарды белгилөөчү, кандайдыр кырсыктан коргонуучу куралды алып, түштүктү көздөй жөнөдүм.

Бул менин биринчи жолу жөө саякат кылышым болот. Колго турнабайды алып, улам бир дөбөгө чыккан сайын алыскы жактарды абайлап карайм. Бирок, эч нерсенин кабары жок. Баары тең тынчтык, кыбыраган жан да көрүнбөйт. Бир аздан кийин деңиздин жээк жагындагы кашатта жуушап жаткан бир топ тюлендерге кезиктим. Алар мени көрөрү менен эле сууга кирип жок болушту. Бул менин кургакта жашаган айбандарды биринчи жолу гана кезиктиришим. Мен мындан ары эчен айбандарга кезиге баштадым. Бирок адам баласына кезиге элекмин.

Күндүзгү саат бир жарым. Барар жерим али белгисиз. Бир маалда алды жагымдан бир чоң дөбө көрүнө баштады. Кандай болсо да ошол дөбөнүн чокусуна жетүүгө ойлондум, күн батты, дөбөнүн чокусуна араң жетип, алыскы жактарга турнабай салдым. Түштүк-чыгыш жакта каалгып көтөрүлүп жаткан түтүндү жана алачык сыяктуу караандарды көрдүм.

Менин максатым ошого жетүүдө болду. Түн катып жүрүүнү макул көрдүм да, алыскы караандарга жол тарттым. Адам баласы көп мекен кылып жай албаган жер, жолу жок, кээде жолсуз бир жерге барып камалып кам, кээде булак сууларды кечип кетем. Акыры жакындап жетип бардым. Ал жерде адам баласы бар болуп чыкты, түндүк архипелагдардагы илим-изилдөө метрология станциянын бири экен. Мен аларды жабдыктарынан билдим. Кызуу уйкуда жаткан адамдарды ойгото баштадым. Алар күтүлбөс жерден учураган адамга (мага) таң калышты. Мен ким экенимди аларга түшүндүрдүм. Алар да Түндүк Уюлга муз алды менен биринчи жолу кеткен экспедициялардын ал-абалы менен толук таанышып, биздин кабарыбыз көптөн бери жок болгондуктан, ар кайсы Түндүк Уюл станцияларына кабар кылып издөөгө көптөн бери кирише башташканын айтышты.

Алар менин ким экендигимди билгенден кийин кубанычтуулук менен тосуп алышты. Дароо гана Родинага радио менен түн бою кабар кылып, менин келишимди куттуктап чыкты.

Күн ачык. Август айы, уюл болсо да жай мезгили белгисиз адамды өз кучагына мемиретет. Күн жогору көтөрүлүп, саат 10 болуп калган. Калың уйкудан көзүмдү ачтым да, алыскы жолдошторум эсиме түшүп, ата-журтум жана анын жүрөгү Москва менен кабарлашуу үчүн радиogramма аркылуу сүйлөшүүгө олтурдум. Бизге жардамга аба кораблдеринен бир нечени жана муз жаргыч куралдардан жиберүүнү сурадым.



Болжогон күнү саат 9 да аба кораблдеринен алтоо-жетөө учуп келишти да, биз турган аралдын чыгыш жагындагы деңиз үстүнө конушуп, жээкке жакындап келип токтолушту. Родинанын баатыр учкучтары мени менен амандашышты да, берки жолдошторумдун кайда экендигин сурашты. Келерки максатты иш жүзүнө аткарууга кириштик. Мындан аркы максат болсо алыскы муз алдында калган экспедициячыларды толугу менен аман-эсен бошотуп алуу болду. Албетте, мынчалык болгондон кийин андай иштин иш жүзүнө ашары айкын-ачык гана көрүнүп турбайбы. Тилеген максатыма, ойлогон оюма жеттим. Андагы эл үчүн, Родина үчүн табияттын жашырын түрмөсүндө калган жолдошторум мына эми кутулмакчы, эч кандай тоскоолдук болбойт. Аз убакыт өткөндөн кийин, өзүм баштап келген аба кораблдери менен салкын желди жиреген бойдон алардын үстү жагындагы музга барып конмокпуз. Уюлду көздөй учууга убакыт жетти. Азыр аба кораблдерине түшө баштадык. Жайлашып орун алдык. Жылуу кийинип алып, алыскы уюлга суу бетинен көтөрүлүп, жетөөбүз тең каркырадай тизилип жөнөдүк. Пропеллер тынымсыз тегеренип, тунук аба менен алга жөнөп бара жатат. Аба кораблдеринин ичинде ары теңселип, бери теңселип, тынымсыз жолду арбытып биз дагы бара жатабыз. Ушул сыяктуу убакыттар өтө берди, биз барган сайын уюлга жакындадык, муз алдындагы корабль жаткан жердеги түндүк кеңдик жана батыш кеңдикке жакындады.

Акырындап аба кораблдери муз келкисинин үстүнө барып конуп калды. Мына эми муз алдындагылардын үстү жагына жеттик. Биздин келгенибизди сезиштиби деген суроону мен түшүп келген аба кораблинин учкучуна айтып калдым. Ал да кубанычтуу жүз менен мага карап, жылмайып күлдү да, катарланган муздун калыңдыгынан пропеллердин үнүн кайдан угушсун деди.

Баарыбыз тең бир жерге чогулуштук да, мындан аркы боло турган ишибизди узартууну кеңештик.

Күн суук, кар аралаш бороон батыштан чыгышты көздөй тынымсыз согуп турат. Күндүн сууктугу - 26 градусту көрсөтөт. Алыстан алынып келген куралдарды кораблдин ичинен түшүрүп, муз үстүнө койдук да, музду жарууга керектүү буюмдардын көп бөлүктөрүн бир жерге үйдүк. Эми мындан ары тамак ичип, бир аз эс алып, уктоо максатында болдук. Андан кийин болсо, муз алдындагы адамдардын аракетине киришүү эле. Айтылгандай тамак ичип, уйкуга кириштик. Күндүн көзү көрүнбөйт. Көз жеткис тумандуу горизонт боюнча созулган айлана. Айлана ак кар менен капталып, көк муз, андан башка эч бир нерсе көрүнбөйт. Жай мезгили болсо да градустун сымабы нөлдөн жогору чыкпайт. Нөлдөн төмөн 25–26 градустарды көргөзөт да турат. Мен уюлдун муз алдындагы ушул туштарынын көп жерин көрдүм эле. Бирок анын мындай тышкы аба ырайы жана жер шарты менен тааныша элек элем. Мына эми гана таанышып олтурам. Муз алдында жаткан жолдошторумдун көпчүлүгү да мен сыяктуу уюлдун кеңири жерлеринин шарты менен тааныша элек. Алар да мен сыяктуу муз алдынан чыккандан кийин таанышарына шек жок эмеспи. Бирок азыркы учурда эмне аракет менен жатышкандыгын жана турмуштары кандай экендигин биле албагандыгыма капа болдум.

Калыңдыгы үч километр музду талкалап олтуруп, качан аларды бошотобуз, качан аларды табияттын түр-мөсүнөн ажыратабыз. Мына ушул жагына чыдамсыздык менен иштин чукулун күтөм. Белгилеген түндүк кеңдик жана батыш кеңдиктин ортосундагы кораблдин жаткан жери ушу го деген ой менен кеңдиктердин секундасынан бери тактап, биз түшкөн жерибизден эки километр алыстыгына бардык. Муз жаргыч дарылардын бир тобун алып барып үйдүк да, тутандыруучу биликти көндөй зымдын



ортосу менен самолётторубуз конуп турган жерге алып келдик. Ошол биликке от коюп, муз жаргыч дарыга жеткирүү максатында болдук. Биликке от коюлду, он беш минута убакыттан кийин эбегейсиз катуу дабыш менен үн чыгарын күтүп турабыз. Мына ошондо чыккан дабышты угушар бекен деген ойдо болом. Бирок убакыт өтүп баратса да алиге жок. Он беш минутадан 20 секунда өтөр замат, кулакты жаңырткан катуу дабыш чыкты да, көтөрүлгөн кара түтүнгө аралаш муз сыныктары жогору көтөрүлүп, эки жакка чачырап талкалана баштады. Биз турган жерге да муздун сыныктары келип түштү. Муштумдай жана андан кичирээктери алты-жети километр алыстыгына ыргып кетиптир. Ал дарынын жарылуусу бүттү, муздун талкаланышы токтолду. Биз жакындап барып калдык. Бир топ тереңдикте жана 300 чарчы метр айлананын музун талкалап, бырын-чырын чыгарып, алда кайда учуруп кеткен экен. Азыркы талкаланган муздун калыңдыгы 725 метр чамасындагы тереңдикти ойгон. Оюлган муздун таманына түшүп, бир кабар барбы деген пикир менен муз алдын тыңшадык, бирок эч нерсенин кабары сезилбейт. Кайрадан да оюлган муз чуңкурунун таманына көп сандуу муз талкалагыч буюмдарды алып келип жыйнай баштадык, мурунку калып менен от коюуга даярдап, өзүбүздүн жайыбызга келдик да, билик аркылуу от коё бердик. От дагы каадасындай билик аркылуу тездик менен күйүп кетти. Биз дагы муздун талкалануусун күтүп жата бердик. Бир аз убакыттан кийин кара түтүн жогору көтөрүлө түшүп, катуу үн дагы чыкты. Муздун мурункудан чоң сыныктары биздин жаныбызга ыргып келип түшүп жатат.

Биз самолёттун ичинде жогору көтөрүлүп, күч менен кайрылып жерге түшүп жаткан муз сыныктарын терезе жактан абайлап турабыз. Бир аздан кийин талкаланып түшүп жаткан муз сыныктары токтолду. Биз чогуубуз менен жанагы муз талкаланып жаткан жерге бардык.



Бирок, али муз талкаланып, бир тешик чыгып суу көрүнө элек экен. Эң терең чуңкур болуптур. Ошончо терең болсо да муздун калыңдыгы талкаланып бүтө элек экен. Мурункуга караганда кийинки коюлган дары музду тереңирээк ойду, эми үчүнчү ирет коюуга туура келди, талкаланган муздардын таманына дагы дарылардан үйдүк.

Эң акыры ушул болосуң го дегендей, жаңы билик улаштырып, өзүбүздүн турган жерибизге чейин алып барып от бердик. Дагы муз сыныктары жогору көтөрүлүп, кайра түшүп быркыранып жатты. Бир аздан кийин токтолду. Биз чогулуп кайта дагы жөнөдүк, муз ошондо араң тешилип деңиз суусу көрүнүп калган.

Бирок, муз алдындагылардын эч кандай дайыны жок.

Мына ошентип, бийик муз кашаттын башынан тунук деңиз суусуна көз жиберип, бир топ убакыт турдук. Алардан эч кандай кабар болбогондон кийин деңиз алдына төрт-бешөөбүз түшүүгө туура келди. Ошондуктан, мен баштап беш киши сууга түшчү кийимдерди кийиндик, ошентип деңиз түбүнө түшүүгө камындык. Муздун жээгиндеги муз тешиги аркылуу аркан менен төртөөбүз тең түштүк. Акырындап сууга жеттик, андан деңиз түбүндөгү жерге жеттик. Мен Түндүк Муз деңиздин түбүн карай экинчи ирет жүрүшүм. Ар бирибиздеги электр жарыгынын шооласы менен жол таап жүрүп бара жатабыз. Бир маалда чыгыш жагыбыздан деңиз суусунун арасынан билинер-билинбес жарык шоола чыга баштады. Бул мен үчүн таң каларлык иш эмес, бирок башкалар үчүн кандай экенин билбеймин.

Акырындап ошол жарыкты көздөп жүрүп олтурдук. Жогору бара жаткан жолубуздан билинер-билинбес адамзаттын сөлөкөтүн көрө баштадык. Алар да бизди көздөй бет алды. Жакындашып калдык. Алар белгисиз адамдарга таң калгандай болушту. Мен аларды жолдошторум экендигин сездим да, өтө сүйүндүм. Бирок сууга түшүүчү кийимдерди алар да кийишкен. Ким-ким экени



таанылбайт. Кээ бирөөлөрүнүн сүйлөгөн сөзүнөн гана таанып калам. Кандай чоң кубанычтык менен тосуп алышты. Кучакташып учурашуу биз үчүн чын кумар. Бирок, суу ичинде жүргөндүктөн буга мүмкүнчүлүк жок. Суу кийимдери чечилбейт. Акырындап жарык чыгып жаткан кораблди көздөй жөнөдүк. Алар кандайдыр белгисизден чыгып жаткан укмуштуу үндүн дабышын улап келе жатышкан экен. Ошол келе жатканда биз учурашып калдык. Алар ички сүйүшүү менен өлкө жактын ал-абалын жана биздин келишибизди сурашат жана кубанышат. Алардын кандай жашап турушкандыгын биз сурайбыз. Мына ушундай кепке алаксып олтуруп, кораблге жакын баргандыгыбызды да билбей калыптырбыз.

Өткөндө көргөн асыл буюмдун көп бөлүгүн майдалап, алып келип коюшуптур. Андан башка да көп асыл буюм кендерин табышыптыр, алардын жаткан жерин аныкташып, картага да түшүрүшкөн экен. Албетте, муну бул китепте айтып олтуруунун кереги жок. Сиздер ар бир сабакты өзүнчө окуп жатасыздар, ар бир жаңы ачылыштардын качан, кайда болгонун билерсиздер. Ошондуктан учурдагы ишибизге киришели... Мына ушинтип, чоң ийгиликтерге ээ болдук. Эмки биздин максат кетүүдө болду. Мурда кораблибиздин үстүн муз бекем басып калган. Ал эми бир топ өзгөрүштөр болуп кетиптир, муз кораблден 17–18 метр жогору көтөрүлүп, кораблди бошотуп коюптур. Эмки максат чебердик менен кораблди тешилген ачыкка чыгарууда жана бир амал менен муздун үстүнө көтөрүп чыгууда. Ушуну аткарсак, биздин биринчи жолу муз алды менен жүргөн экспедициябыздын иши чоң ийгиликке ээ болмок. Мындай окуяны башкы капитанга кеңеш кылдым. Ал да менин сөзүмдү толугу менен кабыл алды. Бир аз убакыттан кийин чебердик менен ошол жаңы муз тешигин көздөй кыймылдатууну макул көрдүм да, капитан, матросторго буйрук кылдым. Көп убакыт бою жаткан жеринен кораблибиз козголуп аракеттенди.



Акырындап батып калган жеринен жогору көтөрүлдү да, кыймылга келди. Кораблибиз төтө жол менен жылжып гана жүрүп олтурду. Далай убакыттан кийин жаңы муз тешигине жакындадык да, тешик аркылуу кораблибиз деңиз үстүнө калкыды. Муздун бир жак жээгине жакын келип токтоду. Самолёт менен келген жолдошторубуз бизди кызуу түрдө тосуп алышты. Беркилер менен кучакташып көрүшүп, беттеринен сүйүштү, ошентип уюл музунун үстүнө жалпыбыз тең чыктык. Бир топ ай бою кораблдин ичинен башка жерге эркинче баса алышпаган экспедициячылар муз болсо да эркинче басып, жаратылыш абасын жутуп, эркинче дем ала башташты. Кээ бирөөлөрү менин аракетиме кубангандай кучакташат, кээ бирөөлөрү беттен сүйөт. Ак сакал аталар – академик, профессорлор уюлдун эрке желине сакалдарын сылатып, алыскы кендиктерге көз жиберешет. Биз суу астында көп күндөр бою жашадык деп кеп кылышат. «Мына азыр аба кораблдери менен Родинага барабыз. Сүйүктүү Родинабызга жаңы ийгилик менен учурашабыз»-деген сөздү кулак чалат. Аңгыча илим-изилдөө экспедициясынын начальниги географиядан академик сөз сүйлөп, биздеги болгон чоң ийгиликти жана эчен кыйынчылыктан коркпой, алдыга коюлган чоң милдетти аткаргандыкты, жалпы экспедициячыларга чоң ишенимдик бар экендикти дагы Родинанын мындан кыйын кызматтарын аткарууга даяр экендигин көргөзүп кетти. Мына ушул сыяктуу маселелерди аба кораблинин начальниги да сүйлөдү. Кыскасы, бул учур жалпы экспедициячылардын чоң кубаныч мөөнөтүнүн бири эле. Самолётко жүктөлүп келинген куралдар менен кораблди муздун үстүнө чыгаруу аракетинде болдук, жаңыдан тешилген муздун тегерегине алты подъёмник орнотуп, ага кораблдин ичиндеги электр энергиясы менен зым аркылуу байланыштырып, алты подъёмникке тең улаштырдык да, кораблди көтөрүп чыгууга кириштик. Бирок, ичиндеги буюмдардын көпчүлү-



гүн жөн гана ташып чыгууну туура таптык. Тездик менен көпчүлүгүн көтөрүп чыгып, подъяёмниктер менен көтөрүү аракетинде болдук. Электр энергиясын подъяёмниктерге коё берип, подъяёмниктер беш-алты кабат чынжырлар менен кораблди тышка көтөрүп чыкты. Биз чоң кубанычта болдук. Бирок, муну алып кетүүнүн такыр мүмкүндүгү болбоду. Ошондуктан, жаңыдан самолёт менен келген адамдардан беш-алтоону таштоону туура таптык. Дагы илим-изилдөө куралдарынын бардыгын, азыктүлүктүн көпчүлүгүн жана да башка кийимдерин жетишерлик түрдө камдадык да, алты адамды өздөрүнүн каалоолору боюнча кораблге калтырдык.

Албетте, көп күч менен жана биринчи жолу муз алдында жүргөн корабль болсо, муну жөн гана уюлдуң музу үстүнө таштап коюу туура келбеди. Ошондуктан, муздун акырындап жылышы менен келерки жай убактыларында музсуз деңиз жакка жылып жетери белгилүү, ошондо кораблде калган адамдар менен радиограмманын жардамы аркылуу кабарлашып туруп, анан кораблди куткарып келүүнү ойлодук. Биз, муз алдындагы экспедициячылар, эми алыскы Родинага жол тартуу максатында болдук да, калган алтоо менен коштошуп, аба кораблине отурдук.

Берки алты жолдошубуз да бизди узатып жүрүшөт. Аңгыча мен түшкөн самолёттун пропеллери айланып, кыймылда боло баштады. Акырындап жерден көтөрүлүп, түштүккө – ата мекен болгон жерге, элге жол тарттык. Биз бара жаткандыгыбызды радиограмма аркылуу кабар кылдык. Бизде шаттык, бизде күч, бизде толкун, чоң кубаныч. Чыдамсызданып качан жетебиз деген ойдо болобуз. Болот куш абаны жара бөлүп, тынымсыз кетип бара жатат. Бирок биздин санаа, биздин ой минута сайын, секунда сайын, элге, жерге жетип барат да, кайрадан аба кораблинин ичинде олтурган болобуз.



Асман ачык, сентябрь айларынын күнү, биз келе жаткан самолёттор акырындык менен аэродромго жакындап, конууга ылдыйлай баштады. Бир маалда акырындап барып конуп калдык. Бизди күтүшкөн калың эл чыдамсыздык менен ураалап кыйкырышат. Бизди куттуктап жатышкан Родинанын уул-кыздары жана энелер, аталар, туугандардын бир боорлук үндөрү жогоруга көтөрүлүп, куттуктоо сөз сүйлөгөн адамдардан кийин, «Жашасын Түндүк Уюлдун муз алдындагы экспедициячылары!» – деген кыйкырык тынымсыздан жогору көтөрүлөт. Бизди күтүп турган болочок Родинанын баатырлары, болочок учкучтары, болочок учуучу жаш шумкарлар алакадарын шакылдатышат. Коңгуроодой коңур үндөрү менен ураалашат.

Мына жолдоштор, биздин деңиз астында экспедициябыз ушуну менен аяктады.

Нарын. 1938-жыл.





ШАРШЕ

Көгөргөн тунук асман өз керегин күткөнсүп, таңдагы соккон жайлоонун тунук желинен бириндеп калкып жүргөн, пахтадай агарган булуттарды тоскондой болот. Ал булуттар ылдамдыгын күчөткөнсүп, батыштан чыгышты көздөй жылат да, башын кар баскан, асман менен айкашкан Ала-Тоого жашырынып жок болушат. Аңгыча тоо баштарын күн чалып, көгөргөн асманды нур каптап, өз жарыгын жер бетине түшүрө баштады.

Анын кучагында табият мүчөлөрү ойгонгондой, кыроолонгон көк чөптүн арасында үшүккө чалдыккансып жаткан көпөлөк өңдүү жаныбарлар канатын жайып, бутун жазып, бир аракетте болгонсуйт. Боз үйлөрдүн ууктарына, үзүктөрүнө конуп алып таң атырган кара чымындар да ызылдап, канат кагып, үйдөгү идиш-аякка конушат да, алар да өз аракетинде болушкансыйт.

Айылдын четирээк жагында, кара алачыктын күн жак бетине тоонун башынан нурун чачкан күндүн жылуулугуна денелерин какташып, беш-алты жаш чамасында бир кыз, үч-төрт жаш чамасында курсагы чедирейип, жыңалач дагы бир бала турат. Бала уйкудан жаңы ачылган көзүн кир баскан кичинекей кара колу менен ушалайт да:

– Эжеке! Эжеке! Энем кана, кайда кеткен? – дейт. Кыз да анын суроосуна жооп бербөөчүдөй, короонун ортосундагы калың койдун арасында аракеттенип жүргөн элге көз жиберет.

Короодогу калың кой адамдын аракети менен ары-бери уюлгуйт да, «кош! тос!» деген үндөр жогору көтөрүлөт. Коёнбай колундагы куур баштыктагы табылгыдан кесилип жасалган коргоолдорду колуна уучтап, алып, ар бир элүү кой өткөндө бирден ташты баштыгынын ичине түшүрө берди. Өткөндөгү жана кечээги санаган коюнун саны туура чыкты. 23 таш бүт баштыкка түшүп бүттү жана көңүлдө үч кой дагы артып калды. Мына ушундай ирет менен Коёнбайдын «кара боз кой» деп аталуучу койлору түгөлү менен элден мурда саналып, короодон чубуруп чыга баштады.

Кара өгүзгө бир топ уук жана эскирип, ыш басып калган бир үзүк, даярдап алынган бир аз азык-түлүк, бир чака, эки аяк, бир чөмүч жүктөлгөн. Ал жүктүн үстүнө үч-үчтөн алты козуну куржунга салып, куржундан башын чыгартып, бастырып, ал жүктөрү менен кара өгүздү жетелеп, терс куланы минип, койлордун артынан түшүп, Бөлөк баратат.

Шарше баягы айылдын четтерээк жагындагы алачыкка желөнүп турушкан карындашы менен инисинин бетинен өштү да, күрөң топозуна минип, алыскы жолго чыкты. Калың кой күндөгү жайыттарды көздөй шуулдап, көп токтоо бербей, кетип бара жатышат.

Коёнбай бир нерсени унутуп калгансып:

– Бөлөк эле, Бөлөк! Кайрыла кетчи? – деп, ачуулуу үн менен алыска кеткен Бөлөктү чакырды. Жетелеп бара жаткан кара өгүздүн мурунтугун Шаршеге кармата койдү. Терс куланын башын буруп, желдирип келди да, Коёнбайдын сөзүнө көңүл бөлдү.

– Бөлөк, сага бир нерсени айтайын деп унутуп калган экемин да, жанагы баланы жакшылап жумша, тил албаса, кулагынан кармап жерге бир ур. Ал жерде болушар жаман энеси да жок. Анан сен да ала көөдек, уйкучу, жарамсыз каапырсың, карыганча эч нерсенин жайын билбейсиң! Менин колумда көп жылдан бери жүрөсүң,



бирок теги жок акмакка бир нерсени үйрөтүп да болбойт экен, сага эмнелер дебедим, эмнелер айтпадым. Бирок айтканым айткан жерде, дегеним деген жерде калуучу болду. Алыскы жерге, тааныбаган белге койлорду оторлоткону алпара жатасың. Сак бол! Сак бол! Мен да жума сайын каттап турам. Жөнө, коюңдун артынан! – деди да, сербейген буурул сакалын сылап кала берди.

Дагы бир нерсени унутканын эстей коюп, желдирип бара жаткан Белөккө экинчи ирет кыйкырды:

– Көк белде карышкыр, илбирс, аюу көп болот, койлордун арасында тууп бүтпөгөндөрү бар, көзүңөр агып, кырдырып жибербегиле! – деди да, бурулуп үйүнө кирип кетип, жок болду.

Желедеги бээнин биринчи саанын саап жаткан Шаршенин энеси баласынын учурашпай кеткендигине капа болуп, кулун салып берип жүргөн Темирге карап, көзүнөн жашын чубуртуп жиберди да:

– «Кантейин! Балдарым деп жетимдикти, жесирликти, ач-тогумду көтөрүп, ушул убакка чейин келдим эле. Бирок, Шаршемдин учурашпай кетип калганы: эненин көөнү балада, баланын көөнү талаада экен да, Темиш! – деп, көзүнүн жашын көкүрөкчөсү менен сүртүп, жерге койгон көнөгүн колуна алды да, айылды көздөй басты.

Саалган сүтүн Коёнбайдын үйүнө кийрип, сабасына куюп, кайрылып эшикке чыгып, өз алачыгын көздөй бет алды. Алачыкта жөлөнүп турган балдары энесин көрө коюшуп, жарыша энекелеп чуркап келишти.

– Энеке! Байкем кайда барат, кайда кетти? – деп сурашты.

– Билбеймин, кагылайындар! Ичтен чыккан ийри жыландар, адамды чыдатпайт экенсиңер да – деп, эркек баласын жерден көтөрүп алып өөп жиберди:

– Айланайын берекелерим, байкеңер кой оторлоткону кетпедиби. Силерге айткан жокпу? – деди. Кызы да:

– Ооба энеке, байкем айтпай эле аттанып кетти, – деди.



Көтөргөн эркек баласы энесинин мойнунан кучактап алып энекеlep, энесине мактангансып, кыткылыктап күлүп да жиберди.

– Кана, берекелерим! Жүргүлө үйгө! – деп, бир баласын жетелеп, бирөөнү көтөрүп, алачыгын көздөй басышты.

– Энеке ай! – деди мойнунда асылып келе жаткан баласы, – курсагым ачты, сүт, сүт! – деди.

– Балам ай, кантейин, тигилер берер бекен? Сүттү куюп, сабасын бышпай да жүрө бердим, – деди балдарына.

«Кара боз келген түрк койлорунун тукумунан» деп, эл айтчу Коёнбайдын кара боз койлору эки жагы зоо келген чоң капчыгай менен жайылып бара жатат. Алды жакта таштан ташка урунуп, алдастап агып жаткан чоң суу, койлордун буту менен кум, таштар шиленип барып ал сууга куюлат да, өз көлөмүн жоготконсуп, суунун агымы менен жок болот. Борчуктун арасындагы таштын жарыгына чыккан көк жашаң чөптөрдү чалып кетип бара жатышкан койлордун алды жагында беш-алты эркеч баратат. Кээ бир койлор коргулга буттарын салып алышат да, кетенчиктей түшүп, сууруп алышат.

Бөлөк менен Шарше да койлордун артынан жалгыз аяк жол менен бара жатышат. Алды жагында жана жогору жагында капчыгайдын боору менен кетип бара жаткан койлордон көздөрүн алышпайт. Бөлөк калың кепке баткандай болот.

– Шаке, – дейт Бөлөк. – Кантейин, эмнелерди көрбөдүм! Бирок аркамда жөлөк, алдымда өбөк жок, дүйнөдөн медресиз өтөмбү дейм. Жашым болсо да 40–50 ортосунда.

Коёнбай эмнелерди кылбады!.. Аялымды да агаларына алып берип койду. Ачылбаган санаам, жазылбаган кайгым үстү үстүнө катарланып, жүрөктү үшүк басты. Денемден каным качып, «Жаштык кетип, карылык же-



тип» дегендей болуп бара жатам го, балам. Ал сага эмне, башың жаш, жамандыкты да көрүүчү, жакшылыкты да көрүүчү, балам, сенин атаң жок болсо да, энең бар жана иниц, карындашың бар. Алар да өсүп чоңоёр. Бирок мен байкушту айтпайсыңбы, карып, мусапыр деп мендейди айтат! Карып эмей эмнемин, балам? Мен сенин атаң Байзак маркумдан 3 жаш улуу боло тургамын, Байзак тирүү болсо жаш жигит кези болбойт беле. Каза таап кетти да. Эми энең байкуштун эмгегин, аракетин эсиңден чыгарба! – деди да, катуу-катуу үшкүрүп алды.

– Убакты – түш ооп, бешимге жакындады. Капчыгайдын оозуна чыгууга аз калды. Койлор тойгонсуп магдырайт. Шарше менен Бөлөк унааларынан түшүп, үстүнкү жана астынкы койлорго таш ыргытып ышкырышат.

Койлор да айласыздан баш ийгенсип, араң эле илкишет.

II

Алыстан бүлбүлдөгөн – оттун жарыгы бир нерсенин шооласын бергендей болот. Жок, бирок көп убакыттар бою аракети жок жаткан Көк-Бел бүгүн гана адам баласынын мекени болгонбу? – дегендей таң каларлык ой туудурат. Кечээ гана камандар каңтарып кеткен жерде бүгүн от жылтылдап, ээн талаа, эрме чөлдөгү ар түрдүү жаныбарлар таң калгандай сезилет. Бүгүнкү түн асканын боорунда жүргөн күрөң аюулардын, түн каракчысы болгон карышкыр, илбирс сыяктуу жырткычтардын уйкусун бөлгөнсүп, алар үлпүлдөп күйгөн отко көз жиберип, бир топко туруп калышат. Алар, коктунун таманындагы үлпүлдөгөн жалындын тегерегинен «маа» деп маараган койлордун үнүнө кулак тоскондой болот. Бир аздан кийин алыстагы жарамсыз жарык чачкан жалыны өчүп, Көк-Бел күндөгү калыбына келгендей дабышсыз тынчыды да калды...

Эки жагы зоолуу келип, ортосу коктуланып түзөң тарткан Көк-Белдин жайытынан орун алгандар – Бөлөк менен Шарше жана малдар эле. Он чакты ууктун башы кошулуп, үстүнө кара үзүк жабылган Бөлөк менен Шаршенин алачыгы коктунун ортосунан орун алган. Ала-Тоонун чокуларын күн чалып, жер бетине нурун чачырата баштаган убак. Түндө таңды таң аткыча койдон санаалары тынбай, уктай албай чыккан Бөлөк менен Шарше койлордун жайылган жагына көз жиберешет да, күнүмдүк оокаттарынын кеңешин кылышат. Шарше да башта көрбөгөн бул жерге таң калгандай болот. Көтөрүлгөн Көк-Белдин күнгөй жана тескей жагындагы алыска созулуп жаткан бийик зоолоруна көз жиберет. Тоонун боорундагы борчуктардын арасында тынымсыз аракетте болгонсуган кандайдыр бир нерселер көзүнө элестейт. Суунун жээгиндеги корумдардан «аңкуштаган» суурдун үндөрү да кулакка угула калат. Койлор болсо ошол жакты көздөй кайрылып бара жатат.

– Шарше! – дейт Бөлөк. – Айланайын, койлор алыстап кетпесин, жакындатып алды жагын тосуп коёсуңбу? Аң-бөрүсү да кеп болуучу жер эле, абайлабасак кырып жиберет, – деди.

Эртең мененки шүүдүрүмдүү көк чөптү аралап, жаргак шымын балтырына чейин түрүнүп, койлордун алды жагын кайрып жүргөн Шарше негедир бир нерсенин аракетин сезгенсип, катуу үн менен кыйкырып да жиберди. Жок, аңгыча койлор да бир укмушту байкагансып, жерден башын көтөрүшүп, суунун боюндагы корумга көз жиберишип, жер тепкилеп, ийриле түшүп, туруп калышты. Бөлөк да Шаршенин аянычтуу үнүнө таң калгандай болуп, колуна таягын алып чуркап келди. Бирок Бөлөк ал окуяны ошол замат эле сезе койбогондуктан:

– Эмне, Шаке? Эмнеге кайгырдың? – деди.

– Көрдүңбү, Бөкө! Тигине!.. Тигине, түз эле мени көздөй чуркап келе жатып, токтоп калды, – деп сөөмөйү



менен корумдун арасындагы белгисиз бир жандыкты көрсөттү.

– Ал эмне экен? – деди Бөлөк.

– Билбедим, Бөкө, мени көздөй бет алып келе жатып, токтоп калды, – деди.

– Кантебиз, жүргүн, жакындап барып абайлап көрөлү, – деди Бөлөк.

– Тиштеп албасын, Бөкө?

– Эмнеге тиштепем экеле. Биз адам турбайбызбы, адамдан бардык жаныбардын коркорун билбейсиңби? Чоң эле неме ошондон коркуп, бакырып жиберет бекен? Мындан ары мындайдын далайын көрөт эмеспизби, – деди Бөлөк. Жүрү, Шаке, коркпо, эмне экенин дааналап билип алалы.

– Шарше да чочуган жүрөк, корккон көз менен Бөлөктүн аркасынан акырындап жүрүп отурду. Жанагы жаныбар бир нерсеге таңыркагандай болуп, келе жатышкан Бөлөк менен Шаршеге көз жиберди да, ордуна козголбой тура берди. Аңгыча Бөлөк менен Шарше жакындап келишти. Бөлөк таягын таянып тура калды да, Шаршени карап:

– Аюу турбайбы, – деди.

– Эмне кылабыз, Бөкө эми? – деди Шарше.

– Өзү тийбесе катылуунун кереги жок. Эгер биз катылып койсок, бизди зыяндыкка учуратат. Булар өжөр айбандын бири болот. Бир аз туруп, кетип калар, – деди Бөлөк.

– Эмесе кетпейлиби, Бөкө, – деди Шарше акырындык менен.

– Кетсе, кетели – деп, кайра бурулушуп, жайытта жүргөн койдун көздөй бет алышты. Жок, аюу да бир укмуш баштачудай, Бөлөк менен Шаршенин артынан термелип басты.

– Бөкө! – деди Шарше арт жагын карай коюп.

– Жанагы келе жатат, кантебиз? – деди.



Бөлөк да токтой калып, арт жагындагы акырындап басып келе жаткан аюуга карап тура калды.

– Кантебиз, чайнап өлтүрүп таштайт го, – деди Шарше.

– Жок, айланайын Шаршеке, коркпо, корксоң ого бетер өчүгөт. Кокустан качырап калса, мен кармашайын, – деди Бөлөк.

– Мен аны менен кармашканда, сен аны бөйрөк тушка сайып кал! – деп, курундагы бычагын кынынан сууруп, Шаршеге кармата койду.

Аңгыча аюу да жакындап басып келди да, бир аз токтой калды. Жок, болбоду, жүндөрүн үксүйтүп, денелерин чыйраткандай болуп оозун араандай ачып бакырып, аларды көздөй жүткүндү. Анан ачуулуу үнүнөн, сүрдүү түрүнөн корккон Шарше да Бөлөктүн арт жагына далдаалана калды. Жок, болбоду, Бөлөк менен жалмалаша түшкөнүн көрүп, эмне кылар айласын таба албай, Шарше бир аз туруп калды. Бөлөк аянычтуу үнү менен:

– Шарше! – деп үн чыгарып алды. Андан башка сөз айтууга чамасы келбей, аюу менен алышуунун аракетинде болду. Шарше да эстей койду да, колундагы бычакты оңтойлоп кармап, Бөлөктү жерге ыктап жаткан аюуну таамайлап туруп бөйрөк тушка коюп өттү. Аюу аянычтуу үн менен катуу бакырып алды да, Бөлөктөн ажырай түшүп, Шаршени көздөй бет алды. Шарше эмне кылар айласын таба албай, беш кадам алыстыктагы чоң кара ташты айланып качты. Аюу да ачуулуу үн менен сүрдүгө түшүп, кулап кетти.

Аюу Шаршенин артына түшкөнүнө чыдай албай, Бөлөк башын жерден көтөрүп туруп, беш-алты жүткүнүп алды да, жыгылып кетти. Шарше да Бөлөктүн жыгылып кеткендигин көрүп, аюунун кеселдүү тырмактарынын таасири тийгендигине түшүндү да:

– Бөкө! Бөкө! – деп, анын башын көтөрө койду. Бөлөк дармансыз, эки ийни менен дем алып:



– Айланайын, эч нерсе эмес, эмне экендигин билбедим, көңүлүм караңгылап кетиптир, – деди. Аңгыча эле жаргак шымдын айрылган жеринен кан жайыла берди.

– Абакей, кантейин! – деди Шарше, жерге олтура калып. Бөлөк колу менен арт жагын сыйпалап, анын жашылданган көзүн көрүп:

– Эчтеке эмес, айланайын, койгун, кейибе, – деди. Бөлөк катуу кайраттанып, жерден башын көтөрүп, тамтаңдап өйдө болду да, кайра жыгылып кетти.

– Шаке, ай-и – деп, үнүн араң эле чыгарды. – Кош, садагасы! Киши катарынан кетип калдым окшойт. Бери келчи, бетинден бир сүйөйүн – деп, кайта дагы эки колдоп жер таянып, Шаршени карап башын көтөрдү. – Айланайын! – деди дагы экинчи ирет, – менин сөөгүмдү карга-кузгунга жем кылбай, жакшылап корумдап кете көр!

Кош, кош, кош... айланайын. Бүгүндөн калбай айылга кайт. Сен дагы майып болосуң! – деди да, кулап кетти.

III

Шаршенин көз жашы көл болуп, негедир эки жакты элең-селең карайт да, алыс турган корумдан таш көтөрүп келип, Бөлөктүн денесин корумдап жатты. Ага кол кабыш кылар адам жок. Көзүнөн жашын чубуртат да, зоолорго көз жиберет. Кантем – деп, дармансыз эмне кыларын биле албай, – мен да өлөм го! Энемдин, инимдин, карындашымдын көзүн бир көрүп өлсөм, ээ! – деген санааларды жүгүртөт.

Кантейин, азаптанган асыл башым,
Эмнеге кайгыланып мен калганмын.
Турмуштун кыйынчылык тузагында,
Жашоонун чын күнөөсүн мен алганмын.



Абаке, каза таптың, сапар чектиң,
Дүйнөнүн эркиндеген жарыгынан.
Азаптын «кызыгынан» сен да кеттиң.
Өмүрдүн жалындаган шам чырагы,
Айласыз аюу менен сапар чектиң, –

дейт да, чекесинен терин шыпырып, дагы эле корумдап жатат. Бөлөктүн өлгөнүнө ишенбегенсип, анын баш жагына коомайлап үйгөн таштарды кайра алат да, «бир нерсе дээр бекен?» дегендей болот. Бирок анын каны качып, «кош, Шаке!» – дегендей болуп, Шаршенин күткөнүнө жооп кайтарбайт. Шарше көзүнүн жашын агызат да:

– Бөкө! – дейт таарынган кишиче. «Кантемин? Мен эми өлөм го!» деген ой аны чындап баскандай болот. Жаш санаа көпкө бөлүнүп, бир нерсеге чөмүлгөнсүйт. Сан жеткис Коёнбайдын коюн айдап жеткиче качан? Бактым бүткөндөй, жаштыктын акыркы өлчөмү жеткендей, Бөкөм менен коштошуп тургандай болом деген ой анын жаш денесин калтыратат.

Эки жагы аскаланып кеткен Көк-Белдин жайлоосу бул учурда Шаршенин жаш көңүлүнө эмне коркунучтар салбайт. Адырлуу зоолордун арасында Бөлөктүн өлүмүнө дуушар болгонсуган аюулардай жырткычтардын эчендери бар го. Мындай кыйынчылык Шаршенин башына дагы эле түшкөндөй сезилет. Көзүнөн мончоктогон жашын колунун башы менен сүртөт да, жан жагында жайылып жаткан калың койго көз жиберет. Алыскы айылдарга кантип силерди айдап жеткизем, – дейт. Бөлөктү корумдап бүттү, жан жагына бир аз айланып, эмне дейт дегенсип, ташка көчүк басып олтура кетти. Бирок эч кандай аракет жок. Күн жогору көтөрүлүп, түшкө жакындап калды. Алыскы жол, мээримсиз аралыкты кантип басып, жайнаган көп кой менен айылга качан жетет. Бул арада мындай санаа Шаршенин оюнан кетпеди. Бөлөктүн мындай каза табышы таң каларлык иштей сезилип, көзү



карангылап, кайталап көзүнөн муңдуу жашын төгөт да турат. Айласыз алыс жолду басууга телмирет. Бирок, Бөлөктөн айрыла албайт да, «калп» жерден корумдап кетпедимби дегенсийт. Деңиздей толкундаган чексиз санаа эмнелердин кызыкчылыгынан, эмнелердин кыйынчылыгынан чыкпайт.

Өмүр, кандайсың, менин бул арада турушум өзүмө таң каларлык иштей көрүнөт. Бирок, өлүм чиркин кандай болот экен. Мен Бөкөмдү өлдүң – деп өзүнүн аманаты боюнча тетиги таштын алдына корумдап салдым – деп, көзүнүн мончоктогон жашын төгүп жиберди.

Күн кечке таянып калды. Күн күндүзгү жер бетине чачыраткан ысык нурун жыйып алгансып, маңдайкы асман менен тирешкен чокунун ар жагына жашырынып жок болду. Шарше да Бөлөктөн ажырап, алыскы айылга кете албай, тобокелдикке салып, бүгүн бул жерге конууга туура келди. Негедир алыскы жайлоого сонорлоп оторго келген койлор көп алыска кетпей ошол эле тегеректе ары-бери жайылып жүрүп, тоюп алышты. Кээ бирөөлөрү капарсыз жатып алып, кайталатып кулгуп кепшеп жатышат. Кээ бирөөлөрү эки жакка көз жиберип, бир нерсенин жытын алгансып, тикие карагансыйт. Кара өгүз алачыктын түбүнө басып келип, сонорлуу сонун чөпкө абдан тоюп алып, эч нерседен коркунучсуз болгондой, күртүлдөтүп кулгуп, кепшеп жатат. Терс кула чоң суунун боюнда башын жерден албастан, жердеги көк чөптөн тандап жеп бул жүрөт. Шаршенин минип жүргөн топозу да кара өгүздүн жанына келип, жуушай кетти. Алды жактагы таштан ташка урунуп, шаркырап үн чыгарган суудан башка эч кандай нерсе сезилбейт.

Шарше да алыс жакка көз жиберип, кулак салат. Бирок эч нерсенин кабары сезилбегендей болот. Үн жок, сөз жок... Күндөгү эрмеги бүгүн жоголуп, бул абалда болушу Шаршени бир балаага салчудай сезилет... Кайырысыз учу-түбү жок чексиз карангынын арасында калган-



дай болот. Бөлөктү корумдап койгон чоң кара таштын түбүн көздөй көз чаптырат. Бирок эч нерсенин кыбыр эткен аракетин ал жактан сезилбейт. Асмандагы жымыңдап жарамсыз жарыгын жер бетине бергенсиген жылдыздарга да көз жиберип, муңун айткансыйт. Жылдыздардын батышын, таңдын атышын күткөнсүп, таягын кармап алып, койлорду имерет да жүрөт. Жок, бирок бүгүнкү таңдын атышы бир жылга созулгансып мейримсиз учу-түбү жок, караңгылык каптайт да турат. Кандайдыр бирденкелер көз алдында элестегендей болот. Эчендер көз алдына келет да, эчендер кетет. Бир нерселер ачылуу тырмагын жазып, кайырсыз тумшугун матырчуудай сезилет. Кантсин, көзү ачылып-жумулуп, таягын жерге таянган бойдон бир аз тура калат... Кээде көз алдына алда нелер элестей түшүп, чочуган бойдон ойгонуп кетет... Тоо башынан ызылдап соккон желден суунун күрүлдөп агып жаткан дабышына дабыш кошулуп, бир аракетке келишкенсыйт. Белгисиз түндүн атышы, уйкунун чындап басышы – Шаршени бирдемелерге кармап берчүдөй болот. Анын санаасына бир укмуштар аралаша түшөт да, уйкулуу көзүн ачып, бир нерсенин дабышын тыңшайт. Бирок эч нерсенин аракетин сезилбейт. Ал «жаштыктын санаасы дегендей» гана жайлоонун бет сылаган жыпар жыттуу жели кабар бергендей болот. Ой толкуп, санаа чиркин эмнелерди баштан кечирбейт. Шаршенин андай абалда турушу да, табияттын мүчөлүгүнөн тышкары сезилгендей, махабаттын кызыкчылыгына бат эле барып кошулат. Алда негедир күлүк санаа бат эле ойго-тоого уруна түшөт.

Кайда калган бөбөктөрү менен энесин көз алдына келтирет. Андагы киерге кийимдери жок, ичерге тамактары жок, арчанын араларынан, дөңсөөнүн боорлорунан жөргөмүш терип, сууга чылап жеп жаткандары анын көз алдына келе түшөт. Көзүнө жаш алып, ээн талаалуу караңгы түндүн кучагында көз жашын чубуртат. Көп



ойлонуп, мындай болгончо, – «Бөлөк менен эле бир каза болуп, Коёнбайдын койлору караансыз талаада калсачы» – дейт, жок, аңгыча тоо жактан согуп турган жел алды жактагы агып жаткан суу дабышына үчүнчү бир дабыш кошкондой болот. Эмнегедир капаарсыз жуушап жаткан койлордун кээ бирөөлөрү суунун жээгине көз жиберип, алдыңкы буту менен жер чапчып коёт да бышкырышат. Шарше да койлордун бет алган жагына көз жиберип, кулак тосот. Чын укмуш экинчи кайталангандай сезилди. Кечиндеги суунун боюнда оттоп калган Терс куланын үнү көтөрүлө түшүп жок болду. Ансайын койлор ийриле түшүп, Шаршени тегеректей калды.

Улуган карышкырдын үнү экендиги Шаршеге угулду. Бирок көп убакыттар өтпөй эле улуган үндөрү басылып, бир аракеттин кызыкчылыгына баткандай болду. Койлор да Шаршени тегеректеген бойдон жер тепкилеп бышкырышып турушат. Таң атпачудай мээримсиз мелтиреген жайлоонун жайкы таңы – чыгыш жактан жылдыздар суюла баштап, жээк тартып агара тарткан бир белги, Шаршеге жайкы таңдын атышын кабар кыла баштады. Жашоодон үмүт кылгансып, сүйүнгөнүнөн ыйлап жиберди да, көздөрүн жалтыратып, өзүн тегеректеп, жер тепкилеп бышкырып турушкан койлорго кеңеш кылгандай: жаныбар ай! – «Айбандын жырткычы айбан, адамдын жырткычы адам экен» да, кантейин, Коёнбай минтпесе кайдан бул абалга дуушар болуп, жаштыктын миң бир эки санаасы катарланып, жүрөктүн башын күйүт алып, өмүрүм бүткөндөй, атуучу таңдын, тийүүчү күндүн жарыгына жетпөөчүдөй болор белем. Бөкөм болсо да, Коёнбайдын аракетинен дүйнөдөн кетип олтурат. Кантейин, азапка түшүп торго чалынган бул жаш баш эмнелерди башынан кечирбеди. Өмүр чиркин кандай таттуусуң. Азаптын арасында жүрсөм да, жашоодон үмүт кылып кыялды эчен ойго жүгүрттүм. Билбеймин, азапталган бул башым эмне болор экен.

Ким билет... Жыргалды көрөмбү, көрбөймбү? Бөкөмдөй эч жарыкчылык көрбөй, дүйнөдөн кайтып кетемби? – Бул болсо да мен үчүн белгисиз го. Ой чиркин, турмуш ай – деп, катуу үшкүрүп, койлордун элөңдеп корккондугун басамбы? – деп, катуу-катуу эки-үч жолу кыйкырып жиберди. Койлор да эмне укмуш болор экен дегендей элөңдөшүп, жүндөрүн үрпөйтүп, Шаршенин кыйкырыгына кулак тосту. Шарше ордунан туруп, тегеректеген калың койду аралаган бойдон, койлордун четине аракеттенди. Бирок койлор Шаршеден «калбайм» дегендей болуп, аркасынан ээрчигенсийт. Алыскы чыгыштан таң билдиргенсиген, ак жээк акырындап, көгөргөн асманды бүт каптап, жарыктык шооласы жайыла баштады. Алыстагы душманын жашыргансыган зоолор бул учурда көз алдыда элестелип, эч нерсенин кесепети жоктой көрүнө баштады. Эки жак көрүнүп, койлор да бир укмуштан кутулгансып жоошуй баштады. Таң аппак атты.

– Жаныбарлар ай, ушунчаңарды мен болбосом бир заматта жөнгө салып кетерлиги бышык иш эле го. Силерге аракеттенген ал жырткычтар адамдан да ыйбаа кылбасы белгилүү. Бирок суунун жээгинде Терс куланын денесине жырткыч айбандар каардуу тумшуктарын малды го деген ойдо боло түшөт да, алачыгынын арт жагына барып, жээкти көздөй көзүн чаптырды. Чынында анын ою туура болгондой, кечиндеги оттоп турган Терс куланын ордунда бар же жок экендиги билинбейт. Алыстан караанданган корум таштардын гана сөлөкөттөрү турат. Андан башка адам – айбандын аракетте болушу ал учурда Шаршенин көз алдына элестене албады. Негедир бир себеп менен чуркаган бойдон корумдалган Бөлөктүн мүрзөсүнө келди. Бет жагына коомайланып коюлган ташын ала койду да, бир сөз күткөндөй болуп туруп калды. Жок, анын кан-сөлү качып: «Кош, Шаке!» – дегендей мейримсиз чүнүрөйүп бөксөлөнгөн көзү жана анын



асыл денеси аракетке келбестен, кайрымсыз суналган бойдон жатат. Шарше колу менен Бөлөктүн бетин сыйпады. Анын денеси муздаган, каны качып, бетинин оту бозоруп, өлүм чиркин чындап кучагына алгандыгын эми гана сезгенсип, көзүнүн жашын чубуртуп жиберди да, бетинен алган ташын кайта коюп, коомай калган жерлерин дагы таш менен корумдай баштады. Чындап эле Бөлөктүн кайрылбас сапарга кеткендигине эми гана ишенгенсип, эми алыскы айылга жол тартууну ойлонду. Акырындап, жайкалган көк чөптү аралап, Терс куланын дайынын билип келейинчи деп, кечээги оттоп турган жерине барып калды. Ырас, ал эчак гана денесинен ажырап, шалдыраган гана сөөктөрү калган жана ар кайсы жерде чачынды болгон куйрук, жалдары гана жатат. Шарше бир аз ойлонуп турду да, Көк-Белдин жырткыч айбандарынан Бөкөм менен Терс куланын акыркы өмүрү бүтүп, ичер суулары калган эмес экен го... Чиркин ажал, көз ачып жумгуча гана жетет экен го деп, өзүнөн өзү капалана түштү. Жок, болбостур, эртелеп алыскы айылга жол тартайын, кейиген-кепчиген менен не пайда деп кайрат кылган ою анын санаасында болду.

Кайрылып алачыгына келди да, үзүктү сыйрып, топузуна ыңырчагын токуп, бирин-эки идишин куржундун көзүнө бекемдеп, үзүктүн үстүнө аркан менен бастырып, кара өгүзгө артууга аракеттенди.

Бардык нерселерин даяр кылып, койду узатып айдай баштады. Бөлөктү кантип таштап кетем деген сарысанаа дагы басты... Таштап кеткиси келбейт. Кыйбастан баягы корумдаган ташка кайра келди. Бөлөктүн бет маңдайына келип: «Кош, байке, өмүрүң өтүп, ажалың ушул жерден жетти... Кош, кош!» – деди да, көзүнөн мончоктогон тунук жашты агызган бойдон топозунун үстүнө конду да, жүрө берди. Кайдандыр баягы Бөлөк менен кармашып, кечээги өлгөн аюу алдынан кабыла түштү, шарт топоздон секирип түшүп, белиндеги курдагы бычагын ала



коюп, эки кулагын кесип ыргытып жиберди да, оң жак көзүнө бычакты урган бойдон тегеретип-тегеретип алды да, бычакты көк шибердүү чөпкө сүртүп-сүртүп, кынына салып, топозуна минди да, «Кош... байке! кош», – деп кайрылып, корумдалган бойдон койдун артынан түштү.

Алыскы жол узаргансыйт, учу-түбү жоктой созулат. Жер бетин бербеген көп койдун жайган бойдон кетип бара жаткан Шарше эки жагы зоолонгон капчыгайдын арасында кетип бара жаткан тоо теке, кулжа сыяктуу жапайы айбандарга көзү түшөт... Зоодогу айбандардын көзү түшүп, аң-таң калгансып, алды жактагы жайылган койлорго, айдап бара жаткан Шаршеге көз кырын жиберип карап калышат да, чөптөрдөн искеп, чалып, кепшеп жеп калышат. Күн кечке маал болуп калган кез. Шаршенин жетүүчү айылына али көп бар. Шарше иши кылып бүгүн жетүүнү гана ойлонот. Бирок жолдун алысыраагы билинбей турган, түн бою жол жүрүүгө гана керек болорлук. Шарше жол жүрүп келе жатып, «бүгүн да жайыттуу жерге консомбу» – дейт. Бирок эки жагы зоолонгон борчук таштар, суу боюнан орун алган корумдар өз денесине жырткыч айбандарын жашыргандай сезилет, Шаршенин азоо жүрөгү дагы кандай укмушка кабылам дегендей болот.

Күн болсо өйүз жактагы чоң чокунун башына жашырынып, кокту ичине тоолордун көлөкөсү түшө баштады. Койлор болсо да мындан ары жүрбөйбүз дегендей мурунку басуудан басаңдады, койлордун андай аракети Шаршени чоң капага салгандай болду. Эки жактагы койлорго таш ыргытат да, кокту жаңырткан үн менен «кош» – деп кыйкырып, алга жылдыруунун амалын кылат. Шаршенин аракети менен алдын көздөй жылып бара жаткан койлор да бир аз таш ыргытылбай «кош, – чшии» деген үн чыкмайынча буттарынын аракетин токтотуп туруп да калышат. Жок, аңгыча, алыстан бир нерселердин дабышы кулакка дароо угулду. Шарше да эки жагын элең-



дей карап, суу боюндагы жалгыз аяк жол менен келе жаткан эки-үч адамды көрдү. Алар да Шаршени көздөй кыялап кеткен жол менен келе жатышат. Кобур-кобур сүйлөшкөн үндөрү Шаршенин кулагына угулуп турат. Шаршеге жакындап келип жолугуп калышты да: – Кайдан? – деди бирөө. Шарше да бир аз токтоло калып: – Ушу жактагы койчумун, кой жайып келе жатамын, – деп жооп берди.

– А, тетиги анча-мынча жүк артылган кара өгүздү эмнеге кой менен кошо айдап жүрөсүң? – дээр менен, экинчи бирөө сөөмөйдүн башы менен өгүздү көргөздү. Шарше түшө калып топозунун мурунтугунан кармап, таягын жерге таянып, бир топко эмне деп айтарын билбестен туруп калды. Алды жагындагы чабдар атчан, кара сакалдуу толмоч кызыл жүздүү адам:

– Эмне мынча айылдан алыс кечигип койлорду жайып жүрөсүң? – деди.

Анда Шарше ордунап козголо түшүп:

– Мен болсом Коёнбайдын койчусу элем. Көк-Белге оторлотууга барып, жолдошум аюу менен кармаша кетип каза болду. Агайлар, бир жардам кыла көргүлө! Эптеп кол кабыш кылып бүгүн эрмектешип мени менен бирге коно кетсеңер? Мен кантер айламды таппадым эле. Менин бактыма сиздер кезигип калып, эң жакшы болбодубу, – дээр менен эле семиз келген, ак тебетей, кызыл атчан көк ала сакалдуу бирөө:

– «Аа, сааттуу бала» – деди. – Биздин барар жерибиз да алыс, шашылыш жумушубуз бар. Акырындап жайып кете бересиң да. Биз кантип аязга, ээн талаа, эрме чөл дегендей бул капчыгайга кантип жата алабыз, – деди да, жанындагыларга: – Жүргүлө эмесе! – деди чал, жолдоштору менен тизгинин бура тартып, жолго түшүшүп кете беришти. Шарше көзүнөн жашын төгүп, жерге олтура калды да, эмне кылар айласын билбеди. Койлор болсо топ-топ болуп жуушашып калышты. Жанагылардын ко-



бурагаң үндөрү, аттарынын ташка тарсылдап тийген туяктарынын үндөрү барган сайын акырындап барып, Шаршенин кулагынан алыстап, дабышы угулбады. Шарше кантер айласын билбей, бир топко туруп калды. Бирок бир амал таап аракеттенбесе, койлорун кырдырып, же өзүн бир майыпка учуратып кетерин сезип, койлордун эки жагын чогултуп ийирди да, бир жерге токтотту. Койдун бир четине топозду байлап, экинчи четине өгүзүн байлап, өгүзүнүн үстүндөгү токулгасын, үзүк жана туурдуктарын түшүрдү да, койлордун алдыңкы жагындагы бир чоң таштын башына адам сыяктуу чокчойтуп жапты да, өзүнүн башындагы тытылган ак калпагын кийгизип койду. Экинчи жагына колундагы таягын жерге бекемдеп сайып, топоздун токулгасын жаап, баш жагына белиндеги курун тегеректеп чалып койду. Өзү төш жактагы койдун четиндеги чоң таштын үстүнө бир үзүктү көтөрүп барып, кол менен ыргытууга жеңилирээк таштардан жан жагына чогултуп алып, үзүккө оронуп олтура кетти. Шарше эки-үч күндөн бери күнү-түнү уктабаган. Кантсин, эчен коркунучтун кучагында турса да, уйку чиркин көздү жумдурууга аргасыз кылат. Бирде ачат, бирде жумат. Алыскы жердеги жерлерге көз жиберип кулак салат, дабыш тыңшайт. Бирок, эч нерсенин кабары жоктой сезилет да көңүлүн басып, көзүн жуумп уйкуга кетет. Асмандагы жылдыздар жымыңдап, негедир бир аракетке келгендей болот. Кээ бир жерлерден созулуп түн караңгылыгын бузгансып, жылдыз учат да созула түшүп жок болот. Ал түнкү табият мүчөлөрүнүн мындай кубулушта болушу Шаршени эркелеткендей болот. Койлор да капарсыз, түрдүү жактарды бет алып, кулгуп коюп кырт-кырт кепшейт да жатышат. Кез-кезде энесинен адаша түшүп, маараган козулардын үнү чыгат. Табият мүчөлөрүнөн бөтөндөгөн дабыш жок.

Тынчтык... Шарше да калың уйкуга бат эле батат да, түшүнөн чочуп кетип көзүн ачат. Эки жакка көз жибе-



рет, койлордун тынчтыгын байкайт. Башка бир дабыш тыңшайт. Эч нерсе сезилбейт. Табият тынчтыгы мээримсиз баскандай болот. Анда кез-кезде гана таштардын түбүнөн ичке гана чыйылдап чыккан арстын үндөрү угулат. Ал күнкү таң табияттын жогорку айткан кубулушу менен жер бетине жайылган күн нуру чыгыш жактан чыгып келди.

Шарше жүрчү жолун узартууга аракеттенди.

Күн ачык, айыл жакын калды. Түндөгү таң атырган жердин тынчтыгына кубангансып, үйгө аман-эсен жеттим менен койлорду жайылтып келе жатат. Бирок анын ойлосо оюнан, эстесе жүрөгүнөн кетпеген Бөлөк болду. Эчен ой-санаага көмүлүп, деңизге толкунданып, сууга чөмүлгөндөй турмуштун андай оордугуна айласыз чыдагандыгына таң калгансыйт, аңгыча экинчи коктудан түтүндүн жогору көтөрүлгөнү көрүнүп, иттин үргөн дабышы кулакка угулат. Чын эле айылбы! Айылга жеттимби деген ой анын жаш денесин бир топко калтыратууга аргасыз кылды...

IV

Койлор Коёнбайдын үйүнүн жанында жайылып жатат. Күрсүлдөгөн дабыш жогору көтөрүлүп, Шаршеге бир нерсе айткандай угулат:

– Мына, ал ошондой болмокчу, куу белде, ач жолдо өлөт деген ошол, нээти жаман капыр эмес беле, кайран койлорум ары-бери айдалып жүрүп арыктады го. Малдын убалы жетер сага, бала!

Өлсөң да бир-эки күн туруп турсаң, мен барат элем го, бар эми, тамак ичип алып койлорду жай! – деген үн айылдын ортороок жериндеги чоң ак үйдөн жогоруга көтөрүлөт. Өзүнчө өкүнүп, эрдин жалап коюп, шыпшынып чырт-чырт түкүрүп коюп сүйлөнүп жаткан Коёнбай эле.

ЭПИЛОГ

Күн тоо башынан кылкылдап жогоруга көтөрүлө баштаган убак. «Н» посёлкасынын колхозчулары жумуштун кайнаган убактарында кечеги бригада таккан жумуштарына жөнөп жатышат. Алыска баруучулар ошол Сталин атындагы колхоздун жүк ташуучу машинасына түшүп жөнөөгө даярданышып жатышат. Шофёр автобусту от алдырып, ичке булуңду көздөй рулду толгой баштады. Машинанын башы ошол жактагы даңгыраган кара жолду көздөй бурулду да, дөңгөлөктөр айланып бат эле көздөн кайып боло түштү. Аңгыча папка колтуктаган кызыл жүздүү, бешмантынын жакасына «КИМ» деген белгисин тагынган бир жигит шап мени менен кол сунушуп амандашып кетти... Мен ким экенин тааный албай туруп калдым.

– Жүргүн, үй жакка бара кет. Же окуучу киши адамды тааныбайт бекен, биз эмгектин кызыгы менен эле алышып жаткан колхозчу болобуз. Өткөн жылдагы өкмөткө берген убаданы аткарууга тырышып жатам, Күкел! – деди.

Мен ал адамдын ким экенин тааный албай, айткан сөзүнө кулак тостум да, туруп калдым. Мурунку айткан сөзүн кайталап, жүргүн үй жакка, – деди.

Акырындап «Н» посёлкасынын Ленин көчөсү аркылуу жүрүп отурдук да, көчөнүн ортороок жериндеги тышын актап, терезесин капкактаган үйгө кирип бардык. Үй ичи таза, китептери тартиби менен жыйылып турат. Күн эрте болсо да үй ичи эчак эле жыйылып коюлган. Жалгыз гана бир кичине бала өзүнүн кроватинын үстүндө уктап жатат. Стулга барып отура кеттик, аңгыча эшиктен Макен жеңе кирип келди да: Айланайын, чон киши болгон турбайсыңбы, – деп кол алыша кетти. Баягы сырттагы Макендин баласы Шарше ушул эмеспи деп, жана-



гы жигитти эми араң эсиме түшүрдүм. Мен Макендин берки балдарын сурап калдым.

– Карындашың калаада окуп жатат, ининң болсо сен окуган шаарда эмеспи, айланайын, кезикпейсиңерби? – деди.

– Макен жеңе, шаарда мектептер көп эмеспи, адресин билбесем кайдан билем, – деп жооп бердим.

– Эмесе чай кой, эне, Кукенге, – деди Шарше. Карындашың да бүгүн жайкы отпускага барам деп кат жибериптир. Эртең-бүрсүгүндөн келип калат го. Мен болсом ушинтип эле колхозчу, колхоз баштыгы дегендей кызмат аткарам. Колхоздун кирешеси болсо жакшы, өткөн жылдагыдан өсүш көп экендигин Алымбектен уккандырысың. Эми сөздү сенден күтөлү, Куке! – деди.

Мен эки жактан көргөндөрүмдү бүт аңгемелеп бергенден кийин:

– Куке! – деди да, өткөндөгү шум замандын оордугун сага да айтып берейин ээ деп оңдонуп олтуруп, жогорудагы айтылган аңгемени баштан аяк эрикпестен, өзүнүн тизимин келтирип, адамды эритип, бойду жибитип айтып отуруп, башынан өткөндөрүнүн бардыгын бир чай кайнамдын ортосунда түгөтүп, сөзүнүн аягында өткөн шум замандагы кордук-зомбулук мына ушул мен айткандар деди.

Азыркы замандагы жашаган граждандар, колхозчулар мына бул – деп, өзүнүн колхозунун жетишкендигин айтып берип, кубанганынан күлүп жиберди... Шаршенин бул сүйүнүп күлгөнүнө чыдабастан мен да күлүп жибердим.

Мына биздин Шаршенин мурунку башынан өткөргөндөрү.

ЫРЛАР

КАНАТТУУЛАРДЫН СЫРЫ

Дүйнөдө түрлүү куштар бар,
Ар түрлөнүп сайраган.
Ар бир шартка ылайык,
Көп сандаган жайнаган.

Анын баары жазылбайт,
Жазууда баары кабылбайт.
Ар бир зоона куштары,
Өз өзүнчө табылбайт.
Жер шарында канаттуу,
Бүтүн баары жазылбайт.

Көп куштардын биринен,
Ала канат сагызган.
Алыска учуп бара албай,
Жоорду көрсө жабышкан.
Сөздү ушундан баштайлы,
Куштардын сырын ачыштан,
Мындан ары бир топ куш,
Чындап сырын жазыштан.

САГЫЗГАН

Оңбойсуң го сагызган,
Жоор болгон малдардын
Жонунан канды тамызган.
Сени көргөн жерлерде,
Жөнөйт, качып алыстан.



Коркушат го жоорлор,
Сен конгон жерге барыштан.
Көп тийипсиң көөнүнө,
Жогуңду тилеп калышкан.

Ушинтип өмүр өткөзүп,
Жаныңды «баалап» багыштан.
Мите куштун бирисиң,
Тирүүлөрдөн жем тапкан.
Жонун чокуп малдарды,
Жоор менен жан баккан.
Кышта учуп кетпейсиң,
Жылуу жакка жетпейсиң.
Жайы-кышы бир жерде
Алыска сызып өтпөйсүң.

КАРА КАРГА

Кара карга калдагай,
Кайып учат далдагай.
Калп жеринен күүлөнүп.
Карылуу ишке жарабай.
Айылдардан жем издеп,
Алыскы жерге бара албай.
Алдастап тамак таба албай.
Күн бүркөлсө жутаган,
Кышка тамак камдабай.
Калдастап учуп калп эле,
Сагызганды жандабай.
Камынсаң боло сен деле,
Иттен тамак аңдыбай.

АЛА КАРГА

Ала карга аласың,
Кышта келип каласың.
Ысык жерде жүрө албай,
Кайда учуп барасың?
Башка келген баарысы,
Биздин жерде тукумдайт.
Жайда кетип, кыш келип,
Сенин дайның угулбайт.
Кандайынан сен байкуш,
Суук жерге барасың.
Кыйынсынып башкага,
Бой көтөрүп каласың.
Маанилүү куштун бириндей,
Башкача сөздөн саласың.

Жайыбыз жакын аз калды,
Кай жерге учуп барасың?
Кай жерден орун даярдап,
Уялыгың курасың?
Балапаның учуруп,
Кайда барып турасың.
Алыңды чындап билебиз,
Кыштын күнү болгондо
Кармайлы деп жүрөбүз.
Жайкы күндө калтырып,
Багып алсак күлөбүз.

ЧӨКӨ ТААН ЖАНА КАРА ТААН

Чөкө таан менен кара таан,
Шакылыктап чуулдап,
Чакырсаң кара жаан.



Ителги куштар тийгенде,
Чырылдашып чыйылдап,
Кетиресиң денден жан.
Канатыңар деги бар,
Кайып учуп кетпейсиң.
Калп айланып тебем деп,
Илгирлерге жетпейсиң.
Чогулушуп, чуулдап
Текөөлүүдөн өтпөйсүң.
Өлүм сырын бат эле,
Өз жаныңа эптейсиң.
Он-он бешиң чогулсаң,
Ылаачындан кетпейсиң.
Кайрылып качып кутулбай,
Акыры үйгө жетпейсиң.

Жарга уя курасың,
Жаздын күнү болгондо,
Койдун жүнүн жуласың.
Уялыгың белендеп,
Даяр кылып турасың.

ЖОРУ

Канаттуунун зорунан,
Баштайм сөздү жорудан.
Жарамсыз копол сүрү бар,
Алгырлардын чоңунан.
Тарп жок болсо жем таппай,
Барлык куштун корунан.
Тарпты көрсө кетпеген.
Башкаларга жетпеген.
Калдагай учуп көкөлөп
Тарпты таштап өтпөгөн.
Ушундай куштун зорунан,



Ушундай чоңдун корунан,
Ушинтип өмүр өткөзгөн,
Текөөрү жоктон болуудан.
Текөөрү болсо тепкендей.
Чалгыны болсо жеткендей.
Карышкырды көп көздөп,
Канткенде аңдыйт эп келбей.
Ыраакы жерден тарп көрсөң,
Талпаңдап учуп барасың.
Карышкырдан калганды
Тырмашып чокуп каласың.
Таштандыны аралаш
Кулкунуңа саласың.

ЖАМАН САРЫ КУЛААЛЫ

Жаман сары кулаалы,
Жырткычтардан бул дагы,
Жөжөлөрдү көргөндө,
Айланып кетпейт бир дагы.
Алыска учуп кетпеген,
Жолдошу сары бул дагы.
Абийирдүүлүк кылбаган,
Алыс жакка сызбаган.
Кайып чыкпай айылдан,
Балапанды кыстаган.
Камыштарды аралап,
Ары-бери учушкан.
Таранчыга жете албай,
Канат кагып сызышкан.

Ушундай кайран кулаалы,
Жөжөдөн тамак сурады.
Пайдасынан зыяны,
Жолдошу сары бул дагы.



ТУРУМТАЙ

Шыпылдай учкан турумтай,
Мүнүшкөр издеп таба албай.
Жазында кетип, күз келип
Баруучу жери кайсы жай?..
Өзү чебер куштардан,
Илгичтиги ушундай.
Турумтай куштун илгири,
Кыраан кылып таптаган
Мүнүшкөр куштун билгири.

Алыстан учса бөдөнө,
Дароо жетип үлгүргөн.
Өз курлуудан кырааны,
Далайларды бүлдүргөн.
Ушундай кыраан турумтай,
Алыстан кабар угулбай.
Алгырлыгы белгилүү,
Илгичтиги кыргыйдай.

ЖАГАЛМАЙ

Алыстап учкан жагалмай,
Асмандап жемин таба албай.
Алоолоп текөөр шилтесе,
Далай куш жанын бага албай.
Колго туткун кармалса,
Мүнүшкөр үндөр таба албай.
Бир топ күндөр бакса да,
Кыска боосун тага албай.

Алсыздарды ал тебер,
Майда жандык жаныбар,



Канын жерге себелээр.
Колго туткун кылганын,
Жерге келип тебелээр.
Ушундай учкул жагалмай,
Ушундай алгыр таба албай.
Көп мүнүшкөр бакса да,
Акыры үндөп бага албай,
Үндөсө үнгө келбеген,
Алганда жемин бербеген.
Асмандап учуп алыстап,
Кайрылып ээсин көрбөгөн.

КЫРГЫЙ

Кыялдуу кыргыз учкучсуң,
Канаттуудан сызгычсың,
Кекилик менен чилдерге,
Көңүлүңдү көп бурдуң.
Далайларын жем кылып,
Бөдөнөсүн сен кырдың.
Кыргыз да куштун алгыры,
Күчтүүгө баатыр балтыры.
Кыргоолго кыргыз тийгенде,
Өпкөгө текөөр батырды.
Өлүмсүз ажал болобу,
Ошентип азап тарттырды.
Боздон издеп бытпылдык,
Тайган шимшип жыт билип.
Бугуп жаткан жеринен,
Учурушат көп жүрүп.

Мүнүшкөр шилтеп ыргытып,
Боор этинен жулкутуп.
Учуруп тайган жей албай,
Ачуулантып булкунуп.



ЫЛААЧЫН

Кырданып учкан ылаачын,
Тепкени анын сулаган.
Денесинен мамык жүн,
Бырпырап жерге бураган.
Айланып сызган чөкө таан,
Текөөргө тийбей кулаган.

Көп мүнүшкөр үндөөгө,
Келтире албай жүрүшөт.
Торун жайып куш күйүп,
Бир топ күндөр күтүшөт.
Күткөн менен не пайда,
Жолу болбой калышса,
Торун келип үзүшөт.
Жаңыдан жыйып чарык жип,

Кайра баштан түйүшөт.
Бийик-бийик кырларга,
Дагы барып күйүшөт.
Асмандагы учкулду,
Кантип алар күтүшөт.

КУШ

Кыраандардан сен кушсуң,
Мүнүшкөргө сен тушсуң.
Колго туткун кармалып,
Көп жайытты сен буздуң.
Далайларды коркутуп,
Токойлорго сен кыстың.

Тоодон коён алышат,
Көлдөн өрдөк карашат.



Жакалардан жайылтып
Кыргоол, чилди талашат.
Көлдөп жаткан көп казга,
Канат кагып барышат.
Чындап канат куушуруп,
Текөөрлөрүн салышат...
Кыраан болсо алышат.
Эгер чабал болгондо,
Так алдында калышат.
Жерге келип тийгенде,
Бели сынып калышат.
Асыл жандан айрылып,
Өлүмүңө барышат.

ИТЕЛГИ

Кара көздүү ителги,
Таандарга туш келди.
Топулдата түшүрүп,
Уйгу-туйгу тээп кирди.

Чүйлү алганды ал алат,
Куш алганга бара алат.
Өткүрү бар экөөнөн,
Алуучуга туш келсе,
Тартынбай колун сала алат.

Ителги эрдин эринен,
Ителги куштун шеринен,
Ителги элге белгилүү
Алгырлардын биринен.
Ителги алат коёнду,
Тоолорго тоодак койбоду.
Кышы кетип, жаз келип,



Көп жандыкты тойлоду.
Кыш мезгили бир жактан,
Жай мезгили бир жактан,
Эки жактан тойбоду.
Келгиндердин ичинен,
Тентектигин койбоду.

БҮРКҮТ

Канаттуунун чоңунан,
Жырткычтардын зорунан.
Баатыр бүркүт атанган
Текөөрлүүнүн колунан.
Текөөрлөрүн карасаң,
Темир каптап койгондой.
Тумшугу бар башкача,
Болот аштап ойгондой.

Булчуңу бар буралган.
Кармаганын сойгондой.
Канаттуудан сүрдүү го,
Көргөн адам тойгондой.

Учкучтардан балбаны,
Учуп келсин дардагы.
Кайсынысы тең экен,
Жору бекен барбагы.
Текөөрү жок тебе албай,
Теппей карап калганы.
Узун шыйрак көк кытан
Саздан бака алганы.

Канаттуудан жете албайт,
Чүйлүдөй өтө кырааны.

Тездеп сызган шыпылдап,
Ителгидей ылдамы.
Эч кимиси тең келбейт,
Куш сыяктуу кырааны.
Түндө жойлоп жүгүргөн,
Карышкыр алат баатыры.
Асманга чыгып октолгон,
Тебүүчү кыйын шумкары.
Имерилип түз учса,
Алдап кетер убагы.
Пөпөлөп аны чыргага,
Бүркүтчү жондо турганы.

Ушундай куштун чоңунан,
Ушундай баатыр зорунан,
Бүркүтчү тапкан бакканы.
Жардын алып боорунан,
Үндөөгө келип үйрөтүп,
Тарбиялап колунан.
Аскаларга уялап,
Жетүүгө кыйын кыялап
Балапанын алышат.
Бакма кылып салышат.

Алыс жакка жол жүрүп,
Бугуп өзү барышат.
Бүркүтчү таптап пөпөлөп,
Карышкыр алат көкөлөп.
Кырааны бар башкача,
Камандарды текөөрлөп.
Мыктылары бугу алат,
Кыраан барчын башкача.
Илбирстерге кол салат,
Текөөрлөрүн чайнатып,
Кээ бирөөлөр жок калат.



ТАРАНЧЫ

Майда чымчык таранчы,
Жумурткадан чыкканда
Кызыл эттүү баласы.
Чырылдашып там-тамда,
Конгондорун карачы?

Күз күндөрү болгондо,
Таруунун даны толгондо.
Эмгекчилер эгинде,
Жабылып орок оргондо.
Тарууга түшүп таранчы,
Данынын баарын бүтүрөт.
Кайтаргызып адамды,
«Куу-куулатып» күттүрөт.
Ошондуктан колхозчу,
Таранчыдан күтүнөт.

ТОРГОЙ

Алыстан келген боз торгой,
Сайраса үнү ошондой.
Безеленип көкөлөп,
Жерге келип көп конбой.
Жаз мезгилди так билип,
Алыстан келет жай болжой.

Келгин куштун жакшысы,
Сайраса көңүл ачкычы,
Зыяны жок бир дагы,
Угумдуу үнү жаңырды.
Алыстан келип жол тартып,
Арбыта учуп мол тартып.



Түштүктөгү өлкөдөн,
Учуп келет жол басып.
Эчен бийик белдерден,
Эчен кургак чөлдөрдөн,
Эчен күндүк жолдордон,
Түрлүү талаа жерлерден
Учуп келет боз торгой.
Жетет бекем дегенсип,
Жерге келип көп конбой.

ЧЫЙЫРЧЫК

Келгиндин бирөө чыйырчык,
Чырылдашып, чыйырттап.
Жасап койгон ящикке,
Уя жасап, учуп чык.
Сен дагы далай жол бастың,
Сен дагы бийик зоо бастың.
Жыргалдуу жылуу өлкөгө,
Жетсем деп ылдам сен шаштың.

Алыска барып азыпсың,
Ала-була түрлөнүп,
Жаман жүдөп калыпсың,
Бүгүн көрдүм силерден.
Айдоо аянтка барыпсың.
Биз дагы келдик дегендей,
Элге кабар салыпсың.

Сенден суроо сурайын,
Сенден кабар угайын.
Башка өлкөнүн балдары,
Биздей эркин болобу?
Ылдам өсүп талпынып,



Булчуңдары толобу?
Күндө күлүп, күндө ырдап,
Биздей тою болобу?
Эрдик мөрөй алсам деп,
Жаштары тилек кылабы?
Жалпы жайык жаркылдап,
Баары шайыр турабы?
Биздин жактын балдарын,
Кандайлыгын сурайбы?

Суроого жооп бербейсиң,
Жакын учуп келбейсиң.
Алыскы жакка барганда,
Бизден салам дебейсиң.
Белек берсек аларга,
Алып барып бербейсиң.

ЧАКЧЫГАЙ

Канаттуунун чатагы,
Чакчыгайды жазалы.
Өзү орто боз чымчык
Куудулдугун айталы:
Азыркы биздин кезекте,
Ошого барып кайталы.
Жар боорунда чакчыгай,
Куудулдугу капырай.
Адам болуп ышкырат,
Ар ийинге жашынат.
Күчүк болуп кыңшылап,
Айгыр болуп азынап.
Боз талаадан табылат,
Мүрзөгө уя салышып,
Коргондордон кабылат.



КАРЛЫГАЧ

Калдаңдап учкан карлыгач,
Чиркей, чымын жебесе
Курсагы болот анын ач.
Зыяны жок эч кандай,
Адамга болот жакындаш.
Бул да келгин куштардан,
Келер мезгил жайкы-жаз.

ЧАБАЛЕКЕЙ

Алыс жерден жол басып,
Чабалекей да келет.
Адыр-адыр бел ашып,
Чабалдары жолдо өлөт.
Жаз мезгилдин келгини,
Өткөндө жайын ал көрөт.

Ылайдан уя курушат,
Адам менен аралаш,
Жакын эле турушат.
Балапанын өстүрүп,
Күздө алыс учурат.
Алыска жолун басышып,
Учкуч канат сызышат.

Жылан менен кас экен,
Башынан бери бас экен.
Балапанын сордуруп,
Көргөн күнү жаш экен.

Ошондуктан эң жакшы,
Адам менен дос экен.



Уяңды кургун түркүккө,
Үйдүн көбү бош экен.

Күздө кайтып кетесиң,
Башка өлкөгө жетесиң.
Биздей жакшы көргөндү,
Таба албайсың кетесиң.
Алыс жакка сен барып,
Не мураска жетесиң?..

Бир аз күндөй болгондо,
Бизден учуп кетесиң.

ЖЫЛКЫЧ КУЧКАЧ

Жылкычы кучкач да келгин,
Келгиндерди көп көрдүм.
Кичинемде баласын
Бакма кылам деп жүрдүм.
Бирок бакма болбоду,
Чоңоюп өсүп толбоду.
Канаты өсүп жетилип,
Кайрылып келип конбоду.
Багып алам деп жүрсөм,
Такыр эле болбоду.
Кармап келсем, бат эле,—
Бир күнү турбай койгону.

БУЛБУЛ

Булбул куштун акыны,
Күкүк анын жакыны.
Биринен-бири калышпайт,

Ал экөөнүн акылы.
Таңды таңдай сайраган,
Таң күүсүнө кайнаган.
Тааныш болгон сонун үн,
Желге кошуп айдаган.
Кол башындай булбулсуң,
Келгиндерден жайнаган.
Жайкы түндүн таңында,
Бир тынымсыз сайраган.

Үнүң сонун угумдуу,
Алыстан келип чаалыгып
Айтып турган муңуңбу?
Кышында барып алыска
Карып болуп турдуңбу?
Акын булбул кулак сал!
Алыстагы тууганга,
Кат жазабыз ала бар.

Бул жердеги биздерден,
Кандай экен кабар ал.
– Биз жайнаган жаштарбыз,
Эркииче ойноп жатабыз...
Дагы ойнойбуз, гүлдөйбүз,
Дагы өсүп, бүрдөйбүз.
Окумуштуу болобуз,
Бекер басып жүрбөйбүз.

Булуттардан ойногон,
Аэроплан айдайбыз.
Душман келсе биз жакка,
Узатпайбыз, жайлайбыз.

Мен да өсүп толомун,
Бир аз жылда жетилип,



Чек арада боломун.
Өз өлкөмдү сактоого,
Душмандардан коргоймун.

Мен да өсүп толومун,
Душмандарды кыйратчу,
Танкисттерден боломун.
Замбиректер атышса,
Кылыч менен чабышса,
Чындап эле койбоймун.
Сонун мөрөй алсам деп,
Эрдик жагын ойлоймун.

Энем-атам колхозчу
Бир топ жылдар болгону.
Жакшы иштеп кызматты
Ордендерден алганы.
Ошондо кошо барганмын,
Өз колунан атамдын,
Сонун сурнай алганмын.
Эркелеткен бир топко,
Так алдына барганмын,
Ошол сурнай мынакей,
Сага чалып беремин.
Угуп тургун жакшылап,
Көнүлүндү бөлөйүн.

Биздин улуу агалар
Төмөнкүдөй ырдашат.
Баатыр өскөн балбанды,
Акындар ырга жазышат:
Жаштыктын ыры күү салат,
Толкуган жаштар үн салат.
Күчкө келип, күүлөнүп,
Жаштарда жалын от жанат.



Жаштардын жалын жүрөгү,
Жайдары эркин күлгөнү,
Жарк этип күлүп нурланган,
Жаштыктын жарык мүнөзү.

Толгон айдай жайнаган,
Булбулдай тили сайраган.
Көргөндө көөнүң канбайбы?
Душмандын тилин байлаган.
Жайдын толгон күнүндөй.
Сайраса булбул үнүндөй.
Жайдары жаштар бизде го,
Гүлкайыр гүлдүн гүлүндөй.
Иштесе иши ашынат,
Сүйлөсө көңүл ачылат.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Толкундай оргуп ташынат.
Ойлосо ою озгондой,
Илимге өнөр кошкондой.

Жаштардан чыкты далайлар
Айга кулач созгондой.
Трактор айдап, мал багып,
Тоолордон түрлүү кен казып.
Талаанын көркүн чыгарган,
Ишмерлүү жаштар дагы ашып.
Ала-Тоо ашып, таш басып,
Аскалуу мөңгү кар басып,
Альпинисттер жаштардан,
Тарыхка жазуу жол басып.
Болот куш айдап асманда,
Дүйнөлүк мөрөй ачканга,
Жаштарга салам жиберем.
Жаш акын ырын жазганда,
Жаштыкты жайдар өстүргөн,



Партия биздин агабыз.
Баатырлар өсүп жатканга,
Жаштарды ырга жазабыз.
Ушуну уккун сурнайдан,
Сурнайга салып тургандан.
Булбул сени уксун деп,
Жана дагы ырдагам.
– Айта баргын алыска,
Башка өлкөгө барышта.
Биздин бала тууганга,
Кат жазалы алышса,
Каттан кабар уга кел.
Кайрылып жазда кайтканда
Ал-абалын биле кел.
Алыс кайтып кеткенче,
Аман-эсен жүрө бер.

ҮПҮП

Үпүп, үпүп, үпүпсүң,
Туур жерди таба албай,
Кандайынан жүрүпсүң.
Көп ийиндин бошоорун,
Бир топ күндөр күтүпсүң.
Сен да келгин куштардан
Айтып берем булардан.
Чуңкур жерге бекинип,
Уялыгын бек салган.

ҮКҮ

Курган далбак үкүсүң,
Күндүзүндө сен байкуш,



Көрө албайсың, күлкүсүң.
Түнкүсүндө болгондо,
Жай жатканга түлкүсүң.

Күн бою учпай жатасың,
Уйкуга чындап батасың.
Түн болгондо камданып,
Далайды барып басасың.
Түн уйкусун төрт бөлүп,
Чыйылдатып жатасың.

КӨК КЫТАН

Узун шыйрак көк кытан,
Саздан алыс чыкпаган.
Башкалардай ыраактап,
Канат кагып сызбаган.
Өз ордунан козголуп,
Ылдамыраак учпаган.
Башкалардай чоңмун деп,
Бакадан башка жутпаган.
Өзү тоюп болгон соң,
Үңкүйө тартып уктаган.
Ушундай куштун чоңу бар,
Ушундай куштун тоңу бар.
Обдулуп ылдам учпаган,
Ушундай куштун бошу бар.

КҮЙКӨ

Бийчи күйкө күйкөсүң,
Чычкандарды көргөндө,
Канатыңды күүлөйсүң.



Чычкан болбой калганда,
Башкаларга күйбөйсүң.
Айланып учуп асманда,
Комузу жок бийлейсиң.

Өзүң теңдүү куштардай
Чымчыктарды илбейсиң,
Бийлебей учуп түз гана,
Ойной албай жүрбөйсүн.

Ким айтты сени бийле деп,
Бийлеп чычкан ийле деп,
Башкалардай бирөөгө,
Сук түшүрүп жүрбө деп.
Текөөрүң бар тепкендей,
Чалгының бар жеткендей.
Өзүн жеңил куштардан,
Жарышсаң көптөн өткөндөй,
Озуп куштан кеткендей.

БОРБАШ

Жырткычтардын ичинен,
Эң кенжеси борбашсың,
Өзүң теңдүү чымчыктын
Көбү менен кармаштың.
Арымың аз болбосо,
Турумтайдан тайбашсың.

БӨДӨНӨ

Келгин куштун биринен,
Бөдөнөнү айталы.
Алыска барып, жол басып,

Учкандыгын жазалы.
Колго бакма болгонун,
Муну дагы ачалы.

Бөдөнөнүн сүрөтүн,
Бул китепке басалы.
Бакма кылып бир тобун,
Алдына жемди чачалы.
Башка болуп сайраган,
Бубулдай көзү жайнаган.
Таң агарып атканда.
Сайрабай карап калбаган.
Таң кабарын билгизип,
Сайрагандан талбаган.
Жазында келет алыстан,
Тынбай учуп талыккан.
Чөп аралап жорголоп,
Жырткычка бүткөн карыштан.
Алыска учуп кыйналып,
Эмне бүткөн башыңан.
Кыргый менен турумтай,
Тамактанган жашынан.
Ушундай болот бөдөнө,
Жырткычтын көбү асылган.

КЕКИЛИК

Сен кекилик, кекилик,
Таштан ташка секирип.
Куш көрүнсө кокустан,
Каласың ылдам бекинип.

Кыйтындап чуркап жүрөсүң,
Ит агытып, куш салган



Мүнүшкөрдү билесиң.
Балапаның ээрчитип,
Калың чөпкө киресиң.

Балдарың кыйын басканы,
Адамды көрсө алыстап,
Калың чөпкө качканы.
Чуркоо менен жеткизбейт,
Ылдамыраак шашканы.
Бат эле бирге чогулуп,
Балдары менен жатканы.

Түн уйкусун төрт бөлгөн,
Түлкү салат бир бүлүк.
Жем аңдыган айланып,
Үкү басат көп жүрүп.
Баладан эне ажырап,
Энеден бала ажырап.
Бөлүп чыгат ал сүрүп.
Түнү тынбай кыйратат
Көп уяны ал бүлүп.

КЫРГООЛ

Кыргоол да талаа кушунан,
Айтып өтөм ушундан.
Короздору башкача,
Ала-була кызылдан.
Аңызга тууп көбүнчө,
Ошондон бала учурган.
Тамактанып дан менен,
Канат кагып сыздырган.
Орок оруп, чөп чапса,
Далай уя бузулган.



Жаш балдары кача албай,
Бир топтору кысылган,

Бакса бакма боло албайт,
Карда куусу ат менен
Үчтөн ашык коно албайт.
Канат серпип алыска,
Учуп ылдам бара албайт.
Башкалардай чукулдан,
Жашырынып кала албайт.

Колго туткун кармалат,
Буту бекем байланат.
Бакса бакма болбосо,
Ошол замат жайланат.

ЧИЛ

Талаа куштун биринен,
Айтам сөздү чилинен,
Тузак тартып койгондо,
Үстү-үстүнө илинген.
Кыштын түнү кырманга,
Келгендиги билинген.
Адамдан качып алыстап,
Кар аралай жүгүргөн.
Мууну кеткен арыгы,
Дароо барып бүгүлгөн.
Жут жылдарда кырылса,
Көргөн адам түңүлгөн.

Асмандап учуп айланып,
Кыргый алат чилиңди.
Далай жырткыч учкучка,



Жем экени билинди.
Ит агытып, куш салып,

Токойдон коён алышып.
Аңызга итин жойлотуп,
Чил алууга барышып.
Ит чыгарып бергенде,
Кушун шилтеп салышып.
Далайларын алышып.

ӨРДӨК

Сууда сүзүп ойногон,
Өз эркинче тойлогон.
Майда балык-чабактын,
Бир топторун койбогон.
Саздак аккан суулардын
Көп жерлерин бойлогон.
Балыр жесе балжактап,
Алымсынып тойбогон.
Баканы жеп кез-кезде,
Такыр эле койбогон.

Камыштарды аралап,
Суунун жээгин сагалап.
Көлдү көрсө кетишпей,
Ак чардакка жетишпей.

Боору менен жылышат,
Канаты бар сызышат.
Алыс жакка жол жүрүп,
Бир топ күндөр учушат.

Ошентип жүргөн өрдөксүң,
Кургак жерди көп баспай,



Ысыктыкты көрбөпсүң.
Балдарыңа багыттап,
Көлгө барып төлдөпсүң.

КУУ

Суу кушунун зорунан,
Канаттуунун чоңунан.
Айтпай кетсек болобу,
Куу кушундай молунан.

Мойнун ийип койгондой,
Кебетелүү болсун деп,
Эп келтирип ойгондой.
Денесинде ак мамык,
Кебезге бөлөп болгондой.
Мемиреген көк деңиз,
Сымбатына тойгондой.
Алыстан көрсөң көл үстүн
Даана болуп көрүнөт.
Мергенчилер атууга,
Дароо көңүл бөлүнөт.

«Кууга кушум салам - деп,
Куу алдырып алам»- деп,
Деген куубуз ушул го.
Манаста айтып ырдалган,
Ак шумкар каччу тушу го.
Тарыхы сөздө айтылган,
Чон куштардан ушу го.



КӨГҮЧКӨН

Асмандап учкан көгүчкөн,
Кышта, жайда бар жерден,
Элдин баары көрүшкөн.
Колго түшүп кармалса,
Бакмалыкка көнүшкөн.

Ушундай куштун асылы,
Алыс жерден учурсаң
Кат-кабарды ташыды.
Муну жакшы багабыз,
Жакшыларын табабыз.
Эл коргошко барганда,
Кошо ала барабыз.
Азыр камдап кондургуч,
Жайлуу орун салабыз.

Кызыл жардын боорунда,
Көк көгүчкөн көп ойнойт.
Көргөн сайын баксам дейт.
Кармайм десем түк болбойт.
Алдынан туруп жем чачсам,
Жакын келип бир конбойт.

Атакеме айттырып,
Балапанын алдырам.
Эрте келсе кызматтан,
Дароо ылдам бардырам.

УЛАР

Тоо боорунда уларсың,
Сенин жайың биле албай,
Мүнүшкөрдөн сурадым.



Азыр гана түшүнүп,
Сени жазып турамын.

Бир топ куштун чоңусуң,
Көп бурулбай түз учуп,
Канаттуунун тоңусуң.
Кушка өзүң алдырып,
Ач тумшугун салдырып.
Өтө алгыр текөөрүн,
Өз денеңе малдырып.
Сени менен бирге өскөн,
Тоодак дагы ошондой.
Күч салышып куш менен
Аман-эсен бошонбой.
Көрүнөө жерде көп жүрүп,
Жырткычка дене тоскондой.
Ачкалыгын билгенсип,
Жайытка өзүн кошкондой.

Кушка көбү алдырат,
Ач тумшугун малдырат.
Жөжөлөрүн багуусуз,
Как талаада калтырат.

ЖАРГАНАТ

Сөзүбүз азыр бүткөндөн,
Акыркысын күткөндөн.
Күндүзү жок, түнү бар
Жашынгансып жүргөндөн.

Жарлуу жерде чуңкурда,
Күн батарды күткөндөн.



Жайкы желге желпилдеп,
Өз эркинче сүзгөндөн.
Жарганат калды жабышып,
Жарга барып кабышып.
Чычкандардан кабар алгандай,
Чуңкур жерди табышып.
Эзелки калган ийинди,
Өзү казып алгансып.

Жар боорунда жарганат,
Күндүзү жатып, түн учуп,
Чымын-чиркей көп алат.
Кызык иштин баарына,
Түнүчүндө ал калат.
Жарым эттүү, жарты жан,
Жадабай үйгө да барат.

Куудураган канаты,
Абага тийсе үн салат.
Кыш күндөрү кыпчылып,
Жар боорунда да калат.
Акыркысы бүтүлөт,
Калган куштун сырлары
Билгендерден күтүлөт.
Бул куштар миңдин биринен,
Өзүнчө бөлөк үзүлөт.

Серпиген канат, учкан ок,
Биз айткандын ичинен
Көп канаттуу дагы жок,
Терип жаза келгенде,
Эчен миңдей куштар бар.
Мектептеги сабактан,
Окулгандар дагы бар.
Алардын баарын жазбадык,



Жазуу үчүн таанышып,
Ар бирине барбадык.
Ошондуктан бул куштар
Билгендерден эстелик.
Жазда келгин куштардан,
Таанышуу үчүн эскерип.

Бул куштардын баарысы,
Кыргызстан жеринен.
Жазган адам жаш киши,
Кыргыздардын элинен.
Окугандар ойлошсун,
Биздин жердик келгинден.
Бул китебим жаштарга,
Мектеп жашы балдарга.
Куштун жайын билсин деп,
Арнаймын муну тартууга.



ЖАЛЫНДУУ ЖАШТЫК

ТУУЛГАН ЖЕРГЕ

Жайлоосу берекелүү малдын жери,
Жайлашат шаттуулукта кыргыз эли.
Талаасы мелтиреген кең мейкиндик,
Табылат тоолорунан алтын кени.

Ошол тоо, ошол жайлоо, ошол жерден,
Чоңойдум жигит болуп ошол элден.
Мингеним азоо торпок, тай үйрөтүп,
Жарышып ат үстүндө ойноп кенген.

Жазылдым аскерликке эрким менен,
Ар иштин башын коштум ойлоп терең.
Жактырдым улуу сыймык, улуу ишти,
Тилегим орундалды, жолум кенен.

Балалык желдей учуп алып кетти,
Мынакей жигиттикке жашым жетти.
Колдо күч, белде кубат бар кезинде,
Темирдей бекем сакта кызыл чекти.

Аңгыча күткөн поезд жетип келди,
Зыпылдап солкулдатып тилсиз жерди.
«Мен келдим, даярсыңбы, азаматтар»-
Дегенсип үн чыгарып, белги берди.

Тизилип тартип менен тура калдык,
Чиркелген көк вагондон орун алдык.

Бет алып учкан куштай күн батышка
Шамалдай чоюн сызык жолго салдык.

Гүл берип, жоолук булгап калем каштар,
Кубулат күн нуруна кара чачтар.
Кубанып, күндөй күлүп кала берди
Коштошуп атам-энем, шайыр жаштар.

Мелтиреп чалкып жаткан кең Ысык-Көл,
Атактуу сонун жайлоо асыл Соң-Көл.
Суусамыр, Көк-Ойроктор коштошушту,
Кыргыздын Ала-Тоосу жана Көл-Төр.

СЕНИН УУЛУҢ

Түн караңгы, жерди туман каптаган.
Бороон согуп, изди көмүп таштаган.
Көз ирмебей, төрт тарабын тең карап,
Сакчы жүрөт алга шайдоот аттаган.
Шлем кийип, кызыл жылдыз кадаптыр
Беш атарга курч штыгын аштаган.
Ой энеке! Ушул сенин уулуң
Барчын кылып өзүң багып таптаган.

Уулуң азыр тарбия алып талпынып,
Өз өлкөсүн жүрөктөн бек сактаган.
Ал көрөгөч, баатыр жүрөк каарман,
Аткан огу түк жаңылып жазбаган!
Ал кечеги ак финге каршы согушта
Эчен жоону кара жерге жастаган.
Ой энеке! Баатырыңдын даңкы чоң,

Орден тагып, өлкөм сүйүп мактаган.
Бирас эне, уулуң бар, белиң бар.



Ырысың чоң, эр энеси демиң бар.
Түк унутпа өмүр чиркин өткүчө,
Улуу союз, көп миллион элиң бар.

Душман басса жилиги бүт чагылган,
Абдан ыйык кереметтүү жериң бар.
Ушул жерди, ушул элди коргогон
Сенин уулуң айтканынан ал кабар.
Жаным эне, кат жазыпсың сагынып.
Дагы айтыпсың «барамын деп – камынып».
Эли үчүн эмгек кылган уулуңан
Санаа чегип, не кыласың камыгып.
Душман огу майып кылып бутумду,
Сынган эле кайра бүттү айыгып.
Энекебай, кыялга түк жеңдирбе!
Барлык бакыт алда турат табылып.
Көп ойлонуп камыкпастан мен үчүн,
Билек түрүп, эмгек кылгын чамынып!.

ЧЫНАР МЕНЕН БУЛБУЛ

Айлана атыр жыттуу гүл ачылып,
Асмандан мемиреген нур чачылып,
Жайкалган жарашыктуу мейкиндикте
Жаш чынар өскөн экен айкалышып.

Мертинип чалгындары калган талып,
Закымдар алыс жактан булут жарып.
Жаш чынар бутагына конгонунда,
Элирип күүгө келди булбул карып.

«Көгөрүп асман турбаса,
Күндүн көркү болбостур.
Көрүнүп жылдыз чыкпаса,

Түндүн көркү болбостур.
Суу жетпей чөлдө солуган,
Гүлдүн көркү болбостур.
Талганда жеттим чынарга,
Таңшысын үнүм угарга.
Өмүр өтүп, күн бүтсө
Канаты сынбай турарга.
Таң аткандын булбулун,
Тагдырын дүйнө сурарга.
Кылымдап даңкым калуучу,
Жеттим го асыл мунарга.
Ай күйүп, өмүр бүтсө да,
Азезил мени күтсө да,
Артымда калар мурасым
Алаамат түнү түшсө да.
Жетилип чалгын канатым,
Оболоп учкан адатым,
Адилет булбул өттү деп,
Артымда калар санатым».

Конгону жаш чынарда бутак жайып,
Дүйнө сыйынышат күндө тайып,
Артында атагы да, үнү калып,
Баягы акын булбул болгон кайып!

1941-жыл.

АЛЫСТАН КАТ

Сапардан жан курдашым салам берем,
Бу катты сага арнап, сага дегем.
Жашчылык жүрөк отун оргутса да,
Жалынын жазалбадым калем менен.

Сан ойду албуут санаа башка үйөт
Көңүлгө көп кыялды жүрөк түйөт.



Чалкыган чексиз толкун арасында,
Элесиң эстен кетпейт өкүм сүрөт.

Кыялым закым болот асман-айга,
Жаш өмүр талпынбаса эрдик кайда?
Эненин эмчек сүтүн актабасам,
Жаралып бул дүйнөгө, неге пайда.
Мекендин сүйгөн уулу экенмин деп,
Турамын темир коргон, ыйык жайда.

Алыста жан жолдошуң сага кумар,
Кумарын жеңиш менен күтүп турар.
Ала-Тоо бала чакта ойногон жер,
«Кулунуң баатыр» деген даңкын угар.

ТУУЛГАН ЖЕРГЕ КАЙТКАНДА

Талаада жашыл гүлдөр жытын чачат,
Сергитип меймандардын көөнүн ачат.
Ала-Тоо асман чалкып, суусу ташып,
Эргиштеп Ысык-Көлгө куюп жатат.
Ысык-Көл орто жери ойгон сымал.
Айлана сепил кармап койгон сымал.
Ортодо көз мелжиткен көпкөк деңиз,
Жээгинде сейил кылуу кандай кумар.

Жаштыкты эрке желге экиленткен,
Мингеним чарчабаган балбан тулпар.
Ой бөлүп, өскөн жерди эске салып,
Алыстан закымдаган мен бир шумкар.

Ошентип, өскөн жерге жетип келдим,
Тууганым колхозчу элге салам бердим.
Талаада эмгегинде жүргөнүндө,
Жарымдын жарык мүнөз жүзүн көрдүм.



Көрбөгөм эки жылдан ашып кеткен,
Мынакей, эл четине барып келгем.
Өлкөнүн аксакалы Калининден
Төшүмө алтын орден тагып келгем.
Сүйгөнүм Көкүш менен сыр алышкам,
Алыстан мындай деген кат жазышкам:
«Алыстан катты жазамын,
Сүйгөнүм жарым, аманбы?
Күнүгө өрчүп гүлдөгөн,
Дүркүрөп өскөн талабы.
Жаркырап жайнап шаңданган,
Элимдин мыкты балдары.
Эмгектен баатыр болушкан,
Асылкан жеңем жанагы.
Жана башка калгандар,
Алардын баары аманбы?
Мен болсом эсен турамын,
Эл коргоо менин турагым.
Көкүшүм, сизди ойлосоң,
Бир аз көңүл бурамын.
Бирок сизге эскертүү,
Эмгектен баатыр болуңуз.
Алыска кеткен жарыңды,
Ийгилик менен тосуңуз.
Окуу, иштөө баарына,
Ачык го биздин жолубуз.
Мени узатып чыкканда,
Берилген эле колуңуз.
Эмгегим менен таанылам,
Деген эле жообуңуз.
Жаш өнөрү бел үчүн,
Эмгек кылган эл үчүн.
Азаматтын кызматы,
Туулуп өскөн жер үчүн.
Сүйгөн жарым Көкүшүм,



Махабатым сен үчүн.
Ишиң менен таанылсаң,
Жаркының таалай мен үчүн».
Ушинтип, алыс жактан катты жазган,
Көкүштүн аткараарын күтүп калгам.
Элимдин эркесинен бир аз күндө,
Ордендүү болдум деген кабар алгам.
Кезигип сүйгөнүмдү эмгегинен,
Мынакей бүгүнкү күн анык көрдүм.
Жарк эткен алтын орден көкүрөктө,
Сагынып келгениме колум бердим.
Жаркылдап толгон айдай жүзү жарык,
Элирип кирген суудай күчү ташып,
Кубандым сүйгөнүмдүн эмгегине,
Тилектеш денемдеги жүрөк чалкып,
Советтик үй-бүлөнү күтөм деген,
Таалайдын тартылбаган оту жанып.
Ой бийлеп, жаш жүрөккө таасирлентти,
Көкүшүм мендик деген санаа чалкып.
Кубанам жаш селкинин эмгегине,
Чыгарган боз талааны өз эркине.
Сагынып алыс жактан келсем дагы,
Селкимде шаңдуу чыккан сөз көркүнө,
Талааны кубандырган ал бир эрке,
Тамылжып бетин тосот жайкы желге.
Келгенде толкубастан турасыңбы!
Сүйгөн жар эмгек кылып жүргөн жерге.
Маанилүү назик чыккан анын сөзү,
Кылгырып илеп тарткан анын көзү.
Көргөндө ич кумарын жазат бекен,
Эмгектен Баатыр болгон анын өзү.
Кызыл бет, жазы маңдай, жайдары жаш,
Асманда ай, чолпондой жайнаган жаш.
Далайды шаңы менен толкундатат,
Ал өңдүү адамзатта болгондой аз.

Чийгендей имерилген калем кашы,
Көргөндө сүйгүң келер мындай жакшы,
Адамды өз жолуна көп имерген,
Селкини сүйгөн жашта өнөр азбы?
Сүйлөсө жарк дей түшөт кашка тиши,
Сүйүнөт эмгектерин көргөн киши.
Кыргыздын жайдары өскөн кызынан деп,
Көрүнөт алыс жакка анын иши.
Сүйгөндү эмгек менен сүйүү жакшы,
Жаш чакта жайдары ойноп күлүү жакшы.
Шаттыкты, баатырлыкты ата берди,
Күндө той, күндө майрам кандай артты,
Ала-Тоо, кучагыңдан баатыр чыкты.

ИШКЕ АШКАН ТИЛЕК

I

Олтурат бир жаш жигит ойго калып,
Калемин жүрөктөгү канга малып.
Башы жаш, максат кенен, баары алда,
Терең сыр, бир китепке көзүн салып,
Жигиттин маңдайында бир шам турат,
Бүлбүлдөп бирде өчүп, бирде жанып,
Ал шамдын каршысында бир жаш келин,
Сооротуп, жаш баланы колуна алып.
Түрлөнгөн кызыл-тазыл лента менен,
Имерип баш айланта алган чалып.
Чийгендей имерилген калем кашы,
Суналган аркадагы колоң чачы.
Ак маңдай, кыйгач келген кыр мурундуу,
Бир сырдуу, көптү көргөн асыл башы.
Толгон ай-он бешиндей толуп турган,
Толукшуп жыйырмага келген жашы.



Албырган Венерадай эки көзү,
Тамшанткан көргөндөрдү анын өзү.
Жүрөккө таасир берип тартып турган,
Кулакка уккулуктуу назик сөзү.
Нурланган перизаттай сулуу өзү,
Акактай оозундагы отуз тиши,
Жаркырап жазы маңдай, келишкен бой,
Оболоп ойго чалкыйт көргөн киши.
Сүйгөнү жаш жигитке желөк болуп,
Тилеги – бир максатта, элдин иши.
«Жүрөктүн туйлаганы басылганча,
Карарып алдымдан көр казылганча,
Талабым элим үчүн кызмат кылам,
Максатты тилегинен ашырганча».
Ушинтип, Софияга айтып берди,
Айланып сүйгөнүнө жакын келди.
«Мен өлсөм уулуң көрөр турмуш сырын,
Аттиң ай, СССРде болсок» деди.
Жаркырап Софияга басып барды,
Мойнуна ак билегин арта салды.
Имерип бети бетке тийишкен соң,
Баласын эркелетип колуна алды.
Аңгыча дүбүрт чыкты эшик жактан,
Түшүштү бир топ адам ыргып аттан.
Талкалап терезеден кирип келди,
Үстүнө курал-жабдык, кылыч аскан.
Оодарып үй ичтерин тинтип калды,
Маркстин «Капиталын» колуна алды.
Энесин баласынан ажыратып,
Павелге алып келип кишен салды.
Жаштарды бир-биринен бөлүп алып,
Желдеттер эшик жакка жетип барды.
Кайрылып «Кош бол, карып» дегенинче,
Офицер кундак менен уруп калды.
Дирилдеп жошолуу кан жая берип,



Жүрөккө кетпес кайгы тамга салды.
Мелтиреп жашыл талаа, ай асманда
Мемиреп жер жүзүнө нур чачканда,
Муңкантип сайрап жатты акын булбул,
Жайкалган жашыл токой арасында,
Тигине, тутулган ай чыгаарындай,
Айрылып калды жалжал сүйгөнүнөн,
Талаанын куурап калган чынарындай.

II

Каржалып жалгыз жатат темир тамда,
Кайгырып муңун айтат жанган шамга.
Карыптык чындап башка түшкөндөн соң,
Дүйнө салмактанат курган жанга.
Ой калкып, жылдыз менен аралашып,
Куюлат турмуш уусу келип канга,
Наадандар айбан өңдүү кыйнашса да,
Чын эле үмүт кылат атар таңга.
Тетиги жылчык чыккан терезеден,
Кол созуп муңун айтса коңшу талга,
Жел чиркин алып учуп аманатын
Кабарын жеткиреби калган жарга.
Ошол тал үч мертебе түргө келди,
Алдыда кармап турган тамырына.
Түшүрүп көлөкөсүн дагы берди,
Алыстан закымдаган келгин куштар,
Үч ирет эс алышып конуп келди.
Гүл өсүп үч мертебе солуганча,
Коңшулаш караңгы түн үйдө жатты.
Бир күнү кичинекей кагаз алды,
Кагазга сыр ачууга калем барбы?
Калем жок, кайгыланып көпкө олтуруп,
Бир чөптү денедеги канга малды.
Билектен бир тамырды жулуп алып,



Жүрөктүн кетпес кайгы күүсүн чалды.
Ууланган кара кочкул сыя менен
Тизилтип ак кагазга чийип алды.
«Каржалып кашык каным суюлганда,
Мөлтүрөп көздөн жашым куюлганда,
Түнөрүп туман басып асыл башты,
Жүрөгүм толтосунан кыйылганда,
Максаттан ажыраган мен бир карып,
Муң толуп көкүрөккө жыйылганда.
Ошондо оюмдасың, сүйгөн жарым,
Муң менен аралашкан эл-журт баарың.
СССР-дүйнө шамы, элдин багы,
Жардамы болобу деп чалкыйт каным.
Мен жатам күн тийбеген жалгыз тамда,
Муң айтып бүлбүлдөгөн күйгөн шамга.
Ойлонуп эт жүрөгүм балкып кетип,
Элестеп үмүт кылам атчу таңга»-
Деп жазып сырлуу катты катып алды,
Эси ооду, талыкшыды, жатып калды.

III

Мемиреп асманда күн шоола чачкан,
Жердеги калың элди шаттык баскан,
Түрмөдө солуп жаткан туткундарды,
Бошотуп кызыл аскер эшик ачкан.
Дүйнө бул мезгилде эмне болгон?
Айлана түрмөлөрдө элдер толгон.
Бекитип көр оозуна жаткандарды,
Бошотту кызыл кыраан темир тордон.
Тигине, учурашып жүрүшкөндөр,
Тигине, кучакташып сүйүшкөндөр.
Тигине, бала менен кемпир-чалдар.
Тигине, сүйүнүшүп күлүшкөндөр.
Павел да ошол замат чыгып келди,



Толкундап кубанышкан элди көрдү,
Эр жүрөк сүйүнгөндөн чыдай албай,
Куттуктап большевиктик салам берди.
«Калың эл, силер үчүн үч жыл жаттым,
Атар таң болобу деп ойго баттым.
Күн бүтүп, ажал жетип турганымда,
Көр оозу эшигинен кайра кайттым.
Боордош жаным бирге, каным бирге,
Силерге кызыл аскер салам айттым!
Кылымдап жаткан муңду жойгондор ким?
Максатты иш жүзүнө койгондор ким?
Чыгыштан таң сөгүлүп нур төгүлткөн,
Дүйнөнүн чын тиреги – сен Советсиң!»
Дегенде куттукташып жакын барды,
София калың элден таанып калды.
Сүйгөнүн кубанычтуу көрдү дагы,
Баласын эркелетип колуна алды.

БИЗДИН УЧКУЧ

Түнөргөн кара булут көктү баскан,
Тунжурап асман жерде уюп жаткан.
Тосулуп кылым бою ак касаба,
Тоо болуп үстү-үстүнө келип каткан.
Томуруп бетиндеги келки музду,
Толкуну түрмөктөлүп көбүк чачкан.
Тынымсыз эчен укмуш жерди басып,
Дүйнөнүн чокусунан кимдер ашкан.

Учкучтар ылаачындай закымдаган,
Улуу жол бизге бекен багынбаган.
Ук, дүйнө, түндүк менен түштүгүңө
Уулдар минутуна жакындаган.
Урааны жер жүзүнө кабар салып,



Урматы адамзаттын адымдаган.
Алмаздай болот канат жалтыраган,
Асманда чагылгандай калдыраган.
Кол салса дүйнөнүн душмандары,
Сүрүнөн баатырлардын калтыраган.
Хасандын көлүндөгү окуядай,
Ийнинен чени түшүп алсыраган.

Мынакей арыбаган алтын тулпар,
Мынакей ушул өңдүү биздин шумкар,
Социализм доорундагы баатырларды,
Дүйнө эмес, асмандагы ай да угар.

1938-жыл,

ЖАШ БИЛЕК, БААТЫР ЖҮРӨК

Эгерде эртең күн согуш болсо,
Дүйнөнү жалын каптап, шамал соксо,
Өлкөнү коргоо үчүн биз даярбыз,
Жаш билек, баатыр жүрөк аман болсо.

Большевик партиясы баштап келди,
Күч менен он жетинчи жылы жеңди.
Өкмөт өз колуна тиер замат,
Жашасын, эл атасы Ленин деди.

Мурунтан карып тарткан кайран билек,
Арстандай айбаты бар баатыр жүрөк.
Пролетар күчүн жаңы жыйнаганда,
Жоготту господинди биздин тилек.

Мынакей ошондогу күчтүү билек,
Мынакей аткарылган биздин тилек.



СССР өчпөс оту күйүп турат,
Канткенде толкундабайт асыл жүрөк.

Биздин күч кандай күчтөн жаралганын,
Толкундай тоодон озуп таралганын.
Жаштыктын жайдары өскөн баатырлыгы,
Дүйнөгө аты чыгып күү салганын.
Өлкөмдө кайраттанган эмгекчи элдин
Мен жаздым тынчтыкта кубанганын.

1941-жыл.

КЫРГЫЗДАР

(Өткөн чакта)

Ала-Тоо селде чалынып,
Азаптуу муңга малынып:
Армандуу кыргыз элиме,
Ачылар күндү сагынып.

Түнөрүп муңга баткансып,
Тумчугуп ыйлап жаткансып.
Турмушта көрбөй жыргалды,
Туйгундар өткөн каржалып.

Эстен танып дал болуп,
Эбелек жандар бүт солуп,
Эчен бир селки шам чырак,
Эки көзгө кан толуп.

Карыя муңга баткан күн,
Каржалып какшап чыккан үн,
Кайгылуу болгон ошондо,
Карайлаткан кара түн.



Жаш жүрөк сокпот октолуп,
Жаш дене күйүп чок болуп,
Жашоодон үмүт үзгөндөй,
Жалбырап жанып от болуп.

Акындар алыс айдалып,
Артына колу байланып,
Азамат эрдин эрлери,
Ак жеринен жайланып.

Ушундай болгон өткөн күн,
Ала-Тоодон чыккан үн.
Кайгыга кайгы кошулуп,
Карайлаткан кара түн.

Ошенткен кыргыз эл болду,
Ошенткен тоого гүл толду.
Обдулуп жаштык жалындап,
Өнөрлүү элге тең болду.

Мынакей Кыргыз ССР,
Карылардан чыгып ыр.
Ала-Тоонун арасы,
Тилекке тийген алтын нур.

Кыргыздар жаңы жаралды,
Кыргыздын артты талабы.
Кыргыздар өстү дүркүрөп,
Дүйнөгө даңкы таралды.
Кыргыздын закон-заңы бар,
Кыргызда өнөр кени бар.
Партия берип тарбия,
Кыргызда баатыр дагы бар.

ДЕПУТАТ КЫЗ

Суу жайып, кулак ачып көк эгинге,
Жүргөндө агаң жаздын эмгегинде.
Асынып китеп баштык жал-жал карап,
Бараткан мектеп жакка күн эсимде.

Арыкта аккан сууга кол-бетти жууп,
Көк шибер көп ойнодук көпөлөк кууп.
Жазылган сабагыңды окуганда,
Жанаша отурчу элем сөзүңдү угуп.

Бир айыл, тайтайлашып бир өскөнбүз,
Бала чак тентек кыял бир өткөрдүк.
Советтик тарбиянын кучагында,
Билимди бир мектептен бирге үйрөндүк.

Эс тартып балгын дене толгон кезде,
Эмгектин майданында болдук бирге.
Албырып алма бетиң нуру тамган,
Көргөндүн көңүлүн тартты өз эркине.

Күзгү түн, ай асманда турган балкып,
Колхоздун кырманьында кызыл багып.
Турганда кылаң басып сен келчү элең,
Мылтыкчан мен сакчыга тамак алып.

Жаңыртып тунжураган күздүн түнүн,
Кошулуп ыр ырдадык түркүн-түркүн.
Жаркылдап ачык маңдай шайыр келин,
Он беши толгон айдай сулуу жүзүң.

Талпынып мен окууга баратканда,
Кезиктим жашыл эгин арасында.



Шыпылдап отоо жулсаң көзгө илээшпей,
Кубанттың жүрөгүмдү кыймылыңда.

Жайнаган турмуш гүлү көп кыз-келин,
Шаңданып эмгегинде жүргөн эркин.
Дем берип баратасың сен алдыда,
«Жолдоштор! Чамда, калба менден кийин»—

Дегениң кулагыма угулганда,
Жанаша басып бардым коштошууга.
Күлүңдөп кыса кармап оң колумду,
«Жакшылап билим алгын, кошкун ага»—

Дедиң да, кетеримде бердиң белек,
Көргөндө белегиңди жүрдүм эстеп.
Өлкөбүз телегейи тегиз жыргал,
Өстүргөн тарбиялап эр большевик.

Кубалап күн, айларды жылдар өттү,
Баалоого эмгегиңди мезгил жетти.
Сырлана баркың билген эмгекчи элиң,
Көрсөтүп депутатка добуш берди.

Бактылуу эмгек кызы депутатсың,
Иш чечип сессияда олтурасың.
Бирге өскөн жаштайынан ошол агаң,
Кубанып таалайыңды куттуктасын.

1938-жыл.

АЙЫЛ

Балбылдап сурмалуу көз оттой жайнап,
Күлүңдөп балкыган бет айдай жарык.
Алдымдан күн күлгөндөй чуркап келди,
Кол бердим, шашкан түрдө мен да барып.

Жаркылдап толгон айдай жүзү жарык,
Элирип кирген суудай күчү ташып.
Кубандым сүйгөнүмдүн эмгегине,
Тилектеш денемдеги жүрөк балкып,
Советтик үй-бүлөнү күтөм деген,
Таалайдын тартылбаган оту жарык.

Эмгекте иштеп жүрөт билек түрүп,
Көргөндө жаш жүрөгүм калат сүйүп.
Канткенде эмгек кызын сүйө албаймын,
Баатырга эмгек менен жарк-жарк күлүп,
Мен сүйөм жаш селкинин эмгегине,
Көндүргөн боз талааны өз эркине.
Сагынып алыс жактан келсем дагы,
Селкимдин шаңдуу чыккан сөз көркүнө.
Талааны кубандырган ал бир эрке,
Тамылжып бетин тосот жайкы желге
Көргөндө көз кумары канат экен,
Гүлдөгөн эмгек кылып жүргөн жерде.

Маанилүү назик чыккан анын сөзү,
Кылгырып илеп тарткан анын көзү.
Көргөндө ич кумарын жазат бекен,
Эмгектен баатыр болгон анын өзү.
Кызыл бет, жазы маңдай кайнаган жаш,
Асманда ай-чолпондой жайнаган жаш.
Далайды кубат менен толкундатып,
Алдына ар нерсени айдаган жаш.

Ала-Тоо кучагыңдан баатыр чыкты,
Ала-Тоо алыс жактан кабар укту.
Ала-Тоо кулундарың өнөр билип,
Ала-Тоо ак булутта алар сызды.
Ала-Тоо ырга кошуп сүйгөн селким
Бир гана ала-тоолук кыргыз кызы.

1940-жыл.

**БИЗДИН ЖЕРДЕ**

Көңүл ачык, беттеринен нур жанат,
Кубанычтуу жеңиш күүсү шаңданат.
Бардык иштин майданында талбаган.
Ага, жеңем эмгек десе камданат.

Көрчү, бүгүн элим күндө жаңырган,
Жеринен да алтын, күмүш табылган.
Бир кездеги боз талаанын бетинде,
Бүгүн көрсөң нечен гигант салынган.

Ал курулуш ишке кирди күрүлдөп,
Бул элимдин иштегени көрүнөт.
Дагы тездет кызуу темпиң күчөсүн,
Иш арбыса дагы күчүң көрүнөт.

Ана элим төрт түлүктүү мал баккан,
Малы өсүп жер жүзүнө жайнашкан.
Малды өстүрүп, мал төлдөткөн азамат,
Эмгегине орден менен сыйланган.

Элим өсөт мен да бирге гүлдөймүн,
Мен да өсүп, жаңылыкка үндөймүн.
Каным бүтүп, денем жерге киргиче,
Элим, жерим туурасында сүйлөймүн.

ЭНЕМДЕН!

Окугун уулум талбагын,
Билимден артта калбагын.
Мыкты окубай көңүлсүз,
Капага мени салбагын.
Унутпагын эч качан,
Мекенди корго ардагым.

1940-жыл.

ЛЫЖАЧЫ

Кышкы түн мемиреген айкын-ачык,
Толгон ай кар үстүндө нурун чачат.
Кычырап бак-дарактар башын ийип,
Берметтей бедерленген бубак басып,

Күркүрөп зоодон кулап окторулуп,
Кузгундай өзөн суусу жатты ташып,
Чабууттап ак булуттар асман менен,
Өтүшөт оболошуп асканы ашып,
Ошондо келе жатты бир лыжачы,
Кар жиреп Каспийден жолду ачып.

1940-жыл.

КИМ БОЛУУГА

Биз пионер талыкпас,
Жүрөгүндө от кайнап,
Эрдиктин эркин тилеги,
Жаштыкта толкуп күч жайнап.
Жаштыктын күчү толкундап,
Булбулдай чечен тил сайрап.

Биз да өсөрбүз жетилип,
Темирдей булчуң бекилип,
Азамат эрдин эриндей,
Ишибиз элге сезилип,
Биз дагы өсүп толобуз,
Эр жетип баатыр болобуз.

Алыскы ыраак чыгыштан,
Чек арада турушкан.
Кол созгон япон-фашистин,



Кан тырмагын жулушкан!
Кызыл кыраан болобуз,
Дагы өсүп толобуз.
Дүйнөлүк мөрөй алышкан,
Уюлга кыштап калышкан,

СССРдин иши үчүн,
Тарыхый жазуу жол ачкан.
Баатырлардан болобуз,
Ылдам өсүп толобуз.

Тоолорду бузуп жол салган,
Эмгектен эрдик даңк алган,
Ала-Тоо ашып, таш басып,
Артыкча асыл кен тапкан
Инженерден болобуз,
Дагы өсүп толобуз.

Жетебиз айткан максатка,
Тарбия берген атабыз.
Талыкпастан ойноткон,
Партия биздин агабыз.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Окуп да, ойноп жатабыз.

1938-жыл.

ТОРПОГУМ

Жомогум, жомогум,
Жорго кара торпогум.
Алыстагы ак камыш,
Аралаган торпогум.
Атка саман салганда,
Сагалаган торпогум.



Эй, торпогум, торпогум,
Качан мындай болгонсуң.
Күнгөйдөгү бетеге,
Күбүп жеген торпогум.
Тескейдеги бетеге,
Терип жеген торпогум.

Эй, торпогум, торпогум,
Качан мындай болгонсуң.

Сонун чөптүн баарысын,
Тандап жеген торпогум.
Карышкырга карматпай,
Камын жеген торпогум.

Эй, жомогум, жомогум,
Жорго кара торпогум!
Көп амалды үйрөнүп,
Качан мындай болгонсуң.

БИРИНЧИ МАЙ

Бүгүн майрам, майрам май.
Биз майрамдап, көңүл жай.
Асмандагы самолёт,
Айдап жүрөт Акимбай.

Эй, самолёт, самолёт,
Биз да кошо учалык.
Асмандагы абада,
Биз да куштай сызалык.

Бүгүн майдын майрамы,
Даярданып баралы.



Асмандагы самолёт,
Биз да түшүп алалы.

Эй, самолёт, самолёт,
Бизди кошо ала кет.
Кремлге түздөн-түз
Бизди учуруп, ылдам жет

Эй, самолёт, самолёт,
Бүгүн майдын майрамы,
Ырдап, ойыоп жүрөбүз,
Эркин өскөн жайдары.

Эй, самолёт, самолёт,
Биз да кошо баралы,
Москвалык балдардан
Сонун белек алалы.

Дайым даяр биз даяр,
Бүгүн майдын майрамы.
Ырдап, ойноп жүрөбүз
Эркин өскөн жайдары.

Бүгүн майдын майрамы,
Ойноп, күлүп балдары,
Болот канат самолёт,
Биз да түшүп алалы.

1940-жыл.

ЖАШТАРГА

Жаштыктын ыры күү чалат,
Толкуган жаштар үн салат.
Күчкө келип күүлөнүп,
Жаштарда жалын от жанат.

Жаштардын жалын жүрөгү,
Жайдары эркин күлгөнү.
Жарк этип күлүп нурланган
Жаштыктын жарык мүнөзү.

Жайдын толгон күнүндөй,
Сайраса булбул үнүндөй,
Жайдары жаштар бизде го
Гүлкайырдын гүлүндөй.

Иштесе иши ашынат,
Сүйлөсө көңүл ачылат.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Толкундай оргуп ташынат.

Ойлосо ою озгондой,
Илимге өнөр кошкондой.
Жаштардан чыкты далайлар,
Айга кулач созгондой.

Трактор айдап, мал багып
Тоолордон түрдүү кен казып,
Талаанын көркүн чыгарган,
Ишмердүү жаштар дагы ашып.

Ала-Тоо ашып, таш басып,
Аскалуу мөңгү кар басып,
Альпинисттер жаштардан
Тарыхка жазуу жол ачып.

Болот куш айдап асманда,
Дүйнөлүк мөрөй ачканда.
Жаштарга салам жиберем
Жаш акын ырын жазганда.

1938-жыл.



КЫЗДАРГА

Таңдагы нурун чачкан Венерадай,
Таалайлуу өлкөбүздүн кызы кандай!
Таанымал далай жерде баатырлыгы,
Тамылжып жаркыраган күйгөн шамдай.
Талыкпай алдындагы милдетинен,
Шамдагай ачык мүнөз аткан таңдай.
Таасирлүү баатыр өскөн бул заманда,
Сүйлөгөн сөзү таттуу асыл балдай.
Тынымсыз эмгек кылып эл ичинде,
Токтоосуз толкун менен жүрөт кандай.
Телмирип шоола чачып, жүзүн ачып,
Деңизге тийип турган алтын айдай.

КАРА ДЕҢИЗ

Мелтиреп Кара деңиз бетиң кенен,
Беттешкен мемиреген асман менен,
Катталган толкун менен аралашып,
Үстүндө жаа огундай кулач керем.

Жээгинде үйдөй таштан кулач ашып,
Күрүлдөп деңээлинен жатты ташып,
Оргуштап түрмөктөлгөн буурул толкун,
Урунуп зоого келип көбүк чачып.

Келатты болот тумшук толкун жиреп,
Түтүнү бур-бур жанып асман тиреп,
Алыстан көп күн жүрүп албууттанып,
Жол салып чачыратып сууну күрөп.



ТУРМУШ БААТЫРДЫ ТӨРӨЙТ

(Поэмадан үзүндү)

VI бөлүм

Айлана тынчып мунарып,
Көз жетпей талаа суналып.
Ысыкка күйүп кеткен соң,
Чөптөр да калган кубарып.
Ошондо жүрөт бир бала,
Ачтыктан көзү тунарып,

Белинен батып баткакка,
Талаада күрүч сугарып.
Каруусу кетип шай да жок.
Турууга сууда жай да жок.
Замана мындай болгон соң,
Көтөрбөс башка айла жок.
Алаксытып жаш жанын,
Чыдоодон башка пайда жок.

Санаасы көпкө бөлүнөт,
Мөлмүлдөп жашы төгүлөт.
Чындап бир турмуш кыска соң,
Өтчүдөй өмүр көрүнөт.
Булутсуз түндө ай жарык,
Муңканып жүргөн бир карып,
Жаш башка азап түшкөн соң,
Кайгыдан өңү саргарып.
Өзгөрөр күнү бар бекен
Жазылып башка бир тарых.
Тунарып жаткан боз талаа,
Андагы жүргөн жаш бала



Асман жерди басчудай,
Алоолоп учат ой-санаа.
Ысык-Көл салкын жел менен
Чоңоюп өскөн жер гана.

Күндүз күрүч сугарат,
Суу куюп, күлүн чыгарат.
Башына түйшүк түшкөн соң.
Саргарып өңү кубарат.

Колунда барлар зор экен,
Колунда жоктор кор экен.
Кедейим жүрөт муңайып,
Башына бүткөн шор экен.
Кайда да жүрсө мусапыр,
Казылган алды ор экен.
Кайгы-муңга аралаш,
Замана чалган тор экен.

Кимдерди кимдер билишет,
Кыргыздар мында жүрүшөт.
Ач кадырын ток билбей,
Колунда барлар күлүшөт.
Бай менен манап ал жерде,
Күпүлдөп доорон сүрүшөт.

Жаш балдар менен энелер,
Жайдары мүнөз жеңелер,
Мусапыр болуп зарланып,
Жайнаган шайыр энелер.

Мойнуна куржун артышып,
Койнуна тамак катышып,
Өлбөгөн соң жан айла,
Үй кыдыра басышып.



Кээ бири балак алышат,
Кээ бири сабак кылышат.
Кээ бири бектин аялы,
Көбүнүн башын жарышат.
Шаңыга айттырып,
Кээ бирөөн орго салышат.

Кайгы менен өтөбү,
Зарланып көбү кетеби.
Алыскы калган жерине
Айланып кайра жетеби.
Же болбосо алсыздар,
Кырылып баары бүтөбү.
Же кедей канын керектеп,
Куткарбас ажал күтөбү.
Ак шишик басып булайып,
Алтындай көзү кылайып,
Арманын айтар адам жок,
Адилет жаны муңайып.

Ошондо элди көргөндө
Көңүлү көпкө бөлүнөт.
Санаасы озуп асманга,
Көзүнүн жашы төгүлөт.
Балапан башы быша элек,
Жаш Кемел муңга чөмүлөт.

Көзгө басар дүйнөсүн,
Бектери тартып алышат.
Баш көтөргөн жан болсо,
Эркинче балак чабышат.
Кыямат башка түшкөн соң,
Тентиреп кайда барышат.
Көмүүгө алы келишпей,
Өлгөнүн сүйрөп салышат.



Өлбөгөн соң күн өтү,
Айланып эчен түн өтү.
Өлүм менен муң басып,
Какшаган далай үн өтү.
Канат кагып көкөлөп,
Алыстан учуп каз жетти.
Ай жылдарга айланып,
Келерки жайкы жаз жетти.

Атчу таң шоола чачкандай,
Күн нуру жерди баскандай.
Башкача кабар ташталды,
Жакшылык сырын ачкандай.
Эсен-соо эптеп калганы,
Тагдырдан ашуу ашкандай.

Күнүгө жаңы кеп болуп,
Сөз аягы бек болуп,
Элдин болгон максаты,
Кетеби деп чек коюп,
Жөө-жалаңдап кайтууга,
Болгон малын жеп койду.

Жаңыдан өкмөт болду дейт,
Кедейге максат койду дейт,
Былтыркы кеткен элдердин
Курсактары тойду дейт,
Өнгөн-өскөн жерлерге
Кетели деген ойдо дейт.

«Кедейге бакты конду» дейт,
«Кедейден болуш болду» дейт.
«Ак падыша» дегендин
Түп тамырын жойду дейт.
Съездге кедей келди дейт,

Кедейге тендик берди дейт.
Талаа, түзүн тең кылып
Бөлүп берди жерди дейт.
Бак-таалай башка конду дейт,
Сүйүнүп жүргөн элди дейт,
Ичкерден улук келишип,
Кыйналган калкты көрдү дейт.
Бай менен соодагерлердин
Дүнүйөсүн бөлдү дейт,
Бөлүп элге берди дейт.

Ушундай кабар таралып,
Уланып жатты саналып,
Жакшылык чети бар го деп,
Жүрөккө үмүт таралып,
Өскөн жерин сагынып
Арыган, азган кайран эл
Кыйындык ишке кабылып,
Ошондо жөнөп жатышты,
Жөө-жалаңдап агылып.

Бул кабар жетип Кемелге,
Кемел да ойлоп жөнөөгө,
Кермахун өңдүү сүткорго
Болмокчу беле өбөлгө.

Күн батар алды бешимде,
Ат сугарып кечинде.
Көңүлүн бөлүп алыска,
Келгенде жолу эсинде.

Атын ылдам сугарды,
Аялдап көпкө турабы.
Алыскы жакка бет алып,
Айылга көңүл бурбады.



Түнү менен жол жүрүп,
Болгондой бир топ кол жүрүп,
Тартынбай кетип баратат
Ат арылта мол жүрүп.
Жүрөгү толкуп албырып,
Келатат го жаш качып.

Бир жигит зарлап келатты,
Жонуна адам көтөрүп,
Кашык кан жок денеде,
Күйүгүп түрс-түрс жөтөлүп.

Бул адам миңдин элеси,
Калды го көптүн денеси.
Эмчек сүтүн кор кылбай,
Көтөргөн жигит энеси.

Көкүрөктө көп жара,
Оюнда бар шум санаа.
Жете келген ат менен
Ыманы ысык жаш бала.

«Энеке, атка миниңиз,
Тартынбастан жүрүңүз,
Бирге жөнөп кетебиз,
Мен да бала билиңиз»,-

Деди атка мингизип,
Ат куйругун түйгүзүп.
Ким экенин жаш Кемел,
Айтып берди билгизип.

Ошондо кандуу ашууну,
Ашып кетип баратат,
Адам тарпын көргөндө,



Жашып кетип баратат,
Көрүп өлсөк жерди деп,
Шашып кетип баратат.
Ит, куштардан коргонуп,
Качып кетип баратат.
Эчен укмуш жерлерди,
Басып кетип баратат.

Ашууну ашып бүтөрдө,
Көл боюна түшөрдө.
Уккан сырды аныктап,
Айтылганды күтөрдө.
Постогулар тосуп келишип,
Учурашып көрүшүп,
Ат мингизип жөөсүнө,
Жол азыгын беришип,
Узатышып жатышты...

Шооласы Октябрдын чачкан экен,
Бетине алтын тарых жазган экен.
Жеңиши жер жүзүнө ураан салып,
Кыргызга бакты-таалай ачкан экен.

АКЕН МЕНЕН ЗУКЕШ

(Бүтпөй калган поэмадан узундү)

I

Асманда жылдыз жымыңдап,
Шооласы жерге чубурат.
Жайкы түндө толгон ай,
Ааламдын жүзүн кыдырат.
Алдастап соккон жел менен
Армандуу бир муң угулат.



– Эриксиз мундуу, мен шордуу,
Кандайча сенден айрылам.
Алтындай көзүм өткөн соң,
Арстанга кантип кабылам.
Айласыз күндө жаралып,
Арманым айтып зарыгам.
Алмадай башым өткөн соң,
Акенге кантип табылам.
Ай тийбес көрдүн түбүндө,
Кара жер сени жамынам.
Карыптык башка түшкөн соң,
Түрлүүчө ойго кабылам.
Сүйбөгөн жарга баргыча,
Сүйрөлүп дарга асылам.
Чүрөктөй болгон денени
Кара жер сага жашырам.

Күн айланды башыма,
Күйүттүү болуп ашынам,
Көргөндө сени Акеним,
Көз жашым селдей ташынам.
Ашыктык түбү зар экен,
Асылган душман бар экен.
Ажырап калат окшойбуз,
Алдыда жолум тар экен.
Агарган зоонун шумкары.
Айласыз күндө зар экен.
Кабылан элең өзүмө,
Кан келет кара көзүмө.
Казалды айтсам дартым көп,
Кандайча болдум дүйнө?
Кайнап бир турган бул жаштык,
Каржалат экен күнүгө.

Акылдан танып дал болдум,
Үшүгөн гүлдөй мен соолдум.



Үмүтсүз экен бул өмүр,
Үзүлүп кетсе мен шордууң.

Жөлөгүм Акен сен элең,
Сүйгөнүң Зукеш мен элем.
Зарланып калат окшойсуң,
Жаралуу жүрөк дегдеген.
Бир өмүр өтүп кеткен соң,
Кылчайып кайра келбеген.

Акеним менин булбулум,
Арыбас, азбас дулдулум.
Айласыз күндө жаралган
Туурда менин туйгунум.
Туурадан туйгун талпынса,
Туйгунун табар бекен дейм,
Тумчугуп жүргөн убайда
Кургурун алар бекен дейм,

Курбусу мында, ал кайда,
Кусасын карар бекен дейм.
Кумсарып жүрөм талаада,
Оюнда санар бекен дейм!..

Аңгыча караан көрүнүп,
Зукештин ою бөлүнүп.
Закымдаган жел менен
Көз жашы жерге төгүлүп,

Катарланган кайгы-чер,
Таң аткандай сөгүлүп.
Айланада Ала-Тоо
Алпештеп алыс керилип,
Асманда айдын шооласы
Күн нурундай себилип,



Сүйгөнү Акен келатат,
Махабатка берилип.

Болжошкон жерден көрүштү,
Эт жүрөктөр сүйүштү.
Кусадар болгон курган жан,
Бетине бети тийишти.

Сүйгөнү кетпес оюнан,
Башкача өтпөс жолунан.
Артыла түшкөн шок колу
Чүрөктөй болгон моюндан,
«Ай жарыгы мунарды,
Алтын көз неге тунарды.
Кадуудан чыккан топ караан
Ашыгып келген душманбы?
Асман жерди баскандай,
Адилет башым курманбы?

Айылдан чыга бергенде,
Абалап карап турганбы?
Айласыз күндө жаралган
Зукешим жаным курманбы?»-
Аңгыча жакын келгенде,
Кан качып, бети кубарды.
Демитип кирип келишип:
– «Сен кимсиң», – деп сурады.
– «Кармагын ылдам», – деген үн
Дагы да чыгып уланды.
Атайлап келген желдеттер
Качырышпай турабы.
Жакындап кирип келгени,
Жаа огундай сулады.
Чокмору тийип бирөөнүн
Сенделип Зукеш кулады.

Алтоонун бирөө жыгылды,
Корумга башы тыгылды.
Кыркырап жаткан Зукештин
Кайгылуу үнү угулду.
Акенин көрүп алсырап,
Айласыз көзү жалдырап,
Бетинен аккан жошо кан
Бөлүнүп жерге тамчылап.
Тура албай калды мөгдүрөп,
Кыйналып дене кансырап.
Кыймылга келбей кыйналып,
Акылдан танып, алсырап.
Жайкы түндө толгон ай,
Шооласы түшкөн магдырап.
Сыдырым соккон жайкы жел,
Күйүттү күүлөп жандырат.
Күмүштөй болгон тарам чач,
Боёлуп канга кандырат.
Жылдыздар учуп жымыңдап,
Ай менен кошо кыдырат.
Атыр жыттуу жайкы жел
Чөптөрдүн башын сыдырат.
Зоокадан түшкөн булактын
Туйлаган үнү угулат.

Акени менен алышып,
Алар бешөө, бир жалгыз.
Башы-көзгө чабышып,
Айласы кетип сандалып,
Колу колдо карышып,
Кор болуп өмүр өтчүдөй,
Бой бербей жүрөт алышып,
Желдеттер жүрөт жээлигип,
Демитип жакын барышып.



Сенделип жерге жыгылды,
Желдеттер басып ыргыды.
Акыры өмүр өтчүдөй,
Дем ала албай кысылды.
Акенин Зукеш көргөндө,
Алсырап жатып чы?ырды.
Аракет кылып турам деп,
Кайрадан жерге жыгылды.
Көрүнүктүү кайран бет,
Үшүгөн гүлдөй кубулду.

Алсыраган Акенге
Бир муңдуу үн угулду.
«Качалы деген жеримден,
Куткарбай желдет кармадың.
Кайгыны башка түшүрүп,
Кандайча жылан арбадын.
Карып байдын Тайгара
Кайтаргандан талбадың.
Курган жанга бир өлүм,
Куткарбай эми кармадың.

Тытынып калсын аялың,
Узabas ыраак барарың.
Урматын көрбө жыргалдын,
Кагынып кетсин каралдың.
Тоо толкундап сел жүрүп,
Тосулуп кетсин талабың.
Айланып күнүң түн болуп,
Артыңда калсын алары?.

Турмушуң биздей түнөрсүн,
Үйүңдөн адам күлбөсүн.
Ат жалын тарткан жаш балаң
Алты күн тирүү жүрбөсүн!

Акенимди сүйөмүн,
Ал күйгөн отко күйөмүн.
Алты айлык жолго кетсе да,
Артынан издеп жүрөмүн.

Каарыңарды чачтыңар,
Жүрөккө музду бастыңар.
Солуп жаткан шордуу жаң
Силердин эле жалкыңар.

Уядан учкан балапан,
Канаттарын тараган.
Кандайча күндө төрөлүп,
Атадан жалгыз жаралган.
Белеги курман мен белем,
Арылбапмын балаадан».
Адегенде кулаган,
Акен да барып сулаган.

Алтоонун бирөө корулдап,
Алдастап жатат чала жан.
Кабынан чыгып бир көзү,
Түтүктөп агат кызыл кан.

Башы-көзүн жөлөшүп,
Сокур көздөн өбүшүп,
Чырылдап жүрөт бир тобу,
Чыдай албай көрүшүп,
«Олдоксон акмак акырын»-
Дешип да калат сөгүшүп.
Асманда жылдыз жыйылып,
Арасынан суюлуп.
Аскалуу тоонун артында,
Өрдөштөн соккон кайгы жел
Билинбей калды тыйылып.



Солуган карып жатышат,
Онтогон үнү туюлуп,
Оргуштап жаткан кызыл кар,
Боордой болуп уюлуп.
Алдына туура өңөрүп,
Акен менен Зукешти
Айылга алып келишти.
Айланып аккан өзөндөн
Арандан зорго кечишти.
Аркы өйүздө Курмандын
Айылына өтүштү.

II

Зоолордун башын муз алган,
Тоолордун башын кар чалган.
Кылымдар жаткан мөңгүнү
Булактар көзөп жол салган.
Буулугуп аккан өзөнгө,
Бууракандап тез барган.
Буйдалган жерге уратып,
Түндүк бою жар кылган.
«Атакең байкуш карыды,
Энекең кантсин арыды.
Мээнетти тартып жашынан
Күч кетип муун талыды.

Арканда калган агаң жок,
Алдыңа барган иниц жок.
Армандуу болгон курган жаш,
Кулунум, башка күнүм жок.
Курган как баш аталып,
Угулуучу үнүм жок.
Өрттөнүп барат жүрөгүм,
Жалбырттап жаткан түнүм жок,

Маңдайымда чырагым,
Тушумда турган тынарым,
Телегейим төрт кылып,
Кабагым ачып турарым.
Каржалып калган кезимде
Ал-абалым суарарым.
Жоктоюмду бар кылып,
Кадырлап чыны сунарым.

Кара көзүм кашайды,
Жаратканы албайбы?
Түнү түшүп башыма
Тунжуратып салбайбы?
Курган кемпир, курган чал
Как талаада калбайбы.
Малдыбектин Курманы
Алсыздарды алдайбы?»

Көп өмүрдүн ташы урап,
Сакал ылдый жаш кулап,
Сар оору болуп сенделип,
Атасы ыйлап да турат.

«Жаратканы чын болсо,
Кандайча өлүү болбоду.
Медерим үйдөн кеткенче
Жаздыкка башым койбодум.
Карганымда какчаңдап,
Кайгылуу болот окшодум.
Туйгунум алыс учкан соң,
Тунжурап жатып боздодум.
Атакелеп аркамда
Арманым кошпойт окшодуң.
Курман бай менин касымбы,
Оодарылбас ташымбы.



Чекеге бүткөн чыйкандай
Кетпеген оору асылды.
Төрт балам төртөө биригип,
Кара жер сага басылды.
Карылык башка түшкөн соң,
Менин да көрүм казылды.
Кайратым күндөп кайткан соң,
Менин да кайгым ашынды.
Айланайын кулунум,
Картайганда курудум.
Бир перзенттин айынан,
Күнүгө ыйлап улудум».

Айыл-апа арадан
Калың адам чогулган,
Кемпир-чалды көргөндө
Муңга батып олтурган.

Энеси кантсин чыйылдайт,
Муң-зары кучөп кыйындайт.
Атасы солуп олтурат,
Көзүнүн жашы тыйылбайт.

Зукештин жашы сел болуп,
Эсинен танып дел болуп,
Эбелек болгон шам-чырак,
«Сүйгөнү» башка эл болуп,
Сумсайып турат жалдырап,
Барары алыс жер болуп.

Аңгыча аттан кулады,
Алдастап дене сулады.
Акылдан танып дал болгон
Армандуу адам турабы?
Энеси кызын көргөндө,



Талпынып жетип жыгылды.
Курган өмүр, курган жан
Күч менен жерге урунду,
Окторулган кочкул кан
Мурдунан атып чубурду.
Калтыраган үн менен
Кайгылуу добуш угулду.
Кайын жеңе, кайын эне
Зукешти кармап жүрүшөт,
Каткырышып бир жактан,
Капарсыздар күлүшөт.
Кимдер кимди билишет,
Армандуулар муң менен,
Кошулуп ыйлап жүрүшөт.

Чоң Курмандын катыны
Тебетейин кийгизди,
Айылдагы келиндер
Кызды атына мингизди.

Бир жигит, бир аял
Эки жактан жандады.
Эстен танган Зукешти
Ат үстүнө кармады.
«Куда-сөөктөр» чубашып,
Алыскы жолго салганы.
Мүгдүрөп дене дал болуп,
Кайгылуу эне калганы.

III

Айыл башы, ак сакал
Чоң дөбөгө жыйылды.
Бала-чака айылдын
Келүүлөрү тыйылды,



Бүтүм жаңы башталды,
Көк чырпыктан кыйылды.

«Ишембинин күнүндө,
Өткөн жума түнүндө,
Курмакемдин жалчысы
Бир иш кылды көрүнөө.
Ошондуктан ак сакал
Чакырганбыз бүтүмгө.
Бирөөнүн апкак бүлөсүн
Ала качкан жеринен.
Кукем бир топ жигитти,
Ат чаптырып жиберген.
Бирөө дароо барыптыр,
Камчы менен салыптыр.
Адылбектин Акени
Жарым кунга калыптыр.
Ал жигиттин оң көзүн
Дароо оюп алыптыр.

Тогуздап алар малы жок,
Төлөп берер алы жок.
Коколой калган куу башы,
Малы эмес жаны жок.
Жакага сепкен ал эмес,
Бир тоголок даны жок.
Карылардан кеп болсун,
Айтканыңар эп болсун.
Акылдашка - кеңештеш,
Бүтүмүңөр бек болсун», -
Деди элге билгизди
Курман байдын иниси.
Аңгыча мырза Жаныбек
Мындайча бүтүм жүргүздү.



Өйүзгө кабар билгизип,
Же Сибирге айдалсын,
Же болбосо жети күн,
Карандай сууга байлансын.
Азабын тартып ошондой,
Ажалы болсо жайлансын.
Ак батага кол салган
Күнөөлүү ишке айлансын.
Ак сакалдар алдында
Бүтүмүм баштан тайбасын!
Кадырымды калтырбас,
Калганыңар айтарсың.

Бүтүмдү кабыл алышты,
Айылга түшүп барышты.
Тай союлган, кымыз бар,
Кайдагы сөздөн салышты.
Кеп талашып чоңдордон
Куйтуңдашып калышты.

Ыр ырдаган бирөө бар,
Комуз черткен жүдөө бар.
Эки айылдын чоңдору
Айтыштырчу мүдөө бар.
Чечендикке салышты,
Текши айтышып калышты.
Акырында экөө тең
Таянган тоого барышты.
Маңдай-тескей асканы
Тунжурап туман басканы.
Өшөрлөтүп кара жаан,
Булут баскан асманды.
Коктулардан сел жүрүп,
Өзөндүн суусу ашканы.



Таш-таштардын түбүндө
Кой-эчки жүрөт корголоп.
Боз үйлөргө суу кирип,
Тешигинен шорголоп.

Иттер жүрөт кыңшылап,
Таба албай орун урушуп.
Жылкылар жүрөт ыктоодо,
Жаандан дене бүрүшүп.

Тирүү көзү өтчүдөй,
Айланган шумкар кетчүдөй.
Жардам кылар бир жан жок,
Куткарбас ажал жетчүдөй.

Жаш дене күйүп чок болуп,
Жашоодон үмүт жок болуп,
Жабыркаган бир адам
Айласыз турат токтолуп.

Ооругандай сенделип,
Обо айланат башына.
Кандайча күндө жаралган
Муңун айтат жашына.
Бир топ күндөр мурунтан,
Кармалыптыр касына,
Урматсыз экен бул заман
Урулуптур ташына.

Чоң челектин ичинен
Чыгарып башын бекилген.
Белине чейин суу ээлеп,
Азаптын шору жетилген.
Өткөн күнкү бүтүмдө
Ушундай иши чечилген.

Таалайдын жолу байланып
«Суу түрмөсү» кесилген.
Челектин үстү бекилип
Баш баткандай тешилген.
Ал кетип дене далдырап,
Суу өтүп үшүп калтырап.
Алаксып жаны тырышат,
Алтындай көзү жалдырап.
Кызыл жүзү кубарып,
Тил күрмөлүп балдырап,
Ак баржак болуп шишиген,
Суу соргон дене шалдырап.
Муң-зарын айтат турмушка,
Акылдан танып алсырап.

Жатканы бүгүн эки күн,
Качан өтөт жети түн.
Айылдан адам билишпейт
Онтолоп жаткан кандай үн.
Жолотпой желдет кайтарат,
Каарына алган кандай түн.
Ошондо ойдон кетпеген,
Созулган колу жетпеген.
Сүйгөнү турат эсинде
Жалтанбас жүрөк дегдеген.
Ойлонуп кетет бир жактан
Өмүрдүн сыры чектелген.
Таалайдын күнү өчкөндөй,
Талаанын гүлү чөккөндөй.
Талпынып жүргөн курган жаш,
Тагынан түшүп көчкөндөй.
Бул дүйнө армандан,
Жароокер жаны өткөндөй:
Ажыдаар арбап айгышып,
Куруткуч уусун төккөндөй.



Жанталашкан чымындай,
Дарманы жок кымындай,
Күн-түн чыкпай олтурат,
Кара көз бир аз жумулбай,
Денеси болуп ак шишик,
Айтылган кеби угулбайт.

Көтөрөт экен салганды,
Күнөөсү муңда калганды.
Өктөсүн албай ушундай,
Ким ойлойт өлүп калганды.
Арызын айтса дарты көп,
Караңгы түндө арманы.
Алдыда күнүн көп тилеп
Көтөрөт экен салганды.
Өмүрү өтсө бул бойдон,
Эмнеге бекер жаралды.

Уядан учуп талпынып,
Канаттарын тарады.
Өчүмдү алып өтөм деп,
Кийинки күндү санады.
Жети күн сууда өткөрсө,
Курган жаш тирүү калабы.
Алты күн өттү айланып,
Карандай сууга байланып.
Кантсин таттуу жан экен,
Кайран жаш турат зарланып.
Асыл жандын жайы жок,
Өтүүчүдөй үлдүрөп.
Кашык кан жок денеде,
Тура албай сууда мөгдүрөп.
Ийнине чейин суу алып,
Асыл башты муң чалып.

Арманы канча айтарга,
Акылдан кетет даттанып.

Бүгүнкү күн батабы,
Эртеңки таң атабы.
Алдыда турган келер түн
Козголбостон жатабы.
Ажалы жетип күн бүтсө,
Кара жер жашты басабы.
Козголбой дене тулуптай,
Ушул бойдон катабы.

Ким билет тирүү каларын,
Сүйгөнүнө кезигип,
Жая тартып барарын.
Ким билсин таңдын атышын,
Ким билсин күндүн батышын.
Көрөр күнү бар бекен,
Ким билет тирүү калышын.

IV

Төшөктө жатат бир адам,
Энеси кургур алдастап,
Ажырабайт бир кадам.
Көз жашы агып мончоктоп,
Алп урушкан бир караан,
Сөлөкөт кетип, жан калып,
Көкүрөктө шум дарман
Кандайча анын күнөөсү,
Кечиреби бул жалган.
Окторулган жаш жүрөк,
Суу сепкендей муздаган.



Сүйлөйүн десе тили жок,
Кайгыдан башка иши жок.
Сумсайып жатат дармансыз,
Сүйгөнү жандай киши жок.
Тура албай жатат алдастап,
Баш көтөрөр күчү жок.

Түнү түшүп башына,
Уу куюлуп жашына.
Улуп ыйлап олтурат,
Көрөр көз, карар кашына.
Көтөрбөс башка айла жок,
Турмуштун жалган ташына.
Башын жөлөп кызынын,
Муңун айтып олтурат.
Кайгы үстүнө кайгыны
Катарлап тартып толтурат...

«Айланайын карыбым,
Арманда болуп арыдым.
Көтөрдүм башка түшкөндү,
Замана салган салыгын.
Өчүп калат окшойсуң,
Маңдайымда жарыгым.
Көкүрөктөн дарт кетпей,
Кайгы менен арыдым.
Каргалып жүрүп өмүрдө
Капалуу болуп талыдым.

Күнүм күйүп тутулду,
Азаптын зары жутулду.
Таалайым тайкы жаралып,
Азапка башым умтулду.
Өрттөнүп күйүп баратам,
Заманам жаман куурулду.

Жалдыраган көзүңдү,
Айтсаң боло сөзүңдү.
Айланайын кулунум,
Армандуу болгон өзүмбү.
Жаратканы чын болсо,
Менде калган өчүбү.

Уяга тууган куркулдай,
Бийикке тууган турумтай.
Балапанын сакташат,
Ысылуу, суукка урунтпай.
Мен урунттум баламды,
Как талаада каламбы?
Карып тарткан шордуу жаш,
Жүрөккө муңду саламбы.

Тигине атаң алжыды,
Күйүттүү энең карыды.
Айланайын каралдым,
Адилет башым курганбы,
Арылбапмын муң-шордон,
Айланып жаткан туманбы.

Алыстан чыккан күнүмдү
Ачылар күнүм угабы.
Жалгызым көзү өткөн соң,
Кемпир, чал шору курганбы», –
Ушинтип зарлап олтуруп,
Энеси барып кулады.
Сүйлөйүн десе сөзү жок,
Айтайын десе өзү жок.
Акени кайда, ал мында,
Жүрөгү күйүп болот чок.

Сурмалуу көз өчкөндөй,
Сүрөттөй бою чөккөндөй.



Алкымынын актыгы
Саргарган түзгө көчкөндөй.
Көз үстүндө кыйгач каш
Терилип такыр бүткөндөй.
Оозундагы отуз тиш
Бир азапты күткөндөй.
Төбөдөгү калтар чач
Көптүгүнөн түшкөндөй,
Таралып жерге чубурат,
Көп болсо да бүткөндөй.
Кыйгач келген кыр мурун
Башкача түргө өткөндөй.
Куткарбоочу шум ажал
Жакындап ылдам жеткендей.
Эстен танып дал болуп,
Денеден жаны кеткендей.
Кайран жаштык, кайран чак,
Кор болуп өмүр өткөндөй.

Күйгөндөй көзү жаркылдайт,
Алооруп бети балбылдайт.
Эс алып улам умтулат,
Кайрадан дене алсырайт.

Аңгыча Акен келгендей,
Атага салам бергендей.
Алек болгон Зукештин
Ал-абалын көргөндөй.

Акендин үнү угулду,
Төшөктөн Зукеш умтулду.
Талпынып туруп жете албай,
Кайрадан жерге жыгылды.

Экинчи кайра турбады,
Акенге көңүл бурбады.

Жүрөгү сокпой токтолуп,
Кулаган бойдон сулады.

Алыска кеткен жол тартып,
Азаптуу муңга малынды.
Сүйгөнүнөн ажырап,
Кол жетпей алыс зарыгып,
Кан аралаш жаш менен
Көрө албай көзү карыгып.

Тили калган байланып,
Акенинен ажырап,
Кусадар болуп айланып
Эсинен танып дал болгон.
Күйүттөн күйүп зарланып,
Алганы жүргөн бир айбан,
Кантсин жүргөн арданып.

Акылдан танып дал болсо,
Атасына жеткирген.
Алыска кеткен Зукешти
Акырында келтирген.
Кандайча күндө жаралган,
Колдо бар жогун өлтүргөн,
Акен да калган алсырап,
Кабылан көзү калтырап.
Мууну да кеткен суу менен,
Сөөгү эле калган шалдырап.

Келерки күндө тилеги
Дагы эле арстан жүрөгү,
Ташка салса тайыбас
Дагы эле баатыр билеги.
Кыпындай жалын жалбырттап,
Өөрчүр дейм оттун илеби.

1939-жыл.



М А З М У Н У

ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ	3
ЫРЛАР, ПОЭМАЛАР	
ЛЕНИН ЖОЛУ	8
ЖАЗ КЫЛТАЙДЫ	9
ДОСУМ КЕЛДИ	10
ЭРТЕҢ МЕНЕН	11
КАТЫҢ КЕЛДИ	12
АЛ ҮЙ-ЗАВОД	14
БИЗ	15
ЭМГЕК КЫЗЫ	16
ЖАҢЫ САЙМА	17
ПАХТАЧЫ КЫЗЫНА	19
КЫШТАКТА	20
МОСКВАДАН	21
ӨТКӨН КҮНДӨ	25
ЭНЕМЕ	30
БИЗДИН КЫРГЫЗСТАН	32
КУЛПУНДУ	33
ПОЕЗДЕ	35
КОМУЗ	37
АЙЫЛГА БАРГАНДА	39
ЖАҢЫ ПОЛК	41
БЫЙЫЛКЫ ЖАЗ	42
ТРАКТОРЧУНУН ЫРЫ	49
ЭСИНДЕДИР	53
ЖОЛ ЫРЫ	55
СУЛУУ	57
ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН	57
БИЗДИН КЫЗДАР	57
ПАРОВОЗГО	59
ТООДОГУ СЫР	61
ТОЛКУН СЫРЛАРЫ	61
АК АЛТЫН ӨЛКӨСҮ	64

ПАХТА СЫРЫ	73
ИНИМЕ КАТ	75
ЖООП КАТ	77
АТКЕЗЧИЛЕР	77
АШУУДА	78
МЫЛТЫК ҮНҮ	80
КУТТУУ БОЛСУН	82
ЧАКЫРЫЛУУЧУНУН БЫРЫ	82
МЕН	87
ТИЛЕК	87
УК, ЖЕР ЖҮЗҮ!	89
ЖАШТАРГА	96
ЭНЕМ	97
БООМ КАПЧЫГАЙЫ	112
ОК ЖАНА БЫР	115
БӨБӨКТӨРГӨ	115
КУРБУМА	116
КЫЗЫЛ ЖООЛУКЧАН	117
ЭСИМДЕ	118
ТЕРИМ КҮҮСҮ	119
САГЫНГАНДА	124
ТААСИРЛЕНИП	126
МЕКЕН	127
БИР УУЛУНАН АЙРЫЛДЫ	130
ТОКТОГУЛГА	130
КЫРГЫЗДАР	132
БЫР	137
ЖАҢЫ ЖЫЛ БЫРЫ	142
БОЗОЙЛОР БЫРЫ	142
КЫЗ, КЕЛИНДЕР БЫРЫ	143
КАРАКЧЫНЫН ТАРГЕДИЯСЫ	144
ЖОК БОЛОР КЕЗИ	151
КАЙДА КАЧАТ!	152
ЛИБРЕТТО, ПЬЕСА	
АЙЧҮРӨК	156
АЖАЛ ОРДУНА	209
БЕШ МОЙНОКТОГУ ОКУЯ	265
АҢГЕМЕЛЕР	
ТАЗА ЖҮРӨКТӨР СОККОНДО	282
БИР БОЛГОН ИШ	300
АЙЛАСЫЗ КЕЗИГИШҮҮ	312



ЭСЕНКОЖОЕВ КУСЕЙИН	318
САЯКАТЧЫ БАЛА	321
I. ТОО ТЕКЕ АТКАНДА	321
II. ШАРДА УЧКАНДА	327
III. ТАЛАААГА ЧЫККАНДА	331
IV. МАМОНТ ТИРИЛТКЕНДЕ	332
V. КӨГҮЧКӨН ОКУГАНДА	335
VI. БАРДЫК ЖЕРДЕ ЖҮРҮҮЧҮ КАЙЫК	338
ҮЧҮНЧҮ ШАР	342
РОДИНАНЫН УУЛУ	366
ШАРШЕ	394
ЭПИЛОГ	413
ЫРЛАР	
КАНАТТУУЛАРДЫН СЫРЫ	415
САГЫЗГАН	415
КАРА КАРГА	416
АЛА КАРГА	417
ЧӨКӨ ТААН ЖАНА КАРА ТААН	417
ЖОРУ	418
ЖАМАН САРЫ КУЛААЛЫ	419
ТУРУМТАЙ	420
ЖАГАЛМАЙ	420
КЫРГЫЙ	421
ЫЛААЧЫН	422
КУШ	422
ИТЕЛГИ	423
БҮРКҮТ	424
ТАРАНЧЫ	426
ТОРГОЙ	426
ЧЫЙЫРЧЫК	427
ЧАКЧЫГАЙ	428
КАРЛЫГАЧ	429
ЧАБАЛЕКЕЙ	429
ЖЫЛКЫЧ КУЧКАЧ	430
БУЛБУЛ	430
ҮПҮП	434
ҮКҮ	434
КӨК КЫТАН	435
КҮЙКӨ	435
БОРБАШ	436
БӨДӨНӨ	436



КЕКИЛИК	437
КЫРГООЛ	438
ЧИЛ	439
ӨРДӨК	440
КУУ	441
КӨГҮЧКӨН	442
УЛАР	442
ЖАРГАНАТ	443

ЖАЛЫНДУУ ЖАШТЫК

ТУУЛГАН ЖЕРГЕ	446
СЕНИН УУЛУҢ	447
ЧЫНАР МЕНЕН БУЛБУЛ	448
АЛЫСТАН КАТ	449
ТУУЛГАН ЖЕРГЕ КАЙТКАНДА	450
ИШКЕ АШКАН ТИЛЕК	453
БИЗДИН УЧКУЧ	457
ЖАШ БИЛЕК, БААТЫР ЖҮРӨК	458
КЫРГЫЗДАР	459
ДЕПУТАТ КЫЗ	461
АЙЫЛ	462
БИЗДИН ЖЕРДЕ	464
ЭНЕМДЕН!	464
ЛЫЖАЧЫ	465
КИМ БОЛУУГА	465
ТОРПОГУМ	466
БИРИНЧИ МАЙ	467
ЖАШТАРГА	468
КЫЗДАРГА	470
КАРА ДЕҢИЗ	470
ТУРМУШ БААТЫРДЫ ТӨРӨЙТ	471
АКЕН МЕНЕН ЗУКЕШ	477



Адабий-көркөм басылма

(«Окурмандын китеп текчеси» сериясы)

ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ

Чыгармалар жыйнагы

X том

Т ү з г ө н:

Жакыпбекова Аида

Тех. редактор *Жусупбекова А.*

Корректор *Жакыпбекова А.*

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.09.2015-ж. берилди.
Басууга 12.12.2015-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108^{1/32}.
Көлөмү 31,25 б.т. Нускасы 500. Заказ № 10.

«Имак-офсет» басмаканасы

